

fhn

FAKULTET HUMANISTIČKIH NAUKA MOSTAR

ISSN 1840-1325
e-ISSN 2744-2500

UNIVERZITET "DŽEMAL BIJEDIĆ" U MOSTARU
FAKULTET HUMANISTIČKIH NAUKA

ISTRAŽIVANJA
ČASOPIS FAKULTETA HUMANISTIČKIH NAUKA
17/2022

Mostar, 2022.

Izdavač	Fakultet humanističkih nauka u Mostaru
Redakcija	dr. Adnan Velagić (BiH); dr. Dijana Hadžizukić (BiH); dr. Selma Raljević (BiH); dr. Belma Polić (BiH); dr. Oznur Ozdarici (Tur); dr. Andrijana Kos-Lajtman (Hr); dr. Ivan Balta (Hr); dr. Michael Mayer (Njem); dr. Faruk Taslidža (BiH); dr. Edim Šator (BiH); dr. Anisa Trbonja-Omanić
Urednik	dr. Almir Marić
Za izdavača	dr. Edim Šator
DTP	Edin Džiho
Štamparija	IC štamparija Mostar
Za štampariju	Ibro Rahimić

Časopis izlazi jednom godišnje.

Fondacija za izdavaštvo finansijski je potpomogla izdavanje ove publikacije.

DZEMAL BIJEDIC UNIVERSITY OF MOSTAR
FACULTY OF HUMANITIES

**“RESEARCHING” - JOURNAL OF FACULTY OF
HUMANITIES
17/2022**

Mostar, 2022.

Publisher	Faculty of Humanities of Mostar
Editorial board	dr. Adnan Velagić (BiH); dr. Dijana Hadžizukić (BiH); dr. Selma Raljević (BiH); dr. Belma Polić (BiH); dr. Oznur Ozdarici (Tur); dr. Andrijana Kos-Lajtman (Hr); dr. Ivan Balta (Hr); dr. Michael Mayer (Njem); dr. Faruk Taslidža (BiH); dr. Edim Šator (BiH); dr. Anisa Trbonja-Omanić
Editor	dr. Almir Marić
For the publisher	dr. Edim Šator
DTP	Edin Džih
Printing office	IC štamparija Mostar
For the printing office	Ibro Rahimić

The journal is published once a year.

SADRŽAJ

HISTORIJA	9
Mehmed Hodžić Izvori finansiranja Vakufskog sirotišta u Sarajevu do kraja austrougarske uprave.....	11
LINGVISTIKA	29
Delaludina Šukalić Analiza morfološke i semantičke prilagodbe imeničkih anglicizama sa odrednicom prirodnog roda u b/h/s jeziku.....	31
Edina Solak, Mirza Bašić, Selma Čusto O gramatičkoj strukturi glagolskih somatskih frazema u savremenome turskom jeziku.....	45
NAUKA O KNJIŽEVNOSTI	73
Ali Hasanović, Vedad Spahić Nomadizam i pitanje identiteta u romanu <i>Nigdje, niotkuda</i> Bekima Sejranovića.....	75
Ajla Kovačević Motivi egzistencijalizma u poeziji Bisere Alikadić	91
Selma Raljević <i>Transcending the Binary: Views, Voices, People, and Places in/of Jeffrey Eugenides's Middlesex</i>	103
METODIKA	119
Aida Džih, Alema Fazlić Savremeni pristupi u obradi sadržaja narodne književnosti u osnovnoj školi	121
Emina Horić Analiza grešaka u udžbeniku „PRIMA 1 – Udžbenik njemačkog jezika za šesti razred devetogodišnje osnovne škole (drugi strani jezik)“	141
SOCIOLOGIJA.....	155
Sabira Gadžo-Šašić, Kemal Čaušević Poduzetničke mogućnosti osoba s invaliditetom na području Federacije Bosne i Hercegovine	157

PSIHOLOGIJA..... 179

Dijana Ivanišević, Andrea Vlašić
Akademska motivacija, emocionalna inteligencija, strategije emocionalne regulacije
i porodična afektivna vezanost kao prediktori anksioznosti studenata 181

KOMUNIKOLOGIJA 201

Semina Ajvaz, Samira Demirović
Izveštavanje bosanskohercegovačkih portala 203

Samira Demirović
Utjecaj medijske manipulacije na javno mnijenje 215

Semina Ajvaz
Značaj društvenih mreža u političkoj komunikaciji.....229

Sanjin Handžar, Amna Mehmedović
Od spirale do tišine: analiza teorije masovne komunikacije 239

PRIKAZI I OSVRTI 251

Lejla Žujo – Marić
Skice za portret jedne kulture (Alija Pirić, *Snovi i oblaci*, IC Štamparija, Mostar, 2022.
godine) 253

Amela Ćurković, Amra Imamović
Dorothee Meer / Ina Pick. 2019. Einführung in die Angewandte Linguistik. Gespräche,
Texte, Medienformate analysieren. Stuttgart: J. B. Metzler Verlag, 190 Seiten 259

HISTORIJA

Mehmed Hodžić, MA
Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju

UDK 061.27:28 (497.6 Sarajevo) „1913-1918“

DOI 10.57136/2744-2500.2022.17.17.11

Izvorni naučni rad

IZVORI FINANSIRANJA VAKUFSKOG SIROTIŠTA U SARAJEVU DO KRAJA AUSTROUGARSKE UPRAVE

SAŽETAK

Vakufsko sirotište u Sarajevu, svečano otvoreno u januaru 1913. godine, predstavljalo je uspješan projekat Vakufsko-mearifске autonomne uprave. Na osnovu podataka iz neobjavljene arhivske građe, štampe i referentne literature autor prikazuje na koji način je sirotište finansijski pomagano, kako bi neometano moglo vršiti svoju funkciju. Rad tretira pitanja koja elaboriraju oblike i načine finansiranja ove ustanove od strane državnih i lokalnih vlasti, ali i velikog broja pojedinaca, koji su svojim dobrovoljnim priložima iskazivali empatiju i solidarnost prema štićenicima zavoda, te davali podršku Vakufsko-mearifskoj autonomnoj upravi. Ovo istraživanje, uzimajući u obzir historiografsku zanemarenost tematike kojom se rad bavi, predstavlja doprinos u proučavanju historije Vakufskog sirotišta u Sarajevu, ali i djelatnosti muslimanskog vjersko-prosvjetnog rukovodstva u periodu od donošenja autonomnog statuta 1909. godine do kraja Prvog svjetskog rata.

Ključne riječi: vakuf, sirotište, Sarajevo, finansije, proračun, subvencija, dobrovoljni prilozima

Uvodne napomene

Dugogodišnja borba bosanskohercegovačkih muslimana za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju okončana je donošenjem Štatuta za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u Bosni i Hercegovini 1909. godine. Novo muslimansko rukovodstvo preduzelo je različite aktivnosti na rješavanju mnogobrojnih pitanja na polju vakufa, a jedan od najznačajnijih projekata u tom kontekstu bilo je osnivanje Vakufskog sirotišta u Sarajevu za smještaj muslimanske siročadi i siromašne djece sa prostora cijele Bosne i Hercegovine. Inicijative za uspostavljanje jednog ovakvog zavoda postojale su

i ranije.¹ Međutim, svi pokušaji bili su bezuspješni, do onog trenutka kada se Vakufsko – mearifska uprava aktivno uključila u realizaciju ovog projekta. Zahvaljujući tim naporima i potpori vlasti Vakufsko sirotište je počelo sa radom u januaru 1913. godine.

Bosanskohercegovačka historiografija ponudila je rezultate određenih istraživanja o tome kako je Vakufsko sirotište finansirano do kraja Prvog svjetskog rata. Dr. Adnan Jahić, pišući u svojim radovima o stanju Islamske zajednice za vrijeme posljednjih godina austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini osvrnuo se, između ostalog, i na oblike i načine finansiranja ovog zavoda.² Dr. Jahić autor je i značajnog rada koji tretira djelatnost sirotišta u periodu između dva svjetska rata.³ Iako hronološki izlazi iz okvira zadane teme ovog rada vrijedno je istaći da je u njemu poseban fokus usmjeren na prihode i rashode, odnosno novac prikupljen u vidu dobrovoljnih donacija i troškove koje je podrazumijevala briga o djeci. Uzimajući u obzir da je sirotište nastavilo svoj rad i u novonastaloj Kraljevini i to uglavnom po ustaljenim principima djelovanja, u skladu s tim su značajne i informacije koje donosi spomenuti rad. Dosta sažet prikaz načina finansiranja Vakufskog sirotišta do kraja Prvog svjetskog rata predstavili smo u našem ranijem radu koji tretira pitanje djelatnosti ove ustanove, njenih

- 1 Potrebno je istaći kako je pred kraj osmanske uprave, 1870. godine, u Sarajevu osnovano sirotište za smještaj siročadi različitih konfesija. Zahvaljujući postojanju ove ustanove određeni broj djece sklonjen je sa ulice i obezbjeđeno im je obrazovanje. Da bi sirotište moglo vršiti svoju funkciju doznačena su mu bila sredstva Gazi Husrev-begovog i Gazi Isa-begovog vakufa, a njegov rad su pomagali i građani dobrovoljnim prilozima. – Владислав Скарић, *Изабрана дјела. Књига I. Сарајево и његова околина од најстаријих времена до аустроугарске окупације*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1985, str. 265; Ahmed Mehmedović, *Upravljanje vakufima u Bosni i Hercegovini 1847-2017*, Vakufska direkcija Sarajevo – El-Kalem, Sarajevo, 2017, str. 121. Promjenom vlasti došlo je do zatvaranja ove ustanove, pa su muslimanska siročad, za razliku od nemuslimana koji su imali organizirana sirotišta pri crkvama, morala čekati dugi niz godina do osnivanja Vakufskog sirotišta. U prvoj deceniji dvadesetog stoljeća pokrenuto je nekoliko inicijativa o formiranju zavoda za muslimansku siročad, međutim osim određene svote novca koja je sakupljena i deponovana, nije bilo konkretnijeg pomaka na realizaciji ovog projekta. O tome više vidjeti u: Mehmed Hodžić, „Vakufsko sirotište u Sarajevu od osnivanja do kraja Prvog svjetskog rata“, u: *Prilozi*, br. 50, Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, Sarajevo, 2021, str. 106-109.
- 2 Adnan Jahić, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918-1941)*, Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju – Medžlis Islamske zajednice Zagreb, Zagreb, 2010, str. 29-30; Isti, „Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini posljednjih godina austro-ugarske uprave“, u: *Saznanja – Časopis za historiju*, br. 1, Društvo historičara Tuzla, Tuzla, 2005, str. 147-174.
- 3 Adnan Jahić, „Bilješke o vakufskom sirotištu između dva rata“, u: *Bošnjačka pismohrana*, Svezak 6, Br. 21-22, Bošnjačka nacionalna zajednica Hrvatske, Zagreb, 2006, str. 56-61.

štićenika i uposlenika.⁴ Naknadna istraživanja i analiza neobjavljene izvorne građe pokazali su da je o ovome segmentu rada sirotišta moguće dati širu sliku, koja će detaljnije pojasniti pojedine procese važne za finansijsku opstojnost ovog zavoda.

Osnovni cilj ovoga rada jeste prikazati na koji način je vršeno finansiranje Vakufskog sirotišta od njegovog osnivanja do kraja austrougarske uprave. Zemaljska vlada je pozitivnim odnosom prema uspostavi sirotišta izražavala podršku vakufsko - mezarifskoj upravi, pa je stoga potrebno ukazati koliko su njene novčane dotacije doprinijele razvoju i neometanom funkcioniranju sirotišta. Također, cilj je istaći ulogu lokalnih vlasti, odnosno njihovu spremnost da podrže rad sirotišta, kao i prikazati u kojoj mjeri je stanovništvo pokazivalo empatiju prema radu jedne ovakve humanitarne ustanove. Ovaj rad neće tretirati pitanja godišnjih proračuna Vakufskog sirotišta i količine sredstava potrebnih i utrošenih za njegovo izdržavanje, već će nastojati prikazati sve, izvorima potvrđene, oblike i načine finansiranja. Slika o zadanom predmetu istraživanja formirana je na osnovu neobjavljene arhivske građe, objavljenih izvora i onovremene štampe, koja je donosila niz podataka o donatorima i njihovim dobrovoljnim priložima sirotištu.

Državne subvencije

Vakufsko sirotište predstavljalo je ambiciozan projekat za čiju je realizaciju vakufska uprava nastojala obezbijediti nužne uvjete, kako bi ovaj zavod neometano mogao vršiti svoju primarnu funkciju. Od samog početka ona je imala intenciju uključivanja Zemaljske vlade, pri čemu je osnovni cilj bio priskrbiti državne dotacije. Značajna finansijska sredstva, koja su bila potrebna za djelatnost sirotišta, u najvećoj mjeri bila su određena za ishranu pitomaca i honorar uposlenika, ali je niz ostalih troškova ukupnu cifru dodatno uvećavao.

Iako je Vakufska uprava ostvarivala određene prihode, zbog troškova za održavanje vakufske imovine i ostalih izdataka, oni nisu bili dostatni i za sirotište. Stoga je ona, na osnovu zaključka Sabora kojim je vjerskim organima pored bogoštovne priznato pravo korištenja i prosvjetne subvencije, nastojala iskoristiti ovu pogodnost da osigura sredstva za izgradnju i izdržavanje sirotišta.⁵ Vakufska uprava je polovinom 1911. godine uputila zahtjev prema

4 Hodžić, *Vakufsko sirotište u Sarajevu od osnivanja do kraja Prvog svjetskog rata*, str. 125-127.

5 *Muslimansko sirotište za Bosnu i Hercegovinu*, Zadržna tiskara, Sarajevo, 1913, str. 7.

Zemaljskoj vladi tražeći dozvolu za otvaranje muslimanskog sirotišta i moleći pri tome da joj se iz dijela prosvjetne subvencije dodijeli 37 450 kruna, kako bi se obezbijedili uslovi za otvaranje ustanove.⁶ Uz ovaj zahtjev, Vakufsko – mearifski saborski odbor je priložio „proračun za uzdržavanje“ sirotišta i osnovu pravila, iz kojih se vidjelo da je svrha ove inicijative ublažiti bijedu muslimanske siročadi, omogućiti joj završetak osnovne škole i stvoriti joj uslove za daljnje obrazovanje.⁷ Zemaljska vlada je pozitivno odgovorila na upućenu molbu, pa je u oktobru iste godine prihvatila inicijativu o formiranju sirotišta i „za prvi mah“ je saborskom odboru dodijelila 20. 217 kruna, kako bi se tim novcem obezbijedilo otvaranje ove ustanove i njeno izdržavanje do kraja 1911. godine.⁸

Da ovo nije bila samo jednokratna pomoć dokazuje i Vladina odluka da će sve dok sirotište postoji, uvažavajući svrhu ove institucije, iz sredstava prosvjetne subvencije doznačivati potrebne godišnje troškove u tromjesečnim obrocima. U skladu s tim, zamolila je da joj se na početku svake godine od strane Vakufsko – mearifskog saborskog odbora predloži proračun za tu godinu.⁹ Godišnji proračun usvajao je Vakufsko – mearifski sabor na prijedlog upravitelja sirotišta, koji je bio najbolje upoznat sa godišnjim potrebama zavoda, te njegovih pitomaca i uposlenika.¹⁰ Izvorna građa potvrđuje da je u narednom periodu Vakufsko – mearifski saborski odbor, u skladu sa ranije navedenom odlukom Zemaljske vlade, uredno potraživao isplatu sredstava iz prosvjetne subvencije.¹¹ Spremnost Zemaljske vlade da podrži ovaj projekat vakufsko – mearifske uprave omogućila je da vakufsko sirotište u finansijskom smislu funkcioniše bez većih problema. Evidentno je da bez dotacije iz sredstava bogoštovne i prosvjetne subvencije

6 Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABiH), Sarajevo, Fond Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu-Sarajevo (1879-1918) (dalje: ZVS), 1911, Kutija br. 200, 64-128/2. Uporedi: Hodžić, *Vakufsko sirotište u Sarajevu od osnivanja do kraja Prvog svjetskog rata*, str. 108.

7 “U predloženom proračunu istaknute su redovna i izvanredna godišnja potreba. Unutar redovne potrebe navedene su: kirija, plate upravitelja, njegovog pomoćnika, podvornika i kuhara, ogrijev i rasvjeta, hrana za 75 pitomaca i službeno osoblje, pranje rublja, ljekarije, honorar liječniku, školski pribor i nepredvidljivi troškovi. Ukupni izdaci za ove stavke iznosili su 25 850 kruna. U izvanrednoj potrebi koja se odnosila samo za prvu godinu navedeni su uglavnom namještaj, odjeća i obuća za pitomce, posude za kuhinju i nepredvidljivi troškovi, za koje je bilo planirano 11 600 kruna. Ukupna potreba, dakle, bila je 37 450, koliki je bio potraživani iznos od strane saborskog odbora.” – Hodžić, *Vakufsko sirotište u Sarajevu od osnivanja do kraja Prvog svjetskog rata*, str. 108-109.

8 ABiH, ZVS, 1911, Kutija br. 200, 64-128/2.

9 Hodžić, *Vakufsko sirotište u Sarajevu od osnivanja do kraja Prvog svjetskog rata*, str. 109.

10 Školski glasnik, god II, br. 9, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1911, str. 215.

11 ABiH, ZVS, 1913, Kutija br. 152 A, 62-2/9.

ovaj zavod ne bi mogao uspješno vršiti svoju misiju. Pored osnovnih vakufskih prihoda i izdvojenih donacija sa državnog nivoa, vakufsko – mearifska uprava nastojala je i kod lokalnih vlasti isposlovati pomoć za finansiranje sirotišta.

Gradske subvencije

Sredstva koja su vakufskoj upravi bila redovito dodijeljivana iz državnih subvencija omogućila su vakufskom sirotištu da, u periodu koji tretira ovaj rad, uspješno organizira svoju djelatnost, poveća kapacitet primljenih pitomaca i uposlenog osoblja. Međutim, kako su izdaci vremenom postajali veći, tako se javila potreba za dodatnim izvorima prihoda. Vakufsko – mearifski saborski odbor je već u septembru 1913. godine uputio posebnu peticiju svim gradskim poglavarstvima u Bosni i Hercegovini, s molbom da u svoj gradski proračun uvrste jednu godišnju redovnu subvenciju za potrebe vakufskog sirotišta. U skladu s tim, odbor je svim kotarskim vakufsko – mearifskim povjerenstvima u zemlji poslao dopis sa zahtjevom da „sav svoj osobni upliv upotrijebe u nastojanje oko muslimanskih gradskih zastupnika, da ova peticija bude povoljno riješena.“¹²

Da je ova akcija imala uspjeha, potvrđuje i slučaj rogatičkog općinskog poglavarstva. Rogatica je bila prva općina u Bosni i Hercegovini koja je već u oktobru 1913. godine na sjednici poglavarstva donijela odluku o finansijskoj pomoći sirotištu. Obavezala se da će svake godine u njegov fond uplaćivati svotu od 500 kruna.¹³ Pored subvencija sa državnog i lokalnog nivoa vrlo važan izvor finansiranja predstavljao je Fond sirotišta, koji su svojim dobrovoljnim priložima darovali mnogobrojni građani iz cijele Bosne i Hercegovine, pa se i ovo pitanje treba detaljnije analizirati.

Fond sirotišta

Vakufsko sirotište imalo je vlastiti fond, koji se popunjavao donacijama brojnih građana iz cijele Bosne i Hercegovine. Od početka sakupljanja priloga 1908. godine pa sve do kraja austrougarske uprave finansijska sredstva fonda su se iz godine u godinu povećavala, bez obzira na ekonomske poteškoće uzrokovane Prvim svjetskim ratom. Krajem 1917. godine ona su iznosila 119.169 kruna i 42

12 Arhiv Hercegovačko-neretvanskog kantona/županije (dalje: AHNK), Fond Vakufsko povjerenstvo Mostar (dalje: VPM), 1913, Kutija br. 27, 222/13 (1224/13).

13 „Rogatičko općinsko poglavarstvo za islamsko sirotište“, u: *Novi Vakuf*, god. I, br. 30, 15. 10. 1913, str. 4.

helera.¹⁴ Iz navedenog se zaključuje kako se i prije formalnog osnutka sirotišta njegov fond počeo popunjavati.

U okviru inicijativa o osnivanju sirotišta, koje su potekle od različitih grupacija, jedna od osnovnih ideja bila je sakupljanje novčanih priloga u svrhu finansijskog osiguranja budućeg zavoda. Ovom pozivu odazvali su se građani širom Bosne i Hercegovine. Pa ipak, u poređenju sa kasnijim godinama, ova akcija nije polučila osobito značajnim rezultatima, obzirom da je do kraja 1912. godine bilo sakupljeno oko pet hiljada kruna.¹⁵ Zvanično osnivanje sirotišta i njegova aktivna djelatnost bili su garant da će darovani novac biti utrošen na pravi način i da neće biti zloupotrebljen, stoga je i povećanje prihoda Fonda sirotišta od 1913. godine razumljivo i očekivano. Najveći dio novčanih donacija uglavnom je bio usmjeren na adrese novinskih uredništava, koja su ih redovno proslijedivala „Prvoj muslimanskoj kreditnoj zadruzi“ u Tešnju na polog.¹⁶ Nakon što je sirotište napokon otpočelo sa radom 1913. godine sakupljenom i deponovanom novcu pridodavani su novi dobrovoljni prilozi građana i pojedinih društava.

Vakufska uprava nastojala je preko svojih saradnika u lokalnim zajednicama iskoristiti sva veća okupljanja muslimana na jednom mjestu, kao što su bili mevludi, vjenčanja i dove, kako bi od prisutnih sakupila dobrovoljne priloge za sirotište. Tako je, na primjer, mualim cazinske mektebi iptidaije Sulejman Topić sa mektebskom djecom održao u jednom mjesecu čak dva mevluda i sakupio 83 krune i 13 helera priloga, o čemu je vakufsko-mearifsko povjerenstvo Cazin obavijestilo centralnu vakufsku upravu i poslalo prikupljeni novac.¹⁷ U skladu sa takvom praksom treba tumačiti i dopis iz oktobra 1913. godine koji je Vakufsko – mearifski saborski odbor uputio na adrese svih kotarskih vakufsko – mearifskih povjerenstava. U njemu je naloženo da se isposluje od tamošnjih muslimanskih društava održavanje zabava primjerenog karaktera u korist Fonda sirotišta.¹⁸ Izuzetan uspjeh ove akcije potvrđuje činjenica kako su u narednim mjesecima u mnogim mjestima Bosne i Hercegovine; kao npr. u Kulen Vakufu, Cazinu, Bosanskoj Otoci, Foči, Sarajevu i drugim; održane zabave, na

14 Gazi Husrev-begova biblioteka (dalje: GHB), Fond Arhiv Islamske zajednice (dalje: AIZ), Izvješće o radu vakufsko-mearifskog saborskog odbora u godini 1917, str. 15. Uporediti: Hodžić, *Vakufsko sirotište u Sarajevu od osnivanja do kraja Prvog svjetskog rata*, str. 125.

15 *Muslimansko sirotište za Bosnu i Hercegovinu*, str. 5.

16 “Hvale vrijedno”, u: *Bošnjak*, god. XIX, br. 9, 27. 2. 1909, str. 3.

17 Arhiv Unsko-sanskog kantona (dalje: AUSK), Fond Kotarsko vakufsko-mearifsko povjerenstvo Cazin (dalje: KVMPK), 1916, Kutija br. 9, Muslimansko sirotište – br. 83/16.

18 AHNK, VPM, 1913, Kutija br. 27, 211/13 (1202/13).

kojima su prikupljani novčani prilozima.¹⁹ U istom kontekstu treba spomenuti i okružnicu upućenu svim kotarskim povjerenstvima u kojoj je vakufska uprava predložila da se prilikom svakog džuma – namaza petkom i bajram – namaza organizuje prikupljanje pomoći sirotištu. Za širenje ove ideje među narodom i njenu provedbu u djelo trebali su biti zaduženi lokalni muderisi, mualimi, vaizi, imami, hatibi, džematbaše i načelnici.²⁰ Tako je hafiz Halil efendija Selesković, imam Behram – begove džamije, na bajramsko jutro sakupio među prisutnim džematlijama prilog u iznosu od 12 kruna i 8 helera i preko kotarskog vakufsko-mearifskog povjerenstva u Tuzli proslijedio ga za Fond sirotišta.²¹ I najviše rukovodstvo vakufske uprave bilo je uključeno u afirmaciju ovakvih akcija. Vakufsko – mearifski direktor Šerif efendija Arnautović za Kurban bajram 1918. godine u posebnoj poslanici upućenoj muslimanskom stanovništvu zamolio je da se pomogne siročad smještena u vakufskom sirotištu:

Eto ovakvo stanje sili nas, da i u ovim teškim vremenima apelujemo na Islamski osjećaj i da ispred ove zapuštene nejačadi zamolimo pomoć Islamskom sirotištu. Neka svaki Musliman predstavi sebi žalosno i bijedno stanje ove siročadi i neka dade koliko mu od srca ide i koliko može; i sa najmanjim prilozima može se utrti mnoga suza ovih mališana. Primiče se Kurban-bajram, kada će se Muslimani sakupiti u džamijama da zajednički stanu pred Svemogućega i da mu šućur učine na udijeljenim blagodatima! Neka se tom prigodom sjete Islamskog sirotišta svi oni, koje će njihova gizdava dječica dočekati iz džamija i u ruku poljubiti. Neka ne požale priloga Islamskom sirotištu ni oni, čiji su mili i dragi na fronti izvrgnuti neprijateljskim tanetima, jer svaki heler priložen Islamskom sirotištu može da bude zapreka neprijateljskoj namjeri.²²

Da nisu sva kotarska vakufsko – mearifska povjerenstva aktivno učestvovala u prikupljanju dobrovoljnih priloga, dokazuje i reakcija Vakufsko – mearifskog saborskog odbora koji je krajem 1913. godine u okružnici upućenoj nižim nivoima vakufske uprave iskazao svoje nezadovoljstvo činjenicom kako

19 Hodžić, *Vakufsko sirotište u Sarajevu od osnivanja do kraja Prvog svjetskog rata*, str. 126.

20 AHNK, VPM, 1917, Kutija br. 34, 245/17 (736/17).

21 Arhiv Tuzlanskog kantona (dalje: ATK), Fond Vakufsko-mearifsko povjerenstvo Tuzla (dalje: VMPT), 1913, Kutija br. 661, br. 1368/13.

22 AHNK, VPM, 1918, Kutija br. 35, 301/18 (b/b).

se „veliki broj naših povjerenstava nije još javio ni sa najmanjim prilogom“, a mnoga su poslala „vrlo malen prilog“. Kao pozitivan primjer posebno je istaknuto mostarsko povjerenstvo koje je sakupilo više priloga i osiguralo više prinosa nego sva ostala povjerenstva u Bosni i Hercegovini zajedno.²³ Kao moguće uzroke ovakvog stanja treba navesti razlike u pogledu finansijskih mogućnosti stanovnika pojedinih gradova i mjesta, kao i činjenicu da je mostarsko okruženje prema važećim pravilima Vakufskog sirotišta imalo, poslije sarajevskog, najveći broj zagarantovanih mjesta za siročad, što je vjerovatno utjecalo na povećanu empatičnost i izraženiju solidarnost pri sakupljanju dobrovoljnih priloga.²⁴ Sačuvana izvorna građa dokumentuje i određene poteškoće prilikom dostavljanja prikupljenog novca u Sarajevo. Prilog sakupljen u Šturliću kod Cazina 1913. godine i poslan Vakufsko – mearifskom saborskom odboru nije došao na potrebnu adresu, stoga je Odbor tražio dodatnu potvrdu kotarskog povjerenstva o slanju pošiljke. I naredni dokument u ovoj korespondenciji potvrđuje uredno slanje novca.²⁵ O tome kako je ovaj slučaj završen, te da li je bilo više istih ili sličnih poteškoća, izvorna građa ne pruža informacije.

Darovatelji sirotišta su od strane Vakufsko – mearifskog saborskog odbora dobivali prigodne zahvalnice. Osim što govore o darovanim iznosima, ovi dokumenti ukazuju kako je Odbor nastojao kroz „bratsku molbu“ osigurati u budućnosti nove darove od istih donatora, napominjući kako će na taj način ponovno potvrditi svoju podršku i pomoć ovoj „kulturno-humanitarnoj ustanovi“.²⁶ Kako bi se priliv dobrovoljnih sredstava povećao vakufska uprava je štampala posebnu brošuru u kojoj su bile predstavljene osnovne informacije o sirotištu, njegovoj djelatnosti i humanitarnom karakteru. Svim kotarskim vakufsko – mearifskim povjerenstvima bila su poslana „priležea pisma“ i uz njih primjerci brošure, kako bi ih povjerenstva naslovila na lokalne istaknute građane i uputila na njihove adrese.²⁷ Na taj način vakufska uprava je direktnim pozivom pojedincima nastojala priskrbiti dodatna novčana sredstva.

23 AUSK, KVMPC, 1913, Kutija br. 4, Muslimansko sirotište – br. 16.973.

24 O tome više vidjeti u: Hodžić, *Vakufsko sirotište u Sarajevu od osnivanja do kraja Prvog svjetskog rata*, str. 115-116.

25 AUSK, KVMPC, 1913, Kutija br. 4, Muslimansko sirotište – br. 17.299.

26 AHNK, VPM, 1919, Kutija br. 36, 311/19 (b/b).

27 AHNK, VPM, 1913, Kutija br. 27, 151/13 (1044/13). Vakufsko-mearifski saborski odbor savjetovao je kotarska povjerenstva da njihovi članovi ili druge utjecajne ličnosti osobno naslovnice „preporučje sadržaj pisma“. Na taj način nastojalo se ličnim kontaktom privoliti građane na darivanje sirotišta. U skladu s tim apeliralo se, između ostalog, i na šerijatske suce odnosno kadije. – AUSK, KVMPC, 1913, Kutija br. 4, Muslimansko sirotište – br. 14198.

U jednom od tih pisama upućenom Aliji Omanoviću iz Potoka kod Mostara navedeno je na koji način se trebaju prikupljati prilozi za Fond sirotišta:

Pomoć ovom fondu islamskog sirotišta sakuplja se na sve načine, svugde, na svakom mjestu i svakom zgodnom prilikom. Na primjer: 1. Gđe se god sastane nekoliko ljudi – treba se sjetiti ovog fonda i sakupiti mu dobrovoljnih priloga; 2. Sakupljati kurbanske kožice, čiji utržak treba poslati fondu islamskog sirotišta; 3. Nastojati i agitirati da se braća muslimani i sestre muslimanske sjete ovog fonda vasijetom i poklonom; 4. Nastojati i agitirati da pojedinci za ovaj fond uvakufljuju nepokretnosti, čiji će se prihod trošiti samo za islamsko sirotište; 5. Nastojati i agitirati da se pojedinci obvežu, da će za izvjesan niz godina (n. pr. za pet godina) davati godišnje jednu svotu fondu islamskog sirotišta.²⁸

Iako su svi predloženi načini ubiranja priloga zaživjeli; osim uvakufljenja za koje nismo našli potvrdu u izvornoj građi; i donosili značajnu finansijsku korist Fondu sirotišta, jedini koji je predstavljao siguran i ugovorom potvrđen prihod bio je onaj putem obveznica. Potpisujući ovaj dokument pojedinac bi se obavezao da će pet godina, u pet jednakih obroka, Vakufskom sirotištu dobrovoljno darivati određenu svotu novca, a u slučaju da na vrijeme ne dostavi dogovoreni iznos pristaje na predviđene sankcije. Ovu obveznicu obavezno su potvrđivali svjedoci. Kao primjer uspješno provedenog postupka može se navesti slučaj hafiza Huseina efendije Puzića iz Mostara. On je u periodu od 1913. do 1917. godine Vakufskom sirotištu u pet jednakih rata od po 10 kruna darovao ukupno 50 kruna, čime je u potpunosti izvršio dogovorenu obavezu i na taj način pomogao fond.²⁹ Vakufsko – mearifski saborski odbor mu je u to ime uručio posebnu zahvalnicu.

Kako bi se obezbijedio redovan priliv novca u Fond sirotišta, vakufska uprava je nastojala da se odredbe obveznica strogo poštuju. Stoga je Vakufsko – mearifski saborski odbor kotarskim povjerenstvima slao dopise u kojima je zahtijevao da od obveznika sa njihovog područja dostave dogovorene iznose. Pojedinci se nisu pridržavali preuzete obaveze, kasnili su sa uplatama, a bilo je i slučajeva kada uopće nisu željeli postupiti po dogovoru. Jedan takav primjer desio se sa Muhamedagom Kazazićem iz Mostara, koji je odbio izvršiti uplatu.

28 AHNK, VPM, 1913, Kutija br. 27, 336/13 (1436/13).

29 AHNK, VPM, 1918, Kutija br. 35, 327/18 (b/b).

Stoga je mostarsko vakufsko – mearifsko povjerenstvo zaključilo kako će se „naplata ovršnim putem izvršiti“, što je spadalo u ranije spomenute sankcije.³⁰ Sačuvani izvori, međutim, ovakve situacije spominju kao izuzetke dok su redovne uplate i poštivanje rokova prisutni u daleko većoj mjeri. To navodi na zaključak kako je Fond sirotišta putem obvezničkog darivanja imao konstantan priliv sredstava.

Još jedan način finansiranja, koji je na ovome mjestu potrebno spomenuti, jeste i pomaganje ustanove putem vasijeta, odnosno oporuke. Pojedinci su u svojim oporukama obavezali nasljednike da od preostalih sredstava nakon njihove smrti određene iznose uplate za Fond sirotišta. Tako je Zaimović Adila iz Kotor Varoši, nakon što je pročitala brošuru o sirotištu, odlučila da se poslije njene smrti iz zaostavštine uplati sto kruna u njegov fond. Nakon što je umrla njen vasijet je ispoštovan od strane rodbine, čime je i izvršena njena želja. *Novi Vakaf* je u posebnom članku donio priču o ovoj „čestitoj muslimanki“ navodeći kako njeno „plemenito djelo“ treba biti uzor svima ostalim.³¹ Na taj način, ovo službeno glasilo Ujedinjene muslimanske organizacije, čiji predstavnici su činili znatan dio upravljačkih struktura vakufsko – mearifске uprave i samog sirotišta, nastojalo je popularizirati ovakav način prikupljanja sredstava za Fond sirotišta među narodom.

Da ipak nisu svi postupali po vasijetu govori i sljedeći primjer. Hasan efendija Bašić, sibjan – mualim iz Humilišana kod Mostara, došao je u mostarsko vakufsko – mearifsko povjerenstvo i žalio se na nasljednike umrlog Osmana Čopre, iz čije zaostavštine je trebalo Fondu sirotišta uplatiti 23 kruna. Svjedoci ove oporuke, Osmanov sin Omer Čopra i zet Kadrija Brekalo, nisu uplatili navedeni iznos ni dva mjeseca nakon smrti, pa je iz tog razloga tražio od povjerenstva da pozove prozване i naplati od njih obećani iznos.³² Iako je Čopra prolongirao izvršenje obaveze još nekoliko mjeseci, na kraju je izvršio vasijet. Popunjavanje Fonda sirotišta vršeno je, dakle, na različite načine, a vakufska uprava je ulagala maksimalni trud na širenju ideje dobrovoljnog davanja, čime se posebno apeliralo na humanitarni i empatični odnos prema štíćenicima sirotišta.

30 AHNK, VPM, 1917, Kutija br. 33, 21/17 (23/17). Sličan slučaj desio se i sa Mahmudagom Bajrovićem, također iz Mostara. On je uporno, tokom cijele 1917. godine odbijao da uplati dogovoreni iznos što je učinio tek u decembru mjesecu. – AHNK, VPM, 1917, Kutija br. 33, 18/17 (20/17).

31 “Vasijet sirotištu”, u: *Novi Vakaf*, god. I, br. 28, 8. 10. 1913, str. 4.

32 AHNK, VPM, 1914, Kutija br. 29, 4/14 (7/14).

Fond pitomaca

Uprava Vakufskog sirotišta je u odnosu prema pitomcima posebnu pažnju posvećivala njihovom obrazovanju. Jedan od ciljeva rada ovog zavoda bio je obezbijediti adekvatno obrazovanje šticećenicima i omogućiti im da budu osposobljeni za privređivanje. S obzirom na to da su neki od učenika na zanatima od svojih majstora dobivali honorare, a drugi primali stipendije Zemaljske vlade, općine ili obrtno – trgovačke komore, Vakufsko – mearifski saborski odbor odlučio je već 1915. godine da oformi i Fond pitomaca.³³ Kako se dobivena sredstva ne bi neprimjereno utrošila ona su deponovana u ovaj posebni fond, s ciljem da se po završetku zanata i napuštanju sirotišta pitomcu nabavi odgovarajući alat sa kojim bi mogao osigurati vlastitu egzistenciju.³⁴ Može se zaključiti kako je vakufsko – mearifska uprava na ovaj način nastojala voditi brigu o siročadima i siromašnoj muslimanskoj djeci i nakon njihovog odlaska iz zavoda, što predstavlja jednu od njenih pozitivnih karakteristika. Kako su svi dječjački prihodi bili akumulirani na jedno mjesto Fond pitomaca je već do kraja 1916. godine iznosio 5.342 krune.³⁵ Iako su ovi prilozi bili dosta manji u odnosu na one koje je zaprimao Fond sirotišta oni su, ipak, predstavljali dodatni izvor finansiranja, što je na koncu omogućavalo da se organizacija rada i djelatnost ustanove podigne na viši nivo.

Ostali načini pomoći i finansiranja

Jedan od značajnijih poklona za sirotište, pored novčanih priloga, bile su i kurbanske kožice, koje su mogle imati višestruku primjenu.³⁶ S obzirom na to da je proces pripreme kožica za upotrebu bio dug, a i transport prema Sarajevu nije bio jednostavan, u značajnoj mjeri se nakon prikupljanja pristupalo njihovoj prodaji trećim licima. Sakupljeni novac je zatim bio usmjeren u Fond sirotišta.³⁷ Organizaciju prikupljanja kožica najčešće su vodila kotarska vakufsko – mearifska povjerenstva, zatim vakufski džematski medžlisi, ali i istaknuti pojedinci

33 Hodžić, *Vakufsko sirotište u Sarajevu od osnivanja do kraja Prvog svjetskog rata*, str. 127.

34 GHB, AIZ, Zapisnik XXIII sjednice vakufsko-mearifskog sabora držane dne 5. januara 1917, str. 6.

35 GHB, AIZ, Izvješće o radu vakufsko-mearifske uprave u Bosni i Hercegovini počam od posljednje sjednice vakufsko-mearifskog sabora t. j. od 26. februara 1914. do prve saborske sjednice dne 11. decembra 1916, str. 4

36 „Kurbanske kožice sirotištu“, u: *Novi Vakati*, god. I, br. 37, 8. 11. 1913, str. 3.

37 AHNK, VPM, 1913, Kutija br. 27, 334/13 (1432/13).

široom Bosne i Hercegovine.³⁸ Vakufsko – mearifski saborski odbor je dopisom upućenim svim kotarskim povjerenstvima u zemlji nastojao popularizirati i ovaj vid pomoći sirotištu. „Ako u nama ima rodoljublja i hamijjeta“, navodi se u ovom dokumentu, „nebi smjela ni jedna muslimanska kuća ostati da po svom kuvetu ne pokloni za navedenu svrhu koju kurbansku kožicu“.³⁹ Računajući kako je obaveza klanja kurbana široko rasprostranjena među bosanskohercegovačkim muslimanima, kotarska povjerenstva su nastojala da prepise spomenutog dopisa dostave svim lokalnim džematskim medžlisima, s ciljem postizanja što boljeg uspjeha ove akcije.⁴⁰

U godinama nakon Prvog svjetskog rata pojedini donatori sirotišta su, osim novca za pitomce, poklanjali razne materijale i odjeću. Tako se među darovanim stvarima spominju platno, koža, košulje, čarape i fesovi.⁴¹ S obzirom na kontinuitet u načinu djelatnosti sirotišta može se pretpostaviti kako je ovakva praksa iz međuratne epohe bila prisutna i u ranijem periodu, iako dostupna izvorna građa ne precizira ovakvu vrstu poklona. Iz svih navedenih primjera uočava se kako je finansiranje sirotišta vršeno iz različitih izvora i na različite načine, a sve s ciljem neometanog funkcioniranja ustanove i obezbjeđivanja boljih uslova za pitomce.

Zaključak

Zainteresiranost za izučavanje djelatnosti vakufsko – mearifске i vjerske uprave u Bosni i Hercegovini nakon 1909. godine i mogućnost detaljnije rekonstrukcije rada Vakufskog sirotišta u Sarajevu potakla nas je da o naslovljenoj temi napišemo rad u kojem problematiziramo pitanje finansijske opstojnosti ove ustanove. Time smo postojeće spoznaje o funkcioniranju sirotišta dodatno proširili i predstavili.

Rezultati ovog istraživanja ogledaju se u nekoliko važnih zaključaka. Analizom dostupne izvorne građe ustanovljeno je kako je finansiranje ovog zavoda vršeno iz više izvora i na različite načine. Zemaljska vlada je od samog početka podržala rad jedne ovakve institucije. Može se zaključiti kako su njene

38 „Darovi muslimanskom sirotištu“, u: *Novi Vakaf*, god. I, br. 49, 13. 12. 1913, str. 3; „Uzorni primjeri“, u: *Novi Vakaf*, god. I, br. 44, 3. 12. 1913, str. 3.

39 AUSA, KVMPC, 1913, Kutija br. 4, Muslimansko sirotište – br. 14199.

40 ATK, VMPT, 1913, Kutija br. 661, br. 1263/13.

41 Jahić, *Bilješke o vakufskom sirotištu između dva rata*, str. 58.

novčane dotacije iz sredstava bogoštovne i prosvjetne subvencije omogućile, ne samo osnivanje, već i neometano funkcioniranje i djelatnost sirotišta. Donacije gradskih poglavarstava predstavljale su vrijedan prihod sirotištu, osobito što je na taj način bila iskazana podrška humanitarnoj djelatnosti vakufsko – mearifске uprave od strane lokalnih vlasti. Fond sirotišta čiji je ukupni iznos uplaćenih sredstava iznosio preko sto hiljada kruna govori kako je među bosanskohercegovačkim muslimanima Vakufsko sirotište percipirano vrijednom i značajnom institucijom, kojoj su bez zadržke i s povjerenjem donirali svoja sredstva, kako bi siročadi i siromašnoj muslimanskoj djeci omogućili bolji i sigurniji život. Imajući u vidu činjenicu da se historiografija dosada u manjoj mjeri bavila izučavanjem djelatnosti Vakufskog sirotišta smatramo da svako dodatno obogaćenje spoznaje o njegovom funkcioniranju predstavlja vrijedan doprinos.

FORMS OF FINANCING THE WAQF ORPHANAGE IN SARAJEVO UNTIL THE END OF THE AUSTRO-HUNGARIAN ADMINISTRATION

SUMMARY

The waqf orphanage in Sarajevo was founded in 1911 and began operating in 1913, when the first orphans moved in. This project of the waqf-mearif administration aimed at humanitarian care and care for orphans and poor Muslim children. From the very beginning, the provincial government supported the initiative to establish such an institution. Her financial donations from religious and educational subsidies enabled the uninterrupted work of the orphanage. Both, state and local authorities have financially supported the orphanage. The city governments included regular annual allocations for the orphanage in their budgets, expressing their support for the humanitarian activities of the waqf-mearif administration. The first municipality to promise this subvention was Rogatica and set aside 500 crowns for that purpose. In addition to government donations and regular endowment revenues, the orphanage had its own fund. The population of Bosnia and Herzegovina paid voluntary contributions to it, so that by the end of the First World War, over one hundred thousand crowns were paid. The Waqf administration appeared to collect aid for the orphanage during various ceremonies, such as mawlid, parties, weddings and other gatherings.

They especially tried to invite Muslims to show their mercy and donate money to the orphanage fund during holidays, such as Eid. In addition to financial contributions, sacrificial animal skins were collected throughout Bosnia and Herzegovina and donated to the orphanage. In some cases, they were still sold and the money earned was sent to Sarajevo. Such collection actions were led by waqf-mearif commissions or prominent individuals. The financing of the waqf orphanage was therefore done from different sources and in different ways, which enabled this institution to perform its function unhindered.

Keywords: waqf, orphanage, Sarajevo, finance, budget, subvention, voluntary contribution

Korišteni izvori i literatura

Neobjavljena arhivska građa:

1. Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo
Fond: Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu-Sarajevo (1879-1918)
2. Arhiv Hercegovačko-neretvanskog kantona/županije, Mostar
Fond: Vakufsko povjerenstvo Mostar
3. Arhiv Unsko-sanskog kantona, Bihać
Fond: Kotarsko vakufsko-mearifsko povjerenstvo Cazin
4. Arhiv Tuzlanskog kantona, Tuzla
Fond: Vakufsko-mearifsko povjerenstvo Tuzla
5. Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo
Fond: Arhiv Islamske zajednice

Objavljeni izvori:

1. Muslimansko sirotište za Bosnu i Hercegovinu, Zadržna tiskara, Sarajevo, 1913.
2. Školski glasnik, god. II, br. 9, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1911.

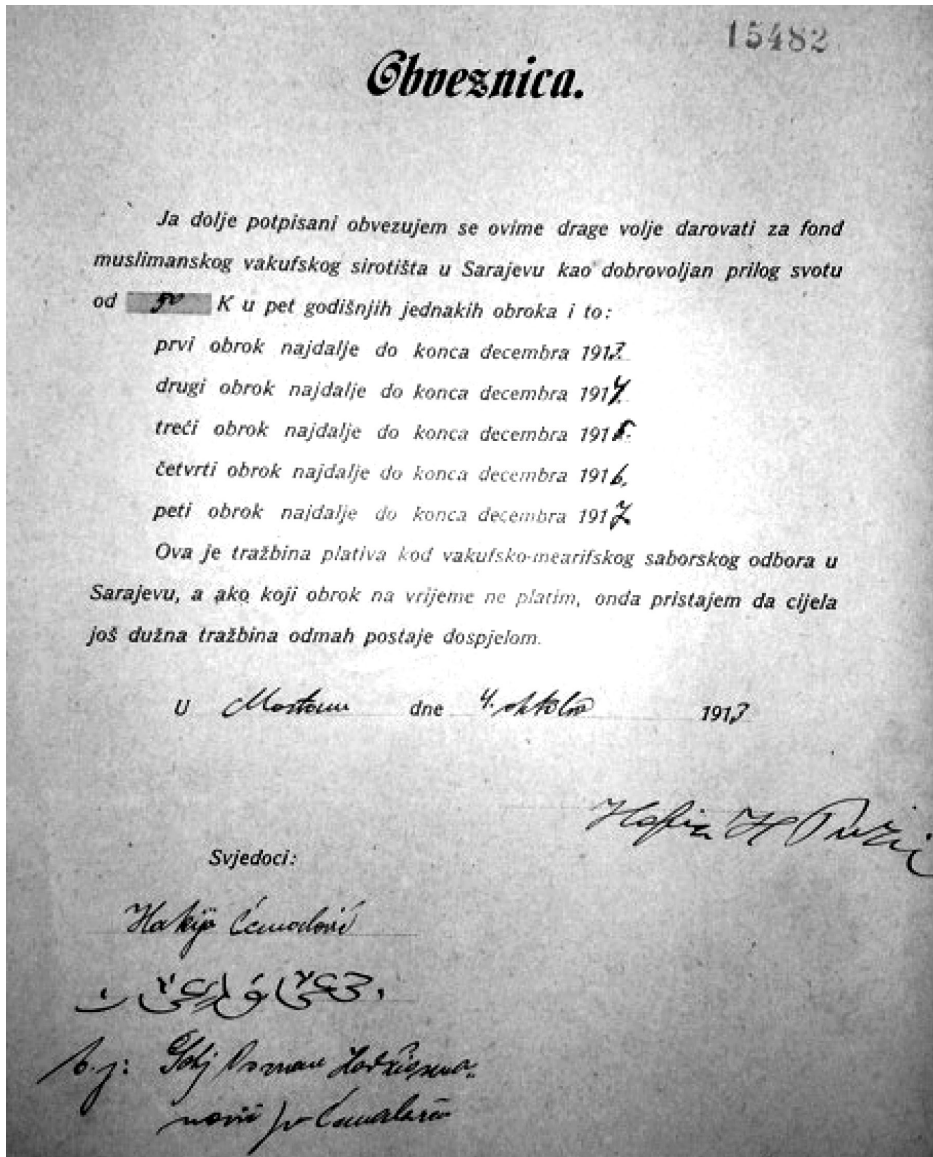
Štampa:

1. Bošnjak (Sarajevo)
2. Novi Vakaf (Sarajevo)
3. Vakaf (Sarajevo)

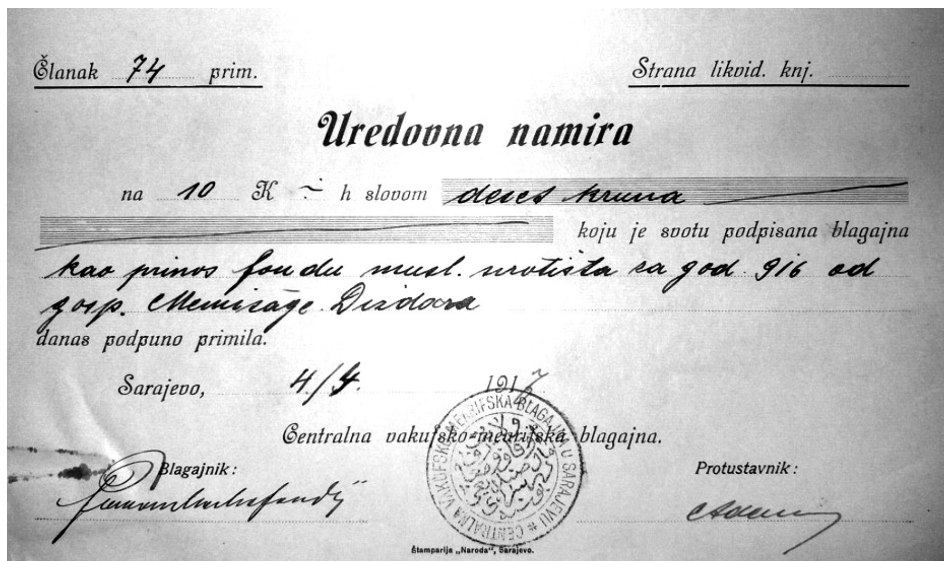
Literatura:

- Hodžić, Mehmed: „Vakufsko sirotište u Sarajevu od osnivanja do kraja Prvog svjetskog rata“, u: *Prilozi*, br. 50, Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, Sarajevo, 2021, str. 101-137.
- Jahić, Adnan: „Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini posljednjih godina austro-ugarske uprave“, u: *Saznanja – Časopis za historiju*, br. 1, Društvo historičara Tuzla, Tuzla, 2005, str. 147-174.
- Jahić, Adnan: „Bilješke o vakufskom sirotištu između dva rata“, u: *Bošnjačka pismohrana*, Svezak 6, Br. 21-22, Bošnjačka nacionalna zajednica Hrvatske, Zagreb, 2006, str. 56-61.
- Jahić, Adnan: *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918-1941)*, Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju – Medžlis Islamske zajednice Zagreb, Zagreb, 2010.
- Mehmedović, Ahmed: *Upravljanje vakufima u Bosni i Hercegovini 1847-2017*, Vakufska direkcija Sarajevo – El-Kalem, Sarajevo, 2017.
- Skarić, Vladislav: *Izabrana djela. Knjiga I. Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austrougarske okupacije*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1985.

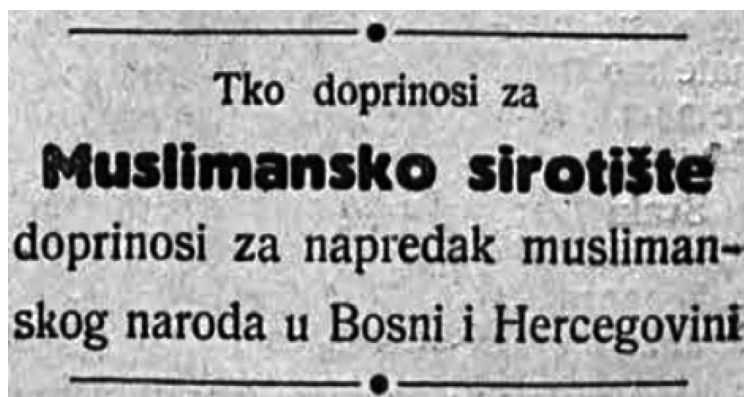
PRILOZI

Sl. 1. Primjerak obveznice hafiza Hamze ef. Puzića iz Mostara o dobrovoljnom prilogu za Fond sirotišta (AHNK, VPM, 1918, Kutija br. 35, 327/18 (b/b))

Sl. 2. Potvrda Memišagi Dizdaru iz Mostara o uplaćenom dobrovoljnom prilogu sirotištu
(AHNK, VPM, 1917, Kutija br. 33, 23/17 (25/17))

Sl. 3. Poziv na darivanje dobrovoljnih priloga sirotištu u dnevnoj štampi
(Vakat, god. I, br. 124, 4. 6. 1914, str. 3)

MEHMED HODŽIĆ: IZVORI FINANSIRANJA VAKUFSKOG SIROTIŠTA U SARAJEVU DO KRAJA AUSTROUGARSKE UPRAVE

ISKAZ
dobrovoljnih priloga za fond „Muslimanskog sirotišta“.

Sakupio *Ibrahim Šarić* iz *Gvozdevića*

Tekući broj	Ime i prezime darovatelja	Darovani iznos		Opaska
		K	h	
1	ابراهيم شاريك مجازين اوقاف	05		
2	محمد شاريك	10		
3	عنه شاريك	02		
4	علي بادريك	01		
5	عنه بادريك	01		
6	محمد بادريك	01		
7	محمدي بادريك	01		
8	محمود بادريك	01		
9	ادهم قرايطي	01		
10	صالح بادريك	01		
11	سنان يونسويك	01		
12	ابراهيم ..	01		
13	عنه ..	01		
14	لطف حاسيني	01		
15	محمد شاريك	01		
16	التم بادريك	01		
17	امير يونسويك	01		
18	محمد حاسيني	02		
19	محمد بادريك	01		
20	سنان يونسويك		6	
Ukupno		24	6	

Sl. 4. Primjerak Iskaza Ibrahima Šarića iz Gvozdevića kod Tuzle o sakupljenim dobrovoljnim prilozima (ATK, VMPT, 1913, Kutija br. 661, br. 1124/913)

LINGVISTIKA

Đelaludina Šukalić, MA
Filozofski fakultet, Univerzitet u Zenici

UDK 811.163.4*3'373.45
DOI 10.57136/2744-2500.2022.17.17.31
Izvorni naučni rad

ANALIZA MORFOLOŠKE I SEMANTIČKE PRILAGODBE IMENIČKIH ANGLICIZAMA SA ODREDNICOM PRIRODNOG RODA U B/H/S JEZIKU

SAŽETAK

Rad se bavi analizom morfološke i semantičke adaptacije imeničkih anglicizama sa odrednicom prirodnog roda. Analiza je rađena na primjerima imenica sa odrednicom prirodnog roda iz *Rječnika anglicizama* autora Ibrahima Čedića (2008). Morfološka prilagodba se analizirala klasifikacijom na nultu, kompromisnu i potpunu transmorfemizaciju. Semantička prilagodba se analizirala u smislu primarne i sekundarne adaptacije. Rezultati ukazuju na potrebu za dodatnim istraživanjem i razumijevanjem kontrastivnih razlika engleskog i B/H/S jezika u smislu upotrebe rodno osjetljivog jezika a, u sklopu toga, i načina na koji anglicizmi doprinose takvoj upotrebi. Ova analiza je od velikog značaja ne samo zbog boljeg razumijevanja procesa i nivoa transmorfemizacije i semantičke prilagodbe, nego i zbog razlika u razumijevanju kategorije roda te značaja određenosti prirodnog roda.

Ključne riječi: anglicizmi, prilagodba, rod, semantička, morfološka.

1. Uvod

Engleski jezik zasigurno ima nesporan značaj na globalnoj svjetskoj sceni kroz svoju upotrebu kao lingua franca i ulogu jezika globalizacije (Crystal, 2003; Čedić, 2008). Npr. Crystal (2003) smatra engleski globalnim svjetskim jezikom kojim se služi čak četvrtina svjetskog stanovništva, bilo da su tečni govornici ili imaju određeni nivo znanja engleskog jezika. Engleski jezik se također često smatra međunarodnim jezikom na polju međunarodne komunikacije (Prčić, 2019: 16), tehnologije (Čedić, 2008, p. 23) te drugih bliskih oblasti. Naravno, neizbježno je da je na taj način ostvario i veliki utjecaj na druge jezika sa kojima

je u kontaktu. Npr. Prčić (2019, p. 57) govori o novom varijetetu srpskog jezika, tj. anglosrpskom, a Bugarski (2005: 124) ga smatra sve više za dodatni a ne isključivo strani jezik. Posljedično, strane riječi iz engleskog jezika su prisutne u brojnim drugim jezicima kroz ostvareni jezički kontakt. Ovakve strane riječi nazivamo anglicizmima a anglicizam je „svaka riječ preuzeta iz engleskog jezika koja označava neki predmet, ideju ili pojam kao sastavne dijelove engleske civilizacije”, i koja, što je bitno naglasiti, „ne mora biti engleskog porijekla, ali mora biti adaptirana prema sustavu engleskog jezika i integrirana u engleski vokabular” (Filipović, 1990: 17). Prčić (2019) pravi razliku između očiglednih, skrivenih i sirovih anglicizama, dok Filipović (1986: 193-194) koristi pojam pseudoanglicizmi ili sekundarni anglicizmi za anglicizme koji kao takvi ne postaje u engleskom ali su preuzeti kroz upravo engleski jezik kroz derivaciju, kompoziciju i elipsu.

Dakle, uzimajući u obzir ranije spomenuti opšti utjecaj engleskog jezika, ali i općenito mnogobrojne razloge preuzimanja stranih riječi, veliki broj anglicizama u B/H/S jeziku ne bi trebao biti iznenađujući. Npr. Šehović (2009) navodi nekoliko takvih razloga preuzimanja anglicizama naročito kada se radi o situacijama u kojima čak postoji domaći ekvivalent. Između ostalog, njeni primjeri uključuju uštedu prostora (u pismu) i vremena (u govoru), ali i već pomenuti opšti utjecaj engleskog jezika kroz obrazovanje i prisustvo u brojnim oblastima svakodnevnog života (Šehović, 2009: 130). Citirajući Ristić (2006: 150) Šehović (2009: 130) navodi kako “osobenost se ispoljava u tome što se jedinice ovog tipa ne uključuju u leksički sistem jezika primaoca da bi popunile njegove konceptualne praznine, nego da bi povećale broj njegovih leksičkih sredstava za individualnu emotivno – ekspresivnu i stilsku kreativnost u upotrebi jezika”. Upravo ovakvi razlozi čine posebno važnim i korisnim istraživanja anglicizama koji kroz proces prilagodbe i finalni oblik u jeziku primaocu mogu utjecati na taj jezik, naročito u oblastima gdje se ta dva jezika kontrastivno posebno razlikuju. Jedna takva oblast kada se radi o kontrastivnom poređenju B/H/S i engleskog jezika jeste upotreba rodno određenog jezika. Budući da se ova dva jezika razlikuju po pitanju razumijevanja i upotrebe kategorija roda, zanimljivo je vidjeti da li je i kakav utjecaj priliv imeničkih anglicizama sa odrednicom prirodnog roda (na osnovu spola) ostavio na B/H/S jezik. Naravno, fokus je na imenicama kao ne samo kao riječima koje nose gramatičku kategoriju roda u B/H/S, nego ujedno i najčešćoj vrsti riječi kada se radi o posuđenicama (75%) (Filipović, 1986: 127).

Generalno gledajući, rađene su brojne analize anglicizama u različitim svjetskim jezicima i to po različitim osnovama. Npr. anglicizmi su analizirani po pitanju učestalosti i žanrova u kojima se koriste, po nivoima prilagodbe u jeziku

primaocu, razlozima i etimologiji preuzimanja, itd. Kada se radi o kontaktu engleskog i bosanskog jezika, postojeće studije su se također bavile sličnim pitanjima i temama sa opažanjem da su anglicizmi naizgled manje istraženi u našem jeziku u odnosu na druge regionalne jezike. Tako npr. u hrvatskom i srpskom jeziku imamo više rječnika anglicizama u poređenju sa bosanskim. Postojeće analize anglicizama u B/H/S jeziku su se najčešće fokusirale na određeni registar i vrstu tekstova npr. poslovni registar (Ribo i Dubravac, 2021), a postoje i radovi o mjestu i funkciji anglicizama u bosanskom jeziku (Šehović, 2009: 122-138; Šehović, 2019).

2. Kategorija roda

Kada govorimo o rodu i jeziku bitno je da naglasimo različite kategorije pojma rod. U smislu općeg razumijevanja riječi rod ona podrazumijeva "sociološku kategoriju koja se odnosi na činjenicu da osobe rođene kao muškarci ili žene u svojim kulturama i društvima odrastaju shodno obrascima društva koji su podložni promjenama" (Savić et al, 2009, p. 7). U lingvističkom smislu, rod predstavlja samo jednu od brojnih gramatičkih kategorija kojima su opisane vrste riječi. Kao što je ranije spomenuto, jezici koji su predmet ovog rada, B/H/S i engleski, se razlikuju u smislu razumijevanja i korištenja pojma roda.

U B/H/S jeziku pravimo razliku između prirodnog i gramatičkog roda. Za potrebe ovog rada od interesa su naravno obje kategorije budući da je fokus na odrednicama prirodne kategorije, a gramatička se naravno obrađuje u smislu analize procesa prilagodbe, naročito na morfološkom nivou. Imenice u bosanskom jeziku se odlikuju gramatičkom kategorijom roda prema kojoj se one slažu sa pridjevskim riječima, a često i glagolima i, prema tome, razlikujemo imenice muškog roda (za bića muškog spola), ženskog roda (za bića ženskog spola) i srednjeg roda (gdje rod nije bitan ili karakteristike spola nisu uočljive) (Jahić - Halilović - Palić, 2000, str. 188). Istovremeno, imenice mogu imati i prirodni rod kao leksičku kategoriju isključivo na osnovu spola pa tako imamo muški i ženski prirodni rod. U bosanskom jeziku imenice koje označavaju osobe mogu da dobiju odliku roda u ovisnosti na koji spol se odnose, npr.: učitelj - učiteljica, ili gospodin - dama. U ovakvim situacijama se često dešava da se muški oblik imenice koristi kao generični oblik tj. označava i pripadnice ženskog roda npr. "Ona radi kao učitelj u osnovnoj školi.". Nikolić (1954: 150) upozorava na ovaj problem u situacijama gdje se radi o nazivima zanimanja, naročito onim novijim zanimanjima koja nisu "tipična" za žene pa dolazi do nedoumica u

odabiru naziva. U tom kontekstu je zanimljivo vidjeti i koji utjecaj engleski kroz anglicizme i neologizme ostavlja na B/H/S jezik naročito znajući da se kategorije roda između ova dva jezika znatno razlikuju. Naravno, izuzev imenica, ostale vrste riječi u bosanskom će imati isključivo kategoriju gramatičkog roda (Jahić – Halilović – Palić, 2000: 189). U B/H/S jeziku možemo imati primjere imenice kod kojih se gramatički i prirodni rod ne slažu (npr. riječ *rukovodilac* je muškog gramatičkog roda, a imenuje bića i muškog i ženskog spola) (Jahić – Halilović – Palić, 2000: 190). S druge strane, prirodni rod se zasniva na razlikovanju bića po prirodnom spolu i sam prirodni rod će imati odlike i gramatičkog roda ali ne i obratno (Filipović, 1996). U engleskom jeziku, prije svega, nailazimo na kategoriju prirodnog roda tj. na imenice koje označavaju muške osobe i muškog su prirodnog roda, ženske osobe i ženskog su prirodnog roda, te imenice koje označavaju stvari, predmete, pojave itd. i srednjeg su roda (Filipović, 1996). Adaptacija gramatičkih kategorija, između ostalog i kategorije roda, je usko povezana sa procesom transmorfemizacije jer se jezik davaoca i primaoca tj. u našem slučaju B/H/S i engleski dosta razlikuju i ova razlika između prirodno-gramatičkog roda u B/H/S i prirodnog u engleskom se također mora razmotriti tijekom analize procesa prilagodbe.

Tako npr. u B/H/S jeziku dolazi do imeničke mocijske tvorbe (Barić, 1987: 10). To se vidi na analiziranim primjerima anglicizama pa se u ovom smislu, najčešće, anglicizmi koji označavaju osobe muškog roda slažu sa oblikom modela: gangster > *gangster*, dok brojni anglicizmi koji označavaju osobe ženskog roda zahtijevaju dodavanje ženskog sufiksa na oblik imenice za osobe muškog roda kako bi se dobio konačni oblik: rekorder > *rekorderka*, farmer > *farmerica*. Dakle, imenice ženskog roda treba da prođu kroz potpunu adaptaciju za razliku od kompromisne koja je često dovoljna za imenice muškog roda (*dizajner* i *dizajnerica*, *haker* i *hakerica*, *huligan* i *huliganka*). Zanimljivo je da je u *Rječniku anglicizama* u bosanskom jeziku (Čedić, 2008), bilo 38 ovakvih parova dok su sve ostale riječi koje se mogu istovremeno odnositi na osobe muškog i ženskog prirodnog roda, imale odlike muškog gramatičkog roda. Čak imenice koje se direktno odnose na prirodni ženski rod u engleskom, npr. one sa nastavkom -ess ili pojedine koje završavaju na suglasnik, u B/H/S i dalje dobijaju nastavak -a npr. *hostess* > *hostesa*, *girl* > *gerla*. Naravno, budući da imenice u engleskom nemaju odrednicu gramatičkog roda, one u procesu prilagodbe se poistovjećuju sa nekim od tri vrste gramatičkog roda u B/H/S. Ovdje dolazi do izražaja ono što Filipović (1986: 130; 1999: 38) naziva tendencijom muškog roda budući da npr. takve imenice koje završavaju na suglasnik, obično u B/H/S imaju muški rod i često i ne zahtijevaju dodatnu prilagodbu u tom smislu (*boss* > *bos*, *skaut* > *skaut*).

Samo pitanje problematike upotrebe odgovarajućih imenica sa odrednicom prirodnog roda je već duže vrijeme od interesa pa tako npr. Babić (1979) u članku "Kako se kaže kad je žena sudac?" navodi da je potrebno koristiti imenice „muškoga roda za muškarce i ženskoga za žene“. Barić (1987: 15) pominje opću upotrebu imenica muškog roda za označavanje oba spola u općim ili neutralnim upotrebnim situacijama gdje su takve imenice neutralizirane u odnosu na rod (npr. na vratima *direktor* što upućuje na samu funkciju). Zapravo, Barić (1987) čak navodi dvije različite vrste situacija ovisno o kojima bi se upotrebljavale imenice koje označavaju, u tom konkretnom slučaju, zanimanje, a to su: opća ili neutralna situacija gdje je moguće koristiti imenicu muškog oblika jer spol nije bitan, i pojedinačna ili konkretna situacija gdje je značenjem spol bitan pa se tako i treba koristiti odgovarajući mocijski parnjak.

Najčešće direktno od muških oblika kroz imeničku mocijsku tvorbu (Barić, 1987: 10) dobijamo ženske oblike imenica i tako dobijamo tvorbene mocijske parnjake (npr. *kanuist* i *kanuistica*) pa se javlja i termin 'movirani femininum'. Barić (1987: 11-12) navodi niz mocijskih sufiksa kojima se ova tvorba provodi i to: - *ica*, - *ka*, - *inja*, - *kinja*, - *ača*, - *a*, - *lja*, - *ulja*, ali naglašava i da nemaju sve imenice svoj mocijski parnjak iz npr. "povijesno-tradicionalnih" razloga gdje daje primjer riječi *dadilja*, koja se kod nas kao anglicizam prvenstveno pojavljuje u obliku *bejbister*.

3. Proces prilagodbe

Prilagodba anglicizama na različitim nivoima (npr. fonološki, morfološki, semantički) se može podijeliti na primarnu i sekundarnu adaptaciju, po kronologiji i kvaliteti (Filipović, 1986: 60-64). Po toj podjeli primarna prilagodba se dešava tijekom procesa preuzimanja anglicizma u jezik primaoc dok se sekundarna prilagodba dešava nakon što je anglicizam postao dio jezika primaoca tj. u ovom konkretnom slučaju dio B/H/S jezika. Potrebno je još naglasiti da redosljed i vrsta prilagodbe nisu uvijek isti pa je moguće imati primjera koji ne dođu do stepena potpune adaptacije ili preskoče neki stepen npr. kompromisnu transmorfemizaciju (*kayaker** - *kajakaš*). Bitno je napomenuti da postoje i različiti predloženi modeli prilagodbe posuđenica ali da se za potrebe ovog rada koristila Filipovićeve klasifikacija i terminologija. U smislu detaljnije analize pseudoanglicizama koristila se, ponovo, Filipovićeve kategorizacija (1986; 1990) prema kojoj se navode tri načina tvorbe pseudoanglicizama i to: kompozicija, derivacija i elipsa. Prema toj kategorizaciji (Filipović, 1986), pri

procesu kompozicije nailazimo na pseudoanglicizme koji su sastavljeni od riječi iz engleskog i dodatka -man, npr. *golman*. Procesom derivacije se na englesku riječ dodaje, najčešće, nastavak -er, pa tako dobijamo primjer poput riječi *darker*, i konačno, kroz proces elipse, ispušta se sufiks -ing, ili jedan element engleskog izraza npr. *poker player* > *poker* > *pokeraš*. Iz ovog primjera je vidljivo da se elipsa dalje kombinuje sa različitim procesima tvorbe npr. suspdstitucijom i adicijom. Ovakvu interpretaciju elipse i njene uloge u procesu tvorbe anglicizama je predstavio Fabijanić (2010).

3.1. Morfološka prilagodba

Prema Filipoviću (1986: 117-119; 1990: 41), proces morfološke prilagodbe se odvija kroz tri nivoa i to: nultu/slobodnu, kompromisnu i potpunu transmorfemizaciju. Nulta transmorfemizacija podrazumijeva preuzimanje engleskih riječi u obliku slobodnog morfema modela sa vezanim nultim morfemom čime su u konačnici model i replika isti (npr. *fan*, *boss*). Nulta transmorfemizacija znači da je u jeziku primaocu, tj. u našem slučaju u B/H/S jeziku, preuzet slobodni morfem bez vezanog morfema. Tada, naravno, nema potrebe ili mogućnosti za daljom prilagodbom npr. *friend* > *frend*.

Kompromisna transmorfemizacija podrazumijeva preuzimanje imenica u obliku slobodnog morfema i vezanog morfema koji nije u skladu sa B/H/S jezikom. Te imenice se mogu prilagoditi našem jeziku na drugim nivoima, npr. ortografskom ili fonološkom nivou, ali ne prate morfološka pravila tvorbe B/H/S jezika (npr. *fighter* > *fajter*, *dealer* > *diler*). Dakle, kompromisna transmorfemizacija znači da je preuzet i vezani morfem iz jezika davaoca, tj. u ovom slučaju engleskog jezika, a on naravno nije u skladu sa morfološkim pravilima B/H/S jezika (npr. *menadžer*). Naredni, tj. treći stepen transmorfemizacije se naziva potpunom transmorfemizacijom te podrazumijeva i prilagodbu preuzetog engleskog sufiksa tj. njegovu zamjenu odgovarajućom B/H/S inačicom tvorbenog nastavka (npr. *boxer* > *bokser* > *boksač*, *weekender* > *vikendaš*, *racketeer* > *reketar* > *reketas*). Za ovakve riječi kažemo da su se u potpunosti integrisale u jeziku primaocu tj. B/H/S jeziku.

Budući da u engleskom jeziku imamo dosta imenica koje se sastoje od slobodnog morfema i vezanog nultog morfema, te imenica koje se sastoje od kombinacije slobodnog morfema i sufiksa, zanimljivo je vidjeti kako će se realizovati proces prilagodbe uzimajući u obzir da u B/H/S imamo nastavke za imenice po osnovu njihova broja, roda i padeža. Prilagodba po pitanju roda je

posebno zanimljiva budući da je potrebno promijeniti prirodni rod modela u gramatički rod njegove replike u B/H/S (Filipović, 1990, str. 34).

Dakle, proces morfološke prilagodbe uključuje i prilagodbu po pitanju roda budući da je rod jedna od morfoloških kategorija imenica kao vrste riječi. Riječi koje u engleskom završavaju na suglasnike ili -o, -i, -u nastavke u B/H/S najčešće dobijaju gramatičku kategoriju muškog roda (*fan, bek, dendi*) ali moguć je i ženski rod (*girl > gerla, stewardess > stjuardesa*). Za tvorbu gramatičke kategorije ženskog roda, najčešće se dodaju različiti B/H/S nastavci (npr. -a, -ica, -ka, -kinja), na osnovni oblik preuzet iz engleskog (npr. *stjuardes > stjuardesa, friend > friendica, finišer > finišerka, skaut > skautkinja*). Kao što je ranije pomenuto, ovo pokazuje da je prilagodba odrednica muškog roda jednostavnija tj. često se odvija na nivou nulte ili kompromisne adaptacije u poređenju na potpunu.

Zanimljivo je da Filipović (1990: 33) upozorava na ovo tj. navodi da su primjeri potpune transmorfemizacije nešto rjeđi budući da su preuzeti anglicizmi najčešće (donekle) neprilagođeni. U smislu ranije pomenute tendencije muškog roda, Filipović (1986: 106) također navodi za primjer ruski jezik i veliki broj ruskih anglicizama koji završavaju na suglasnik a koji “u većem su dijelu muškog roda, a u daleko manjem ženskog roda”. Dakle, dok se u engleskom jako često koristi isti oblik imenice za osobe i muškog i ženskog prirodnog roda, zanimljivo je vidjeti gdje je preuzeti oblik zadržao neutralnu formu a gdje je izvršena dalja prilagodba da se iskaže i kategorija roda. Naročito u smislu ranije pomenutih pitanja korištenja odgovarajućeg rodno (ne)osjetljivog jezika.

3.2. Semantička prilagodba

Proces semantičke prilagodbe anglicizama Filipović (1986, str. 158-160) je predstavio kroz nultu, primarnu i sekundarnu adaptaciju. Te semantičke promjene mogu biti u obliku: suženja ili proširenja značenja ili broja modela, elipse, promjene imena i vlastitih imena u apelative, pejorizacije i metafore (Filipović, 1986: 110).

Nulta semantička ekstenzija podrazumijeva preuzimanje jedinog, ili svih, značenja modela tj. ne dolazi do bilo kakve promjene značenja modela i replike (npr. *biznismen, bejbisiter*). Na nivou primarne adaptacije također imamo i suženje značenja koje podrazumijeva preuzimanje manjeg broja ili polja značenja od značenja dostupnih u engleskom (npr. *kamper, mikser*). Proširenje značenja, na nivou sekundarne adaptacije, zahtijeva anglicizam koji je u potpunosti prilagođen jeziku primaocu i koji omogućava da ta replika ima

šire ili brojnije značenje od modela (npr. *rendžer*). Ovakve promjene više nemaju veze sa engleskim i samim modelom nego se promjene dešavaju dalje u jeziku primaocu i shodno njegovim pravilima tvorbe.

4. Metodologija

Kao izvor korpusnih primjera koristio se *Rječnik anglicizama u bosanskom jeziku* autora Ibrahima Čedića iz 2008. godine. Prvo su izdvojeni svi primjeri imeničkih anglicizama sa odrednicom muškog i ženskog prirodnog roda tj. oni imenički anglicizmi iza kojih stoje živa bića muškog ili ženskog spola. Nakon toga, svi primjeri su upoređeni i sa dva dodatna rječnika stranih riječi (Anić, Klaić, i Domović, 2002; Klajn, i Šipka, 2006) i za finalni korpus su razmatrani samo oni primjeri koji su pored Rječnika anglicizama bosanskog jezika (Čedić, 2008), bili prisutni u barem jednom od druga dva pomenuta rječnika stranih riječi.

Nakon što je određen sami korpus, svi primjeri su analizirani po osnovu morfološke i semantičke prilagodbe. Kada se radi o morfološkoj prilagodbi, primjeri su analizirani prema nivou transmorfemizacije i svrstani u nultu/slobodnu, kompromisnu i potpunu transmorfemizaciju. Za semantičku prilagodbu, svi primjeri su analizirani prema nivou semantičke adaptacije i klasifikovani kao primjeri primarne ili sekundarne adaptacije. U grupi primarne adaptacije napravljena je razlika između identičnih značenjskih oblika (nulte semantičke ekstenzije) i suženja značenja dok se u sekundarnoj adaptaciji radilo o primjerima proširenja značenja. Za klasifikaciju prema nivoima morfološke i semantičke prilagodbe korištene su odrednice i stepeni podjela koje je predložio Rudolf Filipović u djelu *Teorija jezika u kontaktu* (1986). Za ove analize, u smislu potvrde značenja i oblika u jeziku izvorniku koristio se i rječnik engleskog jezika i to: Collins dictionary of the English Language <https://www.collinsdictionary.com/>, te Cambridge Dictionary of the English Language <http://dictionary.cambridge.org/>. Na ovaj način, zabilježena su sva značenja i oblici imenica koje su predmet rada. Svi rezultati su zatim statistički obrađeni tako što su procentualno utvrđene tačne brojke ranije navedenih primjera a rezultati su zatim prikazani tabelarno. Primjeri anglicizama su analizirani i prema odlici prirodnog roda (na osnovu spola), te su izdvojeni anglicizmi koji se odnose isključivo na žene, isključivo na muškarce, i generični oblici koji mogu biti korišteni za oba prirodna roda. Također su prebrojani i dvostruki mocijski parovi (npr. *skaut* i *skautkinja*). Ukupno je semantički analizirano 170 anglicizama, a morfološki i 38 dodatnih mocijskih parnjaka, i dva dvostruka oblika (*mis*, *misica*, *džezzer*, *džezista*) što je

rezultiralo sa 210 oblika anglicizama koji su analizirani na morfološkom nivou. Razlog za semantičku analizu bez dodatnog primjera mocijskog parnjaka je to što je većina njih u *Rječniku anglicizama u bosanskom jeziku* (Čedić, 2008), opisana upućivanjem na odrednicu muškog roda ili izmjenom opisne riječi u smislu muškarac – žena.

5. Rezultati analize

Od ukupno analiziranih 210 primjera anglicizama, gotovo pola njih, tačnije 43,33% su primjeri kompromisne adaptacije kao što je vidljivo iz Tabele 1. U smislu pitanja roda, zanimljivo je zabilježiti da je od 38 mocijskih parnjaka čak u 24 slučaja parnjak muškog roda nastao nultom ili kompromisnom transmorfemizacijom, dok je, naravno, za sve parnjake ženskog roda bila potrebna potpuna prilagodba tj. dodat je nastavak na postojeći oblik muškog roda (npr. *roker* i *rokerica*, *pokeraš* i *pokerašica*, *tinejdžer* i *tinejdžerica*).

Kroz potpunu adaptaciju su prošla 73 primjera tj. 34,76%. Tu su, naravno, najčešće bili primjeri imenica sa odrednicom ženskog prirodnog roda (npr. *huliganka*, *hakerica*) ali je bilo i primjera imenica sa odrednicom muškog roda, iako očekivano manje (npr. *torijevac*).

Konačno, kroz nultu/slobodnu adaptaciju je prošlo najmanje primjera, tačnije 46 primjera tj. 21,90% kao što Tabela 1 pokazuje. Neki od tih primjera su *lord*, *dendi*, *lejdi*, *snob*, *stjuard*. Ovo su primjeri gdje nije bilo potrebe za daljom prilagodbom osnovnog nominativnog oblika same imenice.

Morfološka prilagodba		
Vrsta prilagodbe	Broj anglicizama	Procenat anglicizama
Kompromisna adaptacija	91	43,33%
Potpuna adaptacija	73	34,76%
Nulta adaptacija	46	21,90%
Ukupno	210	100%

Tabela 1. Morfološka prilagodba analiziranih anglicizama.

Kada se radi o analizi semantičke prilagodbe, rezultati su vidljivi u Tabeli 2. Najviše primjera je prošlo kroz nultu semantičku ekstenziju tj. radi se o primjerima anglicizama koji su preuzeli sva značenja izvornih modela. Budući da se imenice sa odrednicom prirodnog roda obično koriste za određivanje

zanimanja, pripadnosti raznim grupama, i slično, rezultat prikazan u Tabeli 2 koji pokazuje da je tačno 70% analiziranih anglicizama prošlo kroz spomenutu nultu semantičku ekstenziju, i nije u potpunosti neočekivan. Tu nailazimo na primjere poput riječi: *barmen, diler, džentlmen, tinejdžerica* itd., koji u potpunosti preuzimaju sva značenja prema broju i polju iz engleskog jezika. Kao primjer navodimo riječ *tinejdžer* za koju je u *Rječniku anglicizama u bosanskom jeziku* (Čedić, 2008) dat sljedeći opis: “dječak, mladić ili djevojčica, djevojka u uzrastu od 13 do 19 godina; pubertetlija”. U Cambridge rječniku engleskog jezika, opis je gotovo identičan: “a young person between 13 and 19 years old” (Cambridge, n.d.).

Semantička prilagodba		
Vrsta prilagodbe	Broj anglicizama	Procenat anglicizama
Nulta semantička ekstenzija	119	70,00%
Proširenje	3	1,76%
Suženje	23	13,53%
Pseudoanglicizmi	26	14,71%
Ukupno	170	100.00%

Tabela 2. Semantička prilagodba analiziranih anglicizama.

Nadalje, kao što je vidljivo iz Tabele 2, drugo mjesto zauzimaju promjene semantičkog broja i polja, tj. značenja, sa 13,53% za suženje značenja i 1,76% za proširenje značenja. Npr. u slučaju suženja, anglicizam *mikser* se spominje u značenju “kelner koji miješa pića; aparat za miješanje u domaćinstvu; mješalica za beton” (Čedić, 2008), dok su u Collins rječniku za riječ *mixer* su ponuđena i dodatna značenja i to:

“a person considered in relation to his or her ability to mix socially; a person who creates trouble for others; a drink such as ginger ale, fruit juice, etc, used in preparing cocktails; device in which two or more input signals are combined to give a single output signal; short for sound mixer, vision mixer” (Collins, n.d).

Drugi primjer je riječ *caddie/keci* za koju je dat opis: “u igri golfa posluživač koji nosi štapove i ostali pribor, koji daje savjete igraču oko izbora štapova i igre uopće” (Čedić, 2008), dok se u Collins rječniku navode i dodatna značenja: “a person who runs errands, does odd jobs, etc.; any rigidly structured, wheeled device for carrying or moving around heavy objects - a luggage caddie” (Collins,

n.d.). Suprotno tome, u slučaju proširenja značenja, npr. anglicizam *porter* se spominje u značenju i vlasnika vrijednosnih papira (Čedić, 2008) što u engleskom nije slučaj jer se ni u jednom od tri rječnika engleskog jezika nije naišlo na to značenje.

Na kraju, u 14,71% slučajeva tj. kod ukupno 26 primjera kao što se može vidjeti iz Tabele 2, nailazimo i na primjere pseudoanglicizama npr. od *poker player* dobijamo kroz elipsu i adiciju izraz *pokeraš*. Na ovaj način dobijamo riječi koje su nastale utjecajem engleskog ali u tom obliku i značenju u engleskom ne postaje, poput ovog primjera iz korpusa, npr. *darker* - pripadnik stila oblačenja u kojem prevladava crna boja; osoba sa pesimističkim, mračnim, crnim pogledom na život (Čedić, 2008).

Kada se radi o imenicama sa isključivo odrednicom ženskog prirodnog roda, tih primjera je bilo 49, npr. *hostesa, lejdi, mis*, itd. Bilo je i 57 primjera isključivo sa odrednicom muškog prirodnog roda npr. *mister, lord, gentleman*, itd. Svi ostali primjeri su bili primjerci neutralnih oblika koji su u našem jeziku većinski preuzeli odrednice muškog gramatičkog roda dok su primjeri prilagođeni ženskom gramatičkom rodu bili dosta rjeđi čime se potvrđuje ranije zapažanje tendencije muškog roda (Filipović, 1986, str. 130). Zanimljivo je i da je bilo ukupno osamnaest primjera sa odrednicom elementa muškog roda u samom leksemu u odnosu na pet takvih primjera za ženski rod (npr. *biznisMEN, superMEN, barMEN, frontMEN, šouMEN, plejBOJ vs. go go GIRL/gerla, pin up GIRL, cover GIRL, call GIRL, i GIRL/gerla*). Također, od tih datih primjera, izuzev primjera *girl/gerla*, svi preostali primjeri koji se odnose na ženski rod su upućivali na izgled i/ili seksualnost djevojaka i žena dok su muški primjeri upućivali na snagu, moć, položaj i slično (*call girl*, ili *pin up girl* u odnosu na *supermen*, ili *šoumen*).

6. Zaključak

Istraživanje anglicizama u B/H/S jeziku sa stanovišta njihove morfološke i semantičke prilagodbe, a naročito u kontekstu kategorije koja se izuzetno kontrastivno razlikuje, mali je doprinos oblasti istraživanja stranih riječi našeg jezika, ali i istraživanja odnosa jezika i roda općenito. Fokus na anglicizme u B/H/S jeziku, uzimajući u obzir da se isti znatno razlikuje u odnosu na engleski jezik prema shvatanju i upotrebi kategorije roda, omogućava nam bolje razumijevanje procesa morfološke i semantičke adaptacije, mocijske tvorbe, tendencije muškog roda i drugih bitnih pitanja. Rezultati, bez sumnje, pokazuju

kako se generično korištenje imenica sa odrednicom prirodnog muškog roda nerijetko prenosi i u B/H/S, i da kao takvo zahtijeva kompromisnu ili nultu prilagodbu. Sa druge strane, imenice sa odrednicom ženskog prirodnog roda najčešće zahtijevaju potpunu prilagodbu uzimajući u obzir da se i većinski tvore od njihovih muških parnjaka. Naravno, to dovodi do situacija gdje su imenice sa sadržajnom leksičkom odrednicom muškog roda, i imenice sa isključivo odrednicom muškog prirodnog roda, češće u odnosu na takve primjere imenica ženskog prirodnog roda. Kada se radi o semantičkoj prilagodbi, imenice sa odrednicom prirodnog roda najčešće preuzimaju sva značenja njihovih modela, dok u određenim slučajevima dolazi do smanjenja polja ili broja značenja, odnosno, još rjeđe, njihovog proširenja. Također, često se nailazi i na primjere pseudoanglicizama. U tom smislu semantičke prilagodbe ostavlja se prostor za buduću analizu imenica sa odrednicom prirodnog roda u smislu pozitivnog ili negativnog polariteta ili domena njihovog značenja (npr. moći, izgleda, itd.).

ANALYSIS OF MORPHOLOGICAL AND SEMANTIC ADAPTATION OF NOUN ANGLICISMS DENOTING NATURAL GENDER IN B/C/S LANGUAGE

ABSTRACT

The paper focuses on morphological and semantic adaptation of noun anglicisms denoting natural gender. The analysis was performed on the anglicism examples denoting natural gender from the Dictionary of anglicisms by Ibrahim Cedic (2008). Morphological adaptation was analysed in terms of zero, compromise and complete thansmorphemization. Semantic adaptation was analysed in terms of primary and secondary adaptation. The results indicate a need for further research and understanding of contrastive differences between the English and B/C/S language in terms of gendered language use, and, within that, the way anglicisms contribute to it. The analysis is of immense significance not only due to the better understanding of the process and levels of morphological and semantic adaptation but also the differences in understanding of gender category, and the importance of natural gender denotation.

Key words: anglicisms, adaptation, gender, semantic, morphological.

Literatura:

- Anić, S., Klaić, N., i Domović, Z. (2002). *Rječnik stranih riječi: Tuđice, posuđenice, izrazi, kratice i fraze*. Zagreb: Sani-plus.
- Babić, S. (1979). "Kako se kaže kad je sudac žena?". *Jezik*, 27 (2-3), 86-87.
- Barić, E. (1987). "Mocijski parnjaci i njihova upotreba". *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 13 (1), 9-18.
- Bugarški, R. (2005). "Pol i rod u jeziku". *Forum Bosnae* 34: 184–94.
- Cambridge Dictionary. (2022). [online] In *Cambridge dictionary*. Retrieved April-May, 2022, from <<http://dictionary.cambridge.org/>>.
- Collins English dictionary. (2022). [online] In *Collins dictionary*. Retrieved April-May, 2022. from <<http://www.collinsdictionary.com/english/>>.
- Crystal, D. (2003). *English as a Global Language*. Cambridge University Press, New York.
- Čedić, I. (2008). *Rječnik anglicizama u bosanskom jeziku*. Institut za jezik u Sarajevu.
- Fabijanić, I. (2010). "Reinterpretacija elipse u formiranju anglicizama". *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 36(2), 251-273.
- Filipović, R. (1986). *Teorija jezika u kontaktu*. JAZU. Školska knjiga, Zagreb.
- Filipović, R. (1990). *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo, razvoj, značenje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Filipović, R., i Menac, A. (1996). "Semantička adaptacija u Rječniku anglicizama u ruskom jeziku: teorija i primjena". *Croatica*, 26 (42-43-44), 111-124.
- Filipović, R., Menac, A., i dr. (1999). "Transmorfemizacija modela šest europskih jezika u hrvatskom". *Filologija*, 33, 15-54.
- Jahić, Dž., Halilović, S., i Palić, I. (2000). *Gramatika bosanskoga jezika*. Dom štampe.
- Klajn, I., i Šipka, M. (2006). *Veliki rečnik stranih reči i izraza*. Beograd. Prometej.
- Nikolić, S. (1954). "Oblici imena i zvanja". *Naš jezik, nova serija* 5/6. (1954/1955). 148–152.
- Prčić, T. (2019). *Engleski u srpskom*. Filozofski fakultet, Novi Sad. online edition.
- Ribo, R., i Dubravac, V. (2021). "The influence of the English Language on BCS with the focus on the business register". *MAP Education and Humanities*, 1(1), 20–27.
- Ristić, S. (2006). *Raslojenost leksike srpskog jezika i leksička norma*. Institut za srpski jezik SANU. Beograd.
- Savić, S. i dr. (2009). *Rod i jezik*. Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja. Novi Sad.

- Šehović, A. (2009). "Mjesto i funkcija anglicizama u savremenom bosanskom jeziku: povećana upotreba anglicizama u štampi". *Pismo*, VII/1, Sarajevo, str. 122–138.
- Šehović, A. (2019). "Anglicizmi : motivatori u tvorbi glagolskih izvedenica u savremenom bosanskom jeziku". *Bosanskohercegovački slavistički kongres*. 2(1), pp. 229–242.

Dr. Edina Solak
Filozofski fakultet, Univerzitet u Zenici
Dr. Mirza Bašić
Filozofski fakultet, Univerzitet u Zenici
Selma Čusto, MA
Turski kulturni centar "Yunus Emre" u Mostaru

UDK 811.512.161'373.7
DOI 10.57136/2744-2500.2022.17.17.45
Stručni rad

O GRAMATIČKOJ STRUKTURI GLAGOLSKIH SOMATSKIH FRAZEMA U SAVREMENOME TURSKOM JEZIKU¹

SAŽETAK

Pravilno interpretiranje gramatičkih osobitosti frazemâ predstavlja vrlo važan segment u procesu proučavanja stranoga jezika. Primarni cilj rada jeste analizirati gramatičke osobitosti glagolskih somatskih frazema u savremenome turskom jeziku. Analiza se temelji na odabranim primjerima iz pripovjedaka, književnih i stručnih tekstova napisanih na turskome jeziku. Analiza je podijeljena na tri dijela. U prvome se dijelu analiziraju gramatičke osobitosti glagolskih somatskih frazema u okviru kojih su obje komponente promjenjive. U drugome dijelu analize govori se o gramatičkoj strukturi glagolskih somatskih frazema koji imaju stabilnu i nepromjenjivu somatsku komponentu, dok se treći dio analize bavi glagolskim somatskim frazemima u okviru kojih je glagolska komponenta uvijek u trećem licu jednine. U radu se, također, analiziraju i značenjski bliske sintaksičke konstrukcije u bosanskome jeziku. Rezultati dobijeni u analizi trebali bi dati doprinos istraživanju frazeološke građe turskoga i bosanskoga jezika.

Ključne riječi: savremeni turski jezik, glagolski somatski frazemi, gramatičke osobitosti, somatska komponenta, glagolska komponenta

- 1 Ovaj rad predstavlja izmijenjeni i dopunjeni oblik jednoga poglavlja magistarskoga rada *Nepredvidiva frazeologija: frazemi sa somatskom sastavnicom u turskome jeziku*, koji je kandidatkinja Selma Čusto odbranila na Fakultetu humanističkih nauka Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru 11. 2. 2022. godine pred komisijom koju su činili prof. dr. Edim Šator, doc. dr. Mehmet Emre Çelik i mentorica prof. dr. Edina Solak. Jedno poglavlje navedenoga magistarskog rada bavi se analizom glagolskih somatskih frazema, a ovaj rad predstavlja izmijenjenu, korigiranu i dopunjenu verziju toga poglavlja.

1. Uvod

Glagolski frazemi sastoje se od dvije komponente. Jedna je komponenta glagol koji se konjugira kroz sva glagolska vremena i načine, dok drugu komponentu čini leksičko jezgro, odnosno imenska dopuna (v. Šiljak-Jesenković, 2003: 180–183). Glagolski somatski frazemi jesu frazemi u kojima se u okviru leksičkoga jezgra pojavljuje i leksema kojom se označava dio ljudskoga tijela. U ovome se radu analiziraju gramatičke osobitosti glagolskih somatskih frazema koji se upotrebljavaju u savremenome turskom jeziku. Analiza se temelji na odabranim primjerima iz pripovjedaka, književnih i stručnih tekstova koji su napisani na turskome jeziku. U teorijskome i metodološkome smislu analiza se zasniva na postavkama koje su iznesene u studiji Amine Šiljak-Jesenković pod naslovom *Nad turskim i bosanskim frazikonom: semantički, sintaktički, lingvostilistički i sociolingvistički aspekt*. Jedno poglavlje navedene studije bavi se i gramatičkim osobitostima glagolskih frazema u turskome i bosanskome jeziku (v. Šiljak-Jesenković, 2003: 180–188). Na osnovi postavki navedenih u studiji Šiljak-Jesenković u našem se radu analiziraju primjeri u kojima se koriste glagolski somatski frazemi. Cilj rada nije evidentirati i popisati sve glagolske somatske frazeme u turskome jeziku, već se pokušavaju razriješiti sve dileme u vezi s gramatičkom strukturom glagolskih somatskih frazema. Prema svojoj gramatičkoj strukturi, turski glagolski somatski frazemi mogu se klasificirati u tri skupine. Prvu skupinu čine somatski frazemi u okviru kojih i glagol i somatska sastavnica podliježu promjenama u vezi s gramatičkim kategorijama. U drugu se skupinu svrstavaju somatski frazemi u okviru kojih je somatska sastavnica nepromjenjiva, dok se u treću skupinu uvrštavaju somatski frazemi u kojima je glagol uvijek u trećem licu jednine (v. Šiljak-Jesenković, 2003: 183–185). Stoga se i naša analiza dijeli na tri dijela. U prvome se dijelu analizira gramatička struktura glagolskih somatskih frazema u kojima su obje komponente promjenjive. Frazemi iz ove skupine klasificiraju se u pet podskupina koje se kreiraju prema gramatičkim osobitostima somatskih sastavnica. Drugi dio analize bavi se gramatičkom strukturom glagolskih somatskih frazema u kojima je somatska sastavnica stabilna i nepromjenjiva. Frazemi iz ove skupine dijele se u četiri podskupine koje se kreiraju prema padežu u kojem se navodi stabilna i nepromjenjiva somatska komponenta. U trećem dijelu analize govori se o gramatičkoj strukturi glagolskih somatskih frazema u okviru kojih je glagolska komponenta stabilna i nepromjenjiva u vezi s gramatičkim kategorijama broja i lica te se uvijek navodi u trećem licu jednine. Frazemi iz ove skupine dijele se u dvije podskupine koje se, također, kreiraju

prema gramatičkim osobitostima somatskih sastavnica. U radu se, na temelju odabranih primjera, analiziraju gramatičke osobitosti jednoga frazema iz svake podskupine glagolskih somatskih frazema. Na taj se način pokušavaju razriješiti dileme u vezi s gramatičkom strukturom glagolskih somatskih frazema iz svih navedenih podskupina. Svi pojmovi koji se navode u ovome radu, a koji imaju rodni značaj i rodno obilježje, obuhvataju na jednak način i ženski i muški rod bez obzira na to da li se navode u ženskome ili muškome rodu. Autori rada potpisuju sve prijevode na bosanski jezik.

2. Glagolski somatski frazemi u kojima su obje komponente promjenjive

Glagolski somatski frazemi sastoje od dvije komponente. Jedna je komponenta glagol, dok drugu komponentu čini leksičko jezgro, odnosno imenska dopuna u čiji sastav ulazi i leksema kojom se označava dio ljudskoga tijela. Kod određenoga broja glagolskih somatskih frazema obje komponente podliježu promjenama u vezi s gramatičkim kategorijama. To podrazumijeva činjenicu da se na leksičko jezgro dodaje odgovarajući prisvojni sufiks i padežni nastavak, dok se glagol konjugira kroz sva glagolska vremena i načine te može primati i sufikse infinitivnih glagolskih oblika.

2.1. Glagolski somatski frazemi sa strukturom somatska sastavnica + odgovarajući prisvojni sufiks + padežni nastavak za dativ + glagol

U ovu se skupinu uvrštavaju glagolski somatski frazemi u okviru kojih se na somatsku komponentu dodaje odgovarajući prisvojni sufiks i padežni nastavak za dativ, dok se glagol konjugira kroz sva glagolska vremena i načine te može primati i nastavke infinitivnih glagolskih oblika. U gramatičkoj strukturi turskoga jezika dativ predstavlja padež kojim se označava kretanje prema određenom entitetu. U savremenome turskom jeziku dativ se izražava dodavanjem nastavka *-(y)A* na korijen ili osnovu imenske riječi (v. Čaušević 1996: 81–87; Banguoğlu 2011: 328; Solak–Bašić 2019: 43–44).

(1) *gözüne kestirmek* – zapasti za oko, baciti oko na nekoga / nešto, zacrtati nešto (dosl. ubacivati / ubaciti u svoje oko / oči)

(1.a) *Onlardan olabildiğince uzak bir masayı **gözümüze kestirdik.*** (Karlıdağ 2012: 171) / **Za oko nam je zapao** stol koji je najudaljeniji od njih. (dosl. **Ubacili smo u svoje oči** jedan stol koji je najudaljeniji od njih.)

(1.b) **Gözünüze kestirdiğiniz** bir hanım yok, değil mi? (Esendal 1984: 67) / Ne postoji nikakva gospođa **na koju ste bacili oko**, zar ne? (dosl. Ne postoji nikakva gospođa **koju ste ubacili u svoje oko**, zar ne?)

U frazemu *gözüne kestirmek* (*zapasti za oko, baciti oko na nekoga / nešto, zacrtati nešto*) i somatska sastavnica i glagolska komponenta podliježu promjenama u vezi s gramatičkim kategorijama. U navedenome se frazemu na somatsku sastavnicu dodaje odgovarajući prisvojni sufiks i padežni nastavak za dativ, dok se glagolska komponenta konjugira kroz sva glagolska vremena i načine te može primati i sufikse infinitivnih glagolskih oblika. Primjećuje se da se u primjeru (1.a) glagolska komponenta frazema *gözüne kestirmek* (*zapasti za oko, baciti oko na nekoga / nešto, zacrtati nešto*) upotrebljava u finitnome glagolskom obliku, dok se u primjeru (1.b) koristi u infinitivnoj glagolskoj formi. U primjeru (1.a) somatska sastavnica *göz* (*oko*) prima prisvojni sufiks za prvo lice množine i nastavak za dativ, dok se glagolska komponenta navodi u prvome licu množine određenoga perfekta². U primjeru (1.b) na somatsku komponentu *göz* (*oko*) dodaje se prisvojni sufiks za drugo lice množine i nastavak za dativ, dok se na glagolsku komponentu dodaje proparticipski nastavak *-Dik*³ s prisvojnim sufiksom za drugo lice množine, što pokazuje da se glagolska komponenta frazema koristi u infinitivnome glagolskom obliku. Uočava se da se u prijevodu primjera (1.a) i (1.b) navode somatski frazemi *zapasti za oko* i *baciti oko na nekoga / nešto*, koji su značenjski bliski turskome frazemu *gözüne kestirmek*.

Prema svojoj gramatičkoj strukturi, u ovu se skupinu uvrštavaju i mnogi drugi glagolski somatski frazemi kao što su, naprimjer, frazemi *ağzına almak* (*uzimati nekoga / nešto u usta*), *ayağına çağırmaq* (*zvati / pozvati nekoga da dođe na noge*), *ayağına gelmek* (*dolaziti / doći nekome na noge*), *ayağına getirmek* (*donositi / dovesti nekoga / nešto nekome na noge*), *ayağına gitmek* (*odlaziti / otići nekome na noge*), *ayaklarına kapanmak* (*ponizno moliti, preklinjati, padati / pasti nekome pred noge*), *başına çıkmak* (*penjati / popeti se na glavu nekome*), *burnuna koymak* (*cijeniti, uvažavati, poštovati nekoga*), *eline bakmak* (*biti finansijski ovisan o nekome*), *eline düşmek* (*doći / pasti u nečije ruke*), *gözlerine inanmamak* (*ne moći vjerovati svojim očima*), *kulaklarına inanmamak* (*ne moći vjerovati svojim ušima*),

- 2 Određeni perfekt jeste jednostavno glagolsko vrijeme kojim se označava radnja koja se realizirala prije trenutka govora, ali radnja kojoj je govornik svjedočio ili aktivno učestvovao u njenoj realizaciji (v. Korkmaz 2009: 584–586).
- 3 Proparticip na *-Dik* predstavlja relativizator koji pokriva sferu sadašnjosti i prošlosti, odnosno relativizator kojim se označava i svršena radnja i radnja koja se realizira u trenutku govora (v. Gülsevin 2015: 890; Čaušević 2018: 235–236).

yüzüne bakmamak (ne gledati / ne pogledati u lice nekoga), yüzüne vurmak / çarpmak (sasipati / sasuti nekome nešto u lice, govoriti / reći nekome nešto u lice)...

2.2. Glagolski somatski frazemi sa strukturom somatska sastavnica + odgovarajući prisvojni sufiks + padežni nastavak za akuzativ + glagol

U ovu se skupinu svrstavaju glagolski somatski frazemi u kojima se na somatsku komponentu dodaje odgovarajući prisvojni sufiks i padežni nastavak za akuzativ, dok se glagolska komponenta konjugira kroz sva glagolska vremena i načine te može primati i sufikse infinitivnih glagolskih oblika. Akuzativ predstavlja padež kojim se označava određeni objekt. U savremenome turskom jeziku akuzativ se izvodi dodavanjem sufiksa *-(y)I* na korijen ili osnovu imenske riječi (v. Canpolat 1992: 9).

(2) *ağzını kapatmak* – ušutjeti, začepiti usta (nekome) (dosl. zatvarati / zatvoriti svoja / njegova usta)

(2.a) *Sen bir yolunu bul da bu adamın ağzını kapat...* (Sarı 2016: 128) / Ti pronadi neko rješenje i **začepi usta** tom čovjeku... (dosl. Ti pronadi neki svoj put i **zatvori usta** tog čovjeka...)

(2.b) **Ağzımı kapatacak** birini asla bulamadım. (Gökhan 2012: 15) / Nikada nisam mogla pronaći nekoga **ko će mi začepiti usta**. (dosl. Nikada nisam mogla pronaći nekoga **ko će zatvoriti moja usta**.)

U frazemu *ağzını kapatmak* [*ušutjeti, začepiti usta (nekome)*] na somatsku se komponentu dodaje odgovarajući prisvojni sufiks i akuzativni nastavak, dok se glagolska komponenta konjugira kroz sva glagolska vremena i načine te može primati i sufikse infinitivnih glagolskih oblika. U primjeru (2.a) glagolska komponenta navedenoga frazema upotrebljava se u finitnome glagolskom obliku, dok se u primjeru (2.b) navodi u infinitnome glagolskom obliku. U primjeru (2.a) na somatsku komponentu *ağız (usta)* dodaje se prisvojni sufiks za treće lice jednine i akuzativni nastavak, dok se glagolska komponenta navodi u drugome licu jednine imperativne forme, koja predstavlja glagolski način kojim se iskazuje naredba ili molba za izvršenje određene djelatnosti (v. Ercilasun 1994: 4–6; Erdal 2004: 235). U primjeru (2.b) na somatsku sastavnicu dodaje se prisvojni sufiks za prvo lice jednine i padežni nastavak za akuzativ, dok se na glagol dodaje participijski nastavak *-(y)AcAk*, koji predstavlja relativizator koji pokriva sferu budućnosti i koji može ukazivati i na modalna značenja želje,

potrebe ili namjere (v. Čaušević 2018: 203). U prijevodu primjera (2.a) i (2.b) može se vidjeti da se navodi somatski frazem *zaçepiti usta*, koji je značenjski blizak turskome frazemu *ağzını kapatmak*. Identičnu gramatičku strukturu imaju i mnogi drugi glagolski somatski frazemi kao što su, naprimjer, frazemi *ağzını açmak* (progovoriti), *ağzını tutmak* (držati usta zatvorenima, držati jezik za zubima, ne otvarati usta, ugristi se za jezik), *ayağını çekmek* (prestati ići negdje, ne kročiti više nogom negdje), *ayağını kesmek* (prestati ići negdje, ne kročiti više nogom negdje), *başını dinlemek* (misliti / razmišljati svojom glavom), *başını döndürmek* (zavrtjeti glavu nekome, zaludivati / zaluditi nekoga, opçinjavati / opçinuti nekoga, osvajati / osvojiti nekoga), *başını istemek* (željeti / poželjeti nečiju smrt, tražiti nečiju smrt, tražiti nečiju glavu), *başını kurtarmak* (izvući živu glavu), *başını şişirmek* (dosađivati nekome, uznemiravati nekoga), *burnunu kırmak* (dati po nosu nekome), *burnunu sokmak* [zabadati / gurati (svoj) nos u nešto], *burnunu sürtmek* (natrljati nos nekome), *dilini bağlamak* (svezati jezik nekome), *dilini kesmek* (svezati se jezik nekome, pojesti maca jezik nekome), *dilini tutmak* (držati jezik za zubima), *dilini yutmak* (svezati se jezik nekome, pojesti maca jezik nekome), *dişini sıkamak* (stisnuti zube), *elini sürmemek* (ne mrdati / ne mrdnuti ni prstom), *gözünü boyamak* (zamazivati / zamazati oči nekome), *gözlerini kaçırmak* (sakrivati / sakriti pogled), *gözlerini kapamak* (zatvarati / zatvoriti oči pred nečime), *gözünü açmak* (otvarati / otvoriti oči), *gözünü doyurmak* [nahraniti (gladne) oči], *kollarını açmak* (dočekivati / dočekati nekoga raširenih ruku), *kulağını doldurmak* (napuniti uši nekome nečime), *kulaklarını dikmek* (naćuliti uši), *yüzünü ağartmak* (osvjetlavati / osvjetlati obraz), *yüzünü buruşturmak* (mrštiti se / namrštiti se, praviti / napraviti kiselu lice), *yüzünü güldürmek* (vraćati / vratiti osmijeh nekome na lice, donositi / donijeti osmijeh nekome na lice), *yüzünü karartmak* (mrštiti se / namrštiti se), *yüzünü kızartmak* (postidjeti nekoga)...

2.3. Glagolski somatski frazemi sa strukturom somatska sastavnica + odgovarajući prisvojni sufiks + padežni nastavak za lokativ + glagol

U ovu se skupinu uvrštavaju glagolski somatski frazemi u kojima somatska komponenta prima odgovarajući prisvojni sufiks i padežni nastavak za lokativ, dok se glagolska komponenta konjugira kroz sva glagolska vremena i načine te može primati i sufikse infinitivnih glagolskih oblika. Lokativ predstavlja padež kojim se iskazuje lokativnost, odnosno mjesto u okviru kojega se realizira određena djelatnost. U savremenome turskom jeziku lokativ se izražava

dodavanjem sufiksa *-DA* na korijen ili osnovu imenske riječi (v. Demir–Yılmaz–Gencan 2013: 25).

(3) *elinde büyümek* – *odrastati / odrasti uz nekoga, stasavati / stasati uz nekoga* (dosl. *odrastati / odrasti u njegovoj ruci / njegovim rukama*)

(3.a) Evet, **onun elinde büyüdüm** sayılır. (Ceviz 2019: 192) / Da, može se reći **da sam odrastao uz njega**. (dosl. Da, broji se **da sam odrastao u njegovim rukama**.)

(3.b) Ben, **elimde büyüyen** çocuğa, böyle hainlik edecek adam değilim. (Çamuroğlu 2006: 188) / Ja nisam čovjek koji će počiniti takvu izdaju djetetu **koje je odraslo uz mene**. (dosl. Ja nisam čovjek koji će počiniti takvu izjavu djetetu **koje je odraslo u mojim rukama**.)

U frazemu *elinde büyümek* (*odrastati / odrasti uz nekoga, stasavati / stasati uz nekoga*) somatska sastavnica prima odgovarajući prisvojni sufiks i padežni nastavak za lokativ, dok se glagolska komponenta konjugira kroz sva glagolska vremena i načine te može primati i nastavke infinitivnih glagolskih oblika. U primjeru (3.a) glagolska komponenta navedenoga frazema upotrebljava se u finitnome glagolskom obliku, dok se u primjeru (3.b) koristi u infinitivnome glagolskom obliku. U primjeru (3.a) somatizam *el* (*ruka / šaka*) prima prisvojni sufiks za treće lice jednine i padežni nastavak za lokativ, dok se glagolska komponenta *büyüme* (*rasti / narasti, odrastati / odrasti*) navodi u prvome licu jednine određenoga perfekta. S druge strane, u primjeru (3.b) somatska sastavnica *el* (*ruka / šaka*) prima prisvojni sufiks za prvo lice jednine i lokativni nastavak, dok se na korijen glagola *büyüme* (*rasti / narasti; odrastati / odrasti*) dodaje participski nastavak *-(y)An*⁴. U ovome primjeru frazem *elinde büyüme* (*odrastati / odrasti uz nekoga, stasavati / stasati uz nekoga*) preuzima funkciju upravnoga člana participske atributske konstrukcije koja u procesu atribucije⁵ nastaje preoblikom ishodišne rečenice *Çocuk elimde büyüdü / Dijete je odraslo uz mene* (dosl. *Dijete je odraslo u mojim rukama*). Identičnu gramatičku strukturu imaju i drugi glagolski somatski frazemi kao što su, naprimjer, frazemi *ağzında gevelemek* (*izbjegavati otvoren razgovor, okolišati*), *burnunda tütme* (*čeznuti za nekime / nečime*), *elinde kalmak* (*zavisiti od nekoga, biti pod nečijim staranjem*),

4 Particip na *-(y)An* jeste relativizator koji pokriva sferu sadašnjosti i prošlosti. Stoga se navedenim participom ukazuje i na svršenu radnju i na radnju koja se realizira u trenutku govora (v. Banguoğlu 2011: 425; Čaušević 2018: 202).

5 U turskome jeziku atribucija jeste “proces u okviru kojega se ishodišna rečenica preoblikuje u atributsku skupinu u kojoj particip ili proparticip obavlja funkciju upravnoga člana“ (Solak–Bašić 2020: 50).

gözünde büyümek [rasti / porasti u (neçijim) očima], gözünde büyütmek [rasti / porasti u (neçijim) očima], gözünde tütme (çeznuti za nekim / neçim), parmağında oynatmak (vrtjeti nekoga oko malog prsta)...

2.4. Glagolski somatski frazemi sa strukturom somatska sastavnica + odgovarajući prisvojni sufiks + padežni nastavak za ablativ + glagol

U ovu se skupinu svrstavaju frazemi u okviru kojih somatska sastavnica prima odgovarajući prisvojni sufiks i padežni nastavak za ablativ, dok se glagolska komponenta konjugira kroz sva glagolska vremena i načine te može primati i nastavke infinitivnih glagolskih oblika, što ukazuje na činjenicu da se glagolska komponenta navedenih frazema može upotrebljavati i u infinitivnome glagolskom obliku. U gramatičkoj strukturi turskoga jezika ablativ predstavlja padež kojim se označava kretanje ili udaljavanje od ishodišne tačke ili pak kretanje kroz ishodišnu tačku. U savremenome turskom jeziku ablativnost se iskazuje dodavanjem sufiksa *-DAn* na korijen ili osnovu imenske riječi (v. Buran 1996: 221).

(4) *dilinden düşürmemek* – stalno spominjati nekoga / nešto (dosl. ne obarati / ne oboriti nekoga / nešto sa svoga jezika)

(4.a) *Yillardan beri fedakârlığı dilimizden düşürmüyoruz.* (Özdemir 1970: 249) / Već godinama **stalno spominjemo** žrtvovanje. (dosl. Već godinama **ne obaramo** žrtvovanje **sa svojih jezika.**)

(4.b) **Dilinizden düşürmediğiniz** o efsanelerin gerçekliğini bilmem. (Menteş 2014: 51) / Ne znam za vjerodostojnost tih legendi **koje stalno spominjete.** (dosl. Ne znam vjerodostojnost legendi **koje ne obarate sa svojih jezika.**)

U frazemu *dilinden düşürmemek* (*stalno spominjati nekoga / nešto*) somatska sastavnica prima odgovarajući prisvojni sufiks i padežni nastavak za ablativ, dok se glagolska komponenta konjugira kroz sva glagolska vremena i načine te može primati i sufikse infinitivnih glagolskih formi. U primjeru (4.a) glagolska komponenta navedenoga frazema koristi se u finitivnome glagolskom obliku, dok se u primjeru (4.b) upotrebljava u infinitivnoj glagolskoj formi. U primjeru (4.a) somatska komponenta *dil* (*jezik*) prima prisvojni sufiks za prvo lice množine i ablativni sufiks, dok je glagolska komponenta *düşürmek* (*obarati / oboriti*) u prvome licu množine prezenta na *-yor*⁶. U primjeru (4.b) somatizam *dil* (*jezik*)

6 Prezent na *-yor* jeste jednostavno glagolsko vrijeme kojim se označava radnja koja se realizira u trenutku govora (v. Şahin 2006: 217).

prima prisvojni sufiks za drugo lice množine i padežni sufiks za ablativ, dok se na osnovu glagola *düşürmek* (*obarati / oboriti*) dodaje negacijska forma proparticipa na *-Dik* s prisvojnim sufiksom za drugo lice množine. U ovome primjeru frazem *dilinden düşürmemek* (*stalno spominjati nekog / nešto*) preuzima funkciju upravnoga člana proparticipske atributske konstrukcije koja u procesu atribucije nastaje preoblikom ishodišne rečenice *O efsaneleri dilinizden düşürmüyorsunuz / Stalno spominjete te legende* (*dosl. Ne obarate te legende sa svojih jezika*). Prema svojoj gramatičkoj strukturi, u ovu se skupinu svrstavaju i drugi glagolski somatski frazemi kao što su, naprimjer, frazemi *ağzından kaçırmaq* (*izletjeti nekome nešto iz usta, nepromišljeno kazati nešto*), *başından atmak* (*skidati / skinuti s vrata*), *başından savmak* (*skidati / skinuti s vrata*), *burnundan ayrılmamak* (*biti / nalaziti se pod / pred nosom, biti / nalaziti se ispred nosa*), *dilinden anlamak* (*shvatiti nešto iz nečije priče*), *dilinden kurtulmak* (*spasiti se od nečijega jezika*), *elinden kurtulmak* (*spašavati se / spasiti se od nekoga*)...

2.5. Glagolski somatski frazemi sa strukturom somatska sastavnica + odgovarajući prisvojni sufiks + padežni nastavak za instrumental + glagol

U ovu se skupinu uvrštavaju frazemi u okviru kojih somatska sastavnica prima odgovarajući prisvojni sufiks i padežni nastavak za instrumental, dok se glagolska komponenta konjugira kroz sva glagolska vremena i načine te može primati i nastavke infinitivnih glagolskih oblika. Dakle, i frazemi iz ove skupine mogu se upotrebljavati i kao finitni i kao infinitivni predikat. U gramatičkoj strukturi turskoga jezika instrumental predstavlja padež kojim se označava osoba ili pojam u čijoj se zajednici realizira radnja. Instrumentalom se može ukazivati i na sredstvo vršenja radnje. U savremenome turskom jeziku navedeni padež tvori se dodavanjem nastavka *ile* na korijen ili osnovu imenske riječi (v. Čaušević 1996: 100–102).

(5) *gözüyle görmek* – vidjeti svojim očima, uvjeriti se svojim očima (*dosl. vidjeti svojim okom / očima*)

(5.a) *Sonra kendi gözümüzle gördük* annemizin halini. (Yeşilkaya 2018: 155) / Kasnije **smo vidjeli svojim očima** u kakvom nam je majka stanju. (*dosl. Kasnije smo svojim očima vidjeli stanje naše majke.*)

(5.b) *Aracıya gerek yok, gözümle görmeden* yardım olayını sevmiyorum. (Köse 2017: 155) / Nije potreban nikakav posrednik, ne volim aktivnosti pomaganja **a da se ne uvjerim svojim očima**. (*dosl. Nije potreban posrednik, ne volim događaj pomaganja a da ne vidim svojim očima.*)

U frazemu *gözüyle görmek* (*vidjeti svojim očima, uvjeriti se svojim očima*) somatska komponenta prima odgovarajući prisvojni sufiks i padežni nastavak za instrumental, dok se glagolska komponenta konjugira kroz sva glagolska vremena i načine te može primati i sufikse infinitivnih glagolskih formi. U primjeru (5.a) glagolska komponenta navedenoga frazema upotrebljava se u finitnome glagolskom obliku, dok se u primjeru (5.b) koristi u infinitivnoj glagolskoj formi. U primjeru (5.a) somatska komponenta *göz* (*oko*) prima prisvojni sufiks za prvo lice množine i padežni nastavak za instrumental, dok je glagolska komponenta *görmek* (*vidjeti*) u prvome licu množine određenoga perfekta. U primjeru (5.b) somatska sastavnica *göz* (*oko*) prima prisvojni sufiks za prvo lice jednine i instrumentalni sufiks, dok se na korijen glagola *görmek* (*vidjeti*) dodaje konverb na *-mAdAn*, kojim se označavaju način i okolnosti vršenja radnje (v. Čaušević 1996: 385–386). U ovome primjeru frazem *gözüyle görmek* (*vidjeti svojim očima*) preuzima funkciju upravnoga člana adverbijalne skupine koja u procesu adverbijalizacije⁷ nastaje preoblikom ishodišne rečenice (*bunu gözüyle görmedim / Nisam vidio (to) svojim očima [dosl. Nisam (to) vidio svojim okom]*). U prijevodu primjera (5.a) i (5.b) navodi se somatski frazem *vidjeti / uvjeriti se svojim očima*, koji je bliskoznačan glagolskome somatskom frazemu *gözüyle görmek*. Prema svojoj gramatičkoj strukturi, u ovu se skupinu uvrštavaju i frazemi *gözüyle tartmak* (*gledati / pogledati nekoga / nešto ispod oka, odmjeravati / odmjeriti nekoga pogledom*) i *gözüyle yemek* (*proždirati očima*).

3. Glagolski somatski frazemi u kojima je somatska sastavnica nepromjenjiva

Frazemi iz ove skupine sastoje se od dvije komponente. Jedna je komponenta glagol koji se konjugira kroz sva glagolska vremena i načine te može primati i sufikse infinitivnih glagolskih oblika. To ukazuje na činjenicu da se glagolska komponenta frazema iz ove skupine može upotrebljavati i u finitnoj i u infinitivnoj formi. Drugu komponentu frazema iz ove skupine čini leksema kojom se označava dio ljudskoga tijela i ona je stabilna i nepromjenjiva (v. Šiljak-Jesenković, 2003: 184).

7 U gramatičkoj strukturi turskoga jezika adverbijalizacija predstavlja “proces u okviru kojega se ishodišna rečenica preoblikuje u adverbijalnu skupinu u kojoj konverb ili kvazikonverb obavlja funkciju upravnog člana“ (Solak–Bašić 2020: 50; v. Čaušević 1997a: 13–15).

3.1. Glagolski somatski frazemi sa strukturom somatska sastavnica u apsolutnome padežu + glagol

Ovu skupinu čine frazemi u kojima je somatska sastavnica nepromjenjiva i uvijek je u apsolutnome padežu, dok se glagolska komponenta konjugira kroz sva glagolska vremena i načine te može primati i nastavke infinitivnih glagolskih formi, što ukazuje na činjenicu da se glagolska komponenta frazema iz ove skupine može koristiti i u finitnome i u infinitivnome obliku.

(6) *göz gezdirmek* – preletjeti pogledom, baciti oko (dosl. šetati / prošetati oko)

(6.a) *Buyüzden her kâğıt parçasını dikkatle incelerim, çözülmüş bulmacalara bile atmadan önce mutlaka **göz gezdiririm***. (Ertaylan 2015: 24) / Stoga detaljno analiziram svaki komadić papira, pa obavezno **bacim oko** i na riješene zadatke prije nego što ih bacim. (dosl. Stoga detaljno analiziram svaki komadić papira, pa obavezno **prošetam oko** i po riješenim zadacima prije nego što ih bacim.)

(6.b) **Sabah gazetelerine göz gezdiren**, bir de gelirken sabah vapurundan Boğazdaki düşman donanmalarını gören bir Türk subayı nasıl dertli olmaz ki... (Tipi 2008: 51) / Kako da ne bude zabrinut turski oficir **koji je bacio oko na jutarnju štampu** i koji je, dolazeći jutarnjim brodom, vidio neprijateljske ratne brodove na Bosforu... (dosl. Kako da ne bude zabrinut jedan turski oficir **koji je prošetao oko** po jutarnjim novinama i koji je, dok je dolazio, vidio s jutarnjeg broda, neprijateljske ratne brodove koji su na Bosforu...)

U frazemu *göz gezdirmek* (*preletjeti pogledom, baciti oko*) somatska komponenta stabilna je i nepromjenjiva te je u apsolutnome padežu, dok se glagolska komponenta konjugira kroz sva glagolska vremena i načine te može primati i sufikse infinitivnih glagolskih oblika. Dakle, glagolska komponenta navedenoga frazema koristi se i u finitnoj i u infinitivnoj glagolskoj formi. U primjeru (6.a) glagolska komponenta navedenoga frazem upotrebljava se u finitnome glagolskom obliku, dok se u primjeru (6.b) koristi u infinitivnome glagolskom obliku. Somatizam *göz* (*oko*) stabilan je i nepromjenjiv te se navodi u apsolutnome padežu, dok se glagolska komponenta *gezdirmek* (*šetati / prošetati nekoga / nešto*) navodi u prvome licu jednine prezenta na *-r^s* [v. (6.a)], odnosno u participskoj konstrukciji s participom na *-(y)An* [v. (6.b)]. U primjeru (6.b)

8 U turskome jeziku prezent na *-r* jeste jednostavno glagolsko vrijeme kojim se označava višekratna radnja koja se kontinuirano ponavlja i prelazi u svojstvo (v. Ergin 2005: 291; Eker 2009: 341).

frazem *göz gezdirmek* (*preletjeti pogledom, baciti oko*) ima funkciju upravnoga člana participijske atributske konstrukcije koja u procesu atribucije nastaje preoblikom ishodišne rečenice *Bir Türk subayı sabah gazetelerine göz gezdirdi / Turski oficir bacio je oko na jutarnju štampu* (dosl. *Jedan turski oficir prošetao je oko po jutarnjim novinama*). U prijevodu primjera (6.a) i (6.b) može se vidjeti da se navodi somatski frazem *baciti oko*, koji je značenjski blizak turskome frazemu *göz gezdirmek*. Identičnu gramatičku strukturu imaju i drugi frazemi kao što su, naprimjer, frazemi *ağız etmek* (*laskati, dodvoravati se nekome*), *ağız kullanmak* (*laskati, dodvoravati se nekome*), *ağız satmak* (*hvaliti se*), *ağız yapmak* (*obmanjivati nekoga pričom*), *ağız yaymak* (*izbjegavati otvoren razgovor, okolišati*), *ayak atmak* (*zakoračiti negdje, kročiti*), *ayak basmak* (*zakoračiti negdje, kročiti*), *ayak diremek* (*biti uporan, biti tvrdoglav, tjerati po svome*), *ayak sürmek* (*raditi neki posao polahko, prenemagati se*), *ayak uydurmak* (*prilagođavati se / prilagoditi se*), *baş eğmek* (*poginjati / pognuti glavu*), *baş koşmak* (*raditi nešto s puno volje, elana, trčati za nečime*), *baş koymak* (*polagati / položiti glavu, stavljati / staviti glavu na kocku*), *baş sallamak* [*klimati glavom (na sve)*], *burun bükmek* (*prezirati, omalovažavati, potcjenjivati nekoga*), *burun kıvrmak* (*prezirati, omalovažavati, potcjenjivati nekoga*), *burun şişirmek* (*dizati / dignuti nos, napuhati nos*), *dil çıkarmak* (*narugati se nekome / nečemu*), *dil uzatmak* (*ogovarati nekoga*), *diş bilemek* (*oštriti / naoštriti zube na nekoga*), *diş gıcırdatmak* (*režati, škripati zubima*), *diş göstermek* (*pokazivati / pokazati zube nekome*), *diz çökmek* (*padati / pasti na koljena*), *el açmak* (*moliti za pomoć, prositi*), *el atmak* (*intervenirati, miješati / umiješati se u nešto*), *el çekmek* (*povlačiti / povući se iz nečega, ne miješati se u nešto*), *el kaldırmak* (*dizati / dići ruku na nekoga, podići ruku na nekoga*), *el katmak* (*miješati se / umiješati se, uključiti se u nešto*), *el ovuşturmak* (*trljati ruke*), *göz yummak* (*žmiriti / zažmiriti na nešto, praviti se da se ne vidi nešto*), *kulak asmak* (*obratiti pažnju na nešto, pažljivo slušati, načuliti uši*), *kulak kabartmak* (*načuliti uši*), *kulak kesilmek* [*pretvoriti se (sav) u uho*], *kulak vermek* (*načuliti uši*), *parmak kaldırmak* (*dizati / dići ruku, dizati / dići dva prsta*), *taban tepmek* (*tabanati*), *yüz bulmak* (*uobražavati se / uobraziti se*), *yüz çevirmek* (*okretati / okrenuti leđa nekome*), *yüz vermek* (*posvećivati / posvetiti pažnju*)...

3.2. Glagolski somatski frazemi sa strukturom somatska sastavnica u dativu + glagol

U ovu se skupinu svrstavaju frazemi u kojima je somatska sastavnica nepromjenjiva te se uvijek navodi u dativu, dok glagolska komponenta ima potpunu konjugaciju, što podrazumijeva činjenicu da se konjugira kroz sva glagolska vremena i načine te da može primati i nastavke infinitivnih glagolskih

formi, odnosno može se upotrebljavati i u finitnome i u infinitnome glagolskom obliku.

(7) *ele vermek* – *odavati / odati nekoga* (dosl. *davati / dati u ruku / ruke*)

(7.a) Bizi **ele verme!** (Kemal 1974: 320) / **Nemoj nas odati!** (dosl. **Nemoj nas dati u ruke!**)

(7.b) Niyazi para kazanmak için **bizi ele verseydi**, namusuzluk etmesinin gene de bir anlamı olurudu. (Tahir 2010: 85) / **Da nas je** Nijazi **odao** kako bi zaradio novac, imalo bi nekog smisla to što je postupio nečasno. (dosl. **Da nas je** Nijazi **dao u ruke** kako bi zaradio novac, imalo bi nekog smisla to što je postupio nečasno.)

U frazemu *ele vermek* (*odavati / odati nekoga*) somatska sastavnica stabilna je i nepromjenjiva te se uvijek navodi u dativu, dok glagolska komponenta ima potpunu konjugaciju. To podrazumijeva činjenicu da se glagolska komponenta konjugira kroz sva glagolska vremena i načine te da može primati i sufikse infinitivnih glagolskih oblika. Stoga se glagolska komponenta frazema *ele vermek* (*odavati / odati nekoga*) može koristiti i u finitnome i u infinitnome glagolskom obliku. U primjeru (7.a) glagolska komponenta navedenoga frazema koristi se u finitnome glagolskom obliku, dok se u primjeru (7.b) upotrebljava u infinitnome glagolskom obliku. U oba primjera somatska sastavnica *el* (*ruka / šaka*) stabilna je i nepromjenjiva te je u dativu, dok se glagolska komponenta *vermek* (*davati / dati*) navodi u drugome licu jednine odričnoga oblika imperativne forme [v. (7.a)], odnosno u trećem licu jednine irealnoga kondicionala⁹ koji se povezuje sa sferom prošlosti [v. (7.b)]. Prema svojoj gramatičkoj strukturi, u ovu se skupinu svrstavaju i frazemi *ağızlara düşmek* (*postajati / postati predmet ogovaranja*), *ayağa kaldırmak* (*uznemiravati / uznemiriti nekoga, dići na noge nekoga*), *ayağa kalkmak* (*ustajati / ustati na noge*), *başa çıkmak* (*izaći na kraj s nekim / nečim*), *dile düşmek* (*biti / postati predmet ogovaranja*), *dile gelmek* (*biti / postati predmet ogovaranja*), *dile getirmek* (*reći, izraziti, spominjati / spomenuti*), *dize gelmek* (*padati / pasti na koljena*), *dize getirmek* (*bacati / baciti nekoga na koljena*), *ele almak* (*analizirati nešto, govoriti o nečemu*), *ele geçirmek* (*dokopati se nečega*), *göze almak* (*riskirati, prihvatiti nešto uzevši u obzir eventualne negativne posljedice, biti spreman*)...

9 U gramatičkoj strukturi turskoga jezika kondicional jeste glagolski način kojim se izražava uvjet za realizaciju određene djelatnosti. Taj uvjet može biti realan i irealan. Stoga se kondicional klasificira u dvije skupine, i to na realni i irealni kondicional. Realnim kondicionalom iskazuje se realan uvjet za realizaciju određene djelatnosti, dok se irealnim kondicionalom označava irealan uvjet za realizaciju određene djelatnosti (v. Gülsevin 2002: 38; Benzer 2010: 132–133).

3.3. Glagolski somatski frazemi sa strukturom somatska sastavnica u lokativu + glagol

Ovu skupinu čine frazemi u okviru kojih je somatska komponenta stabilna i nepromjenjiva te se uvijek navodi u lokativu, dok glagolska komponenta ima potpunu konjugaciju. To znači da se glagolska komponenta konjugira kroz sva glagolska vremena i načine te da može primati i nastavke infinitivnih glagolskih oblika. Stoga se glagolska komponenta frazema iz ove skupine može koristiti i u finitnome i u infinitivnome glagolskom obliku.

(8) ayakta tutmak – održavati / održati nešto, čuvati / sačuvati nešto (dosl. držati / zadržati na nozi)

(8.a) Bu yasağı mutlaka **ayakta tutmalıyız**. (Kafaoğlu 1984: 81) / **Trebamo** obavezno **sačuvati** ovaj propis. (dosl. Trebamo obavezno **držati na nogama** ovaj propis.)

(8.b) Hükümet ekonomiyi **ayakta tutmaya** çalışır. (Yardımcıoğlu 2021: 14) / Vlada pokušava **sačuvati** ekonomiju. (dosl. Vlada pokušava **držati na nogama** ekonomiju.)

U frazemu *ayakta tutmak* (*održavati / održati nešto, čuvati / sačuvati nešto*) somatska komponenta stabilna je i nepromjenjiva te se uvijek navodi u lokativu, dok se glagolska komponenta konjugira kroz sva glagolska vremena i načine te može primati i sufikse infinitivnih glagolskih oblika. Dakle, glagolska komponenta navedenoga frazema može se upotrebljavati i u finitnome i u infinitivnome glagolskom obliku. U primjeru (8.a) glagolska komponenta navedenoga frazema koristi se u finitnome obliku, dok se u primjeru (8.b) upotrebljava u infinitivnome glagolskom obliku. U oba primjera somatizam *ayak* (*noga / stopalo*) stabilan je i nepromjenjiv te je u lokativu, dok se glagol *tutmak* (*držati / zadržati*) navodi u prvome licu množine glagolskoga načina necesitativa¹⁰ [v. (8.a)], odnosno u infinitivnome glagolskom obliku koji čini imenska skupina u okviru koje glagolska imenica na *-mA* obavlja funkciju upravnog člana [v. (8.b)]. U primjeru (8.b) frazem *ayakta tutmak* (*održavati / održati nešto, čuvati / sačuvati nešto*) preuzima funkciju upravnoga člana imenske skupine koja se u procesu nominalizacije¹¹ dervira od ishodišne rečenice *Hükümet ekonomiyi ayakta tutuyor / Vlada čuva ekonomiju*

10 U gramatičkoj strukturi turskoga jezika necesitativ predstavlja glagolski način kojim se iskazuje nužnost ili potreba za izvršenje određenje radnje (v. Bašić 2018: 677–678).

11 U turskome jeziku nominalizacija predstavlja “proces u okviru kojega se ishodišna rečenica s finitnim predikatom preoblikuje u imensku skupinu u kojoj glagolska imenica ima funkciju upravnoga člana” (Solak–Bašić 2020: 50; v. Čaušević 1995: 33–35; Čaušević 1997b: 29).

(*dosl. Vlada drži na nogama ekonomiju*). Identičnu gramatičku strukturu imaju i frazemi *ayakta kalmak (ostajati / ostati na nogama, opstajati / opstati)*, *ayakta uyumak (padati / pasti s nogu), elde etmek (steći nešto, dobiti nešto)*...

3.4. Glagolski somatski frazemi sa strukturom somatska sastavnica u ablativu + glagol

Ovu skupinu čine frazemi koji imaju stabilnu i nepromjenjivu somatsku komponentu u ablativu i glagolsku komponentu koja ima potpunu konjugaciju. Budući da ima potpunu konjugaciju, glagolska komponenta frazema iz ove skupine može se koristiti i u finitnome i u infinitnome glagolskom obliku. Zapravo, glagolska komponenta konjugira se kroz sva glagolska vremena i načine te može primati i nastavke infinitivnih glagolskih formi.

(9) elden çıkarmak – riješiti se nečega, ostajati / ostati bez nečega (*dosl. vaditi / izvaditi iz ruke / ruku*)

(9.a) Sonra arabamızı yok pahasına **elden çıkardık**. (Özer 2007: 74) / Kasnije **smo se riješili** svog automobila po simboličnoj cijeni. (*dosl. Kasnije **smo izvadili iz ruku** naš automobil po simboličnoj cijeni.*)

(9.b) Eğer Mithat beni istemez de bağıntımız son bulursa hediyelerini geri vermek zorunluğumuz olmayacağından, **elden çıkardığım** fark edilmeyecekti. (Karayel 2010: 111) / Ako me Midhat ne želi i ako se naša veza okonča, neće se primijetiti **da sam izgubila** njegove poklone jer ih nećemo morati vraćati. (*dosl. Ako me Midhat ne želi i ako naša veza pronade kraj, neće se primijetiti **da sam izvadila iz ruku** njegove poklone jer ih nećemo morati vraćati.*)

U frazemu *elden çıkarmak (riješiti se nečega, ostajati / ostati bez nečega)* somatska komponenta stabilna je i nepromjenjiva te se uvijek navodi u ablativu, dok glagolska komponenta ima potpunu konjugaciju, što ukazuje na činjenicu da se može koristiti i u finitnome i u infinitnome glagolskom obliku. U primjeru (9.a) glagolska komponenta frazema *elden çıkarmak (riješiti se nečega, ostajati / ostati bez nečega)* koristi se u finitnome glagolskom obliku, dok se u primjeru (9.b) upotrebljava u infinitnoj glagolskoj formi. U oba primjera somatska sastavnica *el (ruka / šaka)* stabilna je i nepromjenjiva te je u ablativu, dok se glagolska komponenta *çıkarmak (vaditi / izvaditi)* navodi u prvome licu množine određenoga perfekta [v. (9.a)], odnosno u infinitnome glagolskom obliku koji čini imenska skupina u kojoj funkciju upravnoga člana ima glagolska imenica na *-DIk* [v. 9.b)]. Zapravo, u primjeru (9.b) frazem *elden çıkarmak (riješiti se*

neçega, ostajati / ostati bez neçega) preuzima funkciju upravnoga člana imenske skupine koja u procesu nominalizacije nastaje preoblikom ishodišne rečenice *Hediyelerini elden çıkardım / Izgubila sam njegove poklone* (dosl. *Izvadila sam iz ruku njegove poklone*). U rečeničnoj strukturi navedena imenska skupina ima funkciju subjekatske sintagme. Prema svojoj gramatičkoj strukturi, u ovu se skupinu uvrštavaju i frazemi *elden geçirmek (gledati / pregledati nešto, kontrolirati / prekontrolirati nešto)*, *elden kaçırarak (ispuštati / ispustiti iz ruku nešto)*, *gözden çıkarmak (žrtvovati nešto vrijedno)*, *gözden geçirmek (pregledavati / pregledati)*, *gözden kaçırarak (gubiti / izgubiti nekoga / nešto iz vida)*, *gözden kaybetmek (gubiti / izgubiti nekoga / nešto iz vida)*, *gözden kaybolmak (gubiti se / izgubiti se iz vida)*...

4. Glagolski somatski frazemi u kojima je glagol uvijek u trećem licu jednine

Ovu skupinu frazema sačinjavaju frazemi u kojima se glagol konjugira kroz sva glagolska vremena i načine, ali je stabilan i nepromjenjiv kada su u pitanju gramatičke kategorije broja i lica te se uvijek navodi u trećem licu jednine. Takvi se frazemi mogu klasificirati u dvije podskupine. Prvu podskupinu čine frazemi u kojima je somatska sastavnica promjenjiva, dok je glagolska komponenta uvijek u trećem licu jednine. U drugu se podskupinu uvrštavaju frazemi u kojima je somatska komponenta stabilna i nepromjenjiva, dok se glagolska komponenta uvijek navodi u trećem licu jednine.

4.1. Glagolski somatski frazemi s promjenjivom somatskom sastavnicom i glagolom u trećem licu jednine

U ovu se skupinu svrstavaju frazemi u kojima je somatska sastavnica promjenjiva u vezi s gramatičkim osobitostima, dok se glagolska komponenta konjugira kroz sva glagolska vremena i načine, ali se uvijek navodi u trećem licu jednine. Dakle, glagolska komponenta stabilna je i nepromjenjiva kada se govori o gramatičkim kategorijama broja i lica.

4.1.1. Glagolski somatski frazemi sa strukturom somatska sastavnica + odgovarajući prisvojni sufiks + glagol u trećem licu jednine

Ovu skupinu somatskih frazema čine frazemi u kojima somatska komponenta prima odgovarajući prisvojni sufiks, dok se glagolska komponenta konjugira kroz sva glagolska vremena i načine, ali se uvijek navodi u trećem licu jednine.

Zapravo, u frazemima iz ove skupine glagolska komponenta stabilna je u vezi s gramatičkim kategorijama broja i lica te se uvijek navodi u trećem licu jednine.

(10) burnu büyümek – dizati / dignuti nos (dosl. rasti / narasti njegov nos)

(10.a) Dergi biraz satmaya başladı ya artık **burnunuz büyüdü!** (İncesu 1977: 35) / Časopis je malo povećao tiraž i odmah **ste digli nos.** (dosl. Časopis se počeo malo prodavati i odmah **je vaš nos narastao.**)

(10.b) Arkadaşları onun bu durumunu **burnu büyümüş** olarak nitelendirdiler. (Ercan 2017: 12) / Njegovo takvo ponašanje prijatelji su okarakterizirali kao da je **digao nos.** (dosl. Njegovi prijatelji njegovu takvu situaciju okarakterizirali su kao da je **njegov nos narastao.**)

U frazemu *burnu büyümek* (*dizati / dignuti nos*) somatska komponenta prima odgovarajući prisvojni sufiks, dok se glagolska komponenta uvijek navodi u trećem licu jednine. Bez obzira na to što ima potpunu konjugaciju, glagolska je komponenta stabilna i nepromjenjiva u gramatičkim kategorijama broja i lica i uvijek se navodi u trećem licu jednine. U primjeru (10.a) na somatizam *burun* (*nos*) dodaje se prisvojni sufiks za drugo lice množine, dok je glagolska komponenta *büyüme* (*rasti / narasti*) u trećem licu jednine određenoga perfekta. U primjeru (10.b) na somatsku sastavnicu *burun* (*nos*) dodaje se prisvojni sufiks za treće lice jednine, dok se glagolska komponenta *büyüme* (*rasti / narasti*) navodi u trećem licu jednine neodređenoga perfekta¹². U prijevodu navedenih primjera uočava se da se navodi somatski frazem *dizati / dignuti nos*, koji je značenjski blizak turskome frazemu *burnu büyüme*. Kada je u pitanju gramatička struktura, u ovu se skupinu frazema uvrštavaju i drugi glagolski somatski frazemi kao što su, naprimjer, frazemi *ağzı kilitlenmek* (*staviti flaster / katanac na usta, ušutjeti, zašutjeti*), *ağzı köpürmek* (*naljutiti se, razbijesniti se*), *ağzı sulanmak* (*čeznuti, teći voda na usta, šmagati*), *ağzı varmamak* (*ustručavati se reći nešto, ne moći prevaliti preko usta nešto*), *avucu kaşınmak* (*svrbjeti dlan nekoga*), *ayağı gitmemek* (*prestati ići negdje, ne kročiti više nogom negdje*), *başı çatlamak* (*pucati glava nekome*), *başı daralmak* (*upadati / upasti u probleme, nevolje*), *başı dönmek* (*vrtjeti se / zavrtjeti se u glavi nekome*), *başı sıkışmak / sıkılmak* (*biti u problemima, biti u nevolji*), *başı tutmak* (*pucati / eksplodirati glava nekome*), *burnu kırılmak* (*dobiti po nosu*), *burnu sızlamak* (*biti ganut, čeznuti, cmizdriti*), *burnu sürtülmek* (*biti natrljan nos nekome*), *dili açıldı* (*razvezati se jezik nekome*), *dili ağırlaşmak* (*zaplitati jezikom*), *dili alışmak* (*često ponavljati nešto*), *dili çözülmek* (*razvezati se jezik nekome*), *dili dolaşmak*

12 Neodređeni perfekt predstavlja jednostavno glagolsko vrijeme kojim se označava radnja koja se realizira prije trenutka govora, ali radnja kojoj govornik nije niti svjedočio niti je aktivno učestvovao u njenoj realizaciji (v. Korkmaz, 2007: 75; Bulduk, 2018: 228).

(svezati se jezik nekome, zaplitati jezikom), dili dönmemek (zaplitati jezikom), dili durmak (svezati se jezik nekome), dili durmamak (razvezati se jezik nekome), dili sürçmek (pogrešno izgovoriti neku riječ, napraviti lapsus), dili uzamak (razvezati se jezik nekome), dili varmamak (ustručavati se reći nešto), dili yanmak (mučiti se, patiti se), dişleri dökülmek (izgubiti zube, oronuti, ostariti), dizleri kesilmek (otkazivati / otkazati noge / koljena nekome), eli değmek (biti u prilici i mogućnosti uraditi određenu djelatnost), eli ermek (moći uraditi nešto, biti nešto u nečijoj moći), eli genişlemek (dokopati se / doći do novca), eli varmamak / gitmemek (nemati volje za nešto), gözleri berraklaşmak (sijati oči od sreće), gözleri bulutlanmak / buğulanmak (suziti / zasuziti oči nekome), gözleri parlamak (sijati oči od sreće), gözleri sulanmak (suziti / zasuziti oči nekome), gözleri yaşarmak (krenuti / poteći suze na oči nekome), gözü açılmak (otvarati / otvoriti oči), gözü alışmak (navikavati se / naviknuti se), gözü dalmak (zagledati se), gözü doymak (biti oči site, zadovoljavati se / zadovoljiti se, zasititi se), gözü dönmek (padati / pasti mrak na oči nekome), gözü dumanlanmak (padati / pasti mrak na oči nekome), gözü ilişmek (upadati / upasti u oči nekome neko / nešto, zapeti za oko nekome neko / nešto), gözü kalmak (čeznuti za nečime), gözü kararmak (padati / pasti mrak na oči nekome), gözü kaymak / kaçmak (ne moći skinuti pogled s nekoga / nečega, ne moći odvojiti pogled od nekoga / nečega), gözü kesmek (ubijediti i druge i sebe da se može obaviti određena djelatnost, usuđivati se, upustiti se u neku djelatnost), gözü kesmemek (ne usuđivati se / ne usuditi se uraditi neku djelatnost), gözü kızmak (mrštiti se / namrštiti se, ljutiti se / naljutiti se), gözü korkmak / yılmak (plašiti se / uplašiti se), gözü okşamak (biti prijatan za oko, biti odmor za oči), kolları kopmak (otpadati / otpasti ruke nekome), kulakları paslanmak (odrvniti / zahrđati uši nekome), yüzü düşmek (biti neraspoložen, objesiti nos), yüzü gülmek (imati osmijeh na licu, biti nekome lice nas mijano), yüzü kalmamak (nemati obraza), yüzü karışmak (izobličiti se lice nekome), yüzü kızarmak (crvenjeti se / zacrvenjeti se lice nekome), yüzü sararmak (žutjeti / požutjeti lice nekome), yüzü tutmamak (nemati obraza)...

4.1.2. Glagolski somatski frazemi sa strukturom somatska sastavnica + odgovarajući prisvojni sufiks + padežni nastavak za dativ + glagol u trećem licu jednine

U ovu se skupinu uvrštavaju frazemi u okviru kojih se na somatsku komponentu dodaje odgovarajući prisvojni sufiks i padežni nastavak za dativ, dok se glagolska komponenta uvijek navodi u trećem licu jednine. Bez obzira na to što ima potpunu konjugaciju i što se konjugira kroz sva glagolska vremena i načine, glagolska je komponenta stabilna i nepromjenjiva u gramatičkim kategorijama broja i lica te se uvijek navodi u trećem licu jednine.

(11) gözüne ilişmek – upadati / upasti u oko, zapeti za oko (dosl. kačiti se / zakačiti se za njegovo oko)

(11.a) Masanın üzerindeki ekmeğin bıçağı **gözüne ilişti**. (Rasim 1987: 82) / **Za oko mi je zapao** kuhinjski nož koji je bio na stolu. (dosl. Nož za hljeb koji je bio na stolu **zakačio se za moje oko**.)

(11.b) Küçük çekmece **gözüne ilişti**, çekmeceyi açtığında onun da boş olduğunu görünce tekrar kapattı. (Kaplan 2017: 182) / **Za oko mu je zapala** mala ladica, a kada je otvorio ladicu, vidio je da je i ona prazna te ju je ponovo zatvorio. (dosl. Mala se zaladica **zakačila za njegovo oko**, a kada je otvorio ladicu, vidio je da je i ona prazna te ju je ponovo zatvorio.)

U frazemu *gözüne ilişmek* (*upadati / upasti u oko, zapeti za oko*) somatska komponenta prima odgovarajući prisvojni sufiks i padežni nastavak za dativ, dok se glagolska komponenta uvijek navodi u trećem licu jednine. U primjeru (11.a) somatizam *göz* (*oko*) prima prisvojni sufiks za prvo lice jednine i dativni nastavak, dok se glagolska komponenta *ilişmek* (*kačiti se / zakačiti se*) navodi u trećem licu jednine određenoga perfekta. I u primjeru (11.b) glagolska komponenta *ilişmek* (*kačiti se / zakačiti se*) jeste u trećem licu jednine određenoga perfekta, ali se na somatsku sastavnicu *göz* (*oko*) dodaje prisvojni sufiks za treće lice jednine i padežni sufiks za dativ. Kada je riječ o značenjski bliskim sintaksičkim konstrukcijama u bosanskome jeziku, primjećuje se da je bosanski somatski frazem *zapeti za oko* značenjski blizak turskome frazemu *gözüne ilişmek*. Kada se govori o gramatičkoj strukturi, identičnu strukturu imaju i frazemi *ağzına takılmak* (*zalişipiti se za usta nekome nešto, nesvjesno ponavljanje nešto, nesvjesno izgovarati nešto*), *ağzına yakışmamak* (*izgovarati / izgovoriti nešto neprimjereno*), *eline geçmek* (*dolaziti / doći u ruke nekome*), *kulağına çalınmak* (*dolaziti / doći nekome nešto do uşiju, načuti nešto*), *kulağına gelmek* (*dolaziti / doći nekome nešto do uşiju, načuti nešto*), *kulağına gitmek* (*dolaziti / doći nekome nešto do uşiju, načuti nešto*), *gözüne çarpmak* (*upadati / upasti u oči nekome neko / nešto, zapeti za oko nekome neko / nešto*)...

4.1.3. *Glagolski somatski frazemi sa strukturom somatska sastavnica + odgovarajući prisvojni sufiks + padežni nastavak za lokativ + glagol u trećem licu jednine*

Ovu skupinu čine frazemi u okviru kojih somatska komponenta prima odgovarajući prisvojni sufiks i padežni nastavak za lokativ, dok je glagolska komponenta uvijek u trećem licu jednine. Uprkos tome što zadržava potpunu

konjugaciju i što se konjugira kroz sva glagolska vremena i načine, glagolska je komponenta stabilna i nepromjenjiva u gramatičkim kategorijama broja i lica te se uvijek bilježi u trećem licu jednine.

(12) *boğazında durmak* – *stajati / stati u grlu, zastati u grlu, presjesti nekome nešto* (dosl. *stajati / stati u njegovome grlu*)

(12.a) *Biraz yavaş ye oğlum, boğazında duracak.* [<https://www.dersimiz.com/deyimler-sozlugu/bogazina-durmak-deyimi-3478> (stranica posjećena 21. 1. 2022.)] / *Jedi malo sporije, sinko, zastat će ti u grlu.* (dosl. *Jedi malo sporije, sinko, stat će u tvome grlu.*)

(12.b) *Nankörler! Yediğiniz ekmek boğazınızda dursun!* [<https://sozluk.gov.tr/> (stranica posjećena 21. 1. 2022.)] / *Nezahvalnici! Neka vam zastane u grlu* hljeb koji jedete! (dosl. *Nezahvalnici! Neka hljeb koji jedete stane u vašem grlu!*)

U frazemu *boğazında durmak* (*stajati / stati u grlu, zastati u grlu, presjesti nekome nešto*) somatska komponenta prima odgovarajući prisvojni sufiks i padežni nastavak za lokativ, dok se glagolska komponenta uvijek navodi u trećem licu jednine. U primjeru (12.a) somatska sastavnica *boğaz* (*grlo*) prima prisvojni sufiks za drugo lice jednine i lokativni sufiks, dok se glagolska komponenta *durmak* (*stajati / stati*) navodi u trećem licu jednine futura¹³. S druge strane, u primjeru (12.b) somatizam *boğaz* (*grlo*) prima prisvojni sufiks za drugo lice množine i lokativni nastavak, dok se glagolska komponenta *durmak* (*stajati / stati*) navodi u trećem licu jednine optativne forme kojom se izražava želja ili pak subjektivna potreba za realiziranjem određene djelatnosti (v. Čaušević 1996: 292–294). Uočava se da je bosanski somatski frazem *zastati u grlu* blisko značan turskome frazemu *boğazında durmak*.

4.1.4. *Glagolski somatski frazemi sa strukturom somatska sastavnica + odgovarajući prisvojni sufiks + padežni nastavak za ablativ + glagol u trećem licu jednine*

U ovu se skupinu svrstavaju frazemi u okviru kojih somatska komponenta prima odgovarajući prisvojni sufiks i padežni nastavak za ablativ, dok glagolska komponenta ima potpunu konjugaciju, ali se uvijek navodi u trećem licu jednine.

13 U gramatičkoj strukturi turskoga jezika futur predstavlja jednostavno glagolsko vrijeme kojim se označava radnja za koju se pretpostavlja da će se realizirati nakon trenutka govora (v. Korkmaz 1959: 168–169).

Zapravo, glagolska se komponenta konjugira kroz sva glagolska vremena i načine, ali je stabilna i nepromjenjiva u gramatičkim kategorijama broja i lica te se uvijek navodi u trećem licu jednine.

(13) *başından geçmek* – *preživljavati / preživjeti nešto, deverati / izdeverati, prevaliti preko leđa* (dosl. *prolaziti / proći kroz njegovu glavu*)

(13.a) **Hepimizin başından geçti** bunlar. (Karaca 2019: 44) / **Svi smo mi prevalili preko leđa** takve stvari. (dosl. **Kroz glavu svih nas prošlo je** sve to.)

(13.b) Hep **başımızdan geçti**. (Nesin 1970: 16) / Sve **smo mi to prevalili preko leđa**. (dosl. Sve **je prošlo kroz našu glavu**.)

U frazemu *başından geçmek* (*preživljavati / preživjeti nešto, deverati / izdeverati, prevaliti preko leđa*) somatska komponenta prima odgovarajući prisvojni sufiks i padežni nastavak za ablativ, dok se glagolska komponenta uvijek navodi u trećem licu jednine. U primjeru (13.a) somatizam *baş* (*glava*) prima prisvojni sufiks za treće lice jednine i ablativni nastavak, dok se glagolska komponenta *geçmek* (*prolaziti / proći*) navodi u trećem licu jednine određenoga perfekta. I u primjeru (13.b) glagolska komponenta *geçmek* (*prolaziti / proći*) jeste u trećem licu jednine određenoga perfekta, ali se na somatsku komponentu *baş* (*glava*) dodaje prisvojni sufiks za prvo lice množine i padežni nastavak za ablativ. U prijevodu navedenih primjera može se vidjeti da je bosanski somatski frazem *prevaliti nešto preko leđa* značenjski blizak glagolskome somatskom frazemu *başından geçmek*. Prema svojoj gramatičkoj strukturi u ovu se skupinu uvrštavaju i frazemi *ağzından çıkmak* (*izletjeti iz usta, nepromišljeno reći*), *yüzünden akmak* (*čitati se / pročitati se s lica*), *yüzünden anlaşılmak* (*pisati na licu nekome nešto, čitati se / pročitati se s lica*)...

4.2. Glagolski somatski frazemi s nepromjenjivom somatskom sastavnicom i glagolom u trećem licu jednine

U frazemima iz ove skupine somatska je komponenta stabilna i nepromjenjiva, dok se glagolska komponenta uvijek navodi u trećem licu jednine. Glagolska komponenta ima potpunu konjugaciju i konjugira se kroz sva glagolska vremena i načine, ali je stabilna i nepromjenjiva u gramatičkim kategorijama broja i lica te se uvijek navodi u trećem licu jednine.

4.2.1. *Glagolski somatski frazemi sa strukturom somatska sastavnica u lokativu + glagol u trećem licu jednine*

U ovu se skupinu uvrštavaju frazemi u kojima je somatska sastavnica stabilna i nepromjenjiva te se uvijek navodi u lokativu, dok se glagolska komponenta uvijek evidentira u trećem licu jednine. Bez obzira na to što zadržava potpunu konjugaciju i što se konjugira kroz sva glagolska vremena i načine, glagolska je komponenta stabilna i nepromjenjiva u gramatičkim kategorijama broja i lica te se uvijek bilježi u trećem licu jednine.

(14) *elde kalmak* – imati na raspolaganju, ostajati / ostati na raspolaganju (dosl. ostajati / ostati u ruci / rukama)

(14.a) İnşaat biti, bu kadar demir **elde kaldı**. [<https://www.dersimiz.com/deyimler-sozlugu/elde-kalmak-deyimi-2516> (stranica posjećena 21. 1. 2022.)] / Gradnja je završena, a ovolika količina željeza **ostala je na raspolaganju**. (dosl. Gradnja je završena, a ovoliko željeza **ostala je u rukama**.)

(14.b) Herkes soğan eker ve soğan **elde kalır**. [<https://www.dersimiz.com/deyimler-sozlugu/elde-kalmak-deyimi-2516> (stranica posjećena 21. 1. 2022.)] / Svi siju luk i luk im **ostaje na raspolaganju**. (dosl. Svi siju luk i **luk ostaje u rukama**.)

U frazemu *elde kalmak* (*imati na raspolaganju, ostajati / ostati na raspolaganju*) somatska komponenta stabilna je i nepromjenjiva te se uvijek navodi u lokativu, dok se glagolska komponenta uvijek navodi u trećem licu jednine. U primjerima (14.a) i (14.b) somatska sastavnica *el* (*ruka / šaka*) jeste u lokativu, a glagolska komponenta *kalmak* (*ostajati / ostati*) navodi se u trećem licu jednine određenoga perfekta [v. (14.a)], odnosno u trećem licu jednine prezenta na *-r* [v. (14.b)]. Identičnu gramatičku strukturu ima i frazem *elde avuçta kalmamak* (*ostajati / ostati praznih ruku*).

4.2.2. *Somatski frazemi sa strukturom somatska sastavnica u ablativu + glagol u trećem licu jednine*

U ovu se skupinu svrstavaju frazemi koji imaju stabilnu i nepromjenjivu somatsku komponentu koja je uvijek u ablativu, dok se glagolska komponenta uvijek navodi u trećem licu jednine. Dakle, glagolska komponenta ima potpunu konjugaciju i konjugira se kroz sva glagolska vremena i načine, ali je stabilna i nepromjenjiva u gramatičkim kategorijama broja i lica te se uvijek bilježi u trećem licu jednine.

(15) elden kaçmak – ostajati / ostati bez nekoga / nečega, iskliznuti iz ruku (dosl. bježati / pobjeći iz ruke / ruku)

(15.a) İcadım **elden kaçtı**. (Karacan 2013: 29) / Otkriće **mi je iskliznulo iz ruku**. (dosl. Moje otkriće **pobjeglo je iz ruku**.)

(15.b) Bunlardan sağlanacak faydalar **elden kaçacak**. (Abdüsselâm 2021: 491) / **Iskliznut će vam iz ruku** korist koja će se obezbijediti od toga. (dosl. Korist koja će se obezbijediti od toga **pobjeći će iz ruku**.)

U frazemu *elden kaçmak* (*ostajati / ostati bez nekoga / nečega, iskliznuti iz ruku*) somatska sastavnica stabilna je i nepromjenjiva te se uvijek navodi u ablativu, dok se glagolska komponenta uvijek bilježi u trećem licu jednine. U primjerima (15.a) i (15.b) somatska komponenta *el* (*ruka / šaka*) jeste u ablativu, dok se glagolska komponenta *kaçmak* (*bježati / pobjeći*) navodi u trećem licu jednine određenoga perfekta [v. (15.a)], odnosno u trećem licu jednine futura [v. (15.b)]. Kada su u pitanju značenjski bliske sintaksičke konstrukcije u bosanskom jeziku, u prijevodu navedenih primjera može se vidjeti da je bosanski somatski frazem *iskliznuti iz ruku* značenjski blizak turskome frazemu *elden kaçmak*. Kada se govori o gramatičkoj strukturi, identičnu gramatičku strukturu imaju i frazemi *elden çıkmak* (*ostajati / ostati bez nekoga / nečega, iskliznuti nekome nešto iz ruku*), *elden gitmek* (*ostajati / ostati bez nekoga / nečega, iskliznuti nekome nešto iz ruku*)...

5. Zaključak

U radu su analizirane gramatičke osobitosti glagolskih somatskih frazema u savremenome turskom jeziku. Analiza je pokazala da se glagolski somatski frazemi klasificiraju u tri skupine. U prvu se skupinu uvrštavaju frazemi u okviru kojih su i somatska i glagolska komponenta promjenjive. Analiza primjera ukazala je na činjenicu da u takvim frazemima somatska komponenta prima odgovarajući prisvojni sufiks i padežni nastavak, dok glagolska komponenta ima potpunu konjugaciju, što podrazumijeva činjenicu da se konjugira kroz sva glagolska vremena i načine te može primati i sufikse infinitivnih glagolskih oblika. U analizi odabranih primjera vidjelo se da se glagolska komponenta frazema iz ove skupine može upotrebljavati i u finitnome i u infinitnome glagolskom obliku. U drugu skupinu glagolskih somatskih frazema svrstavaju se frazemi u okviru kojih je somatska sastavnica stabilna i nepromjenjiva, dok glagolska komponenta ima potpunu konjugaciju te se konjugira kroz sva glagolska

vremena i načine, a može primati i nastavke infinitivnih glagolskih oblika. Analiza primjera pokazala je da se glagolska komponenta takvih frazema može koristiti i u finitivnome i u infinitivnome glagolskom obliku. Treću skupinu glagolskih somatskih frazema čine frazemi u okviru kojih se glagol uvijek navodi u trećem licu jednine. U analizi se vidjelo da u takvim frazemima glagolska komponenta zadržava potpunu konjugaciju, ali je stabilna i nepromjenjiva u gramatičkim kategorijama broja i lica te se uvijek navodi u trećem licu jednine.

ON THE GRAMMATICAL STRUCTURE OF VERBAL SOMATIC PHRASEMES IN MODERN TURKISH LANGUAGE

SUMMARY

Correct interpretation of grammatical characteristics of phrasemes is a very important segment in the process of studying a foreign language. The primary aim of this paper is to analyze grammatical characteristics of verbal somatic phrasemes in modern Turkish language. The analysis is based on concrete examples from short stories, literary and scientific texts written in Turkish language. The analysis is divided into three parts. The first part analyzes grammatical characteristics of verbal somatic phrasemes where both components can be modified. The second part analyzes the grammatical structure of verbal somatic phrasemes with a stable somatic component which cannot be modified, while the third part analyzes verbal somatic phrasemes where the verbal component is always the third-person singular. The analysis also discusses the semantically similar syntactic structures in Bosnian language. The results obtained from the analysis should contribute to phraseological research of Turkish and Bosnian language.

Key words: modern Turkish language, verbal somatic phrasemes, grammar peculiarities, somatic component, verbal component

Izvori i literatura

- Abdüsselâm, İzz Bin (2021), *Hikmet Ağacı*, Çeviren: Fatih Mehmet Albayrak, Şenyıldız Matbaacılık, İstanbul.
- Banguoğlu, Tahsin (2011), *Türkçenin Grameri*, 9. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- Bašić, Mirza (2018), "Sintaktička analiza rečenica s necesitativnim značenjem u turskome jeziku", *Zbornik radova 7. međunarodnog naučno-stručnog skupa Obrazovanje, jezik, kultura: tendencije i izazovi*, Filozofski fakultet Univerziteta u Zenici, Zenica, 677–682.
- Benzer, Ahmet (2010), "–sA Ekinin İşlevleri ve Dilek-Şart Ayrımı", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 28, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 131–140.
- Bulduk, Türker Barış (2018), "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Farklı Bir Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki ve Çekimi", *Turkish Studies: Language / Literature*, 13/20, Ankara, 225–244.
- Buran, Ahmet (1996), *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Canpolat, Mustafa (1992), "Eski Anadolu Türkçesindeki Belirtme Durumu (Accusativus) Ekinin Kökeni Üzerine", *Türkoloji Dergisi*, Cilt X, S. 1, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 9–11.
- Ceviz, Şenol (2019), *Kırılma Noktası*, Giz Kitap Yayınları, İstanbul.
- Čaušević, Ekrem (1995), "Nominalizacija u turskom jeziku (I): Prilog kontrastivnoj analizi sintakse turskoga i hrvatskog jezika", *Suvremena lingvistika*, 21/1995, 2, 40, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 33–50.
- Čaušević, Ekrem (1996), *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, Hrvatska svučilišna naknada, Zagreb.
- Čaušević, Ekrem (1997a), "Adverbijalizacija u turskome jeziku", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 46/1996, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 13–37.
- Čaušević, Ekrem (1997b), "Nominalizacija u turskome jeziku (II): Prilog kontrastivnoj analizi sintakse turskoga i hrvatskog jezika", *Suvremena lingvistika*, 23/1997, 1–2, 43–44, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 29–60.
- Čaušević, Ekrem (2018), *Ustroj, sintaksa i semantika infinitnih glagolskih oblika u turskom jeziku: Turski i hrvatski jezik u usporedbi i kontrastiranju*, Ibis grafika, Zagreb.
- Çamuroğlu, Reha (2006), *Kalem Efendisi*, Everest Yayınları, İstanbul.
- Demir, Nurettin, Emine Yılmaz, Tahir Nejat Gencan (2013), *Türkçe Biçim Bilgisi*, Anadolu Üniversitesi Yayını, 2. Baskı, Eskişehir.
- Eker, Süer (2009), *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Ercan, Ümit (2017), *Tutsak*, Sinopsis Yayınları, Ankara.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1994), "Türkçede Emir ve İstek Kipi", *Türk Dili*, S. 505, Ankara, 3–9.
- Erdal, Marcel (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Brill, Leiden-Boston.

- Ergin, Muharrem (2005), *Türk Dil Bilgisi*, 21. Baskı, Bayrak Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Ertaylan, Murad (2015), *Kim O?*, Cinius Yayınları, İstanbul.
- Esendal, Memduh Şevket (1984), *Veysel Çavuş*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Gökhan, Halil (2012), *Dolu Ağız*, 2. Baskı, Kafekültür Yayıncılık, İstanbul.
- Gülsevin, Gürer (2002), “Eski Türkiye Türkçesinde İstek Kipi Üzerine”, *İlmi Araştırmalar*, XIII, İstanbul, 35–50.
- Gülsevin, Selma (2015), “-DİK / -(y)AcAk + İyelik Yapılarının Öznelerinde İlgi Ekinin Kullanılması Üzerine”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4/3, Erzurum, 889–898.
- İncesu, Yıldız (1977), *Süt Güğümündeki Kurbağalar*, Yeni Ankara Yayınevi, Ankara.
- Kafaoğlu, Arslan Başer (1984), *İktisatta Doğrular ve Yanlışlar*, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Kaplan, İsmail (2017), *Beyaz Oyun*, D&R Yayınları, İstanbul.
- Karaca, Ayşe (2019), *Gülüm Dedem*, Nur Basım Yayın, İstanbul.
- Karacan, Şebnem Güler (2013), *Başıma İcat Çıkardım*, Nesil Yayın Grubu, İstanbul.
- Karayel, Perihan (2010), *Sihirli Çaylar*, Cinius Yayınları, İstanbul.
- Karlıdağ, Çağrı (2012), *Bir Anne, Bir Kadın, Bir İnsan*, Cinius Yayınları, İstanbul.
- Kemal, Orhan (1974), *Suçlu*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Korkmaz, Zeynep (1959), “Türkçede -acak/-ecek Gelecek Zaman (Futurum) Ekinin Yapısı Üzerine”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C: 17, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 159–170.
- Korkmaz, Zeynep (2007), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Zeynep (2009), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 3. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Köse, Salim (2017), *Kiralık Onur*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Menteş, Melih Ümit (2014), *Zaman Kâtibi: Gizemli Binici*, Cinius Yayınları, İstanbul.
- Nesin, Aziz (1970), *Gıdıgıdı*, Cem Yayınevi, İzmir.
- Özdemir, Mehmed Niyazi (1970), *Varolmak Kavgası*, Ötüken Yayınevi, İstanbul.
- Özer, Kemal (2007), *Trenler Ne Güzeldir*, Tudem Yayınevi, İzmir.
- Rasim, Ahmet (1987), *Gecelerim*, Arba Yayınları, İstanbul.
- Sarı, Eren (2016), *Altın Hikâyeler*, Net Medya Yayıncılık, İstanbul.
- Solak, Edina, Mirza Bašić (2019), *Jezik djela Atebetül-Hakayık: fonetsko-fonološka i morfološka analiza*, Filološki krug, Zenica.

ISTRAŽIVANJA

- Solak, Edina, Mirza Bašić (2020), "Prilog proučavanju konverbâ i kvazikonverbâ u djelu Kutadgu bilig i savremenome turskom jeziku", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 69/2019, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 47–69.
- Şahin, Hatice (2006), "Türkçede Şimdiki Zaman Eklerinin Zaman Belirleyicilerle Kullanımı", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/11, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa, 213–221.
- Šiljak-Jesenković, Amina (2003), *Nad turskim i bosanskim frazikonom: semantički, sintaktički, lingvostilistički i sociolingvistički aspekt*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo.
- Tahir, Kemal (2010), *Esir Şehrin Mahpusu*, 10. Baskı, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Tipi, Şeref (2008), *Kuleli 1919: İşgal ve Yokluk Yılları*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul.
- Yardımcıoğlu, Hamza (2021), *Son Günah*, Destek Yayınları, İstanbul.
- Yeşilkaya, Yusuf (2018), *Adı Aşk Olsun*, 4. Baskı, Akis Kitap Yayınları, İstanbul.

Internetske stranice

<https://www.dersimiz.com/deyimler-sozlugu/>

<https://sozluk.gov.tr/>

NAUKA O KNJIŽEVNOSTI

Prof. Ali Hasanović
Behram-begova medresa u Tuzli
Dr. Vedad Spahić
Filozofski fakultet, Univerzitet u Tuzli

UDK 821.163.4(497.6).09-31 Sejranović B
DOI 10.57136/2744-2500.2022.17.17.75
Izvorni naučni rad

NOMADIZAM I PITANJE IDENTITETA U ROMANU NIGDJE, NIOTKUDA BEKIMA SEJRANOVIĆA

SAŽETAK:

Svijet u kojemu danas živimo po mnogo čemu je drugačiji od onoga u kojemu se živjelo do prije samo nekoliko decenija. Pod sjenkom nesigurne i neizvjesne budućnosti centralne teme postaju tamni scenariji i pitanja opstanka/preživljavanja. U takvom ambijentu dešavaju se ne samo velike i surove ekonomski i egzistencijalno motivirane migracije stanovništva, već i sve učestalija pojava egzilantsva iz ovih ili onih razloga, koje prerasta u način i stil života. Rad istražuje poziciju Bekima Sejranovića u odnosu na dominantni globalistički koncept nomadizma kao kulturne opsjednutosti transformacijom. Nomadizam u njegovom slučaju predstavlja vid traženja sebe i otpora prema stalnom mjestu boravišta, ukorijenjenim društvenim praksama i totalitarnim autoritetima, posljednji pokušaj da se živi slobodno i punim plućima, što su provlačeći motivi i ideje gotovo svih njegovih djela, napose romana *Nigdje, niotkuda* (2009), kao i u svim njegovim ostalim djelima. Nomadizam i egzilantstvo postaju ne samo sudbina pripovijedačeva, već i njegov svjetonazor i svojevrsna potraga za nekim izgubljenim ili fingiranim svijetom. Neodvojivo od ovoga je, svakako, i pitanje identiteta, koji je u ovom dobu nerijetko fluidan ili ispražnjen od sadržaja te ga je danas gotovo nemoguće definirati. Stalno redefiniranje identiteta i potraga za samim sobom upravo su obilježje ovog Sejranovićevog romana.

Ključne riječi: nomadizam; egzil; identitet; globalizacija; Bekim Sejranović

Uvod

Savremeni nomadizam je rezultat procesa globalizacije, koji je na ekonomskom planu imao za cilj stvaranje globalnog slobodnog tržišta, a u kulturološkom smislu otvaranje prostora individualnom liberalizmu, pojedincu koji će živjeti u

svijetu u kojem neće osjećati stege proksimalnih identiteta – nacije, porodice i naslijeđa, već će imati mogućnost uvijek iznova izgraditi se u obećanom svijetu jednakih mogućnosti. Ta ideja, koja mnogim kritičarima globalizacijskih procesa nije ništa drugo nego utopija, je ipak toliko aktuelna, živa i u velikoj mjeri sveprisutna i u našoj svakodnevnici, da nije postala samo jedna od tema o kojoj se često raspravlja, već, sasvim sigurno, način i stil života. Kako bismo objasnili milione migranata koji, rizikujući svoje živote, prelaze hiljade kilometara u potrazi za svojim snom ili pak golom egzistencijom? Kako objasniti i životne programe naše omladine koja svoju budućnost vidi isključivo u Zapadnoj Evropi (a sada već i šire i dalje – od Dubajia pa do digitalnih nomada) i od malih nogu se za to pripremaju.

Tarle (2020) govori o podložnosti savremenih nomada novom imperijalizmu. Prema njenom mišljenju, razlika između starog svijeta i ovoga danas je u tome što u modernom svijetu, ekonomski najjače svjetske sile više nemaju potrebu za fizičkim osvajanjem teritorije, već žele imati potpuni monopol upravljanja finansijskim resursima. Profit je, u takvim postavkama, svakako primarni cilj zapadnog svijeta, dok je sve drugo manje važno. I upravo pod „udarom konzumerizacije života i mahnitavanja svjetskog tržišta“ (Tarle 2020: 548), gdje se gase lokalne ekonomije, dolazi do velikog iseljavanja prema Zapadu, koji je predstavljen kao “srce Imperije”.

Ono što u takvoj shemi predstavlja osnovni problem savremenog svijeta jeste položaj doseljenika u novim sredinama. Ne samo da se svi oni ne tretiraju jednako i da to nije ono o čemu su maštali, već postaju suočeni sa činjenicom da se do kraja svoga života teško mogu uklopiti u društvo koje ih ne prihvata onakvima kakvi jesu, već im nameće nove obrasce koji su daleko od ideala slobode i jednakosti¹, „pa umjesto da je na djelu homogenizacija u bogatstvu različitosti, zapravo se događa proces hegemonizacije odnosno izjedanja drugih i drugačijih viđenja svijeta i nametanja utjecajnijih, moćnijih kulturnih obrazaca“ (Tarle 2020: 549).²

- 1 Društveni, kulturalni pa i politički značaj egzilantske književnosti u tom je pogledu za neke autore prvorazredan. Kulenović je, tako, uvjerenja da: „...književnost ima moć da prenese osećanja i stavove migranata koji nastaju u susretu s novim društvenim okruženjem i kulturom i da, otvarajući svojevrsnu kapiju što vodi u složeni i ambivalentni unutrašnji svet migranata, pruži svedočanstvo o njihovoj percepciji mesta, osećanjima izmeštenosti, transformaciji, stavovima prema povratku, nostalgiji, izgubljenim i ponovo stvorenim zajednicama i identitetima“ (2020: 240-241).
- 2 Kao odgovore egzilantskih pisaca na pritisak novih sredina Hadžizukić (2018) prepoznaje tri literarna ujedno i identitetska modusa, povezujući pritom ih sa trojicom prominentnih

U takvom stanju „identitetskog vakuma” se upravo rađa svojevrsan „apatridski identitet kome je tematski posvećen roman Bekima Sejranovića *Nigdje, niotkuda*” (Spahić 2016: 83), a što je neodvojivo od krize kolektivnog identiteta, tj. onoga što se smatralo najbitnijim njegovim odrednicama (rasa, etnička pripadnost, nacija, religija i klasa). Pitanje identiteta u savremenoj filozofiji i kulturi toliko puta je redefinjirano u namjeri da ga se deesencijalizira i pokaže kako, pored kolektivnih, egzistiraju i individualni identiteti, koje više ne određuju velike naracije i transcendentni označitelji, već predstavljaju izraz i nekih vlastitih konstrukta, izbora i ubjeđenja, što je, smatra savremeni hrvatski filozof Žarko Paić (2009), učinilo da je ta riječ, kao nijedna druga danas, zapravo ispražnjena od svoje biti. Štaviše, on iznosi tvrdnju da je njena pretjerana upotreba u savremenom dobu, jedan od primitivnih poriva predstavljanja, po svaku cijenu, drugačijim od drugih.

„Svi se pozivaju na “svoje” sveto pravo pripadništva ovom ili onom totemu nacije, rase, kulture, stila života. Potraga za identitetom obilježena je svim oblicima čudovišnih kulturalnih borbi. Više nije odlučno pitanje što jest i tko “ima” identitet, nego zašto uopće i čemu služi ta traumatska opsesija pripadništvom? Odgovor je uvijek negativno samopotvrđivanje. “Mi nismo i ne želimo biti kao Oni, jer smo drukčiji.” (Paić 2009)

Na sličan način i Dubravka Ugrešić govori o savremenim nomadima, koji su, između ostaloga, produkt „kulturalne opsjednutosti transformacijom” (2000: 100), koju su mediji i propaganda potrošačkog svijeta nametnuli savremenom čovjeku.³ Na svakom su polju ponudeni različiti obrasci samopromjene i priče

bosanskohercegovačkih autora: 1. Memorabilni – Semezdin Mehmedinović. Iako živi u novom svijetu i drugom jeziku, autor je čvrsto vezan za prošlost, pa bi zaborav značio gubitak identiteta koji je i *tamo i ovdje*. 2. Akulturacijski – Aleksandar Hemon. Podrazumijeva prihvatanje novog svijeta i novog jezika, te pronalaženje osobnog identiteta u prostoru preklapanja. 3. Liminalni – Bekim Sejranović. Niti novu kulturu prihvata do kraja, niti živi u sjećanju. Njegov identitet je prije svega literarni (književnost kao prostor identitetskog samoispunjenja), pa zatim granični, odnosno *svuda i nigdje*.

- 3 Mišljenja smo da sve više sazrijeva svijest kako bi se ova Ugrešićkina teza morala propitati pa i revidirati jer je u eksplanatornom smislu stvar možda malo komplikovanija od isključivog oslanjanja na argument “propagande i potrošačkog društva”? U razgrtanju ispod površine cijeloga fenomena neminovno bi se postavilo pitanje zašto se na prvom mjestu prodaje identitet koji je, u ovoj ruci izvlačenja karata, barem deklarativno moderno nositi kao fluidan, ali na dubljem sloju možda se ipak svodi na potrebu za esencijalistički shvaćenim identitetom.

da preko noći možete postati ko god i šta god želite, slijedeći čuvenu rečenicu Ralpa Lourenta: *You are entitled to be, whatever you want to be*, čija je suština bezmalo sveprisutna u savremenom marketingu i obećavajućoj propagandi kapitalističkog svijeta.

„Čežnju za drugim životom legitimišu i podstiču mediji i naravno industrija, koja je uvek spremna da ugodi željama svojih potrošača. Medicina, posebno plastična hirurgija, postali su za našeg savremenika magični medij transformacije. Majkl Džekson, protejski čovek koji je od crnca postao belac, od dečaka hermafrodit, koji je istovremeno i muško i žensko, ikona je moderne opsesije samoreinventarisanja... Kulturnu opsednutost duhovnom transformacijom zadovoljavaju najrazličitiji gurui, tablete sreće, priručnici o tome kako postati drugačiji, kako se promeniti. Poziv psihoterapeuta danas je zamenio novi poziv. Coacheri su u ovom trenutku najtraženiji menadžeri ljudskog života, savetnici koji sugerišu razne životne mogućnosti, režiseri individualnih životnih epizoda.” (Ugrešić 2000: 100)

U takvom svijetu, gdje se umjesto temeljite promjene, nude simulakrumi, prividi i plastične promjene za čovjeka koji ima novac (a sve dostupnije su i srednjim i nižim slojevima), tektonskije poljuljana pozicija intelektualca, pisca nomada, te i njegovo stvaralaštvo postaje sumorna potraga za sobom, za novim identitetom. Najčešće, u takvoj postavci odnosa, pisac više niti pripada sredini iz koje je došao, niti novoj sredini kojoj sene prilagođava, a njegov itinerer čini promjena boravišta bez početne i završne tačke (Molvarec 2017). U tom prostoru „između ‘čvrstih identifikacijskih obrazaca’ pojavljuju sve brojniji autori koji polaze od sličnog tipa autorskog pozicioniranja“ (Škovrc, Lujanović 2009/2010: 46), a njihovi tekstovi, nerijetko i cijeli opusi, stoga su nesređeni, fragmentarni, odraz su, kako kaže Ugrešić, pokušaja da „barem na taj način uredi svoj život“ (ibid.), ali u tome ne uspijevaju (Džafić 2017: 79). Utoliko, jedan od ciljeva ovoga rada jeste ispitati Sejranovićevu poziciju u odnosu na mainstream recentnog globalistički generiranog nomadizma kao izraza već spomenute kulturne opsesije transformacijom.

Takav je i roman *Nigdje, niotkuda* Bekima Sejranovića. Potpuno pesimistični naslov koji upućuje na bezdomnost, ali i uzaludnost neke suvisle potrage, sinegdohijski je izraz životne priče egzilanta u sumornom svijetu, koja više nije potraga za boljim životom, već je postala bijeg bez mogućnosti da se nešto

bolje uopće i pronađe. Sve vrijeme, zajedno sa piscem, uključeni smo u potragu za nekim ostrvom, za nekom dostojnom i opipljivim idejom zbog koje vrijedi živjeti i koja bi trebala predstavljati kakav – takav životni svjetionik. Cijeli romanje upravo niz epizoda neuspjelih prilagođavanja. Nesređena i namjerno nedovršena kazivanja i fragmenti, kao stilski, ali i mentalno, prikladna refleksija života jednog egzilanta, čine ovaj Sejranovićev roman u formalno – izražajnom smislu tipičnim reprezentom egzilantsko-prognaničke književnosti.⁴

U izostanku prospektivnog optimizma pisci u egzilu su skloni nostalgiji, koja je nerijetko restaurativnog tipa.⁵ Bivša država često se predstavlja kao savršenije društvo, pa imamo dojam da i Sejranović nekadaginje u tom pravcu. Međutim, iako daje prednost onome sistemu u kojem su ljudi mirno živjeli jedni pored drugih i nisu se ubijali, autor je ipak skloniji reflektivnoj nostalgiji ishodno tome demistificiranju predstave o Jugoslaviji kao idealnoj zemlji i narodnooslobodilačkoj borbi kao jednoj romantičnoj priči. Nasuprot realnim pričama iz rata koje mu je pričao njegov djed, u kojima su, npr., orobili Nijemce i jeli slaninu od koje su dobili proljev, ili o Dalmatincu koji je pojeo toliko suhih šljiva da je „srao od Foče do Višegrada” (2009: 36), o Talijanima koji su popu iz Kotor Varoši pojeli mačka, dominantni narativ davao je sasvim drugačiju predstavu rata:

„A onda su partizanski filmovi sve pokvarili. Krivi su Bata Živojinović, koji je pobio pola Trećeg rajha, i moja dječaka pamet. To je pitanje moralo doći prije ili kasnije, s Batom ili bez njega. A glasilo je, naravno: „Djede, a koliko si ti pobio Švaba?”
 - Nijednog?!
 - Nijednog.
 - Pa jesi l' bar kojeg ranio?
 - Ma, šta si navro, bolan, ne znam. Ne znam. Oni pucali na mene, ja puco nanjih. Evo ti hiljadarka panam idi kupi po sladoled, haj' živ bio.” (Sejranović 2009: 36)

4 Kao zajedničke karakteristike savremene egzilantske književnosti Hadžizukić (2018) navodi: nomadsko stanje, kulturnu nostalgiju, gubitak osjećaja realnosti, podvojenost ličnosti ili naratora, protagoniste koji su socijalni autsajderi, odnosno, vagabundsku perspektivu, nedovršenost i rizomatičnost narativne forme, te heteroglosiju na stilističkom nivou.

5 Boym (2005: 56) razlikuje dva tipa nostalgije: restaurativnu i reflektivnu. „Restaurativna nostalgija evocira nacionalnu prošlost i budućnost; reflektivna nostalgija je više vezana za pojedinca i kulturno sjećanje. (...) Nostalgija prvog tipa naginje prema kolektivnim slikovnim simbolima i oralnoj kulturi. Nostalgija drugog tipa je više orijentisana prema pojedinačnom narativu koji vrednuje detalje i obilježja sjećanja“.

Suočavajući se sa tom retuširanom i često pogrešno predstavljenom prošlošću, pripovjedač dovodi u pitanje i samu mogućnost istinitog predstavljanja događaja. Sjećanja su subjektivna i isključivo od trenutnog raspoloženja zavisi kako će izgledati neki životni fragment prošlosti. Vodeći se time on stvara svoj osobni kreda da u ovom svijetu prevarā ustvari i nema istine i da postoji samo "laž". Pri tome treba naglasiti da Sejranović govori, ponajprije, o identitetu i identitetskoj mimikriji, transformacijama i preodijevanju kao o «laži» ito na vrlo jedan sofisticiran, štaviše teorijski potkrijepljen način

Potruga za sobom i svijet laži

Pomislim kako sam bolje lagao kad sam bio mali. Bolje sam lagao i sebi i drugima. Sad sam sebi loše lažem. Ljudima nije krivo kad im lažeš, samo treba znati lagati. Istina nije ništa drugo nego lijepo sročena laž. Istina je laž u koju vjeruješ. Istina je laž zbog koje živiš i zbog koje umireš. (Sejranović 2009: 30)

Dubravka Ugrešić (2000) govori o jednoj matrici koja je česta u slučaju pisaca i intelektualca sa područja zapadnog Balkana. Suprotstavljeni nacionalističkim programima i rigidnim kolektivnim stavovima, pisci koji problematiziraju takva pitanja etiketirani su kao izdajnici i njihov život u zajednici gdje su rođeni i odrasli nerijetko postaje nepodnošljiv. Poniženi su, stavljeni na crnu listu i njihov rad i djelovanje u javnosti postaju gotovo nemogući. Ideološki sukob u kojemu su neposredni akteri najčešće rezultira egzilom, a domovina koju napuštaju postaje „polje trauma“ (Ugrešić 2000). Za Bekima Sejranovića se ne može kazati da pripada jednoj takvoj standardnoj priči. On jeste pisac u egzilu i jeste osviješten pojedinac koji zapaža posrnuća vlastitog i drugih kolektiva, ali on svoju domovinu nije napustio kao disident, zbog ideoloških sukoba. Njegova egzilantska sudbina i stalna potraga za identitetom mnogo je dublja i složenija od pukog ideološki motiviranog eskapizma. Ako je vjerovati Saidovom (2005) poimanju egzila kao surove otrgnutosti od onoga što pružaju obitelj, tradicija, kultura i zemljopis, onda je pripovjedač u ovom romanu pravi prototip egzilant-nomada⁶. Kada to tvrdimo mislimo i na Saidovo (ibid.) promišljanje o poziciji

6 U pravilu za ove autore karakterističan je „model usvajanja hibridnog književnog identiteta koji se 'hrani' najšire zasnovanim, globalno utisnutim kulturološkim obrascima i na svom ideologemskom sloju služi se najšire zacrtanim humanističkim obrascima“ (Škvorc, Lujanović 2009/2010: 48).

intelektualca kao nosioca kritičkog mišljenja kome izmještenost i egzil po samoj prirodi stvari omogućavaju dublje viđenje okruženja i mjesta jedinke u svetu.

Korijeni Sejranovićevog nomadizma sežu još u djetinjstvo. Njegova trauma nije samo ratna i poratna balkanska priča o zavađenim narodima koji ratuju, ona se rađa u nesređenom porodičnom okruženju rastavljenih roditelja i vezana je za njegovu emocionalnu rastrgnutost između oca i majke. On je neželjeno dijete, željno pažnje, bliskosti i ljubavi i to se provlači kroz cijeli njegov život, u kojem kazna postaje samoća i usud od kojeg pokušava pobjeći. U svijetu u kojem ga ni otac ni majka nisu čvrsto prigrlili započinje njegova potraga za sobom, koju kao dijete ne uspijeva da iscrta, ali ni kroz adolescentsko doba i kasnije faze u životu nenalazi čvrst i stabilan oslonac, pa se svijet pred njim otvarakao beskrajni prostor laži, a bijeg od stvarnosti kao rješenje koje to nije, niti, ruku na srce, on želi da to bude.⁷

„Ne znam je li djed varao majku, ali mene je prevario bezbroj puta. I lagao mi je svašta, ali ja njega baš zbog toga volim. Varao me i lagao mi jer sam ja htio da mi se laže i da me se vara. Ne znam je li to majka htjela, ali meni je to bilo potrebno. Meni je stvaran život bio bezvrijedan, trebalo mi je nešto više, nešto ljepše, nešto uzudljivije od običnog života.” (str. 34)⁸

Prvo je lagao majku, veoma vješto i maštovito, često zbog nekih sitnica, kako bi izbjegao njene oštre riječi ili prut, onda, odrastanjem, pretvarajući sve to u svojevrsni identitetski projekat, i sve druge, gradeći neke alternativne, izmišljene identitete i svjetove. Kada ga otac upisuje u srednju pomorsku školu u jednom gradiću pored Rijeke, on izmišlja novi identitet i porijeklo, jer mu se njegovo činilo dosadnim i inferiornim.

“Razrednica nas poslije proziva, moraš ustati i reći gdje si završio osnovnu školu i s kakvim uspjehom. Svi su uglavnom iz Rijeke, a jedino sam ja smješten u domu. Kad je mene prozvala, ja potpuno neplanirano izmislim sebi novi identitet. Na loše odglumljenoj ekavici govorim da sam iz Beograda.

7 Sejranović, zapravo, kako uočava Nina Kulenović, „... neprekidno beži od fiksiranog, esencijalistički pojmljenog identiteta, neprekidno odbijajući da bude fiksirani “neko” (2020: 247), dok Škvorc i Lujanović (2009/2010: 49) u širem kontekstu govore o „fluktuirajućem pozicioniranju između kultura i paradigmi, mimikriji različitih identiteta, njihovom suprotstavljanju, maskiranju i prijelazu iz stanja u stanje“.

8 Citati iz romana *Nigdje, niotkud* nadalje neće biti s punom referencom već samo sa rednim brojem stranice.

Poslije sam to morao glumiti sljedeće četiri godine. Na kraju su me provalili i smijali su mi se zbog te laži, ali i ja sam se smijao njima jer sam ih vukao za nos tolike godine. Kao da je uopće ikog i bilo briga tko sam ja i otkuda sam i zašto došao ovamo. Zato se moja laž i održala tako dugo. Samo zato, a možda malo i zahvaljujući tome što sam igrom slučaja u domu dijelio sobu s dva brata iz Beograda i jednim potpunim, dibidus luđakom podrijetlom negdje iz okolice Kragujevca kojeg smo svi zvali Sveti Sava. Od njih sam naučio pričati „beogradski“ i tako uzaludno zavaravao ljude, bez ikakvog pravog razloga i smisla. Jednostavno sam htio biti netko drugi, neki drugi ja, neki veći ja.” (str. 58)

Mnogo godina kasnije, kada je već kao zrela osoba mogao i trebao imati svoje mjesto u multikulturnom društvu kakvo je Norveška, nastavlja se ta njegova igra. Selmi je, u baru, umjesto stvarne prošlosti i porijekla, pričao fantastičnu priču u kojoj je bio porijeklom Irac.

„Pričali smo na engleskom, odnosno ja sam oponašao, koliko god je to bilo u mojoj mogućnosti, irski engleski. Rekao sam joj da mi je stari Irac, da je bio pripadnik IRA-e pa je morao bježati jer je učinio nešto grozno, možda čak i ubio nekog, te je došao u Jugoslaviju i oženio se mojom starom. Zatim sam joj recitirao vlastite pjesme u prijevodu, intonirane „irskim akcentom”. Potom uzvišeno rafalam izmišljenim citatima Joycea, Yeatsa i Shanea MacGovvana. U glavi vrtim film „U ime oca” i pokušavam oponašati izraze lica i pokrete Daniela D. Lewisa. Stvarno sam bio Irac tu večer. Sara je vjerovala u tu besmisleni priču još pet godina.” (str. 82)

Pokazuje se da Sejanovićev modul obrnute mimeze, projekat pretvaranja zbilje u fikciju, realnog identiteta u literarni jeste blagorodna solucija za književnost koju piše, ali u stvarnom životu kolikogod mu nova laž predstavljala trenutno olakšanje, u konačnici ga još dublje uranja u svijet potpune samoće, što potvrđuje tezu Škvorca i Lujanovića (2009/2010: 58) da se izmještenost pisca egzilanta u pravilu „iscrpljuje u tekstu, a ne izlazi iz njega u područje izvantekstualnih taktika“.

“Iskreno, mogao sam ovako provesti vječnost, ništa me nije tjeralo da krenem dalje, a nisam ni imao kamo. Uvidio sam,

i napokon samom sebi priznao, da mi je potpuno svejedno jesam li u svojoj sobici u Oslu, u kolibi na otoku S., u Rijeci, Bakru, Brčkom, u brodskoj kabini ili zatvorskoj ćeliji, jer praznina u meni je ista i usamljenost je ista.” (str.69)

Uz to, koliko god za identitet kao vlastiti konstrukt, kao stvar ličnog izbora, odluke ili imaginacije bilo prostora u zapadnom svijetu, u balkanskom ambijentu i kontekstu ta se opcija drastično reducira zahvaljujući dominantnim obrascima kolektivnog Ja/Mi. Pitanje identiteta ispostavilo se kao mnogo veći i sasvim realan životni problem kada je započeo rat u Hrvatskoj. Pripovjedač, budući da nije posjedovao domovnicu, kao nehrvat izgubio je pravo na studij.

“E, a sada upitam dekana može li mi na trenutak posuditi kemijsku. On mi je daje i ja tu pred njegovim očima dopisujem još jednu crticu i dodajem: Hrvat. Njegova kemijska ostavlja tamniji trag od one kojom je napisano „Musliman”, a pogotovo od onog „Jugoslaven”. Dekan me gledao, i dalje se simpatično smješkao, očito ništa ne shvaćajući. Iskreno, ni ja već nekoliko godina nisam ništa shvaćao. Tjeraju da zauzmeš stav, da se opredijeliš, izjasniš, objasniš, da podupireš, da se odazivaš, da slušaš, da se plašiš. Osjećao sam se kao da ispunjavam formular, a nema nijedne ponuđene rubrike, nijednog kvadratića, nijedne mogućnosti koja mi odgovara, ali nemam izbora, sile me da popunim.” (str. 71)

Sama ideja identiteta na Balkanu, kako ističe Arraigada, može biti veoma opasna, jer „je tijekom XX. stoljeća pojedinac mogao mijenjati države, nacije i političke sustave a da se ne pomakne s mjesta na kojem jest” (2020: 207). Pitanje identiteta na Balkanu je, štaviše, i jedan od uzroka ratova devedesetih (uz važnu napomenu da identiteti sami po sebi u pravilu nisu “ubilački”, nego ih se vješto instrumentalizira i stavlja u pogon ratne mašinerije), na šta i roman *Nigdje, niotkuda* ne ostaje gluh. Zbog identiteta biva pretučen i u neprilike dolazi ne samo pripovjedač, već i mnogi drugi likovi koji potiču npr. iz miješanih brakova, oni koji su pripadali “pogrešnoj strani”, ili im nacionalni identitet nije bio bitna odrednica, a trebao je u kontekstu „prisila za izjašnjavanja, svrstavanja u imaginarne zajednice nacija koje su vodile svoje borbe i gdje su ljudi bili prisiljeni djelovati u grupi, podražavajući konstrukcijski ili esencijalistički model zajedništva kao jedinu mogućnost (kolektivna) opstanka“ (Škvorc, Lujanović 2009/2010: 54). Pripovjedačev literarni i Sejranovićev životni odgovor je, ma

koliko koštao, odbrana pomoću ironije, odbacivanja i devalviranja svega što u njegovom sistemu vrijednosti ne zaslužuje akreditaciju:

“Tavorenje po prostorijama nikad većima od tri sa tri, bjegovi od neplaćenih stanarina, izgovori zbog kašnjenja plaćanja, paranoje od kucanja na vrata, izmišljanja identiteta, nesigurnost pred pitanjima tipa: tko si, što si, što radiš, odakle si, gdje živiš? Moj se identitet, priznavao sam to sebi ponekad, sastoji od hrpe poluistina, maštovito ispričanih laži, te iskrivljenih i nedorečenih odnosa sa ženama. Ničeg više tu nema, niti bi trebalo biti.” (str. 84)

Umjesto diskusije i zaključka: Amidža Alija kao ključ autorskog identiteta

Roman *Nigdje, niotkuda*, kako smo već spomenuli, sastavljen je od fragmenata, od niza razbijenih priča iz života autora, koje on pokušava izvući iz besmislenog vrtloga sjećanja i dati sam sebi neki prihvatljiv odgovor, nešto barem i djelimično opipljivo i jasno što bi njegovom dezorijentiranom životu neke konture smisla. U tome uglavnom ne uspijeva, što sugerira naslov romana a sadržaj potvrđuje, ipak u strukturi pripovijedanja ne možemo da ne primjetimo nešto neobično. Vremenski nesređen kaleidoskop pripovijedanja, gdje se prepliću bez ikakvog reda događaji iz Brčkog, Osla, Rijeke, Zagreba, Otoka S..., ipak ima jednu čvrstu tačku u vremenu i prostoru. To je dženaza amidže Alije, i gotovo da nema nijednog poglavlja koje nije započeto ili ne evocira slike sa tog posljednjeg ispraćaja. S jedne strane autor aktuelizira misao o smrti i prolaznosti života [„Cijeli je život jedna duga dženaza. Pokapaš ljude koje poznaješ, a i one koje ne poznaješ, i na kraju umreš sam.” (str.120)], a sa druge strane upućuje nas na važnost jednog neobičnog karaktera kakav je bio amidža Alija. Možda iz neobjašnjivih razloga, kao kod Marcela Prousta kada mu šoljica lipovog čaja i keks Medalaine otvaraju cijelu prošlost, i Sejranoviću se otvaraju sjećanja na djetinjstvo i prošlost u trenutku kada amidžino tijelo ulazi u raku i kada ga muški glasovi ispraćaju na onaj svijet. S tim u vezi složili bismo se sa Anerom Ryznar koja primjećuje da se kod Sejranovića uvijek radi „o priči koja upute za razumijevanje logike svog narativnog svijeta sadrži u onim rubnim dijelovima (autoreferencijalnim ekskursima, epilogu ili samom naslovu) koji otkrivaju autorovu pripovjedačku opsesiju” (2010: 345).

Već na početku romana nas autor upoznaje sa amidžom Alijom, potcrtavajući da on u stvari nije bio njegov pravi amidža s namjerom da suspendira hereditarni

esencijalistički koncept identiteta, a što autofikcija⁹ kao žanr sasvim uspješno naturalizira:

„Ne znam kada sam prvi put vidio amidžu Aliju, ali sjećam se dobro da je dolazio svake jeseni da nam unese ugljen. Djed bi sjeseni naručio pet tona ugljena pa smo to cijelu zimu ložili u peći koja se zvala Kreka-Weso. (...) Amidža Alija zapravo i nije moj pravi amidža. On je brat mog djeda Kasima, tako da je zapravo mojoj mami amidža. Međutim, ako stvar želimo istjerati do kraja, i cara do duvara, ni njoj nije bio pravi amidža.” (str. 5)

I iz dječije vizure to je bilo sasvim jasno, drugačiji i neobičan, on se nikada nije ponašao niti bi radio po nekakvim utvrđenim obrascima kao drugi odrasli članovi porodice i okruženja. Radio je samo kada bi to njemu odgovaralo, a nikada po nalogu ili prema postojećim adetima. Svirao bi frulu, čuvao koze po brdima, ispijao rakiju, brao biljke, snatrio i sanjario što baš i nije bio običaj u svijetu odraslih. Ono što je pripovjedaču kao djetetu bilo posebno zanimljivo, jeste da je čak i kada je umro Tito i kada su svi bili svečani, dotjerani, plačljivi i tužni, Alija na taj dan bio zapušten i mrkog pogleda, uvlačeći dimove cigare i posmatrajući sve ostale.

“U selu se priča da je drugačiji i da je malo na svoju ruku. Neki to osobenjaštvo vide u tim njegovim brčićima kakve poslije rata nije imao nitko u selu, a drugi u tome što je odnekud nabavio saz te ga uzeo svirati kao nitko dotad.” (str. 21)

Amidža se nije nikada skrasio na jednom mjestu. Vrlo brzo će, kada se oženio njegov brat Ahmet i u njihovu kuću stigla snaha, početi bježati, i niko ne bi znao gdje se skrivao i šta je u tim danima radio. Tako će nastaviti i kasnije. U poglavlju *Rakija, tambura, lopata* slikovito su prikazana ta njegova lutanja:

„Godine su prolazile, a vijesti o Aliji sve su odreda bile škrte i nepouzdanе. Zna se da je kopao ugljen u rudniku površinskog kopa Raša, a javio se jednom i iz rudnika Trbovlje, blizu Ljubljane. U Trbovlju je napravio neki belaj, jedni kažu da se napio i polupao rudarsku menzu, drugi pak da je vođu

9 Ana Klopotan na tragu Bertensovih kategorizacija autofikciju označava kao prozi „... u kojoj autor i protagonist dijele ime, a često odlazi i mnogo dalje, kombinirajući naratološke postupke fikcije i elemente autorova stvarnog svijeta na takav način da postaje nemoguće točno odrediti granicu stvarnog i fikcionalnog svijeta“ (2021: 27).

smjene odalamio dlanom preko usta iz samo njima znanog razloga. Zatim mu se na neko vrijeme gubi svaki trag i teško je sa sigurnošću utvrditi gdje je i kako proveo tih godinu-dvije. Najprije se pronio glas da je u bio zatvoru, što se poslije pokazalo neistinitim. Pričalo se i da se pridružio Ciganima muzikašima te da s njima luta zarađujući za kruh tamburom. Nakon tog razdoblja vratio se u Bosnu i boravio neko vrijeme kod Kasima, a onda je ponovo odlutao, bogtepitaj kamo. Slijedi razdoblje u kojem Alija u pravilnim razmacima dolazi i nestaje. S prvim jesenjim kišama pojavio bi se u Kasimovoj avliji, kod njega proveo neko vrijeme, a zatim bi odlazio na rad u neki od ugljenokopa. Nekako sproljeća opet bi osvanuo kod Kasima, ali samo na dan – dva. Ostavio bi tu neke stvari, uzeo saz i tamburu i ponovo nestao. Nitko nije znao kamo je tad odlazio. Pričalo se svašta, ali vjerojatno je najbliže istini bila pretpostavka da luta okolo svirajući za novac, rakiju ili iz ćeifa uz kakvo dobro društvo.” (str. 40)

Koliko god te priče o njegovim odlascima bile maglovite i nevjerovatne, njegovi dolasci kući bili su posebni i teatralni. Jednom prilikom je sa sobom doveo cijeli orkestar i uz muziku došao pred djedovu kuću, gdje se skupio cijeli komšiluk. Bio je sređen i dotjeran, sa brkovima kao kod Charlija Chaplina, dok su mu na reveru bili likovi Arafata, Tita, Che Guevare i Gadafija (str. 42). Drugi put je došao potpuno pijan, u pratnji harmonikaša sa željezničke stanice, gdje je pijući proveo cijelu prethodnu noć, dok mu je jedan siromah u kolicima vozio dvije kožne torbe (str. 44). A najspektakularniji je bio njegov dolazak kada je stigao sa konjskim kolima, u zelenom sakou, poštapajući se na kišobran, dok su mu na nogama bile fudbalske kopačke.

Na kraju romana, Alija, koji „nije vjerovao ni u Boga ni u Partiju”, već jedino u „omamljujuću moć rakije” (str. 138), doživljava potpunu transformaciju, pričajući kako je sanjao meleća koji ga je kritikovao zbog neurednog načina života i nebrige za porodicu, nakon čega je ostavio piće i vodio pobožan život. Ali i ta njegova nova stranica i način na koji je “došao tobe” (str. 138) nije bila kao kod ostalog svijeta.

„Klanjao je, izgovarao riječi molitve tiho i nerazgovijetno, malo zbog nedostatka navike, a malo jer je neke riječi zaboravio. U to se u džamiji pojavi hodža pa kad je u onom polumraku vidio Aliju, mrkog i neobrijanog, s grčevito stisnutim očima

u dubokom transu prosvijetljenja, on se preplaši, poskoči i uzviknu:

- Šejtan!

Alija se malo trgnuo, pogledao ga krajičkom oka i nastavio molitvu. Kad je završio, šutke je prošao pored začuđenog hodže i izašao. Nije se više pojavljivao u džamiji, ali nije više nikad ni popio alkohola. Čitao je Kur'an, postio redovito i ponekad se molio Allahu, ali u džamiju nije išao." (str. 138)

Nesumnjivo je Alija prototip samog pripovijedača. Još kao dječaku sviđalo mu se što nije bio poput ostalih i, u nedostatku oca, njegove riječi, iako često grube i uvrnute, značile su mu mnogo. Kao npr. kada su ga u školi zbog izrazito crnog tena, zadikrivali da je cigan:

„Cigani su ti, bolan, ljudi kao i svi mi, jedino što ih ne zanimaju fudbal i politika. I zato bi fudbal i politiku trebalo zabraniti.

Kontaš? – rekao je, opalio mi najjaču čvoku na svijetu i odšepao iz avlije poput kakvogistočnjačkog mudraca.” (str. 18)

Nekada je pripovjedač Amidžu potpuno kopirao, kao u slučaju kada se u kopačkama i zelenom sakou pojavio na žurci na Otoku S., a nekada je pravio razliku govoreći kako je amidža *šljiva a on viski*. No, odnos ovih likova je dublji i strukturno relevantan, a tiče se temeljnog pitanja koje ovaj roman, kao uostalom i svekolika migrantska književnost danas, postavlja: kako zadržati sopstveno uporište uprkos tome što se neprestano gubi osjećanje pripadanja i ukorenjenosti. Konteksti u kojima su živjeli potpuno su različiti, ali su njihovi problemi isti. Doduše, u savremenom svijetu procesi globalizacije odomaćili su ideje nomadizma i individualnog identiteta, dok je u društvima prije 90-tih, naročito u socijalističkim uređenjima, to bio stvarni, fizički problem, kako za okruženje, tako i za društvo. Za Aliju zato nije bilo mjesta nigdje, jer je bio *na svoju ruku* i nije se uklapao niti u jedan od dopuštenih obrazaca. Riječju, on je na suprotnom polu konjunkture "društveno imaginarnog", tj predodžbe koju najveći dio ljudi ima kad zamišlja „sopstveno postojanje, kako se povezuješ drugima, kako se odvijaju stvari među njima, očekivanja koja se uglavnom ispunjavajui dublje normativne pojmove i slike koje leže u temelju ovih očekivanja“ (Taylor 2004: 23).

Lutajući po bivšoj Jugoslaviji, protonomad i unutrašnji migrant amidža Alija je bježao od samoga sebe, kao i sam pripovjedač, koji je, geografski, odmakao mnogo dalje, ali u suštini, nikada nije mogao od sebe, čak i – simbolički

i doslovno – na krajnjem sjeveru. I jedan i drugi su svoje probleme pokušavali riješiti alkoholom i opet ostajali sami. Amidža Alija je preteča¹⁰ koji je ipak uspio odoljeti nametnutim identitetskim obrasima i odživjeti svoju neponovljivu priču u daleko nepovoljnijim okolnostima. Čak i njegova duhovna transformacija na kraju romana nije se odvijala po nekom stereotipu. On postaje vjernik, ali ne po društveno prihvaćenom obrascu, nego po svom. U fluidnom i dezorijentiranom svijetu, između ruiniranog Balkana i hladne disciplinirane Norveške (čija kultura kod Sejranovića nije nimalo pošteđena dekonstruiranja i ironiziranja), on je jedino uporište za podriivanje uporištā. Upravo iz tog razloga jedini događaj koji je u romanu predstavlja stabilno čvorište jeste Alijina dženaza, kojom se lajtmotivski pokušava povezati komadiće i krhotine jednog nekonvencionalnog identiteta, odupirući se zatočenim konfekcijskim identitetima slikovito predstavljenim Sejranovićevom perifrazom: „oponašanje, promašaj, vježbanje života, kič, loša gluma, bend koji svira tuđe pjesme, stakleno oko koje pilji u prazno pretvarajući se da vidi“ (2017: 50). Utoliko zapravo lik Amidže Alije služi kao ključ razumijevanja Sejranovićeve centralne komponente osobnog identiteta – nomadizma, koji nije striktno vezan ni za globalistička kretanja kao takva, već je posrijedi, kako primjećuje Molvarec (2017), vid otpora prema stalnom mjestu boravišta, ukorijenjenim društvenim praksama i totalitarnim ideologijama i autoritetima. Pri tome, razumije se, i sam otpor ideologiji/ama (nepristanak na hegemoniju nacionalne, klasne ili rodne paradigme) uvijek je sam po sebi svojevrsan ideologem, što nam dopušta Sejranovićev roman pozicionirati u kontekst postmodernog proklizavanja identitetskih koncepata s polja nacionalnog u prostor (meta)ideologemski intoniranog ‘ni ovdje ni ondje’, odnosno ‘i tamo i tu’.

10 Isto zapaža i Ryznar: „Ako je Sejranovićev neukorijenjeni pripovjedač, vječito na raskrižju između nigdje i niotkuda, ikada u svojim lutanjima nabasao na prostor koji bi njegovoj neurozi pružio pripadajući kontekst, tada bi to bila izolirana koliba u zabačenim bosanskim brdima oko koje lutaju duhovi njemu sličnih, neprilagođenih autsajdera“ (2010: 345).

NOMADISM AND THE QUESTION OF IDENTITY IN *NOWHERE, FROM NOWHERE* BY BEKIM SEJRANOVIĆ

SUMMARY

The world in which we live today is in many ways different from the one in which it was lived just a few decades ago. Under the shade of unsafe and uncertain future, the essential topics are dark scenarios and the questions of survival. In the environment like that, not only do the massive and cruel economically and existentially motivated migrations happen, but also the frequent exile for different reasons, which becomes a lifestyle. This work explores the position of Bekim Sejranović in comparison with the dominantly globalist concept of nomadism as a cultural obsession with transformation. In his case, nomadism presents the aspect of the search for oneself and the resistance to permanent place of residence, entrenched social practices, and totalitarian authorities, as well as the ultimate attempt to live freely and at full speed. That kind of idea is also conveyed throughout the novel by Bekim Sejranović titled *Nowhere, From Nowhere* (2009), as well as in his other work. Nomadism and exile become not only the narrator's destiny, but also his worldview and kind of a pursuit for some lost or feigned world. Inseparable from this is, surely, the question of identity which is often fluid or emptied from the content in this era, that it is almost impossible to define it today. The constant redefining of identity and the search for oneself are exactly what is portrayed in this novel by Sejranović.

Keywords: Nomadism; Exile; Identity; Globalization; Bekim Sejranović

Izvori:

Sejranović, Bekim (2009), *Nigdje, niotkuda*, Buybook, Sarajevo

Sejranović, Bekim (2017), *Dnevnik jednog nomada*, Booka, Beograd

Literatura:

Arraigada, Pablo David (2020), "Dubravka Ugrešić: Žena govori o izgnanstvu, o prošlosti sadašnjosti i budućnosti", u: Marina Perić Kaselj (ur.), *Migracije i identitet: kultura, ekonomija, država*, Instiut za migracije i narodnosti, Zagreb, 206-214.

Boym, Svetlana (2005), *Budućnost nostalgije*, Geopoetika, Beograd

Džafić, Šeherzada (2017), "Dijasporični identitet(i) – od kreatora do promotora bosanskohercegovačke kulture", *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Univerziteta u Zenici*, VI, 74-87.

- Hadžizukić, Dijana (2019), "Pitanja identiteta u romanima bosanskohercegovačke književnosti u dijaspori", *Društvene i humanističke studije*, 2(8), 13-32.
- Klopotan, Ana (2021), "Posljednji nomad južnoslavenske književnosti": Autorske figure Bekima Sejranovića, *Novi izraz*, 83-84, 24-39.
- Kulenović, Nina (2020), "„Svi mi u sebi nosimo mnogo identiteta, mnoštvo tih naših Ja“: antropološka analiza *Dnevnika jednog nomada* Bekima Sejranovića", *Etnoantropološki problemi*, 15(1), 239-265.
- Molvarec, Lana (2017), *Kartografije identiteta*, Meandarmedia, Zagreb
- Paić, Žarko (2009), "U žrvnju identiteta", *Zarez*, br. 249; dostupno na: <http://www.zarez.hr/clanci/u-zrvnju-identiteta>
- Ryznar, Anera (2010), "Chinaski na psihoterapiji", *Quorum*, 3/4, 342-345.
- Said, Edward (2005), "Razmišljanja o egzilu" *Zarez*, br. 149; dostupno na: <http://www.zarez.hr/clanci/razmisljanja-o-egzilu>
- Spahić, Vedad (2016) *Književnost i identitet;; Književnost kao prostor izazova u reprezentaciji/konstrukciji bošnjačkog kulturnog identiteta*, Lijepa riječ – BZK "Preporod", Tuzla
- Škvorc, Boris, Nebojša Lujanović (2009/2010), "O 'piscima između': od Ive Andrića do današnjih pisaca stiješnjenih između dva (ili više) jezika I kultura", *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*, 2/3, 45-64.
- Tarle, Tuga (2020), "Hibridizacija svijeta i globalizacija dijaspore", u: Marina Perić Kaselj (ur.), *Migracije i identitet: kultura, ekonomija, država*, Instiut za migracije i narodnosti, Zagreb, 547-559.
- Taylor, Charles (2004), *Modern Social Imaginaries*, Duke University Press
- Ugrešić, Dubravka (2000), "Pisati u egzilu", *Reč*, No. 60/5, 97-109.

Mr.sci. Ajla Kovačević
Ministarstvo unutrašnjih poslova HNK

UDK 821.163.4(497.6).09-1 Alikadić B
DOI 10.57136/2744-2500.2022.17.17.91
Stručni rad

MOTIVI EGZISTENCIJALIZMA U POEZIJI BISERE ALIKADIĆ

SAŽETAK

Polazeći od pretpostavke da je cjelokupan književni rad Bisere Alikadić prilično zanemaren u periodici književnog proučavanja, u ovom radu je predmet istraživanja njena poezija, od prve zbirke *Minijature* (1959), pa do *Žirafe u plamenu* (2008), odnosno pjesnička ostvarenja u kojim se nalaze egzistencijalistički motivi, posebno usamljenost i smrt. U radu će se koristiti metode interpretacije, teorijske i stilističke analize, u skladu s potrebom da se poezija analizira značenjski i stilski. Pored analitičko – sintetičke metode, elaborirat će se metode feminističke kritike i teorijske postavke rodnih studija. Rezultati rada trebali bi pružiti nova saznanja i nalaze o poeziji Bisere Alikadić, jer ona, nesumnjivo, ruši granice tradicionalnih i naslijeđenih kanona. Cilj rada je doprinos književnokritičkoj interpretaciji opusa Bisere Alikadić u kontekstu ženskog pisma u savremenoj bosanskohercegovačkoj poeziji.

Ključne riječi: Bisera Alikadić, poezija, život, samoća, žena;

Uvodni dio

Već prvom pjesničkom zbirkom *Minijature* (1959), objavljenoj u koautorstvu sa Simhom Kabiljo i Tomislavom Šipovcem, Bisera Alikadić najavljuje poseban književni izraz koji će graditi. Prva samostalno objavljena zbirka, *Noć i ćilibar* (1979), sadrži prepoznatljivi “temperament” koji će ostati karakteristika svih njenih pjesničkih djela, pa i dva romana, *Larva* i *Krug*. Iako je dugo vremena bila “pisac iz sjenke”, uspjela je u bosanskohercegovačku književnost utisnuti prepoznatljiv autorski pečat koji se, neopravdano, u književnokritičkim interpretacijama, dugo vremena karakterizirao sintagmama *pjesnikinja s margine* ili *spisateljica djela s erotskom tematikom*.

Bosanskohercegovačka književna kritika je nepravedno zanemarila književni opus Bisere Alikadić, jer o njenom stvaralaštvu ne postoji integralan tekst, osim nekoliko prikaza i eseja, a skoro svi kritičari su njenu „pojavu“ u književnosti bazirali na konstataciji da je ona (samo) *pjesnikinja erotske poezije*. U veoma oskudnom broju prikaza koji su tematizirali književnost Bisere Alikadić, njenom književnom radu je površno pristupano, analizirajući ga po istoj „matrici“: nekoliko pjesama je ovlaš i gotovo identično analizirano, donesen je površan sud o njima, zanemarujući poetsku imaginaciju na kojoj se ostale pjesme zasnivaju. Književna kritika ni njenim romanima nije prišla s većim zanimanjem.

Moglo bi se konstatovati da je književni opus Bisere Alikadić zanemaren u književnim proučavanjima i vrednovanju književne kritike, iako predstavlja značajnu pojavu te zanimljiv i samosvojan opus. Posebno je pogrešno podvoditi ga samo pod odrednicu „erotske poezije“. Za dio književnog staralaštva se može, između ostalog, navesti pomenuta konstatacija, ali se nikako ne smije zanemariti njen cjelokupni lirski opus u kojem značajno mjesto zauzima feministički angažirana poezija, potom egzistencijalistička, kao i ratna i dječija.

Njena poezija govori o životu u savremenom svijetu; prikazuje život u njegovoj cjelokupnosti i mnogostranosti odbacujući patetiku i lament. Lirski identitet proživljava život svim čulima, ali sadrži impresiju subjekta koji je usamljen i pored toliko životnih radosti.

Iz njenih stihova često zrače ironija, satira i paradoks, čime želi naglasiti izobličenosť i destrukciju neposredne stvarnosti u kojoj egzistira, o kojoj piše. Ironijskom intonacijom stiha, groteskom i kalamburom riječi, posebno u zrelijoj spisteljskoj fazi, kao da se želi suprotstaviti neumitnom prolasku vremena i otuđenosti čovjeka u svijetu izgubljenih i pomjerenih životnih vrijednosti.

Sva obilježja poetike lirskog opusa Bisere Alikadić čine jedinstvenu cjelinu s nizom stilskih i tematskih posebnosti, kao i melodičnost njenog pjesničkog jezika, koji je često naglašeno provokativan i oštar, izazivajući čitaoca na komunikaciju, nudeći mu jedan drugačiji smisao i estetiku od one društveno „propisane“.

Motivi egzistencijalizma u poeziji Bisere Alikadić

Ono što je nezaobilazno kad je poezija Bisere Alikadić u pitanju, jesu egzistencijalistički motivi, posebno u korespondenciji sa stavovima filozofije, koja pod *egzistencijom* ne podrazumijeva opstanak uopće, „nego način bitka i

osebujno izvršenje ljudskog opstanka u njegovoj jednokratnosti, konačnosti i povijesnosti.“ (Filipović, 1989: 109)

Književnost inspirirana filozofijom egzistencijalizma imaginira motive usamljenosti pojedinaca, razmišljanje i suočavanje sa smrću, osporavanje uobičajenih načina života koji se sukobljavaju s osjećajem odgovornosti pojedinca za svoj život, te ljudskom slobodom. Književnost koja tematizira motive egzistencijalizma, odnosno pisci koji afirmiraju egzistencijalistička učenja u svojim djelima, skloni su redukciji čovjekove datosti i svođenja života na doživljaj postojanja koji je složen i zahtijevan.

Neke od tih motiva Bisera Alikadić sasvim uspješno estetizira. Prvenstveno je uočljiv motiv samoće, iskonske usamljenosti koji u njenoj poeziji oscilira od čežnje za muškarcem do erupcije erotskog, čulnog, neostvarivosti snova i želja, pa do metafizičke i ontološke istine o usamljenosti kao sumi svih životnih poriva i nastojanja.

Motiv samoće postoji u gotovo svim zbirkama poezije, već od prve, *Noć i ćilibar*.

On je jedinstven u *Predradostima*, u kojim je samoća opjevana kao osjećanje koje je *kao zlatnog lišća pad/ blistav je i tužan*, čime joj se daje izuzetna vrijednost, posebno ukoliko je nastupila poslije *slatkoće prošlosti/ kao zreo plod/ (i) cijedi se/ u ovu jesen*. „Uživanje“ u samoći, gotovo sladostrašće usamljenog pojedinca, koji tek tad osjeti koliko je jak, poznato je još od djetinjstva:

*Kad prvi put
Kao dijete
Ostadoh sama u mraku*
(Alikadić, 1972: 14)

U pjesmi je samoća pozitivno iskustvo u kojem osjeća ugodnu nasladu i mir, da bi je u pjesmi *Nit* nastojala ispuniti sjećanjima na sadržajnu prošlost:

*Izvući ću
Nit
Iz sjećanja
Poput duge
Neka bude
Zlatna
Kao sunce*
(Alikadić, 1972: 31)

Upečatljiva je i grafostruktura pjesme. Stih je „izlomljen“, u novi red se prenosi po jedna riječ, čime se ona naglašava, ali i imaginira „vez“ zlatne niti koja se provlači, a čime se „opravdava“ izlomljenost i isprekidanost stiha kojim pjesma dobija i na vizuelnom i skreće „pažnju“ na sebe, što je opravdana i književnoteorijska anegdotalna „premissa“ – „Teško pjesmi ako nemamo šta vidjeti.“ (Petre, Škreb, 1969:308)

Ko da me uvjeri/ U povratak sunca, (Alikadić, 1972:65) pita se u pjesmi *Noć*, jer je usamljenost rezultat poraza nakon svega što je pokušala (*Beznađe*) (Alikadić, 1972: 17). A pokušala je pjesmom zaintrigirati, ljepotom zavesti, nametnuti se i pronaći srodnu dušu, ali i srodnu energiju. Umorna je, razočarana i stara, ali: *Zviždi(m) u prste/ i ne zamjera(m) sebi ništa*, a to je ono što je iskazano i u *Samotniku*, u kojem daje savjete kako prebroditi samoću, kako je ispuniti. A kad ni to ne donese ispunjenje kakvo se očekuje, tad krivcem smatra čovjeka, samotnika, koji je *i onako/ Nesreći podložan/ Sam*. Tako se otuđenost čovjeka smatra osnovnom odrednicom njegovog postojanja, a čiji razlozi za to počivaju u njemu samom.

Jedna od malobrojnih pjesama zbirke *Noć i ćilibar*, gdje je usamljenost proistekla iz čežnje za muškarcem, je pjesma *Dođi, Odiseju*, u kojoj je fantazmagorirana nestrpljivost i nesnalaženje u čekanju odsutnog muškaraca koji joj je potreban da joj pokloni *more sreće*. Nestrpljiva je u čekanju, ne pristaje na njega. Iako je pjesma elegična, u njoj nalazimo nepristajanje i otpor.

U *Raspeću* je samoća „izraženija“ i konkretnija, posebno u ciklusu i istoimenoj pjesmi *Samoće*, gdje se ženskost pokušava „okupiti kroz sumiranje gubitaka, realizirati kroz *neostvarenost* i *uskraćenost*, doći do smisla kroz njegovu nemogućnost. Otud je to pjesma o odsutnom, nepostojećem, onom koga nema, a koga priziva cjelinom i smisla i besmisla.“ (Kazaz, 2003:17:18)

Samoće su vrtovi.

Drvoredi neobranih krušaka.

Prsti u vlastitom među.

(Alikadić, 1972: 63)

Samoća je omeđena prostorom, ali i opsjednutost koja se manifestira u samomučenju. Pjesma se razvija antitetičkim metaforskim slikama, gdje su samoće istovremeno *vrtovi*, *drvored neobranih krušaka*, *pustinje*, *sivi dani*, *runo*, *polarna noć*, *opustošena piramida*, ali i *snajper uperen u sebe* i *prst nevjernog Tome*, čime se daje slika iskonske samoće koja je postala sastavnica čitavog bića i ispunila sve prostore duhovnog, ali i suštinskog egzistencijalnog stanja čovjeka u savremenom društvu. Kumulacija efektnih konsonantskih spojeva (*vr*, *dr*, *br*, *kr*, *pr*, itd) zvučnošću doprinosi atmosferi samoće koja „struji“ iz svega oko nje.

U *Novogodišnjoj*, pjesmi s motivima idiličnog noćnog ugođaja na koji nije ostala imuna i koji u njoj budi osjećaj čežnje i blaženstva, samoća nadjačava atmosferu praznične zimske noći: *Kako sam savladati tu noć?* Nije li to snaga panteizma koji je oko nas, snaga koje smo svjesni, a za koju ponekad nismo spremni, nismo je kadri pratiti? S njom se ne možemo nositi jer smo usamljeni i neispunjeni: *Tijelo je otvrdlo od nedodira*, ali *duboko u njoj (meni) ima još sunca*, samo to sunce ne može da „izađe“ usljed samoće i praznine. Nije u pitanju „fizička“ samoća, jer je pjesnikinja usamljena živeći među ljudima, gdje se *ne prepoznaje ni u kom (Iskrema pjesma, sjena labudova)*. Prisustvo drage osobe potrebno je da bi život, među drugima, bio snošljiviji i imao više smisla. Potreba za voljenom osobom identična je potrebi za mnogim elementarnim stvarima na koje se ne obraća pažnja tako često, ali bez kojih je život nemoguć (čist zrak, *osmijeh, kapelica, dodir drage osobe...*) i postaje *zavjetrina bez smisla*.

Motiv samoće opjevan je i u *Kapima i mahovini*, gdje je ona sastavnica mnogih ljudskih života, posebno žena, bez obzira na starosnu dob. Tužno je i usamljeno biće njene poezije i pored toliko životnih radosti:

*Svako je sam na rubu noći,
Djevojčica sa haljinom
Okačenom o vjetar
I žena sa punim mjesecom u ruci.
(Alikadić, 1972:19)*

Pjesma nameće osjećanja samoće i izolovanosti pojedinca, ali i pripadnost općem životnom toku. Samoća je uvijek konkretna i lična, ali opća i zajednička za sve ljude. Lirski subjekt ostvaren u poeziji Bisere Alikadić nije „svojevoljno“ usamljen pojedinac koji mrzi ljude, bježi od drugih i kome je samoća oklop od stvarnosti u kojoj ne nalazi zadovoljstvo. Samotništvo je dato više kao neko imanentno osjećanje protiv kojeg se ne može, a za koje treba tražiti razloge unutar sebe:

*Tako bih bliska s nekim da budem,
Ali kako kada to nisam ni sa samom sobom?
(Alikadić, 2008: 57)*

To je ujedno i stalna tačka presijecanja, ali i ravnoteže između dva principa koja su u čovjeku. Odrednice jedne ogoljene egzistencije su praznina i ništavnost, nju autorica uspješno ispisuje, posebno aktuelizirajući usamljenost pripadnica ženskog spola, dok je u pjesmi *Zaboravljeni osjećaj* „faličnost“ proširena na svakog čovjeka:

*Čovjek je razapet kišobran.
Nedostaje mu mnogo žica.*

Poređenje dva disparatna pojma čovjeka i *kišobrana*, iskazano je nerimovanim slobodnim stihovima; inače je metafora karakteristična za lirski izraz Bisere Alikadić i njegovo oneobičavanje i na njoj počiva dubinska struktura iskaza. Minijaturna „poema“ s neobičnim poređenjem čovjeka i *kišobrana*, uspostavlja semantički odnos i proširuje asocijativno i značenjsko polje; dočarava sliku čovjeka u savremenom svijetu, samoživog i zatvorenog u sebe. Riječi stvaraju vlastiti svijet u specifičnim pjesničkim konstrukcijama, tako da se postiže i neobična sinonimnost disparantnih pojmova.

Osjećanje usamljenosti intenzivirano je u *Žirafi u plamenu*, u kojoj se očajnički čeka „doba samilosti“ i profilira „nered“ koji je imanentan ljudskom društvu, od pamtivijeka, a koji pjesnikinja prepoznaje metaforom *sarkofaga sažetih mumija* koje, nedirnite, akumuliraju nesreću koja se nastavlja i u modernom dobu, a za koju krivi jedino *drhtavu ruku koja je nosi*, odnosno čovjeka, pojedinca koji ispašta i trpi nesreću. Zbir razočarenja je toliko velik da lirski subjekt ne osjeća ništa osim gađenja prema svijetu u kojem živi, gađenja prema zemlji. To osjećanje dominira i u *Pomorskoj pjesmi*. U njoj je na simboličan način dato poređenje života koji nema svoju svrhu, osim „potonuća“ u prošlost, u *davnu zapisanost*, poredi ga s brodom koji tone:

*A na dnu svih potonuća
Zemlja.
Fuj!*
(Alikadić, 1975: 34)

Razočarenje i nezadovoljstvo intenzivirano je uzvikom *fuj* kojim završava pjesmu. To je eksklamacijski uzvik, silazne intonacije i naglašenog emocionalnog karaktera koji u pjesmu unosi dinamiku unutrašnjeg doživljaja. Doprinosi gnušanju nad svrhom života i ljudskog postojanja, kao i „povratka“ tijela zemlji i deziluziji očekivanog. Upečatljivo je i *prebacivanje* riječi koje se žele naročito istaknuti, čime se stihu pridodaje kolokvijalna, čak i prozna intonacija koja detektira nervoznog subjekta, punog gorčine, a svakoj riječi je data funkcionalnost i snaga djelovanja u cjelokupnoj kompoziciji.

Kad je njena poezija u pitanju, valja ukazati na stvaralačku percepciju smrti. Gotovo da i ne postoji pjesma u kojoj je smrt prikazana kao nešto čega se treba bojati. Smrt je sastavni dio života u *Pjesmi o...*, čiji je i naslov zagonetan

kao i svijest o smrti, ali to je nešto što se podrazumijeva, jer *na rubu nečijeg grla stoji(m) i sama*. (Alikadić, 1988: 28) Izražena je i dvostrukost čovjekove pozicije u prirodi: on je jedino biće koje misli, što ga izdvaja od drugih, ali pred nekim višim i moćnijim silama, on je nemoćan i strada. Svijet je nesigurno mjesto, niko nije siguran, a hijerarhijska ljestvica moći je strogo determinirana.

Motiv hrane, odnosno iskorištavanja biljnih i životinjskih namirnica potrebnih za ljudski opstanak, najavljuje povezanost svih stvari u prirodi i njihovu cikličnost koju će nastaviti u ciklusu *Pod okriljem flore i faune (Ludi kamen)*. Lirski subjekt, sukladno panteističkim učenjima, smrt doživljava kao nešto demistificirano, gotovo lijepo:

*I smrt koja će tiho pokucati
Biće lijepa kao rana jesen.
Otići ću u trave, cvijeće, lišće.*

*Jednom, ljubavnicima strasnim,
Duša moja proljetni zumbul bit će
U zagrljaju im mirisat će.*
(Alikadić, 2002: 41)

Pjesnikinja uspijeva predočiti vječnost kroz nešto što je opće, kroz semantičku slojevitost jezičke tvorevine. Borba protiv nestajanja i prolaznosti moguća je samo u ovozemaljskom. Na taj način, mi smo dio cjeline, dio toka koji ne prestaje. Ne pripadamo sebi. Ona vjeruje u viši smisao svog umiranja i kompleksni doživljaj smrti. Ritam pjesme je stišan i kao da je u suodnosu s motivom smrti i spoznaji o konačnom panteističnom smiraju.

Motiv smrti prisutan u Žirafi u plamenu, ostvaren je nešto „mračnijim“ nijansama, čemu doprinosi modernističko oslikavanje stanja upečatljivim metaforama (*izdisaj sutona, organi ginu, u sebi dubim kabur*) i osjećanje pomirenosti sa smrću, čak primjesa ironije, dok:

*Azrail basa, traži... upire prstom,
Markira. Predbilježava.*
(Alikadić, 2008: 14)

Ironično „zapažanje“ kontrastira sumornu osnovnu temu, ali, implicitno, i sarkastičan odnos prema smrti, što predstavlja, ipak, određeni način suprotstavljanja nepoznatom i tajanstvenom koje u njoj izaziva nemir.

Zaključak

Analizom zanimljivog i samosvojnog lirskog opusa Bisere Alikadić, konkretno pjesama s motivima egzistencijalizma, prikazan je samo dio stilske raznolikosti i bogatstva njenog književnog djela. Poetska refleksija brojnih pjesničkih ostvarenja Bisere Alikadić kristalizira se oko motiva usamljenosti, strepnje, otuđenja i neprilagođenosti, kao i želji da se izađe iz tog stanja. To su motivi u kojim se dokazala kao autorica punog životnog i stvaralačkog iskustva. Simbolička sažetost iskaza je odlika njene prve pjesničke faze, za razliku od druge, u kojoj progovara otvoreno, smjelo i drsko, ne libeći se vulgarnosti i psovke, prkosa i huljenja, ukazujući na brojne apsurdnosti života u savremenom svijetu, ali i nemogućnost da se poezija ispjeva bez semantičkih i leksičkih protivrječnosti, odstupanja od jezičke norme, čime potvrđuje svoj buntovan stav prema tradiciji i zakonu. Njena poezija govori o životu u savremenom svijetu; prikazuje život u njegovoj cjelokupnosti i mnogostranosti, odbacujući patetiku i lament. Lirski identitet proživljava život svim čulima, ali sadrži impresiju subjekta koji je usamljen i pored toliko životnih radosti. Iz stihova često zrače ironija, satira i paradoks, čime želi naglasiti izobličenost i destrukciju neposredne stvarnosti u kojoj egzistira, o kojoj piše... Ironijskom intonacijom stiha, groteskom i kalamburom riječi, posebno u zrelijoj spisteljskoj fazi, kao da se želi suprotstaviti neumitnom prolasku vremena i otuđenosti čovjeka u svijetu izgubljenih i pomjerenih životnih vrijednosti. To je poezija jedinstvenih tema, oneobičenog jezika, psovke i kolokvijalnog izraza, upečatljivih semantičkih i sintaksičkih kreacija. Ona svjesno odstupa od tradicije svojih prethodnica, odlučno bira put drugačijeg i autentičnog, usamljena i jedinstvena. Eksplicitno provlači feminističke poruke pomoću kojih raskida sa stereotipima i tradicionalnim slikama o (pasivnim) ženama. Predstavivši ženu u cjelokupnoj složenosti njenog bića, od erotičnosti do *raspeća* i *drhtaja*, sačuvala je i njeno dostojanstvo i iskonsku potrebu da se opstane, uprkos ništavilu u neumitnosti vremena.

Osebnost stila, pjesnička inventivnost i tematika lirskog djela Bisere Alikadić, predstavlja eksciplitan postmodernistički glas, snažno motiviran programskim načelima ženskog pisma, poetike i estetike naslijeđenih, ali i inovacijskih umjetničkih postupaka. Stoga, djelu pripisujemo i načela avangarde, prvenstveno kad je u pitanju estetska sloboda, odnosno, otklon od estetskih zabrana na nivou leksike i izbora motiva, deautomatiziranju ustaljenih oblika i efekta *očuđenja*, koji ne iscrpljuje samo verbalnim slojem, već i motivima, tematizacijom i konačnom porukom djela.

Analitički pristup njenom književnom djelu otkriva specifičnu kompoziciju, osmišljenu kao jedinstvo različitih fragmenata i unutarnjeg komponiranja motiva. Raspoređivanjem identičnih motiva u nove kontekste, koji omogućavaju jedinstvo njenog lirskog opusa, u kojem sabire raznorodne lirske vrste, od minijatura do poema, ostvaruje jedno avangardno načelo – načelo dehijerarhizacije književnih vrsta i motiva, ne dajući ni jednom prednost, već ravnopravnost u kreiranju vlastite poetike.

MOTIVES OF EXISTENTIALISM IN THE POETRY OF BISERA ALIKADIĆ

SUMMARY

An analysis of Bisera Alikadić's interesting and unique lyrical work, specifically poems with existentialist motifs, shows only a part of the stylistic diversity and richness of her literary work. The poetic reflection of Bisera Alikadić's numerous poetic works crystallizes around the motif of loneliness, apprehension, alienation and maladjustment, as well as the desire to get out of that state. These are the motifs in which she proved herself as the author of a full life and creative experience.

The symbolic brevity of her statements is a feature of her first poetic phase, in contrast to the second, in which she speaks openly, boldly and brazenly, not shying away from vulgarity and cursing, defiance and blasphemy, pointing out the numerous absurdities of life in the modern world, but also the impossibility of poetry she writes without semantic and lexical contradictions. Her poetry talks about life in the modern world; it shows life in its totality and multifacetedness, rejecting pathos and lament. Lyrical identity experiences life with all senses, but contains the impression of a subject who is lonely despite so many joys in life.

Keywords: Bisera Alikadić, poetry, life, solitude, woman;

Izvori:

Alikadić, Bisera, *Minijature*, u *Intonacijama* (sa Simhom Kabiljo i Tomislavom Šipovcem), Džepna knjiga, Sarajevo, 1959.

Alikadić, Bisera, *Noć i ćilibar*, Svjetlost, Sarajevo, 1972.

Alikadić, Bisera, *Kapi i mahovina*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1975.

Alikadić, Bisera, *Drhtaj vučice*, Svjetlost, Sarajevo, 1981.

- Alikadić, Bisera, *Raspeće*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1988.
Alikadić, Bisera, *Pjesme*, (Izbor), Veselin Masleša, Sarajevo, 1988.
Alikadić, Bisera, *Dok jesam ciganka*, IP Oslobođenje public, Sarajevo, 1991.
Alikadić, Bisera, *Ne predajem se*, EGZIL- abc, Ljubljana, 1994.
Alikadić, Bisera, *Grad Hrabrost/ City of Courage*, Dvojezično, Medunarodni centar za mir, Sarajevo, 1995.
Alikadić, Bisera, *Ludi kamen*, Vrijeme, Zenica, 2002.
Alikadić, Bisera, *Knjiga vremena*, Sarajevo-Publishing, Sarajevo, 1999.
Alikadić, Bisera, *Pjesme, Larva*, Preporod, Sarajevo, 2003.
Alikadić, Bisera, *Žirafa u plamenu*, Naklada Zoro, Sarajevo-Zagreb, 2008.

Literatura:

- Barthes, Roland, "Smrt autora", Miroslav Beker, *Suvremene književne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999.
Butler, Christopher, *Postmodernizam*, Šahinpašić, Sarajevo, 2007.
Curti, Lidia, „Šta je stvarno a šta nije: Ženske fabulacije u kulturalnoj analizi“, *Razlika/Difference*, 3-4, Časopis za kritiku i umjetnost teorije, Kulturalni studiji i drugo, Tuzla, 2003.
De Bovoar, Simon, „Drugi pol“, *II, Životno iskustvo*, Prevela i predgovor napisala Mirjana Vukmirović, BIGZ, Beograd, 1982.
Derrida, Jacques „Struktura, znak i igra u obradi ljudskih znanosti“, Miroslav Beker, *Suvremene književne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999.
Eagleton, Terry, *Književna teorija*, SNL, Zagreb, 1987.
Epštejn, Mihajl, *Postmodernizam*, Beograd, 1998.
Filozofijski rječnik, Treće dopunjeno izdanje, Grupa autora u redakciji Vladimira Filipovića, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1989.
Frojd, Sigmund, *Autobiografija, Nova predavanja za uvođenje u psihoanalizu*, Matica srpska, Beograd, 1976.
Gilbert, Sandra, Gubar, Susana, „Zaraza u rečenici: „Žena pisac i strepnja od autorstva“, *Ženske studije, ProFemina*, br. 5/6, leto/jesen, 1996.
Gilbert, Sandra, Gubar, Susana, „Žena pisac i strepnja od autorstva“, u: *ProFemina*, br. 9/10, zima/proleće, 1997.
Gordić, Vladislava, „Postfeminizam: Novo žensko pismo“, *ProFemina*, br. 9/10, zima/proleće, 1997.
Ivanković, Željko, „Knjiga vremena ili poezija iz-nevremena“, u: Bisera Alikadić *Knjiga vremena*, Sarajevo-Publishing, Sarajevo, 1999.
Ibrišimović-Šabić, Adijata, „O Ludom kamenu Bisere Alikadić“, *Sarajevske sveske*, br. 5, Sarajevo, Mediacentar, 2004.

- Jakobović, Slavica, "Upit(a)nost ženskog pisma", *Republika*, Časopis za književnost, br. 11-12, studeni-prosinac, Zagreb, 1983.
- Jarić, Vesna, Radović, Nadežda, *Rečnik rodne ravnopravnosti*, Beograd, 2010.
- Katnić-Bakaršić, Marina, „Feministička stilistika: Izazov i ograničenja“, *Sarajevske sveske*, br. 2, Sarajevo, Mediacentar, 2003.
- Kazaz, Enver, „Predgovor“, *Bisera Alikadić, Pjesme, Larva*, Preporod, Sarajevo, 2003.
- Katunarić, Vjeran, Ženski eros i civilizacija smrti, Ponovljeno i izmijenjeno izdanje, *Post scriptum*, 2008, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, siječanj, 2009.
- Ključanin, Zilhad, „Vrtovi naslada Bisere Alikadić“, *Bošnjačka književnost u književnoj kritici, Novija književnost – Poezija*, Knjiga III, Alef, Sarajevo, 1998.
- Lacan, Jacques, *XI SEMINAR, Četiri temeljna pojma psihoanalize*, Biblioteka psiha, Zagreb, 1986.
- Lešić, Zdenko, *Teorija književnosti*, Sarajevo-Publishing, Sarajevo, 2005.
- Lešić, Zdenko, *Nova čitanja, Poststrukturalistička čitanka*, Sarajevo, 2003.
- Lešić, Zdenko, „Feministička teorija i kritika“, Lešić, Kapidžić-Osmanagić, Katnić-Bakaršić, Kulenović, *Suvremena tumačenja književnosti*, Sarajevo-Publishing, Sarajevo, 2006.
- Moranjak-Bamburać, Nirman, *Retorika tekstualnosti*, Buybook, Sarajevo, 2003.
- Moranjak-Bamburać, Nirman, „Signature smrti i etičnost ženskog pisma“, *Sarajevske sveske*, br. 2, Sarajevo, 2003.
- Oksfordski filozofski rečnik*, Sajmon Blekburn, Svetovi, Novi Sad, 1999.
- Pateman, Carol, Ženski nered, Demokracija, feminizam i politička teorija, Zagreb, 1998.
- Pavletić, Vlatko, *Analiza bez koje se ne može, Zora*, Zagreb, 1961.
- Popović, Tanja, *Rečnik književnih termina*, Logos Art, Beograd, 2007.
- Sablić-Tomić, Helena, „Prostori suvremene ženske proze“, *Književna republika*, Časopis za književnost, br. 5-6, Zagreb, 2005.
- Solar, Milivoj, *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2001.
- Showalter, Elaine, „Feministička kritika u divljini“, Zdenko Lešić, *Nova čitanja, Poststrukturalistička čitanka*, Sarajevo-Publishing, Sarajevo, 2003.
- Showalter, Elaine, „Ženska tradicija i individualni talenat“, *Ženske studije*, 5/6, 1996.
- Šafranek, Ingrid, „Ženska književnost“ i „Žensko pismo“, *Republika*, Časopis za književnost, br. 11-12, studeni-prosinac, 1983.
- Uvod u književnost*, Drugo, dopunjeno izdanje, urednici: Fran Petre i Zdenko Škreb, Znanje, Zagreb, 1969.

Dr. Selma Raljević

Fakultet humanističkih nauka, Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru

UDK 821.111(73).09-31 *Eugenides J*

DOI 10.57136/2744-2500.2022.17.17.103

Izvorni naučni rad

TRANSCENDING THE BINARY: VIEWS, VOICES, PEOPLE, AND PLACES IN/OF JEFFREY EUGENIDES'S *MIDDLESEX*¹

ABSTRACT

This paper explores the views, voices, people, and places in/of Jeffrey Eugenides's 2002 novel *Middlesex* which transcends traditional binary thinking and paradigms in many ways. It focuses on the views, voice(s), and spatiality of the narrator and protagonist who was born as a girl and named Calliope Stephanides and, at present, has socially been identified as an adult man Cal, who is, in fact, a hermaphrodite. The book is both a *Bildungsroman* about a hermaphrodite and a family saga, told from the inside and the outside. The story about Calliope's evolution into Cal is, at the same time, the odyssey of his or her or *their*—either the singular or nonbinary *their*—Greek grandparents's emigration from what is now Turkey to the United States. It traces the lives of three generations of the Stephanides family. Like the genes, their storylines interact with one another to produce one body of *Middlesex*. As this suggests, *Middlesex*'s genes, metaphorically speaking, are both American and Greek. The novel explores the human body as well as the body of humankind, including the anatomy of Detroit's decline (as well as the social history of the U.S.), in order to articulate the past, identify the present, and move toward the future. It also explores the aesthetics of normality which, as *Middlesex* elaborates, can never be a single story. The paper analyzes these and similar issues in order to shed light on how Jeffrey Eugenides's *Middlesex* transcends multiple traditional binaries.

Key words: *Middlesex*, Jeffrey Eugenides, hermaphrodite, the aesthetics of normality, transcending the binary

1 This paper was first published in the *Proceedings: English: Views, Voices, People and Places* (2020). Mostar: University of Mostar, Faculty of Humanities and Social Sciences, 168-181.

Jeffrey Eugenides is one of the most recognized contemporary American writers whose books have shed new light on many important issues of *contemporary human experience and on the features of the literary aesthetics of a new -ism, whatever its name might be*. His second novel, *Middlesex* (2002), which can be seen as “a place designed for a new type of human being, who would inhabit a new world” (Eugenides, 2002, p. 529), won the 2003 Pulitzer Prize for Fiction. Eugenides’s literary and visionary perceptions of the “New Man” represent, among other things, a utopian² (yet possible) concept that involves the idea of re-creation, or, re-understanding of a brave, new human being in a new, brave world, being both a “hybrid” in a “hybrid” narrative of a narrator/protagonist whose identity is thus “hybrid”. As Debra Shostak, for example, argues in her article, “‘Theory Uncompromised by Practicality’: Hybridity in Jeffrey Eugenides’ *Middlesex*,” Eugenides “implicitly overdetermines the metaphor of hybridity to refer at once to the body, to cultural identity, and to narrative structure” (2008, p. 384). The ethos of the novel is, metaphorically speaking, a “subterranean realm” (Eugenides, 2002, p. 329). It is an expression of the unembellished reality of “a new type of human being” whose voice arises from the “underground,” from the place where she or he or they, either the singular or nonbinary *they*, “wrote down what they couldn’t say, where they gave voices to their most shameful longings and knowledge” (Eugenides, 2002, p. 329). Her or his or their longings are, in many ways, “a desire for recognition” and “it is only through the experience of recognition that any of us becomes constituted as socially viable beings”³ (Butler, 2004, p. 2). The subterranean

- 2 In relation to the theoretical ideas of culture during the 1990s and, especially, to Homi K. Bhabha’s ideas about cultural hybridity (2004), Francisco Collado Rodriguez says that *Middlesex* “demands the opening of a borderland or ‘third space’ where mixed races and intersex identities can coexist” (2006, p. 73). He adds that it is a process which requires “a new type of ethical responsibility, one that openly advocates for a hybrid space of tolerance for individuals and communities” (2006, p. 83). However, Debra Shostak argues that “no matter how generous and optimistic Eugenides is, it demonstrates the virtual impossibility of such a ‘third space’ except as a utopian fantasy” (2008, pp. 386-387).
- 3 In *Undoing Gender*, Butler discusses the Hegelian notion of desire in its connection with recognition, and adds: “That view has its allure and its truth, but it also misses a couple of important points. The terms by which we are recognized as humans are socially articulated and changeable. [...] The human is understood differently depending on its race, the legibility of that race, its morphology, the recognizability of that morphology, its sex, the perceptual verifiability of that sex, its ethnicity, the categorical understanding of that ethnicity. Certain humans are recognized as less than human, and that form of qualified recognition does not lead to a viable life. Certain humans are not recognized as humans at all, and that leads to yet another order of unlivable life. If part of what desire wants is to gain recognition,

realm of Eugenides's novel also includes the "overground" perspective of reality, so as to shape the "cross-terrestrial" reality by replacing the binary and linear concepts with the simultaneous and juxtaposed spaces. The concept of reality in/of *Middlesex* microcosmically represents the whole of humanity in a keen observation of a real world, simultaneously invoking the past, the mythical, and antic momentum. *Middlesex* illustrates something that might be called the free "evolution" of the body of contemporary consciousness since the "architecture" of the novel is "an attempt to rediscover the pure origins" (Eugenides, 2002, p. 273). The latter is, in *Middlesex*, an explanation of the architecture of an undesirable house, symbolically called "Middlesex," which a Greek-American family, the Stephanides (Milton Stephanides, to be more precise), also undesirable in the "aristocratic" society of Grosse Pointe in declining Detroit, MI, wanted, and then bought. Middlesex is the name of the street the Stephanides lived on, so the narrator refers to the house by its street address. In that manner, within *Middlesex*, the novel, in Middlesex, the house, among other places, spaces, and locations, a new (yet old) type of human being (re)discovers one's own middlesex. The gender of all these entities—the novel, the house, and the man—is therefore middlesex. As Shostak points out, the novel "introduces concerns about biological essentialism, historical causality, and social transgressiveness under the complementary trope of genetics" (2008, p. 384).

Middlesex thus challenges conceptual and binary categories. The narrator, who is also the protagonist of the novel, was born a girl and named Calliope Stephanides and, in the present, has socially been identified as an adult man Cal, who is, in fact, a Greek-American hermaphrodite. Eugenides thus employs an "I" which is both male and female. While writing about his/her/their own life, Cal states that despite his/her/their, now "andragonized brain, there's an innate feminine circularity in the story" (Eugenides, 2002, p. 20) he/she/they has to tell. The "third gender" creates the third space of *Middlesex* in the light of the following thought: "Many cultures on earth operated not with two genders but with three. And the third was always special, exalted, endowed with mystical gifts" (Eugenides, 2002, p. 495). Hence, one of the *gifts of Middlesex*

then gender, insofar as it is animated by desire, will want recognition as well. But if the schemes of recognition that are available to us are those that 'undo' the person by conferring recognition, or 'undo' the person by withholding recognition, then recognition becomes a site of power by which the human is differentially produced. This means that to the extent that desire is implicated in social norms, it is bound up with the question of power and with the problem of who qualifies as the recognizably human and who does not" (2004, p. 2).

is to challenge the traditional definition of gender, including “the gender” of experience, break down the rigid binary oppositions, and experiment with the non-binary in many ways. These and similar issues are explored in the rest of the article in order to provide an in-depth analysis on how Jeffrey Eugenides’s *Middlesex* transcends traditional binary paradigms in many ways.

By re-examining history, *Middlesex* re-discovers “the pure origins” of its text and context, and then of its history and memory, body and mind, spoken and unspoken, longings and knowledge, yet not in the construct of a binary opposition as there is no opposition without its “other.” In other words, neither side of an opposition can exist without its other. In recognizing that binary oppositions are equally important parts of one body, *Middlesex* re-creates history and its genre. Accordingly, in the light of contemporary intentions, aiming at a “new sincerity” (Kelly, 2014), openness, veracity, freedom, faith, trust, and dialogue, Eugenides’s novel tends to focus on how both the mind and the body perceive history. In this manner, mostly within the first-person narrative mode of *Middlesex*, the second-person narrative voice says: “You get older, you puff on the stairs, you enter the body of your father. From there it’s only a quick jump to your grandparents, and then before you know it you’re time-traveling. In this life we grow backwards” (Eugenides, 2002, p. 425). *Middlesex* thus transcends a postmodern endeavor to examine the question of what history itself might be and, foremost, poses a “new” question that is: “What’s the reason for studying history? To understand the present or to avoid it?” (Eugenides, 2002, p. 80). The question tends to focus on the life of the present. The answer remains free and open to the ever-new possibility of what comes next. It also surpasses the postmodern notion of reality and the concept of simulacrum by recognizing them as the constructs of experience without experience and, therefore, of life that evades real life. History in *Middlesex*, and that of its middlesex narrator/protagonist, is encoded in the genes of the body of both the present and the future. It can repeat itself, but it can also produce some changes, including mutations, in the process of evolution. The “American Dream” has “mutated” as well. It has changed, or, become re-understood over the course of history of *Middlesex* and become more universal and transnational for embracing the human condition across the borders of nation-states⁴ that has always been in the “genes” of the U.S. simply because it is and has always been a nation of immigrants. Its “new” ethos is the leitmotif of the novel presented in the idea of

4 In Steven Vertovec’s definition, transnationalism “broadly refers to multiple ties and interactions linking people or institutions across the borders of nation-states” (2009, p. 1).

utopian hope and dystopian despair that is rooted in the words written on the Detroit city flag: “*Speramus meliora; resurget cineribus*. We hope for better things, it will rise from the ashes” (Eugenides, 2002, p. 80). Correspondingly, *Middlesex* does rise from the ashes of Cal(liope)’s past, whose female variant of the name evokes the muse of epic poetry. At one point, the narrator of the novel says that Calliope’s duty was to live out a mythical life in the actual world while his, Cal’s, is to tell about it now: the story about a hermaphrodite that is, in a sense, a modern epic of creation that “grows backwards.”

I was born twice: first, as a baby girl, on a remarkably smogless Detroit day in January of 1960; and then again, as a teenage boy, in an emergency room near Petoskey, Michigan, in August of 1974.

[...] My birth certificate lists my name as Calliope Helen Stephanides. My most recent driver’s license (from the Federal Republic of Germany) records my first name simply as Cal. [...] Like Tiresias, I was first one thing and then the other. I’ve been ridiculed by classmates, guinea-pigged by doctors, palpated by specialists, and researched by the March of Dimes. A redheaded girl from Grosse Pointe fell in love with me, not knowing what I was. (Her brother liked me, too.) An army tank led me into urban battle once; a swimming pool turned me into myth; I’ve left my body in order to occupy others – and all this happened before I turned sixteen.

But now, at the age of forty-one, I feel another birth coming on. After decades of neglect, I find myself thinking about departed great-aunts and -uncles, long-lost grandfathers, unknown fifth cousins, or, in the case of an inbred family like mine, all those things in one. And before it’s too late I want to get it down for good: this roller-coaster ride of a single gene through time. Sing now, o Muse, of the recessive mutation on my fifth chromosome! Sing how it bloomed two and a half centuries ago on the slopes of Mount Olympus, while the goats bleated and the olives dropped. Sing how it passed down through nine generations, gathering invisibly within the polluted pool of the Stephanides family. And sing how Providence, in the guise of massacre, sent the gene flying again; how it blew like a seed across the sea to America, where it drifted through our industrial rains until it fell to earth

in the fertile soil of my mother's own midwestern womb.
(Eugenides, 2002, pp. 3-4)

The narrator ends his "prologue" or "invocation" in a comic-epic manner. He says, "[s]orry if I get a little Homeric at times. That's genetic, too" (Eugenides, 2002, p. 4). Eugenides traces Cal's genes through his family genealogy "to locate a genetic explanation for Cal's position in such a way as to draw not just an analogy but also a logical connection between the discourses of ethnic and gendered identities" (Shostak, 2008, p. 386).

Middlesex's genes are both American and Greek. Its "conflation of meanings under the sign of hybridity allows [its] two narrative components—the immigrant family epic and the hermaphrodite's coming-of-age memoir—to attempt to bring into alignment the discourses of gender and ethnic identity" (Shostak, 2008, p. 387). *Middlesex* is both a *Bildungsroman* about a Greek-American hermaphrodite and a transnational family saga, told from the inside and the outside. The story about Calliope's evolution into Cal is, at the same time, the odyssey of his/her/their "grandparents' emigration from what is now Turkey to America" (Bedell, 2002). It traces the lives of three generations of the Stephanides family, originally coming from Bithynios, a tiny village above Bursa in Asia Minor. Like the genes, their storylines interact with one another to produce one body of *Middlesex*, a new type of novel which could be seen as a "genetic" novel. It is, in a way, a "new" book of genesis. Eugenides's mythical and, at the same time, contemporary tale spiritually, yet realistically explores the human body as well as the body of humankind, including the anatomy of Detroit's decline, in order to articulate the past, identify the present, and move toward the future. In this way, *Middlesex* becomes the story about all of us, about our creation, existence, and humanity. It re-examines human nature backwards to grow forward.

Middlesex also explores the aesthetics of normality, pointing out that "[n]ormality wasn't normal. It couldn't be. If normality were normal, everybody could leave it alone. They could sit back and let normality manifest itself" (Eugenides, 2002, p. 446). Taken all together, *Middlesex* possesses "an awkward, extravagant beauty" in its "inadvertent harmony" (Eugenides, 2002, p. 218). Its essence goes beyond the postmodern notion of life without essence by re-discovering the real beneath the surface. The essence of normality in/of *Middlesex* is, for example, in re-discovering that "hermaphrodites are people like everybody else" (Eugenides, 2002, p. 106). In this context, Eugenides's inspiration for the creation of *Middlesex* emerges from his dissatisfaction after reading the 1980

Herculine Barbin, Being the Recently Discovered Memoirs of a Nineteenth-Century French Hermaphrodite with an introduction by Michel Foucault⁵ (Oprah & Eugenides, 2007). The memoir frustrated Eugenides's readerly expectations with its melodramatic prose and the inability or unwillingness to give an insight into the anatomy and emotions of intersex people. In Shostak's book, the questions raised by the hermaphrodite's narrative in *Middlesex* "center on embodiment, on the place of the body in constituting the subject. The hermaphrodite not only challenges the simple equation of sex and gender but also disrupts the notions of sex and the sexualized body" (2008, p. 387). As Anne Fausto-Sterling emphasizes, sex "is not a pure physical category" (2000, p. 4). The notion of sex and gender, or, to use Rosi Braidotti's words, "[t]he body, or the embodiment, of the subject is to be understood as neither biological nor a sociological category but rather as a point of overlapping between the physical, the symbolic, and the sociological" (1994, p. 4). Additionally, Eugenides was inspired by the figure of Tiresias in Greek mythology who lived as both a male and a female and had the power to tell the future. Eugenides, however, did not want to write about a myth. He wanted to create a story that would trace the transmigrations of a genetic mutation down through the bloodline of a single family to the final inheritor of the gene, encompassing all kinds of transformations such as national, racial, intellectual, and sexual.

Middlesex is written in the form of a transformative memoir. It switches between first-person, second-person, and third-person points of view several times. At times, it also employs the first-person plural point of view, and it switches or blends genders. Its language is transformative. The novel not

5 In his Introductory note, Foucault, for example, says that the memoir is "a document drawn from that strange history of our 'true sex,'" and adds: "It is not unique, but it is rare enough. It is the journal or rather the memoirs that were left by one of those individuals whom medicine and the law in the nineteenth century relentlessly questioned about their genuine sexual identity.

Brought up as a poor and deserving girl in a milieu that was almost exclusively feminine and strongly religious, Herculine Barbin, who was called Alexina by her familiars, as finally recognized as being 'truly' a young man. Obligated to make a legal change of sex after judicial proceedings and a modification of his civil status, he was incapable of adapting himself to a new identity and ultimately committed suicide. I would be tempted to call the story banal were it not for two or three things that give it a particular intensity.

The date, first of all. The years from around 1860 and 1870 were precisely one of those periods when investigations of sexual identity were carried out with the most intensity, in an attempt not only to establish the true sex of hermaphrodites but also to identify, classify, and characterize the different types of perversions. In short, these investigations dealt with the problem of sexual anomalies in the individual and the race" (1980, pp. XI-XII)

only combines a personal diary of Cal's body and soul, a national memoir, and a social chronicle of Detroit, but it also combines English, Greek, and, sometimes, German, and then the different and alternative discourses in their groundbreaking possibilities of the binary blends. In a new auto-referential performance on intimacy between the author, the text, and the reader, the narrator explains the language, space, and motion of his story:

Emotions, in my experience, aren't covered by single words. I don't believe in "sadness," "joy," or "regret." Maybe the best proof that the language is patriarchal is that it oversimplifies feelings. I'd like to have at my disposal complicated hybrid *-emotions, Germanic traincar constructions like, say, "the happiness that attends disaster." Or "the disappointment of sleeping with one's fantasy." I'd like to show how "intimations of mortality brought on by aging family members" connects with "the hatred of mirrors that begins in middle age." I'd like to have a word for "the sadness inspired by failing restaurants" as well as for "the excitement of getting a room with a minibar." I've never had the right words to describe my life, and now that I've entered my story, I need them more than ever. I can't just sit back and watch from a distance anymore. From here on in, everything I'll tell you is colored by the subjective experience of being part of events. Here's where my story splits, divides, undergoes meiosis. Already the world feels heavier, now I'm a part of it. I'm talking about bandages and sopped cotton, the smell of mildew in movie theaters, and of all the lousy cats and their stinking litter boxes, of rain on city streets when the dust comes up and the old Italian men take their folding chairs inside. Up until now it hasn't been my world. Not my America. (Eugenides, 2002, p. 217)

To paraphrase the narrator's words about his/her/their own gender, *Middlesex* does not fit into any theory. Eugenides himself explains, "[s]ince I was writing about the transmission of a genetic mutation, it seemed to me sensible and also incumbent on me to reiterate the transition in terms of the literary form. I hope the book quietly and not fist-poundingly moves from a more epic narration towards a more psychological novel" (Bedell, 2002). The novel blends myth and reality, facts and fiction, science and imagination, as well as intersexuality and immigration, and then personal and social, seamlessly

juxtaposing both the American and Greek past and present. Its space is multidimensional, simultaneously articulating a personal story and a national history, and it represents America in all its variety. However, *Middlesex* prompts national self-criticism, focusing on Detroit in its transformation from an industrial incarnation of the “American Dream” to “the so-called ghetto [that] would become the entire city itself” (Eugenides, 2002, p. 142). Like his literary predecessors, but from the standpoint of contemporary aesthetics, Eugenides notices that human nature has changed. Virginia Woolf, for example, in her famous essay, “Mr. Bennet and Mrs. Brown,” written in 1924, remarks that “on or about December 1910, human character changed” (p. 2). In *Middlesex*, Eugenides observes a moment of a mutation in human nature, which has caused a new transfiguration of self into a non-self, a machine. That moment is a

[h]istorical fact: people stopped being human in 1913. That was the year Henry Ford put his cars on rollers and made his workers adopt the speed of the assembly line. At first, workers rebelled. They quit in droves, unable to accustom their bodies to the new place of the age. Since then, however, the adaptation has been passed down: we’ve all inherited it to some degree, so that we plug right into joystick and remotes, to repetitive motions of hundred kinds. (Eugenides, 2002, p. 95)

Furthermore, *Middlesex* re-recognizes the oneness of the entire human species and, at the same time, it preserves the unity in diversity. *Middlesex*’s transcendental consciousness rises above the religious doctrines, political ideologies, and any other kind of dogmatic thinking/way of living. Eugenides’s novel, to use Toni Morrison’s term from her 1987 novel *Beloved*, involves “rememory.”⁶ It means that *Middlesex* remembers memory. Here it happens in a transformative form of the modern epic, subtly depicting the gene which has been passed down through three generations of the Stephanides family, and within a context of rememory, “the concept of mental recollection, both anamnesis and construction, that is never only personal but always interpersonal” (Rushdy, 1990, p. 304). Through Cal’s personal and family history and the historical

6 As Ashraf H. A. Rushdy elaborates: “Morrison’s ‘rememory’ is a nice addition to the vocabularies of both psychology and narratology—psychology because anamnesis becomes accessible to rediscovery as well as discovery, narratology because the word suggests the process by which narrative worlds are increations as much as re-creations, as much remimesis as mimesis” (1990, p. 303).

ontology, *Middlesex* narrativizes the unrepresentable stream of time, and then the stream of one's own and other people's consciousness.

The narrator says his story begins in 1922, when “there were concerns about the flow of oil,” and it ends in 1975, when “dwindling oil supplies again had people worried” (Eugenides, 2002, p. 498). In 1922, Cal's grandparents on the paternal side emigrated from Greece and immigrated to the U.S. They wanted to create a new life in America, this time as a husband and a wife, and to erase their previous life of a brother and a sister in their homeland. However, Cal's story develops in his quest for self-discovery, biding the time of two hundred and fifty years to trace the mutated gene that had lain buried in his family bloodline and started the chain of events that led to him and his self-reflection, not in America or Greece, but in Germany—in Berlin⁷, to be more precise. Paradoxically, Cal pursues his own (American) dream of happiness far away from the U.S. Since he has been trying to forget his body by keeping it in motion, he has been an employee of the U.S. State Department for most of his adult life. The life of a traveler was perfect for him because he had never been in one place long enough to form a solid attachment to anyone. In Berlin, however, he stops moving. There, he finds his first and, at the same time, possibly the last stop⁸ in his pursuit of happiness and the recognition of his selfhood, all of which is embodied in his love with Julie Kikuchi, a Japanese-American girl with a boyish body. She is a photographer whose perception of beauty is “different.” As she perceives it, beauty is always freakish. She does not mind that Cal has a different anatomy from other men (or women?). As she obviously sees his body as beautiful, she helps him to assimilate his own body. In this way, by accepting his own body, Cal re-creates himself backwards in the act of writing. Thus, he recaps that

Sourmelina Zizmo (née Papadiamandopoulos) wasn't only my first cousin twice removed. She was also my grandmother. My father was his own mother's (and father's) nephew. In addition to being my grandparents, Desdemona and Lefty were my great-aunt and -uncle. My parents would be my second cousins once removed and Chapter Eleven would be my third cousin as well as my brother. [...] In honor of Miss

7 “Within the deterministic constraints of the discourse of the body, Cal exists in an ambiguous space of estrangement and fluidity, which Eugenides makes rather pat by placing him in Berlin, the ‘once divided city’” (Shostak, 2008, p. 410).

8 Symbolically, “The Last Stop” is also the title of the last chapter of the novel.

Barrie, my eight-grade Latin teacher, I'd like to call attention to the quotation [...]: *ex ovo Omnia*. [...] I hear her ask. "Infants? Can any of you translate this little snippet and give its provenance?"
 I raise my hand.
 "Calliope, our muse, will start us off."
 "It's from Ovid. *Metamorphoses*. The story of creation."
 "Stunning. And can you render it into English for us?"
 "Everything comes out of an egg."
 "Did you hear that, infants? This classroom, your bright faces, even dear old Cicero on my desk – they all came out of an egg."
 (Eugenides, 2002, p. 198)

The novel is structured as Cal(liope)'s personal memoir. It also refers to the plurality of history, meaning that history is not a single story. The personal (hi)story of *Middlesex* is thus a tapestry of the neglected, silenced, and/or hidden human (hi)stories woven together to better understand the human condition, including both individual and collective memory, all of which makes it a deeply human book. One of the important themes of the novel concerns the dichotomy of predestination and *free will*. Unlike both the Old and New Testament's allusions to God as Predestinator, a human plays God throughout the history of *Middlesex*. It means that a human has eliminated God, and everyone has been predestined according to the needs of society. In contrast to this, a new type of human being in a brave new world of *Middlesex* conveys a sense of disillusionment based on a deep insight into human nature and expresses *free will*. In brief, Cal's parents, Tessie and Milton Stephanides, wanted their second child to be a daughter because they already had a son, symbolically named Chapter Eleven⁹. Hence, they followed certain theories of conception in a formulaic way in order to predestine and predetermine the sex of a child. Even though they were convinced that their experiment was successful when the baby was born, they got an intersex child. Their family doctor did not notice the real sex of the child and declared it female. Thus, Calliope was born and raised as a girl. In her teenage years, Calliope, however, discovered that she was not a girl like other girls. The truth was discovered by an emergency physician when Callie was fourteen and accidentally got injured by a tractor. In shock,

9 Chapter 11 is a chapter of the U.S. Bankruptcy Code, which permits reorganization under the bankruptcy laws of the U.S.

her parents took her to the Sexual Disorders and Gender Identity Clinic in New York. While waiting in the Reading Room of the New York Public Library for her parents to come back from an appointment with her doctor, she, “still officially Calliope” (Eugenides, 2002, p. 429), decides to look herself up in the Webster’s dictionary. Following the trail of definitions related to her identity on the dictionary’s pages “gilded like the Bible’s” (Eugenides, 2002, p. 430), she reaches the entry for “hermaphrodite” and its synonym “monster” as the final discovery of her identity. It

was a book that contained the collected knowledge of the past while giving evidence of present social conditions. [...] The synonym was official, authoritative; it was the verdict that the culture gave on a person like her. Monster. That was what she was. That was what dr. Luce and his colleagues had been saying. (Eugenides, 2002, p. 431)

Having learnt about her natural gender while facing the possibility of sex reassignment surgery, Callie decides to run away from her family and doctors. She assumes a male cultural identity as Cal yet chooses not to change the gender identity of intersex. Since Cal has always liked girls, meaning that he equally liked girls when he “*was a girl*” (Eugenides, 2002, p. 513), and his sexual anatomy is typically male or masculine in appearance with untypical male or female genitals, both his choices are natural. That is who he is. That is the inadvertent harmony of his new normality the society has yet to accept together with “other” normalities.

Middlesex is thus a new book of knowledge of humanity and its metamorphoses. It investigates the relations between the mind and the body and traces the transformations of humanity. Correspondingly, *Middlesex* is, metaphorically speaking, the “gender” of humanity. It means that *Middlesex* represents the combined identities of humanity, elaborating that “[s]ex is biological. Gender is cultural” (Eugenides 2002, p. 489). *Middlesex* collects knowledge about humanity in all its complexity, pointing out that all typical men and women have the same sex hormones, just in different proportions; and there is a third gender of intersex people. The novel not only chronicles an illuminating and transcendent story about a hermaphrodite but depicts other traces of “the third gender”. There are, for example, lesbians, such as Cal’s grandmother/cousin Sourmelina, and then the other people he meets on his modern epic journey in a quest for identity and self-definition. Some of them are Carmen, a pre-operation male-to-female transsexual, and Zora,

a hermaphrodite opposite to Cal. Zora's sexual anatomy is typically female or feminine in appearance with male genitals. She is the first person like him he has ever seen, the first hermaphrodite he has ever met. Cal thinks of "Zora Khyber as an early pioneer, a sort of John Baptist crying in the wilderness" and "that wilderness was America, even the globe itself" (Eugenides, 2002, p. 448) back in 1974, when he meets her in San Francisco, America's first gay city and "the homosexual *Hauptstadt*" (Eugenides, 2002, p. 469).

To sum up, *Middlesex* is a deeply moving portrait of a human. Since genetics function as "the point of contact between the novel of immigration and the novel of intersexuality" (Shostak, 2008, p. 389), the issues of nationality, ethnicity, class, gender, and sex, among others, intertwine in *Middlesex*. It provides a more human vision of the world, transcending binary thinking. The novel's *third space* goes beyond historical perspectives of freedom and introduces a *new* freedom, which is much freer. *Middlesex* challenges the fixity of the space of the human body and the spatiality of a human being, and then reads them anew. A new reading examines the question about the meaning of being human, but it does not offer a final answer simply because the notion of normality can never be a single story.

PREVAZILAŽENJE BINARNOGA: GLEDIŠTA, GLASOVI, LJUDI I MJESTA U ROMANU MIDDLESEX JEFFREYJA EUGENIDESA

SAŽETAK

Ovim radom se nastoje istražiti romaneskni pogledi, glasovi, ljudi i mjesta *Middlesexa*, romana Jeffreya Eugenidesa, objavljenog 2002. godine, a kojima se višestruko i mnogostrano prevazilaze i nadilaze tradicionalne binarne paradigme i isto takvo mišljenje. U centru pažnje rada se nalaze pogledi, glas(ovi) i prostor(nost) naratora/naratorice i protagoniste/protagonistkinje, rođenog/rođene kao djevojčica i imenovanog/imenovane kao Calliope Stephanides, koji/koja se u sadašnjosti društveno identificira kao odrasli muškarac Cal, a koji je, zapravo, hermafrodit. Knjiga je i *Bildungsroman* i porodična saga, koja je ispričana i iz vanjske i iz unutrašnje perspektive. Priča o evoluciji Calliope u Cala je, istovremeno, odiseja emigracije njegovih ili njenih ili *njihovih* – što označava ili jedninu ili nebinarnost – grčkih bake i djeda, iz današnje Turske u SAD. Njom

se prate i istražuju životi tri generacije porodice Stephanides. Njihove linije priča, poput gena, međusobno djeluju jedna na drugu da bi stvorile jedno tijelo *Middlesexa*. Kako se time naznačava, geni *Middlesexa*, metaforički rečeno, jesu i američki i grčki. Roman istražuje kako ljudsko tijelo, tako i tijelo ljudskog roda, uključujući i anatomiju propasti Detroita (kao i društvenu historiju SAD), kako bi artikulirao prošlost, identificirao sadašnjost i usmjerio se na budućnost. Također, roman istražuje estetiku normalnosti, koja, kako to *Middlesex* elaborira, nikada ne može biti isključivo jedna jedina priča. U radu se analizira sve navedeno, kao i drugi srodni elementi romana, kako bi se ukazalo na koje sve načine *Middlesex* Jeffrey Eugenidesa prevazilazi višestruke tradicionalne binarnosti.

Ključne riječi: Middlesex, Jeffrey Eugenides, hermafrodit, estetika normalnosti, prevazilaženje binarnoga

References

- Bedell, G. (2002). "He's not like other girls." *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/books/2002/oct/06/fiction.impactprize>
- Bhabha, H. K. (1994) *The Location of Culture*. New York, NY: Routledge.
- Braidotti, R. (1994) *Nomadic Subjects: Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*. New York, NY: Columbia UP.
- Butler, J. (2004) *Undoing Gender*. New York, NY: Routledge.
- Collado-Rodriguez, F. (2006) "Of Self and Country: U.S. Politics, Cultural Hybridity, and Ambivalent Identity in Jeffrey Eugenides's *Middlesex*," *International Fiction Review*, 33 (1-2), 71-83.
- Eugenides, J. (2002). *Middlesex*. New York, NY: Farrar, Straus & Giroux.
- Fausto-Sterling, A. (2000) *Sexing the Body: Gender Politics and the Construction of Sexuality*. New York, NY: Basic.
- Foucault, M. (1980). "Introduction." In *Herculine Barbin, Being the Recently Discovered Memoirs of a Nineteenth-Century French Hermaphrodite*. New York, NY: Vintage Books.
- Kelly, A. (2014). "Dialectic of Sincerity: Lionel Trilling and David Foster Wallace." *Post45*. Retrieved from <http://post45.research.yale.edu/2014/10/dialectic-of-sincerity-lionel-trilling-and-david-foster-wallace/>
- Kenner, H. (1975). *A Homemade World: The American Modernist Writers*. Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press.

- Oprah & Eugenides, J. (2007). *A Conversation with Jeffrey Eugenides*. Retrieved from <https://www.oprah.com/oprahbookclub/a-conversation-with-middlesex-author-jeffrey-eugenides/all>
- Rushdy, A. H. A. (1990) "Rememory': Primal Scenes and Constructions in Toni Morrison's Novels," *Contemporary Literature*, 31 (3), 300-323.
- Shostak, D. (2008). "Theory Uncompromised by Practicality': Hybridity in Jeffrey Eugenides' *Middlesex*." *Contemporary Literature*, 49 (3), 383-412.
- Vertovec, S. (2009) *Transnationalism*. New York, NY: Routledge.
- Woolf, V. (1924). *The Hogarth Essays: Mr. Bennett and Mrs. Brown*, London. Published by Leonard and Virginia Woolf at the Hogarth Press Tavistock Square and retrieved from www.columbia.edu/~em36/MrBennettandMrsBrown

METODIKA

Mr. sci. Aida Džih
Mr. sci. Alema Fazlić
JU Osnovna škola Gnojnice, Mostar

UDK 371.3:[821:398
DOI 10.57136/2744-2500.2022.17.17.121
Pregledni rad

SAVREMENI PRISTUPI U OBRADI SADRŽAJA NARODNE KNJIŽEVNOSTI U OSNOVNOJ ŠKOLI

SAŽETAK

Imperativ u nastavnom procesu modernog doba je prilagođavanje zahtjevima i interesima savremenog učenika, te prožimanje sadržaja iz različitih nastavnih predmeta i povezivanje njihovih ciljeva, zadaća i aktivnosti u jednu cjelinu. Sve to podrazumijeva uvođenje inovativnih i savremenih strategija podučavanja koje će učenje učiniti zabavnim, otvorenim i saradničkim. U ovom radu smo predstavili neke od metoda aktivnog učenja u nastavi bosanskog jezika i književnosti i u nastavi engleskog jezika koje omogućavaju učenicima da, kroz istraživanje i interakciju sa drugim učenicima, usvajaju nova znanja i potrebne vještine u okruženju u kojem će, prije svega, učiti kako se uči. Fokus je na obrazovnim strategijama koje u prvi plan stavljaju učeničku kreativnost, inovativnost, kritičko razmišljanje i način sticanja znanja vlastitim zalaganjem, ali i saradnjom, nasuprot metodama tradicionalne nastave. Sistem nastave koji uključuje unutarpredmetno i međupredmetno povezivanje nastavnih sadržaja za cilj ima osposobljavanje učenika za implementaciju novostečenoga znanja u njihovo spoznajno, životno i emocionalno iskustvo.

Ključne riječi: savremena nastava, strategije rada, međupredmetna korelacija, narodna književnost

Uvod

Sasvim je jasno da savremena nastava zahtijeva aktivnu ulogu učenika u procesu učenja, a ključni element za uspješno učenje jest kvalitetno poučavanje koje, između ostalog, podrazumijeva raznolikost metoda i načina rada s učenicima. Stoga je glavni izazov za sve nastavnike kako pobuditi interes među učenicima

za nastavne sadržaje koji se obrađuju u školi, te se poučavanje treba temeljiti na izboru raznolikih, ali primjerenih pristupa i postupaka. Potpunije, svrsishodnije i kvalitetnije učenje moguće je postići uz korelaciju kao metodu koja uspješno integriše sadržaje različitih nastavnih predmeta ili područja. Korelacija (povezivanje, suodnos) je po definiciji međusoban odnos dviju strana koje djeluju jedna na drugu i na taj način između sebe obostrano usmjeravaju svoje djelovanje (Jović, 2019:13).

Nove generacije učenika, tzv. globalni učenici su spontani i intuitivni, očekuju prezentaciju novih informacija na zanimljiv način kroz atraktivne materijale, rado prihvaćaju učenje kroz saradnju i kritičko razmišljanje (čitanje i pisanje), usmjereni su na situacijsko učenje uz aktivno sudjelovanje, očekuju objašnjenje razloga zašto nešto uče. Dakle, za realizaciju savremenog nastavnog procesa koji je orijentisan na učenika, koji će jednog dana biti kompetentan i spreman na život u društvu stalnih i brzih promjena, potrebni su kompetentni nastavnici, koji žele obogatiti vlastitu nastavnu i stručnu praksu, te znaju kako koristiti savremene pristupe i strategije u nastavi. Oni će se time približiti globalnim učenicima na njima prihvatljiv i razumljiv način, motivisati ih za samostalno i saradničko učenje, razvijati njihove interese i olakšati im učenje. Učenici su uz ovaj način relizacije nastave više uključeni i angažirani, potaknuti na istraživanje, saradnju i kritičko mišljenje, te učenje o tome kako učiti.

Korelacijsko-integracijski sistem u savremenoj nastavnoj praksi

Pod pojmom *korelacija u nastavi* uglavnom se podrazumijeva povezivanje srodnih sadržaja iz različitih predmeta, a njena svrha je da nastavu učini što efikasnijom i racionalnijom. Vilotijević (2006) *korelaciju nastave* definiše kao pojam kojim se označava povezivanje suštinskih elemenata nastave u skladnu cjelinu da bi učenici formirali jedinstven pogled na svijet. Osnovne karakteristike korelacijsko – integracijskog sistema nastave su prožimanje sadržaja iz različitih nastavnih predmeta te povezivanje njihovih ciljeva, zadataka i aktivnosti u jednu cjelinu (Krumes Šimunović i Blekić, 2013). Nastava koja se temelji na povezivanju može se smatrati cjelovitom nastavom i kao rezultat će imati kvalitetno i trajno usvojeno znanje. Povezivanje sadržaja, nastavnih tema i oblasti može se vršiti unutar jednog predmeta (uža korelacija), ali i među više predmeta (šira korelacija). Osmišljavanje i provođenje međupredmetnog povezivanja najčešće nije jednostavan proces jer od nastavnika zahtijeva dodatno zalaganje, vrijeme i

potrebne kompetencije, a preduslov za sve je motivisanost nastavnika za takav način rada. Poveznice među predmetima, tj. područjima treba uočiti nastavnik, a neophodno je i da se izrade planovi i programi koji će dodatno potaknuti takav način rada. Od ključne važnosti je i stručno osposobljavanje nastavnika kako bi oni uspješno provodili korelaciju unutar predmeta i među njima.

Salopek (2012) navodi neke od zadaća korelacijsko – integracijskog sistema: razvijanje sposobnosti opažanja i otkrivanja raznolikog i drugačijeg pristupa temi, otkrivanje istih i različitih dijelova među prirodnim sadržajima, razvijanje kreativnosti i mašte, razvoj sposobnosti zaključivanja, upoređivanja i kritičkog mišljenja te procjena stvaralačkih sposobnosti. Integrisanjem sadržaja različitih nastavnih predmeta ostvaruju se poveznice između različitih znanosti – društvenih, humanističkih te prirodnih. Učenici stvaraju logičke veze među područjima, stječu znanje iskustvenim učenjem te uče smisleno i svrsishodno. Savremeno obrazovanje zasniva na konceptu cjeloživotnog učenja, a osnova tog procesa jeste razvijanje kompetencija učenika i odgoja cjelovite osobe. U cilju razvoja tih kompetencija planira se cijeli nastavni proces i one se temelje na ciljevima koji se ugrađuju u sve predmete i obavezuju veći broj ili sve nastavnike na njihovo ostvarivanje. One nisu vezane za sadržaj samo jednog nastavnog predmeta, niti sa kurikulumom nekog područja, nego se razvijaju unutar većeg broja nastavnih predmeta, među predmetima i kroz kurikulume. Stoga se u *Smjernicama za implementaciju zajedničke jezgre nastavnih planova i programa za kroskurikularno i međupredmetno područje definirano na ishodima učenja* (2015) navodi da postizanje razvoja ključnih kompetencija kao strateških obrazovnih ishoda ne može biti ostvareno kroz tradicionalni obrazovni pristup, nego zahtijeva integrativni pristup među nastavnim predmetima i među kurikulumima.

Usmena/narodna književnost u osnovnoškolskoj nastavi književnosti

Narodna (usmena) književnost, “zajednički pojam za sva dela usmene književnosti koja jedan narod stvara, neguje i prenosi kroz čitav niz generacija” (Popović, 2007: 451) najstariji je oblik kulturnog stvaralaštva, koji je egzistirao i prije pojave pisma. Razvijala se kroz različite književne vrste u stihu i prozi: epska, lirska i epsko – lirska pjesma, usmena realistična priča (novela, anegdota, šaljiva priča) i usmena fantastična priča (bajka, basna, legenda), prijelazni oblici (poslovice, izreka, zagonetka, pitalica, anegdota, kletva, rugalica, hvala).

Prenošena usmenim putem, tj. s koljena na koljeno, narodna književnost može se posmatrati i kao čuvar tradicije jer susret sa ovom književnošću omogućuje proširivanje spoznaja o historiji, kulturi i mentalitetu naroda, kao i o nekadašnjim uslovima života i vjerovanjima pošto usmena proza i poezija predstavljaju sveobuhvatnost života u davnoj prošlosti. Kao takva, usmena književnost je opravdano zastupljena i u nastavi predmeta Bosanski jezik i književnost i Engleski jezik u osnovnoj školi. Iako, očekivano i opravdano, većina sadržaja u nastavi književnosti pripada autorskoj književnosti, to ne znači da se usmenoj književnosti ne može dati posebno mjesto jer obrađuje vrlo složenu i bogatu tematiku koja je nastajala, mijenjala se i nestajala u vrlo širokom vremenskom razdoblju, a narodne priče pričane su s ciljem da nas pouče, uplaše ili potaknu na razmišljanje, da se sačuva sjećanje na značajne događaje, ličnosti i građevine. "Narodna pripovijetka – kao usmeni prozni izraz – osvojila je najširi krug interesanata i prodrla u sve ljudske nastambe: u primitivne planinske kolibe, u bogate građanske kuće na prometnim raskršćima i osamljene, nepristupačne plemićke dvorove. Ali i na sva druga mjesta gdje su se ljudi okupljali i zajedno boravili. I danas prodira narodna pripovijetka u škole i biblioteke, a vjerovatno je da će zadržati svoj čar pripovijedanja i u budućim vremenima" (Čubelić, 1970: 27).

Kao posebna književna vrsta unutar usmene proze izdvajaju se šaljive priče. Prema mišljenju Muniba Maglajlića, "brojnost šaljivih priča i njihova vitalnost na ovim prostorima, temelji se upravo na humoru, koji navodi na smijeh, a smijeh rasterećuje dušu, otklanja makar na čas brige i čini život vedrijim, pa je razumljivo da ljudi i danas rado slušaju i prepričavaju šaljivu priču" (Dervišević, 2016). Svaka kultura ima svoju usmenu predaju, koja se po nekim elementima razlikuje od usmene književnosti drugih kultura, ali su primjetne i brojne sličnosti ili istovjetnosti. Među šaljivim pričama nemali je broj onih koje ismijavaju ljudsku naivnost općenito, a ističu snalažljivost pojedinca. Sve su to razlozi zbog kojih je šaljiva narodna priča privlačna za analizu u osnovnoj školi.

Okvirni nastavni plan i program za devetogodišnju osnovnu školu u Federaciji Bosne i Hercegovine predviđa obradu djela iz usmene književnosti od drugog razreda osnovne škole; interpretiraju se narodne basne, bajke, priče i poslovice u razrednoj nastavi, dok se u predmetnoj nastavi, uz navedene književne vrste, izučavanje usmene književnosti proširuje na epske i epsko-lirske narodne pjesme, s tim da NPP za izučavanje narodne balade konkretizuje u kojem razredu se interpretira pojedina balada, dok za ostale književne vrste nastavnik uglavnom ima slobodu izbora djela. Primjetno je da izbor djela iz usmene prozne

književnosti u osnovnoškolskim udžbenicima doprinosi didaktičnosti nastave, tj. predložena djela usmjeravaju učenika na poštovanje moralnih normi ili na herojske trenutke prošlosti, mada, pored djela s takvom tematikom, značajno mjesto zauzimaju i djela s temom svakodnevnog života, običaja, a česte su i šaljive usmene/narodne priče. “Glavna riznica našeg narodnog blaga, i pjesama i priča, kako ozbiljnih, tako i šaljivih, jeste Bosna, Hercegovina i Crna Gora. Tu su živjeli i svijet zabavljali naši najbolji narodni pjevači i pripovjedači. Tako Bejtić (1955:6) navodi „Po snazi izražaja, ljepoti i bogatstvu jezika u umotvorinama uzdižu se iznad svih drugih naših pokrajina.“ Analiza predviđenih ishoda učenja za narodnu književnost u NPP-u dovodi do zaključka da ishodi učenja nisu precizirani, posebno za usmenu prozu. Za narodnu/usmenu književnost predviđeni optimalni ishodi učenja u šestom razredu su:

*“Zapažanje tematike, likova, osnovnih stilskih obilježja i osobitosti stiha u našoj narodnoj epici
Mogućnost uočavanja historijske podloge fabule narodne epike
Uočavanje vrijednosti poruka: pobjeda pravde kao osnovna misao“
(ibid., 277)*

U očekivanim ishodima učenja je zanemarena usmena priča koja je predviđena u nastavnim sadržajima: “*Usmena narodna proza: bajka, basna, kratka priča.*“ (ibid.). Interpretacija usmene/narodne priče mora se bazirati na specifičnostima usmene književnosti kao posebne književne vrste (po nastanku, načinu prenošenja i tematici), ali i obuhvatiti sve elemente zastupljene u interpretaciji književnoumjetničke priče. Razvoj nauke i tehnologije, pa samim tim i nastavne tehnologije, kao i drugačiji interesi savremenog učenika pred nastavnika jezika i književnosti postavljaju nove izazove i zahtijevaju savremene nastavne strategije, a to je posebno izazovno kada je riječ o interpretaciji sadržaja iz usmene književnosti, tj. sadržaja koji su vremenski i sadržajno udaljeni od učenika današnjice.

Nastavni plan i program za bosanski jezik i književnost, kao i za engleski jezik (prvi, obavezni strani jezik) u šestom razredu predviđa interpretaciju kratke narodne priče. U ovom radu predstaviti ćemo pristup realističnoj, šaljivoj usmenoj priči u nastavi bosanskog jezika i književnosti i nastavi engleskog jezika, kao i mogućnosti korelacije sa drugim predmetima u šestom razredu osnovne škole. Kako bismo znanje o narodnoj priči proširili i objedinili, uporedili karakteristike narodnih priča na bosanskom i engleskom govornom području, na časovima maternjeg i engleskog jezika u istoj sedmici interpretirat ćemo

šaljive usmene priče, a njihovu interpretaciju povezati sa drugim nastavnim predmetima: njemački i turski jezik (drugi strani jezik), historija, islamska vjeronauka, muzička kultura, likovna kultura, a neke povezice se mogu naći čak i za tjelesni i zdravstveni odgoj.

Usmena priča u nastavi bosanskog jezika i književnosti za šesti razred

Nastavnim planom i programom za šesti razred osnovne škole predviđena je interpretacija djela iz usmene književnosti, a među njima je planirana i *kratka priča*, a istim planom nije određena konkretna priča za interpretaciju. Čitanke za šesti razred nude različit izbor kratkih narodnih priča, a mi smo se opredijelili za anegdotu *Ero s onoga svijeta* (Hasić, 2009:21) jer ova realistična usmena priča – anegdota sa elementima humora nudi mogućnost da učenici tokom interpretacije upoznaju specifičnosti usmene književnosti, posebno usmene priče, analiziraju kompoziciju i likove, te uporede ovu kratku, šaljivu narodnu priču sa kratkom pričom sa engleskog govornog područja. U skladu sa postavljenim ciljevima opredijelili smo se za ishod: *Analizira likove, događaje i ideje, te njihove međuodnose u tekstu iz Zajedničke jezgre nastavnih planova i programa definisana na ishodima učenja za maternji jezik* (2013) (oblast: čitanje, komponenta: ključne ideje i detalji), a na osnovu ishoda odabran je indikator za šesti razred osnovne škole: *Određuje kompoziciju – strukturu književnog teksta i prepoznaje ulogu pojedinih likova*.

U uvodnom ili motivacionom dijelu časa ponovit će se ono što su učenici tokom prethodnog obrazovanja naučili o usmenoj književnosti tako što će, koristeći tehniku *grozd* ili *oluja misli*, navesti sve ono na što ih asocira na uvodni pojam *usmena/narodna književnost*: basna, bajka, priča, pjesma, poslovice, zagonetka, prenošenje usmenim putem, djelo darovitog pojedinca iz naroda kojem ne znamo ime, ljubav, humor, nepoznate riječi i sl. Kako bismo pripremili učenike za usvajanje novih pojmova vezanih za usmenu književnost, istaknut će se da je je *Ero s onoga svijeta*, djelo predviđeno za analizu, *narodna anegdota*, da je anegdota jedna od usmenih prozaičkih vrsta, čije ćemo karakteristike otkriti tokom časa jer anegdota kao književna vrsta nije ranije izučavana.

Sljedeća aktivnost je interpretativno čitanje anegdote nakon čega će učenici iznijeti vlastite dojmove o pročitanoj tekstu, što će biti polazište za interpretaciju teksta, a radi boljeg razumijevanja teksta, objasniti ćemo značenje nepoznatih riječi (kada, kmet, ašluk) i imenovanje likova. Kao pogodan način rada

za realizaciju planiranog sadržaja, tj. za problemsko – stvaralački pristup djelu dabrali smo tehniku *šest šešira*, koja predstavlja jednostavan i efikasan postupak koji potiče saradnju, povećava produktivnost, kreativnost i inovativnost, a može se koristiti u različitim ljudskim djelatnostima. Razmišljanje učenika ide u šest pravaca koji su prikazani šeširima bijele, plave, crvene, žute, zelene i crne boje, a predstavljaju činjenice, emocije, logički negativan i pozitivan pogled, kreativnost i kontrolu procesa mišljenja. Značenje svakog šešira mišljenja na času interpretacije anegdote Ero s onoga svijeta:

- *plavi šešir* – dogovaranje rasporeda i procesa rada
- *bijeli šešir*: osnovne informacije o djelu
- *žuti šešir*: pozitivne osobine i reakcije likova
- *crveni šešir*: emocije junaka anegdote
- *crni šešir*: pogrešne odluke i negativne posljedice
- *zeleni šešir*: prijedlog za najbolje rješenje

Aktivnosti započinjemo plavim šešikom, rezervisanim za nastavnicu koja objašnjava zadatke i daje neophodne upute za rad. Učenici su raspoređeni u pet grupa formiranih nasumično; izvlačenjem papirnog šešira određene boje – učenici koji dobiju istu boju članovi su jedne grupe. Zajednički će razmotriti postavljene zadatke i dogovoriti način prezentacije. Svaka grupa učenika dobit će pitanja koja će im pomoći u sagledavanju i analizi problema.

Zadaci za grupe:

Prva grupa (bijeli šešir): Osnovne informacije o djelu: tema i kompozicija

- O čemu govori ova narodna priča? Kažite temu jednom rečenicom!
- Dajte naslov svakoj cjelini u djelu: uvod, zaplet, vrhunac, rasplet!

Druga grupa (žuti šešir): Pozitivne osobine i reakcije likova

- Zašto je Turkinja tako lahko povjerovala Eri da on dolazi sa “onog svijeta”?
- S kojom namjerom je Turkinja Eri predala novac?
- Navedite osobine Turkinje i Turčina?
- Koji su vas dijelovi priče nasmijali?

Treća grupa (crveni šešir): Emocije junaka anegdote

- Kako se osjećala Turkinja dok je Ero govorio o Muji?
- Kako se osjećao Turčin kad je saznao da je Turkinja Eri dala novac, a kako nakon neuspješne potrage?
- Zašto mlinar bježi prije nego sazna zašto ga neko želi ubiti?
- Uporedite mlinara i Eru? Po čemu se razlikuju?

Četvrta grupa (crni šešir): pogrešne odluke i negativne posljedice

- Koju je pogrešnu odluku donijela Turkinja, a koju Turčin? Zašto?
- Da li je mlinarev postupak bio ispravan ili nije i koje su posljedice? Obrazložite svoj odgovor!
- Koje pozitivne, a koje negativne osobine ima kmet Ero?

Peta grupa (zeleni šešir): kreativna rješenja

- Uočite pogrešne odluke likova u priči i predložite pravednija rješenja!

Radeći u grupi, učenici će napraviti vlastite zabilješke, po potrebi citirati djelo, argumentovati svoje stavove citatima, zajednički izvoditi zaključke koje će prezentovati ostalim učenicima. Nastavnica u ovom dijelu časa prati rad grupa, ali i individualni angažman učenika, usmjerava i koordinira rad grupa. Nakon grupnog oblika rada, predstavnici grupa ostatku odjeljenja prezentuju zaključke svoje grupe. Nastavnica i ostali učenici komentarišu zaključke grupe, postavljaju pitanja, po potrebi dopunjavaju izlaganje vlastitim mišljenjem i zaključcima.

Prva grupa prezentuje informacije vezane za temu i tematske cjeline, tj kompozicionu analizu anagdote.

Tema: Ero je prevario Turkinju, Turčina i mlinara i izbjegao kaznu.

Kompozicija:

- Naivna Turkinja vjeruje da Ero dolazi s onog svijeta i šalje novac umrlom rođaku. (uvod)
- Nakon što sazna da je Turkinja prevarena, Turčin kreće u potjeru za Erom. (zaplet)
- Ero je prevario mlinara, a nakon toga i bijesnog Turčina. (vrhunac)
- Turčin se pokunjeno vraća ne želeći priznati ženi da je i on prevaren. (rasplet)

Tokom izlaganja članova prve grupe zaključit ćemo da su svi događaji stvarni, tj. mogući iako nismo sigurni da se baš sve zaista dogodilo.

Žuti šešir predstavlja optimizam i pozitivne osobine likova, što je bio zadatak druge grupe. Unaprijed pripremljena pitanja usmjerit će rad učenika na otkrivanje pozitivnih osobina likova. Učenici zaključuju da je, iako izrazito naivna, Turkinja bila religiozna, osjećajna i dobronamjerna žena koja je nastojala pomoći drugome čak i na "onome svijetu". Njeni postupci pokazuju da je bila naivna žena dobrog srca koja nije ni posumnjala da bi je Ero mogao prevariti pošto je to bilo van njenog poimanja svijeta i ljudi. Turkinja je spremna

svakome pomoći, posebno bliskim ljudima, što je izuzetno pozitivna osobina iako je baš zbog te osobine postala žrtva prevare. Nasuprot Turkinji, Turčin nije bio lahkovjeran i odmah je prepoznao prevaru, ali je zbog brzopletosti i krivih zaključaka i on postao Erina žrtva. Elemente humora uočavamo u Erinoj dosjetljivosti, naivnosti Turkinje, ponašanju mlinara i postideenosti Turčina na kraju priče.

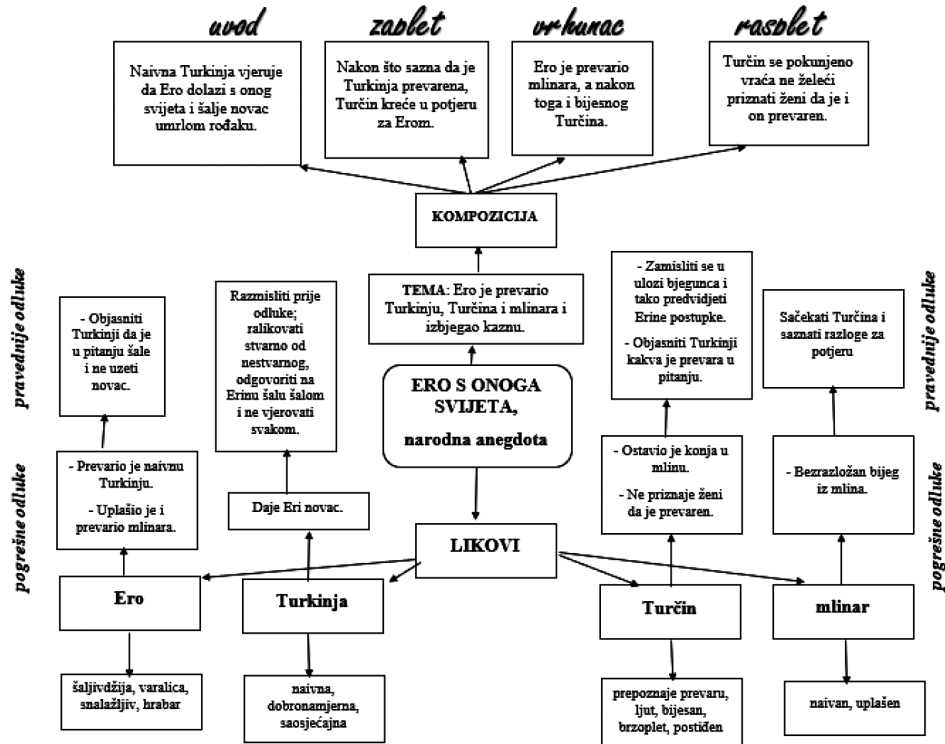
Treća grupa razmatrala je emocije i način kako emocije upravljaju postupcima junaka, a da bi izvođenje zaključaka bilo olakšano poslužila su ranije navedena pitanja. Učenici su zaključili da je Turkinja, tokom razgovora sa Erom, osjetila tugu, sažaljenje i krivicu jer njihov Mujo nema dovoljno novca na onom svijetu, a da su upravo te emocije bile razlog zbog kojeg je Eri dala mužev novac. Prva emocija koju prepoznajemo kod Turčina je ljutnja i bijes kad je shvatio da je žena prevarena, što ga podstiče da krene u potjeru za Erom. Nakon neuspješne potjere Turčin je istovremeno ljut i postideen zbog čega ne može supruzi priznati da je i on prevaren. Emocija koja upravlja ponašanjem mlinara je strah jer mlinar napušta mlin i bježi na sam pomen ljutog Turčina koji ga traži ne razmišljajući o činjenici da ne postoji razlog zbog kojeg bi ga Turčin posjekao. Upravo ovaj dio nam pokazuje koliko su mlinar i Ero različiti; u trenutku dok se opravdano boji za vlastiti život Ero je dosjetljiv i pronalazi spas u varanju mlinara, dok uplašeni mlinar bježi ne pokušavajući razborito sagledati situaciju i zaključiti da ne postoji njegova krivica, niti razlog za bijeg od Turčinovog bijesa. Zaključujemo da likovi reaguju u skladu sa svojim emocijama, ali da različiti ljudi mogu različito reagovati kada su uplašeni; jedni pronalaze način da se spase varajući pri tom druge, a drugi bježi ne pokušavajući pronaći drugi izlaz.

Vođeni pitanjima za četvrtu grupu, učenici su analizirali pogrešne odluke likova, uzroke i posljedice takvih odluka. Kao pogrešne odluke i razloge za te odluke izdvojili su: Turkinja Eri daje novac (naivnost, vjerovanje u nemoguće, dobrodušnost i nesebičnost - želja da pomogne bliskoj osobi), Turčin ne prepoznaje prevaru u mlinu (bijes zbog izgubljenog novca, umor zbog potjere, brzopletost), mlinarev bijeg iz mlina (strah koji mu ne dopušta da razmisli o razlozima i donese ispravnu odluku). Posebno je zanimljiva mlinareva odluka da pobjegne iz mlina iako ni za što nije bio kriv jer otkriva potpunu suprotnost između mlinara i Ere. Njegova odluka da pobjegne bila je potpuno pogrešna iz više razloga; prvi je što nije postojala nikakva krivica, a drugi jer je njegov bijeg onemogućio da Ero bude kažnjen za svoju prevaru. Zahvaljujući strahu i naivnosti mlinara, Ero izlazi kao pobjednik nakon što je prevario naivnu i

dobronamjernu ženu. Iako prevarant i lažljivac, Ero je imao i neke pozitivne osobine. Jedna od njih je smisao za humor, koji prepoznajemo u uvodnom dijelu kada se predstavlja Turkinji kao čovjek sa onog svijeta. Ovaj dio pokazuje da je Ero šaljivdžija, ali kad je shvatio koliko je Turkinja naivna, šalu, sa kojom je sve počelo, pretvara u prevaru iz koje će izvući materijalnu korist. Uz smisao za šalu, iz Erinih postupaka zaključujemo da je dosjetljiv, snalažljiv i hrabar, što su pozitivne ljudske osobine iako u ovom slučaju omogućavaju duhovitom prevarantu da izbjegne kaznu za loša djela.

Izlaganje članova pete grupe nastavlja se na izlaganje učenika četvrte grupe. Učenici su izdvojili iste pogrešne odluke i predložili pravednija rješenja. Istaknuto je da je prva pogrešna odluka bila Erina i to u trenutku kada je odlučio da uzme novac koji je Turkinja ponudila. Razumljivo je da se Ero našalio sa Turkinjom i njegov smisao za humor je učenicima simpatičan i pohvalan do trenutka kad uzima novac od naivne žene. Nakon što je Turkinja povjerovala Eri, povjerovala u nemoguće, najpravednije bi bilo da je objasnio da se šali i odbio novac; na taj način bi se izbjegli svi nesporedumi. Druga pogrešna odluka je mlinareva odluka da pobjegne iz mlina iako ni sam nije znao zašto, a prema mišljenju učenika, ispravna i pravedna odluka bi bila da je mlinar sačekao Turčina i saslušao njegove razloge za potjeru jer na taj način ne bi pomogao prevarantu da pobjegne, nego bi pomogao Turčinu da vrati izgubljeni novac. Treća pogrešna odluka je Turčinova da ostavi konja u mlinu, a uzrokovana je osjećajem bijesa i brzopletošću, a učenici smatraju da bi bilo ispravnije da je Turčin razmislio o tome može li vjerovati nepoznatom čovjeku, pažljivije osmotrio "mlinara" i zamislio se u ulozi bjegunca jer bi na taj način možda predvidio Erine postupke. Kao pogrešna odluka izdvojen je i završni Turčinov komentar: "*Ti si poslala Muji za kahvu i duhan, a ja mu poslah konja da ne ide pješke*" jer nepriznavanjem prevare ne ostavlja mogućnost Turkinji da uvidi svoju grešku, nego se ostavlja otvorenom opcija da naivna žena u budućnosti postane žrtva prevare na isti ili sličan način. Predstavnici grupa tokom prezentovanja usmeno obrazlažu, a najvažnije zaključke pišu na predviđeno mjesto na tabli kako bi na kraju izlaganja bila jasno vidljiva obilježja ove književne vrste.

ISTRAŽIVANJA

Slika 1: Izgled table nakon izlaganja prestavnika grupa

U uvodnom dijelu časa najavljeno je da će se tokom časa naučiti šta je *anegdota*, a nakon izlaganja i analize osobina ovog djela usmene proze, učenici zaključuju da je *anegdota* kratka priča kojom se, najčešće na duhovit način, opisuje događaj iz života i da su likovi i događaji u anegdotama mogući za razliku od bajki i basni. Uz to što su šaljive, anegdote su i poučne priče pa ćemo u završnom dijelu časa izdvojiti pouke i poruke obrađene anegdote. Učenici su izdvojili:

- Naivni ljudi često postaju žrtve prevara.
- Čovjek griješi ako su njegovi postupci rezultat bijesa ili straha.
- Snalažljiv i dosjetljiv čovjek uglavnom uspijeva ostvariti svoje namjere.

Književne teme u nastavi engleskog jezika

U nastavi bosanskog jezika i književnosti, književne teme su zbog prirode samog predmeta uobičajeno veoma zastupljene, ali je poučavanje kratkih narativnih vrsta zastupljeno i u nastavi engleskog jezika od najranijih faza njegovog usvajanja, pa se zbog ove činjenice mogu pronaći brojne sličnosti u tematici i realizaciji nastavnih sadržaja oba jezika. Vidović i Krstović (2009) u svom istraživanju vezanom za kratke narativne vrste koje se javljaju u udžbenicima engleskog jezika za osnovnu školu navode da su djeca još od ranog djetinjstva i vrtićke dobi u kontaktu s različitim književnim vrstama. Na maternjem jeziku tu su u početku uspavanke, brojalice, rime, pjesmice, a u kasnijoj dobi slijede priče. Redoslijed uvođenja književnih vrsta u nastavu stranog jezika uglavnom korespondira onome maternjega jezika, pa se tako priče se uvode u trećem, a u pojedinim udžbenicima u četvrtom razredu osnovne škole, a u NPP-u za predmet Engleski jezik u četvrtom razredu u ishodima učenja vezanim za sposobnosti stoji da učenici slušaju i čitaju odgovarajuću priču i vode konverzaciju na tu temu. Dakle, u nižim razredima najčešće se obrađuju narodne i umjetničke bajke, kao i basne. Obradom pojednostavljenih verzija bajki i basni učenicima nižih razreda pruža se mogućnost upoznavanja s osnovnim značajkama ovih narativnih tvorevina kao što su crno – bijela karakterizacija likova, sretan kraj, pouka, element čudsnog i drugim karakteristikama, dok se neke značajke kao npr. karakterističan početak i kraj uvode u petom razredu zbog nepoznavanja gramatičkih struktura potrebnih za njihovo razumijevanje u ranoj dobi (ibid.). U višim razredima učenici mogu raditi i zahtjevnije aktivnosti vezane za ove književne vrste, kao što su: određivanje toka događaja, likovi i njihova karakterizacija i sl. Ove narativne forme, osim što potiču misaone i emocionalne aktivnosti kod djece, potiču njihovu maštu, ujedno su i vrijedno nastavno sredstvo pri poučavanju i utvrđivanju vokabulara, kao i uvođenju i uvježbavanju gramatičkih struktura, kojima su ovi tekstovi nerijetko zasićeni.

Narančić Kovač (2007) smatra da književnost ne nalazi uvijek lako put do učionice stranog jezika, ali i da ona kao spona jezika i kultura, čini nastavu stranoga jezika jednostavnijom i učinkovitijom ako se obrađuje na način primjeren dobi i interesima učenika. Ona dalje navodi da je praksa pokazala da djeca već u predškolskoj dobi izvrsno prihvataju dječije narodne pjesmice, posebno ako su praćene muzikom i ne brine ih što ne razumiju svaku riječ. Oslanjaju se na ritam, melodiju, rimu i pokret, pri tom nije potrebno ni da znaju čitati, nego se recepcija i produkcija događaju na slušnoj i govornoj razini, bez zapsanog teksta. Slike, crteži, slikovnice, plakati i ilustracije su u ovom uzrastu

sasvim dovoljni, a ovakve narodne pjesmice prilagođene su za svaku skupinu učenika. Osim narodnih pjesama engleskog govornog područja, u nastavu se od rane dobi preporučuje uvoditi i zagonetke, brzalice i poslovice jer su one živo kulturno naslijeđe koje se redovno pojavljuje u svakodnevnoj jezičkoj upotrebi. Tradicionalne narodne priče, basne ili bajke je najbolje djeci pripovijedati, ali one se mogu popratiti i gotovim izdanjima, slikovnicama i ilustracijama, a one su obično prikladne i za dramatizaciju. Samostalno čitanje priča može početi sa tradicionalnom poznatom pričom, a u početku to može biti vođeno čitanje, sa zadanim ciljem (ibid., 178). Već u četvrtom i petom razredu potrebno je djecu poticati na to da se osamostaljuju u čitanju na stranom jeziku poštujući individualne razlike svakog djeteta. Od njih ne treba naravno tražiti da razumiju svaki detalj pročitanog teksta, nego ih treba usmjeriti na glavne ideje i smisao teksta koji čitaju. Kad god je moguće, treba poticati učenike da pročitanu pjesmu ili priču ilustruju, recituju, dramatizuju, izrađuju plakate i sl. (ibid.) Nastavnim planom i programom za šesti razred osnovne škole predviđena je obrada kratkih priča, a tu spadaju i kraće tradicionalne narodne priče. U udžbeniku engleskog jezika za šesti razred, Project 2, nalazi se nekoliko tradicionalnih narodnih priča sa elementima humora i narodne mudrosti, te one nude mogućnost da učenici tokom obrade priče upoznaju specifičnosti usmene književnosti, posebno usmene priče, analiziraju tok događaja i likove, te uporede ovu narodnu priču sa kratkom pričom sa govornog područja maternjeg jezika.

U šestom razredu je već moguće da se djeci predstave različite kulturološki uslovljene verzije neke priče kako bi se osvijestile razlike u pristupima različitim kulturama istoj problematici i razmišljalo o mogućem dijalogu među kulturama (ibid., 184). Dobar primjer za to je priča „*Supa od kamena*“ (*Stone Soup*), za koju ćemo u nastavku opisati postupak obrade na času koristeći neke od savremenih metoda i tehnika rada. Ovu priču prisvaja nekoliko evropskih nacija – od Francuza do Belgijanaca i Šveđana i ona ima više verzija. Priča je općepoznata na engleskom govornom području do te mjere da *Stone Soup* kao izraz ima proverbijalnu vrijednost, a pojavljuje se i u različitim kontekstima: to ime nose razni projekti, kompanije, dobrotvorne akcije i sl. (ibid.). Smisao priče je u nadmudrivanju. Skitnica ili putnik namjernik je stigao u selo, gladan, i zatražio nešto za jelo od škrte seljanke. Ona ga je odbila rekavši da ni sama nema što jesti. On joj je predložio da se oboje nahrane supom od kamena koju će on napraviti. Miješao je supu na vatri, te lukavstvom naveo domaćicu da mu donese sastojke kao što su, luk, mrkva, so, čak i meso i maslac. Na kraju su zajedno pojeli ukusnu supu, a škrta i sumnjičava seljanka je bila zadovoljna misleći da je stvarno pojela čarobnu supu.

U drugim evropskim verzijama ove priče skitnicu zamjenjuju najčešće vojnici, a nekad i hodočasnici. Umjesto starice na scenu stupaju svi seljani, koji skrivaju hranu jer se boje, ili i sami oskudijevaju zbog rata ili nerodne godine i sl. Seljani su ili škrti, ali radoznali, ili su tek prestrašeni i iscrpljeni, a ponekad i otuđeni i sebični. Došljaci kuhaju juhu od jednog ili više kamena, a seljani, znatiželjni, donose različite namirnice, te zajednički skuhaju pravu gozbu od koje se svi najedu. Pri tom nauče dijeliti i pomagati jedni drugima. Naglasak je i dalje na tome kako su lukavi i spretni došljaci nadmudrili lakovjerne domaćine, i nahranili se, te priča slavi njihovu domišljatost. Usporedba verzija priče može dovesti do diskusije o načinu na koji različite kulture tumače iste događaje, kao i o različitim sistemima vrijednosti koje leže u temelju različitih kultura, kao i o mogućem načinu uzajamnog razumijevanja.

U skladu sa postavljenim ciljevima nastavnog časa opredijelili smo se za ishode: Čita sa razumijevanjem različite vrste tekstova i koristi IKT, te primjenjuje strategije čitanja iz *Zajedničke jezgre nastavnih planova i programa definisane na ishodima učenja za strane jezike* (oblast: čitanje i razumijevanje pročitano, komponenta: čitanje s razumijevanjem), a na osnovu ishoda odabran je indikator za šesti razred osnovne škole: *Tumači nepoznate riječi iz jednostavnih tekstova i identifikuje glavne ideje i bitne detalje u njima*. U uvodnom ili motivacionom dijelu časa nastavnik se oslanja se na prethodno znanje učenika vezano za usmene narodne priče. Za realizaciju planiranog sadržaja koristićemo jednostavnu, ali kreativnu tehniku učenja, tzv. KWL tabelu, te ponoviti ono što su učenici tokom prethodnog obrazovanja naučili o usmenoj književnosti i pričama uopšte, a naravno sve te ideje treba iskazati na stranom jeziku, koristeći jednostavni vokabular ili rečenične strukture. Dakle, u tom dijelu časa u rubriku K (know) u tabeli upisujemo pojmove kojih se učenici sjećaju, a vezani su za narodnu književnost i priče. Učenici se potiču da gledajući ilustracije priče zarone dublje i razmisle o tome što žele izvući iz teksta, i te pojmove upisujemo u rubriku W (want to know). Vrste pitanja će ovisiti o onome što već znaju o temi ili o tome koliko su zainteresirani za nju. Ova aktivnost ih potiče da čitaju sa svrhom.

Radi lakše organizacije rada, a za potrebe glavnog dijela časa učenici su nasumičnim odabirom podijeljeni u 4 grupe od po 4 ili 5 učenika. Sljedeća aktivnost je slušanje priče, obrada novog vokabulara, te čitanje priče. Učenicima će, također, biti objašnjeno da se u njihovim udžbenicima nalazi samo jedna od verzija ove narodne priče koja u mnogim evropskim zemljama ima svoje verzije, ali kod svih je zajednička poveznica poruka priče koju učenici trebaju sami da izvuku nakon čitanja i analize. Nakon ovih aktivnosti slijedi rad u grupama, gdje svaka grupa dobija različite zadatke koji, nakon što se realizuju u stvari

ISTRAŽIVANJA

daju odgovore na našu rubriku “want to learn”. Učenici u grupama određuju elemente priče – jedna grupa opiše kratko mjesto i vrijeme radnje i izdvoji glavne likove, druga grupa određuje njihove osobine, treća grupa poreda događaje u priči hronološkim redosljedom i navodi glavni problem (konflikt/temu) u priči, četvrta grupa traži rješenje problema i određuje pouku priče. Nakon rada na zadacima, članovi grupe prezentuju rezultate rada, koristeći uglavnom kratke i konkretne rečenice. Nakon ovih aktivnosti popunjavamo stupac “L” (learn), tj. ono što smo naučili, i tako smo zaokružili aktivnost vezanu za glavni dio časa. U završnom dijelu časa sve grupe dobiju nastavne listiće na koje pišu svoj recept za magičnu (kamenu) supu koristeći vokabular vezan za hranu koji se spominje u priči. Rad učenika se cijelo vrijeme nadzire i prati, te se diskutuje s njima o rezultatima njihovog rada i daju im upute za sljedeći čas na kojem će koristiti neke jednostavne digitalne alate i tehnologije da bi ponovili najvažnije segmente vezane za priču i obogatili svoj vokabular.

Od učenika se očekuje da aktivno učestvuju u radu, prate uputstva, smjernice i upute nastavnika, međusobno tiho komuniciraju, te dolaze do zaključka o datoj temi (u ovom slučaju je to nadmudrivanje između skitnice i škrte starice, tema karakteristična za narodnu priču). U nastavku možemo vidjeti krajnji rezultat ovakvog nastavnog časa, odnosno učeničke radove na datu temu.

KWL Table		
Know What do I already know about this subject?	Want to know What do I want to learn about this subject?	Learn What did I learn about this subject?
<ul style="list-style-type: none"> - folktales - fables - fairy tales - a story from the past - traditional among people - typically passed on by word (orally) - a special kind of hero story - characters are usual animals or people - usually a character must face an impossible test/solve very difficult problem - shared among generations - presenting everyday life lessons and useful information - have a moral or teach a lesson - common topics: good vs. evil, love, courage, wisdom etc. 	<p>What is the setting? Time of the story? Who is the main character? Characteristics of the main characters</p> <p>Sequence of events?</p> <p>What is the problem/conflict in the story? How did the characters solve the problem?</p> <p>Why did the tramp use stone? What is the recipe for stone soup? (What ingredients did the tramp put into the soup?)</p> <p>Was the soup delicious? What is the moral of the story?</p>	<p>The village Past, long time ago The tramp, old woman The tramp - wise, smart, cunning, calm The old lady - mean, stingy, naive, suspicious, curious</p> <p>The tramp came to an old woman's house. He was hungry. He asked the old women to give him some food. He suggested to make soup using his magic stone. She was curious and brought him many ingredients for magic, stone soup. They ate soup together. It was delicious. The old lady thought the soup was magic.</p> <p>The old lady didn't want to give any food to the tramp. The tramp was smart and outwitted the old woman, so she gave him all the ingredients for the soup.</p> <p>The stone was just a trick The ingredients: water, salt, pepper, vegetables (potatoes, carrots, beans, onions), meat</p> <p>It was delicious. The value of sharing: it is always good to share things with people - it makes you happy.</p>

Stone Soup

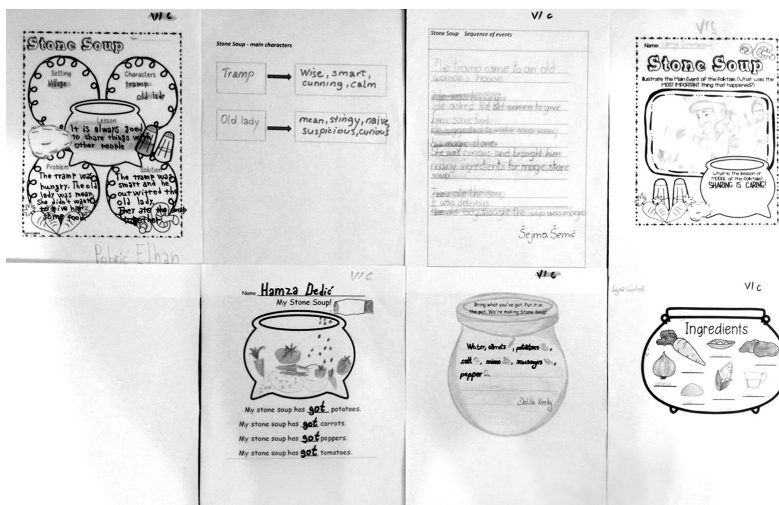
New words:

tramp /tramp/ - skitnica
mean /mi:n/ - zloban
fetch /fetʃ/ - donijeti
saucepan /sɑ:spən/ - lonac
cellar /ˈsɛlə/ - podrum
delicious /dɪˈlɪʃəs/ - ukusno
loaf /ləʊf/ - štruca, vekna (hljeba)
ham /həm/ - šunka
sausage /ˈsɔ:sɪdʒ/ - kobasica

Useful expressions:

It's a pity
after a while

Slika 2. Predviđeni izgled table

Slika 3. Primjer učeničkih radova

Važno je napomenuti da se ova nastavna jedinka obrađuje dva časa, a na drugom času su predviđene neke aktivnosti koje se vežu za upotrebu IKT – a i upotrebu usvojenog vokabulara kroz govorne vježbe.

Mogućnosti za međupredmetnu korelaciju u šestom razredu osnovne škole

Osim u nastavi bosanskog jezika i književnosti engleskog jezika, u šestom razredu narodna priča može poslužiti kao polazište za časove drugih nastavnih predmeta: njemački i turski jezik (drugi strani jezik), historija, vjeronauka, muzička kultura, likovna kultura i tjelesni i zdravstveni odgoj i uspješno se može provesti međupredmetna korelacija.

U nastavi njemačkog i turskog jezika, koji se u HNK – u izučavaju kao obavezni predmeti sa pravom izbora ili kao drugi strani jezici, obradit će se dvije kratke narodne priče: *Legenda o gradnji Djevojačke kule* (turski jezik) i *Legenda o nastanku Klagenfurta* (njemački jezik). Analiza legendi omogućit će učenicima da legende uporede sa usmenim pričama obrađenim na časovima bosanskog jezika i književnosti i engleskog jezika. Uočić će se razlika između kratke, šaljive narodne priče sa stvarnim/mogućim događajima i likovima i legendi u kojima su prisutna fantastična bića poput proroka, zmajeva i natprirodno snažnih ljudi, a uporedit će se i odlike usmene književnosti sa različitim govornih područja.

Na času historije govorit će se o legendama o trojanskom konju i Minotauru, dvije legende koje su u skladu za nastavnim sadržajima predviđenim NPP – om, a ta obrada omogućit će učenicima da spoznaju značaj usmenih predaja u kontekstu historije i povezanost usmene predaje i historije kao nauke, što upućuje na mogućnost interdisciplinarnosti usmene književnosti i historije. “Uključivanje predaja u povijesni pogled može se promatrati kao dio nove povijesti. Termin je to koji se rabi za određenu orijentaciju i shvaćanje povijesti (Bertoša, 2002: 297) koji napuštaju naraciju o velikim događajima i protagonistima (ibid., 283). Štoviše, nova povijest prihvaća metode, teme i predmete istraživanja koji su tradicionalno pripadali etnologiji i kulturnoj antropologiji, koja se od društvenih znanosti afirmirala kao najvažnija disciplina za rekonstruiranje povijesne zbilje” (Lukec, 2019).

U nastavi muzičke kulture, za koju NPP u šestom razredu predviđa učenje četiri muzičke igre s ciljem da učenici učenjem muzičkih igara upoznaju narodnu tradiciju naroda Bosne i Hercegovine i zemalja iz regije odnosno najbližeg okruženja i drugih zemalja (<https://skolegijum.ba/static/files/pdf/docs/52df9345338c0.pdf>, *Okvirni nastavni plan i program za devetogodišnju osnovnu školu u Federaciji Bosne i Hercegovine*). Moguće je ove nastavne sadržaje povezati sa usmenom književnošću, a korelacija je moguća i kroz proučavanje opere jer je narodna anegdota *Ero s onog svijeta* tridesetih godina XX vijeka poslužila književniku Milanu Begoviću i kompozitoru Jakovu Gotovcu kao predložak za istoimenu operu. Poređenje opere i narodne anegdote omogućit će učenicima da uoče sličnosti i razlike u različitim umjetnostima, ali i integraciju znanja, što je jedna od prednosti korelacijsko – integracijskog metodičkog sistema u osnovnoškolskoj nastavi. Korelaciju je moguće ostvariti i sa nastavom tjelesnog i zdravstvenog odgoja pošto NPP predviđa da se u šestom razredu razredu obradi narodni ples po izboru iz zavičajnog područja, što se, poput obrade djela usmene književnosti, može smatrati izučavanjem folklornih motiva u nastavi. Na kraju, nastava likovne kulture, također, je pogodna za međupredmetnu korelaciju; na času likovne kulture moguće je ilustrirati dijelove priča obrađenih u nastavi jezika, a i sam NPP predviđa korelaciju “sa drugim predmetima, povezivanje sadržaja drugih predmeta: maternji jezik / pripovijetka, bajka, pjesma, poslovice .../ Rad na očuvanju tradicija i narodnih običaja: prigodni praznici, značajni datumi, kulturno/etnografsko naslijeđe” (ibid.)

Nakon realizacije predviđenih sadržaja, učenici šestog razreda dobit će link za pristupu digitalnom alatu Padlet, gdje će biti predstavljeni svi obrađeni sadržaji, a učenici će na taj način imati pristup svim sadržajima na jednom

mjestu, a moći će komentarisati sadržaje, napisati svoje dojmove, mišljenja i postaviti pitanja. Ovakav pristup obradi usmene književnosti zahtijeva dodatni angažman nastavnika, međusobnu saradnju tokom planiranja i realizacije sadržaja, usklađivanje metoda rada, ali rezultat podučavanja je integracija znanjā, veća zainteresovanost učenika, sagledavanje jedne teme sa različitih aspekata. Književni sadržaji u osnovnoj školi uspješno se usvajaju uz korelacijsko – integracijski pristup, koji nastavu jezika i književnosti čini dinamičnijom, raznovrsnijom i otvorenijom, što znači pozitivan pomak za nastavnike i učenike. Bitno je još napomenuti i to da na ovakvim časovima učenici, uz razvoj digitalnih kompetencija, imaju mogućnost razvijati i tzv. 4K: *kreativnost* – rade zadatke koji od njih zahtijevaju da budu kreativni i sagledaju i posmatraju datu temu iz raznih perspektiva; *komunikacija* – imaju mogućnost da komuniciraju međusobno a i sa nastavnikom; *kooperacija* (saradnja) – rad u grupama ili paru; *kritičko mišljenje* – mogu dati svoje mišljenje o datoj temi, te obrađenu temu povezati sa drugim nastavnim predmetima u cilju svrsishodnije primjene naučenog

Zaključak

Savremeni način života, ubrzani razvoj, drugačiji interesi učenika, neki su od razloga zbog kojih nastava mora ići u korak sa razvojem društva, nauke i tehnologije, svakim danom biti inovativnija kako bi zainteresovala učenike, motivisala ih za usvajanje znanja, samostalan istraživački rad i cjeloživotno učenje. Evidentno je da postojeći razredno-predmetni sistem obrazovanja ne odgovara potrebama savremenog društva, a jedan od načina njegovog prevazilaženja je integrativna nastava, zasnovana na principima korelacije i integracije, koja omogućava da se nastavnoj obradi književnih djela, u ovom slučaju usmenih priča, pristupi na nov, stvaralački način, stavljajući učenika u poziciju subjekta koji kritički i kreativno prilazi analizi i interpretaciji djela, razvijajući u tom procesu kreativnost i sposobnost kritičkog mišljenja.

Uradusmoprikazalijedanodnačinakakokoristitikorelacijsko–integracijski pristup u osnovnoškolskoj nastavi na primjeru analize usmene priče iz različitih govornih područja, integrirajući znanja o folkloru i tradiciji naše zemlje, ali i evropskih zemalja. Ovakav način rada podrazumijeva napuštanje tradicionalne zatvorenosti nastavnih predmeta i afirmaciju međupredmetne korelacije, integracije sadržaja i interdisciplinarnog pristupa usmenoj književnosti što oživljava nastavu, učenicima nudi više izvora znanja i mogućnost samostalnog donošenja zaključaka, uči učenika kako se u uči i povezuju sadržaji različitih

nastavnih predmeta, potiče učenike na međusobnu saradnju i pomaganje, povećava aktivnost nudeći učenicima da uče iz različitih izvora, upoređuju, zaključuju, iznose kritički stav, obrazlažu i argumentuju. Na kraju zaključujemo da na uspješno učenje dijelom utječu vanjski faktori, ali ključan element je kvalitetno poučavanje koje treba biti pročišćeno od formalizma jer ciljevi i ishodi učenja uvijek trebaju biti usmjereni ka upotrebnom znanju i razvijanju kompetencija neophodnih za kvalitetan život i rad u dinamičnom okruženju XXI stoljeća.

CONTEMPORARY APPROACHES TO INTERPRETATION OF FOLK LITERATURE IN PRIMARY SCHOOL

ABSTRACT

The imperative of the teaching process in the modern age is to adapt to the requirements and interests of the modern student and permeation of the content of different subjects and linking their goals, tasks and activities into one whole. All of this means introducing innovative and modern teaching strategies that will make learning fun, open and collaborative. In this paper, we present some of the modern methods of active learning in teaching Bosnian language and literature and in English language that allow students to acquire through research and interaction with other students, new knowledge and skills in an environment where they will learn how to learn. The focus is on educational strategies that put students' creativity, innovation, critical thinking and the way of acquiring knowledge through their own efforts, but also through cooperation, as opposed to the methods of traditional teaching. The teaching system, which includes intra-subject and inter-subject connection of teaching contents, aims to enable students to implement the newly acquired knowledge in their cognitive, life and emotional experience.

Keywords: modern teaching, teaching strategies, interdisciplinary correlation, folk literature.

Literatura:

- Bejtić, A. (1955). Šaljive narodne priče. Zagreb: Seljačka sloga.
 Božin, S., Milović, S. Pašalić, A. i Schröder, B. (2011). Svatko uči na svoj način. Agencija za odgoj i obrazovanje.

- Čubelić, T. (1970). Narodne pripovijetke. Zagreb: Zrinski.
- Krumes Šimunović, I., Blekić, I. (2013). Prednosti korelacijsko-integracijskog sustava u pristupu književnom djelu. *Život i škola*, 29 (1), 168-187.
- Dervišević, A. (2016). *Novelistička i šaljiva priča u bošnjačkoj usmenoj prozi*. Sarajevo: Slavistički komitet.
- Hasić, Z. (2009). Čitanka za 6. Razred. Tuzla: Bosanska riječ.
- Jović, S. (2019). *Međupredmetno povezivanje obrazovnih sadržaja*. Diplomski rad. Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Učiteljski fakultet. Preuzeto sa <https://repository.ufri.uniri.hr/islandora/object/ufri%3A628/datastream/PDF/view>, pristupljeno 25.3.2022.
- Luček, K. (2019). *Usmene predaje kao izvor znanja o mjestima na primjeru sjevernomoslavačkih sela*. Bjelovar: Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad, Vol. No. 13.
- Narančić Kovač, S. (2007). Spona jezika i kultura: kako uklopiti književnost u nastavu engleskog jezika. U: Blaženka, Đ. (ur.) *Dijete i jezik danas: Zavičajnost u nastavi hrvatskog jezika. Interkulturalnost u nastavi stranih jezika*.
- Popović, T. (2007). *Rečnik književnih termina*. Beograd: Logos Art.
- Salopek, A. (2012). *Korelacija i integracija u razrednoj nastavi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Vidović, E., Krstović, M. (2009). *Kratke narativne vrste u udžbenicima engleskoga jezika za osnovnu školu*. 3. specijalizirani znanstveni skup Rano učenje hrvatskoga/materinskoga/stranoga jezika 3 - 1 401-409.
- Vilotijević, N. (2006). *Integrativna nastava prirode i društva*. Beograd: Školska knjiga.
- Okvirni nastavni plan i program za devetogodišnju osnovnu školu u Federaciji Bosne i Hercegovine*, preuzeto sa <https://skolegijum.ba/static/files/pdf/docs/52df9345338c0.pdf>, pristupljeno 24.3.2022.
- Smjernice za implementaciju zajedničke jezgre nastavnih planova i programa za kroskurikularno i međupredmetno područje definirano na ishodima učenja*, (2015). Mostar: Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje. Preuzeto sa <https://aposo.gov.ba/sadrzaj/uploads/Smjernice-za-kroskurukularno-2.pdf>, pristupljeno 30.3. 2022.
- ZJNPP-a definisana na ishodima učenja za maternji jezik*. (2013). Mostar: Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje. Preuzeto sa <https://aposo.gov.ba/sadrzaj/uploads/ZJ-definisana-na-ishodima-u%C4%8Denja-u-BiH.pdf>, pristupljeno 20.3. 2022.

Prof. Emina Horić
Filozofski fakultet, Univerzitet u Zenici

UDK 371.67:811.112.2'271.14
DOI 10.57136/2744-2500.2022.17.17.141
Stručni rad

ANALIZA GREŠAKA U UDŽBENIKU „PRIMA 1 – UDŽBENIK NJEMAČKOG JEZIKA ZA ŠESTI RAZRED DEVETOGODIŠNJE OSNOVNE ŠKOLE (DRUGI STRANI JEZIK)“

SAŽETAK

Udžbenik je jedno od najbitnijih nastavnih sredstava, ali i vodeće nastavno sredstvo za rad na času u školi i mora biti precizno kreiran. Udžbenici stranih jezika moraju zadovoljavati posebna pravila, kako bi učenike podučili određenom (pod)nivou njemačkog jezika kao drugog stranog jezika. Na predmetu *Analiza grešaka u nastavi njemačkog jezika* su analizirane greške udžbenika, koji se koristi u osnovnim školama. On nosi naziv *PRIMA 1– Udžbenik njemačkog jezika za šesti razred devetogodišnje osnovne škole (drugi strani jezik)*, te je prvi susret učenika sa njemačkim jezikom kao drugim stranim jezikom unutar obrazovnog sistema. Ovaj rad ima dva cilja. Prvi cilj jeste da skrene pažnju na greške u udžbeniku za njemački kao drugi strani jezik u prvoj godini učenja. Drugi cilj ovog rada jeste da bude vodilja autorima budućih udžbenika, koja će da ih usmjeri ka što boljoj izradi udžbenika sa što manje grešaka.

Ključne riječi: udžbenik, nastavno sredstvo, njemački jezik, analiza grešaka, drugi strani jezik

Uvod

Nastavnici i nastavnice, koji rade u osnovnim i srednjim školama, svjesni su koliko je udžbenik ključan u nastavi i koliko ulogu ima u održavanju kvalitetne nastave i podučavanju učenika, u ovom slučaju, njemačkim kao drugim stranim jezikom. Udžbenik predstavlja jedno od najkritiziranih nastavnčkih sredstava. Školski udžbenik predstavlja (prema principima psihologije, didaktike, pedagogije i metodike) uređen izvor znanja. Bez udžbenika u nastavi je gotovo nezamisliv rad na većini nastavnih predmeta (Marsh, 1994: 18).

On je sredstvo za rad, te instrument komunikacije između nastavnika i učenika. Udžbenik je didaktičko – metodički oblikovano nastavno sredstvo. Koristi se u odgojno – obrazovnom radu u osnovnoj i srednjoj školi za sticanje znanja, za formiranje stavova, podsticanje kritičkog razmišljanja kod učenika i učenica, za unaprjeđenje funkcionalnog znanja i razvoj emocionalnih sposobnosti učenika i učenica, te razvoj intelektualnih sposobnosti. Sadržaji jednog udžbenika su utvrđeni nastavnim planom i programom. Taj nastavni plan i program je baziran na ishodima učenja.

Unutar *Zakona o udžbenicima u Kantonu Sarajevo* je navedeno, da se udžbenik koncipira tako, da se ne predviđa mogućnost za crtanje i pisanje, osim u udžbenicima stranih jezika, gdje je to neophodno za savladavanje određenih nastavnih sadržaja. Udžbenik može biti *cjelovit* (dakle, samostalan) ili *razgranat* (dakle, u više dijelova, sa neobaveznom radnom sveskom, zbirkom zadataka i sl.).

Spisak udžbenika/radnih udžbenika koji će se koristiti u redovnim osnovnim školama čiji je osnivač Skupština Zeničko-dobojskog kantona u školskoj 2020./2021. godini nudi ovaj udžbenik njemačkog kao drugog stranog jezika za šesti razred grupe autora (Vahidin Preljević, Marija Maležić, Jelka Dežman, Gertruda Konstanjšek). Udžbenik nosi naziv **PRIMA 1 – Udžbenik njemačkog jezika za šesti razred devetogodišnje osnovne škole (drugi strani jezik)**, Izdavačke kuća „*Nam*“ Tuzla i sadrži 23 lekcije.

Prilikom izrade ovog rada se konsultovao Zakon o udžbenicima Kantona Sarajevo, s obzirom na to da je to jedini dokument o udžbenicima koji je unutar Federacije Bosne i Hercegovine javno dostupan.

Analiza grešaka u udžbeniku PRIMA 1

Analiza grešaka udžbenika za njemački kao drugi strani jezik za šesti razred devetogodišnje osnovne podrazumijeva analizu grešaka iz različitih uglova.

Unutar analize grešaka ovog udžbenika, sve 23 lekcije su analizirane na način, da li nude induktivan ili deduktivan pristup u usvajanju novih znanja, da li učenici i učenice unutar lekcije razvijaju sve četiri jezičke kompetencije, potom da li vježbaju izgovor pojedinih glasova u zadacima. Kao dio analize grešaka udžbenika analizirane su lekcije, na način da li se u lekcijama javlja jedna ili više nepoznatih koje učenici i učenice moraju istodobno usvojiti. Vokabular u udžbeniku analiziran je, između ostalog, i na osnovu toga, da li ulazi u preporučeni vokabular za podnivo njemačkog kao drugog stranog jezika

predviđenog za šeste razrede osnovnih škola. Ova analiza grešaka sadrži i analizu sadržaja udžbenika, odnosno da li su tematske cjeline primjerene za učenike i učenice ove starosne dobi, tj. podnivoa, koji izučavaju. Na samom kraju analizirani su nastavni principi, tj. da li su neki od nastavnih principa prekršeni unutar lekcija ili zadataka udžbenika.

Induktivan/deduktivan pristup

Induktivna i deduktivna metoda se razlikuju u nastavni stranih jezika. U induktivnom učenju, tok informacija (od specifičnog ka općenitom) je usmjeren na učenika, dok je sa druge strane, u deduktivnom učenju (od općeg ka specifičnom) tok informacija usmjeren više na nastavnika – u ovom slučaju, istraženo je da li zadaci udžbenika nude induktivan ili deduktivan pristup učenju i usvajanju novih znanja. Svaka lekcija počinje ilustriranom pričom, a unutar svake priče nalaze se tri glavna lika (Jörg, Susi i Karin). Ilustrirana priča sadrži balončice, u kojima se nalazi tekst na njemačkom jeziku, koji izgovaraju likovi.

Sve lekcije udžbenika počinju isto - ilustriranom pričom na prvoj strani čiji balončići ne sadrže nikakav tekst, a na sljedećoj strani, ilustriranom pričom, gdje balončići sadrže tekst, koji aludira na dijalog između likova. Sam ovaj zadatak nema postavku zadatka koji će uputiti učenike šestog razreda devetogodišnje osnovne škole šta da rade sa ilustriranom pričom sa i bez teksta, te je samim tim suvišna stranica udžbeniku.

Mora se dodati da je zabranjeno pisanje po ovom udžbeniku, što je naglašeno na uvodnoj koričnoj strani, gdje piše: *“Zabranjeno crtanje i pisanje po udžbeniku.”*, te se ovim briše mogućnost pisanja unutar udžbenika. Mora se naglasiti da unutar *Zakona o udžbenicima u Kantonu Sarajevo* stoji, da se u udžbeniku ne predviđa mogućnost za crtanje i pisanje, osim u udžbenicima stranih jezika, gdje je to neophodno za savladavanje sadržaja.

Da bi učenici razumjeli sadržaj dijaloga na ilustraciji svake lekcije, moraju da znaju sve nepoznate riječi unutar dijaloga. Tako se u prvoj lekciji javljaju brojevi (od 1 do 10), te oni nisu napisani slovima. Djeca moraju unaprijed znati brojeve, pisati i izgovarati, kako bi uopšte mogli pročitati i razumjeti dijalog sa ilustracije, što govori da je deduktivan pristup na samom početku učenja njemačkog prisutan.

U petoj lekciji udžbenika, gdje se javljaju određeni i neodređeni član u sva tri roda i prisvojna zamjenica *mein-*, zadatak zahtijeva da članove i prisvojnu zamjenicu samo ponavljaju nakon slušanja audiozapisa, dok u šestoj lekciji,

prilikom učenja boja na njemačkom jeziku, učenici ne mogu da postepenim putem unutar zadatka dođu do spoznaje boja na njemačkom jeziku, nego su im boje predstavljene odmah u zadatku, na način da su životinje obojene (npr. krava u crveno, riba u zeleno, miš u žuto itd.) i na taj način razlikuju boje.

Zadatak sedme lekcije je konstruiran tako, da učenici vlastitim umnim radom prepoznaju društvenu igru, koja se nalazi na slici, te od toga tvore rečenice. Induktivan pristup učenju je prisutan i u narednoj lekciji, gdje se prilikom konjugacije glagola *klettern*, *schaukeln*, *spielen*, *tanzen* jasno vidi gramatički nastavak *-t*, gdje učenici vježbaju prezent trećeg lica jednine, dok se u istoj lekciji javlja imperativ, koji je samo ispisan, i koriste ga kao takvog.

Akuzativ neodređenog člana je u narednoj lekciji objašnjen tako, da svaki rod imenice odgovara nekoj boji, te se na taj način vježba kroz zadatak.

Unutar lekcija udžbenika za šesti razred ističe se u većoj mjeri deduktivni pristup, gdje je većinom gramatika *servirana* i samo se ponavlja imitacijom u zadacima (što je jedan od najčešćih tipova zadataka unutar lekcija).

Jezičke kompetencije i izgovor

Usvajanje stranog jezika se odvija postepenim usvajanjem nivoa jezičke kompetencije. Jezička kompetencija je skup svih znanja i vještina, kojima čovjek vlada prilikom komunikacije, koju sprovodi jezičkim aparatom.

Od ukupno 152 zadatka unutar 23 lekcije udžbenika za šesti razred, kroz 92 zadatka se javlja razvijanje jezičkih kompetencija. Dakle, u ukupno 61% svih zadataka unutar udžbenika se razvijaju jezičke kompetencije. Konkretno, samo dvije jezičke kompetencije *Hörverstehen* (tzv. *slušanje i razumijevanje*) i *Sprechen* (jezička kompetencija *pričanje*) su zastupljene u ukupno 92 zadatka od mogućih 152. Jezička kompetencija *slušanje i razumijevanje* je za par procenata manje zastupljena od jezičke kompetencije *pričanja* i nosi ukupno 25% svih zadataka, dok je jezička kompetencija *pričanja* zastupljena sa 36% od ukupnog broja zadataka. Jezičke kompetencije *Schreiben* (*pisanje*) i *Leseverstehen* (*čitanje i razumijevanje*) nisu zastupljene u zadacima udžbenika za šesti razred i samim tim se ne razvijaju kroz zadatke u udžbeniku. Na početku svake lekcije u udžbeniku postoji ilustrirana priča sa sličicama i tekstom koja nema postavke zadatka, gdje likovi u balončićima razgovaraju jedno s drugim. Samim tim, to bi bio samo zadatak za čitanje teksta, a ne za uvježbavanje jezičke kompetencije *čitanja i razumijevanja*. Ono što je zanimljivo, jeste da svaki drugi po redu zadatak (zadatak B) unutar svake lekcije sadrži kompetenciju *slušanje i razumijevanje*.

Udžbenik i lekcije udžbenika nisu bazirane na razvijanju sve četiri jezičke kompetencije.

Od ukupno 152 zadatka u udžbeniku, 60 zadataka (tačnije 39% zadataka) unutar udžbenika za šesti razred čini vježbanje izgovora kao akustične formulacije glasova, riječi ili rečenica njemačkog kao drugog stranog jezika kod učenika šestog razreda devetogodišnje osnovne škole. U vježbanje izgovora spada i 11 zadataka, u kojima se javljaju pjesmice, koje se metodom imitacije i čitanja teksta pjesmice vježbaju. Za pjesmice su tu i audiozapisi na CD-u i tekst svake pjesme ispisan na kraju udžbenika.

Jedna ili više nepoznatih

Svaka lekcija unutar udžbenika za njemački kao drugi strani jezik za šesti razred počinje za ilustracijom, koja sadrži oblačiće sa tekstom i koja priča određenu priču – riječi unutar oblačića su nepoznate djeci, koja tek uče njemački jezik kao drugi strani jezik, te ih ima više.

U prvoj lekciji, koja nosi naziv „Hallo!“ se javlja više nepoznatih:

- prezent gl. *sein* u 1. i 2. licu jednine;
- imperativ;
- lična zamjenica;
- brojevi od 1 do 10;
- *wer* – upitna riječ.

U drugoj lekciji naziva „*Wer ist das?*“ se javlja također više nepoznatih: Nepoznate riječi su *Stein*, *schwarz*, *weiß*, *Bruder*, prisvojna zamjenica *mein*, *Hund*, pozdrav *Tschüs*, koji se javlja tek u narednoj lekciji kao naziv lekcije, prezent glagola *sein* u 3. licu jednine, neodređeni član u nominativu itd.).

Također, zadatak F na strani broj 14 iste lekcije (koji upućuje na pjesmicu na strani 99. u knjizi, koja se samo sluša) sadrži nepoznate (glagol *bleiben*, upitna riječ *wo*, *geh'n*, 2. lice jednine modalnog glagola *können*, *Nacht*).

U lekciji br. 3 se javlja i *Genitiv bei Eigennamen* (genitiv vlastitih imena), prezent glagola biti, pored nepoznatih riječi.

U narednoj lekciji javlja i imperativ glagola sa razdvojnim prefiskom (poput *reinkommen*) za šesti razred, gdje razdvojnivi glagoli nisu predviđeni, dok se npr. u lekciji broj 6 javlja više nepoznatih, poput boja, životinja, konjugacije glagola *biti* u množini drugog lica.

Deveta lekcija također sadrži više nepoznatih, poput konjugacije glagola *haben* u množini, neodređenog člana u padežu akuzativu u njemačkom jeziku.

Unutar desete lekcije u posljednjem zadatku (u pjesmici unutar zadatka) postoji više nepoznatih riječi, modalni glagol, odvojivi glagoli, što je otprilike slučaj sa svih 11 pjesmica.

Lekcija br. 12 nosi također više nepoznatih:

- prezent glagola *haben* u 2. i 3. licu jednine;
- negativni član u akuzativu;
- nove imenice semantičkog polja „*školski predmeti*“;
- riječi iz pjesme „*Mein Hut*“ (npr. imenica *Ecke*).

U trinaestoj lekciji se javlja više nepoznatih:

- prezent modalnog glagola *wollen* u prvom licu jednine;
- prezent modalnog glagola *können* u trecem licu jednine;
- nepoznate riječi (*Hahn, Stall, Kuh, Kalb, Gans, Katze, Hase, laufen, dorthin, zurückgehen, klar*)

U lekciji br. 10 pod nazivom „*Spielen wir Schule?*“ uopšte nema nepoznatih, dok u šesnaestoj, petnaestoj i sedmoj lekciji postoji samo jedna nepoznata (u pitanju je nepoznata leksika). U svim ostalim lekcijama se nalazi više nepoznatih.

Tačnije, u 19 od 23 lekcije javlja se više nepoznatih, koju učenici šestog razreda moraju usvojiti, dok se u tri lekcije javlja samo jedna nepoznata. U jednoj lekciji od moguće 23 nema nijedne nepoznate, što je i u sadržaju udžbenika označeno kao *Wiederholung* (bos. *ponavljanje*). U samom sadržaju udžbenika se može vidjeti da se u najvećem broju lekcija javlja više nepoznatih stvari, koje učenici usvajaju kroz zadatke.

Vokabular

Da li je vokabular, koji se javlja unutar udžbenika, adekvatan za učenike šestih razreda devetogodišnje osnovne škole, ovisi o tome da li vokabular u udžbeniku ulazi u predviđen (pod)nivo jezika prema ZEROJ-u¹ za šesti razred devetogodišnje osnovne škole, te da li je značenje pojedinih riječi (ne)prikladno za taj dobní uzrast.

1 Zajednički evropski referentni okvir za jezike je zajednička baza za sve jezike, koja opisuje šta učenici, koji uče strani jezik, trebaju učiti, kako bi koristili jezik u komunikativne svrhe, te daje uvid u to, koje kompetencije i znanja moraju usavršiti, kako bi dosegli određeni nivo jezika (Trim et al, 2013).

Tako se u pjesmici unutar treće lekcije pod nazivom „*Drei Chinesen*“ javljaju riječi, koje djeca, dok slušaju pjesmicu ili dok čitaju, ne mogu razumjeti (možda ni pročitati) jer nisu napisane kao standardni njemački jezik.

Unutar udžbenika se javljaju riječi (*drüben, dumm, Bauernhof, dorthin, Gans, Stall, Kuh, Kalb, Hahn, , Zoo, Affe, , langweilig, quatsch, Löwe, hässlich*), koje ne ulaze u A1 nivo jezika, dok je preporučeni podnivo njemačkog kao drugog stranog jezika za učenike šestog razreda devetogodišnje osnovne škole podnivo A1.1.

Unutar udžbenika se, pored iznad spomenutih imenica, javljaju i pojedini glagoli sa razdvojnim prefiksima, poput *aufpassen, weglassen, weggehen, hingehen, mitmachen, auffressen*.

U lekciji broj 16, likovi unutar ilustrirane priče, koji se nalaze u Njemačkoj i pričanju njemački jezik, plaćaju konvertibilnim markama (KM). Tako sokovi, hrana, sladoled koštaju 2 KM, 5 KM u Njemačkoj.

Dok se unutar 17. lekcije javlja isti slučaj, gdje likovi u Njemačkoj (i oni sami pričaju na njemačkom jeziku) plaćaju konvertibilnim markama, u vježbi A iste lekcije se javlja imenica *Bier*, koja je neprikladna za ovu starosnu dob. U istoj vježbi se javlja rečenica:

„*Viele Fische trinken immer Bier, aber nur vier Tiger trinken Milch.*“ (bos. *Mnoge ribe uvijek piju pivo, ali samo četiri tigra piju mlijeko.*), gdje je sadržaj rečenice ne odgovara stvarnosti.

U 21. lekciji se javlja i riječ *Mist*, koja je također neadekvatna za učenice ove starosne dobi.

Unutar lekcije br. 23 javlja se i semantičko polje *saobraćaj*, koje nije A1.1 podnivo, a samim tim ni preporučeno semantičko polje, koje bi se trebalo obraditi unutar udžbenika.

Sadržaj

Unutar šeste lekcije, boje su predstavljene tako što su životinje obojene pojedinim bojama (npr. krava je ljubičasta, miš je žute boje itd.), i na taj način, učenici se susreću s bojama – boje ovih životinja ne odgovaraju bojama životinja u stvarnosti, te knjiga kroz zadatak daje neadekvatan sadržaj.

Unutar jedanaeste lekcije, u dijalogu ilustrirane priče, djevojčica dječaku govori: „*Mensch, bist du dumm...*“ (bos. „*Čovječe, kako si glup...*“), što sadržaj čini neadekvatnim.

Osamnaesta lekcija, gdje su unutar zadatka, kako bi se opisao izgled osoba sa slike, osobe nazvane *Herr Dick* i *Herr Dünn* (bos. *gospodin Debeli* i *gospodin Mršavi*), opisivajući njihov izgled, također predstavlja neadekvatan sadržaj.

Dvadeseta lekcija, koja prikazuje sadržaj u zoološkom vrtu nije adekvatan, jer učiteljica u ilustriranoj priči učeniku kaže da bi možda htio ostati s majmunom, jer kod njega u kavezu ima puno mjesta, dok se drugi učenici smiju.

Nastavni principi

Nastavni principi su osnovna pravila i zakonitosti, kojima se rukovodi nastavnik/ nastavnica u svom radu, da bi uspješno obavio zadatke nastave. Svaki čovjekov rad odvija se po nekom sistemu, određenim redom.

Tako bi i učenje stranog jezika trebalo da poštuje sljedeći red po načelu sistematičnosti i postupnosti:

- od lakšeg ka težem;
- od jednostavnog ka složenom;
- od bližeg ka daljem;
- od poznatog ka nepoznatom;
- od konkretnog ka apstraktnom.

U više navrata se u udžbeniku krše nastavni principi, poput principa sistematičnosti i postupnosti. U udžbeniku se brojevi rade u prvoj, a abeceda u desetoj lekciji. Kroz sve lekcije se radi izgovor riječi, dok se slova abecede u njemačkom još nisu učila. Kroz lekcije se javlja izgovor pojedinih glasova (npr. uvježbavanje izgovora *ß* se javlja u petoj lekciji, ali se do pete lekcije javlja kroz riječi (u drugoj lekciji, riječ *weiß*). Unutar druge lekcije se javljaju određeni, neodređeni član muškog i srednjeg roda, prisvojna zamjenica u nominativu prvog i drugog lica i upitna riječ *wann*, dakle učenje ne prati „od jednostavnog ka složenom“. Fokus osme lekcije jeste uvježbavanje prezenta trećeg lica jednine i uvježbavanje imperativa drugog lica jednine u jednoj vježbi, čime se krši princip sistematičnosti i postupnosti. Unutar jedanaeste lekcije se krši ovaj princip, jer se uvježbavanje glasa *-h-* kao zadatak javlja u ovoj lekciji, dok su se u ranijim lekcijama pojavljivale riječi sa glasom *-h-*. Trinaesta lekcija sadrži vokabular semantičkog polja „*Bauernhof*“, koji pripada A2 nivou.

Organizacija obrazovnog procesa kroz udžbenik u par navrata krši princip primjerenosti i napora.

“Organizacija obrazovnog procesa koji je primjeren psihičkim i fizičkim karakteristikama polaznika uz uvažavanje i njihove želje

i potrebe za napredovanjem. Organiziranje aktivnosti tako da one polaznicima ne budu ni preteške ni prelagane. I preteški i prelagani zadaci umanjili bi i volju odraslih za aktivnošću u obrazovnom procesu i naveli ih na odustajanje” (Poljak, 1991)

Određeni, neodređeni članovi i prisvojne zamjenice su apstraktne stvari za učenike ove starosne dobi, koje se obrađuju u zadacima jedne lekcije, što nije usklađeno sa fizičkim i psihičkim sposobnostima učenika ove starosne dobi. Na 18. strani se nudi zadatak u vidu pjesmice „*Drei Chinesen*“, koja sadrži tri strofe, od kojih su dvije strofe nisu napisane i otpjevane na standardnom njemačkom jeziku, što nije usklađeno sa fizičkim i psihičkim sposobnostima učenika ove starosne dobi. U jednoj od lekcija, sadržaj je obiman (članovi imenica i prisvojna zamjenica i lične zamjenice *er, sie, es* se obrađuju unutar jedne lekcije), te nije moguće da se usvoji u jednoj lekciji. Zadatak šeste lekcije, u kojem su životinje obojene u različite boje, što nije prava slika stvarnosti, nije usklađen sa psihičkim sposobnostima učenika njihove starosne dobi. Prezent trećeg lica jednine i imperativ drugog lica unutar samo jednog zadatka osme lekcije nije u skladu sa psihičkim sposobnostima učenika starosne dobi.

Princip aktivnosti i razvoja podrazumijeva prisutnost u nastavi: intelektualnu, senzornu, praktičnu i izražajnu, gdje je učenik aktivan subjekt u procesu nastave, gdje je uspjeh učenika jednak udjelom njegove aktivnosti i gdje učenici do spoznaje kroz zadatke dolaze vlastitim umnim radom. Zadatak u kojem je potrebno usvojiti korištenje određenog, neodređenog člana i prisvojne zamjenice ponavljanjem rečenica nakon audiozapisa krši princip aktivnosti i razvoja, jer učenici ove gramatičke strukture ne usvajaju svojom aktivnošću i umnim radom, nego metodom imitacije. Metoda imitacije, kojom se krši princip aktivnosti i razvoja, se javlja i u šestoj lekciji, gdje se ponavljaju korištenje prijedloga *nach/zu/in/um*, a zatim i na mjestu, gdje se ponavljaju koje je boje životinja na slici nakon audiozapisa. Unutar šeste lekcije učenici ne dolaze sami svojim umnim radom do zaključka, kako se kroz prezent mijenjaju modalni glagoli, nego metodom imitacije. U sedamnaestoj lekciji se javlja glagol *kosten* (*koštati*), koji učenici ne mogu vlastitim umnim radom konjugirati u zadatku, nego su dobili već gotove forme u licima jednine i množine, i takve su ih i koristili unutar zadataka. Ista stvar se javlja i kod brojeva od 11 do 20 i kod glagola *essen* i *trinken*. Lekcija br. 20 sadrži zadatak, gdje učenici prilikom rada zadatka ne dolaze do zaključka, kako tvoriti modalne glagole (*wollen* i *können*) kroz lica u prezentu, nego su oblici glagola ispisani u zadatku, te kao takve ih koriste prilikom izrade zadatka.

Poštivanje principa racionalizacije i ekonomičnosti podrazumijeva da u što manjem trošku vremena postigne najveći mogući učinak.

“Smisao je ekonomičnosti da se postigne najveći učinak sa što manjim utroškom vremena, sredstava i snaga. Racionalizirati nastavu znači provesti smišljene, odnosno racionalne promjene u nastavnim postupcima da bi se postigao kvalitetniji rezultat i veći učinak.” (Poljak, 1991).

Čitanje teksta unutar ilustracije, usvajanje nepoznatih riječi, članova (određenih i neodređenih), prisvojne i lične zamjenice, tvorba dijaloga kroz dva zadatka unutar pete lekcije uzima mnogo vremena, da bi se usvojila gramatika i nepoznate riječi. Također, u 19. lekciji, ovaj princip se nije ispoštovalo iz razloga što ovdje postoje vježbe, koje bi uzele mnogo vremena, kako bi se usvojila leksika, tj. vokabular (npr. dijelovi tijela).

Apstraktne činjenice je učenicima ove starosne dobi mnogo teže razumjeti, nego konkretne. Učenje će s psihološkog stajališta biti efikasnije ako je utemeljeno na konkretnim sredstvima. Tako se kroz par primjera unutar udžbenika za šesti razred krši princip očiglednosti i apstraktnosti, poput zadatka šeste lekcije, gdje su životinje obojene u specifične boje (npr. krava u ljubičastu boju), gdje se uče boje. Također, pjesmice sa dosta nepoznatih riječi i bez slike ili pratećeg videa, koje su apstraktne učenicima šestog razreda, su primjer kršenja principa.

U nastavi se uvijek provodi proces raščlanjivanja (diferencijacije). Prema literaturi Poljaka (1991), proces diferencijacije prati proces integracije. Posljednja lekcija ilustracijom nije povezana sa ilustracijama ostalih lekcija, te ne sadrži iste likove. Postoje ukupno 23 lekcije unutar knjige, te je učenicima ove starosne dobi teško povezati sve 23 lekcije u jednu cjelinu, od kojih svaka nosi naslov, koji nema povezanosti sa sljedećim ili prethodnim naslovom.

Učenje je individualna aktivnost, prije svega, ali čovjek ima potrebu da komunicira sa drugima. Samim tim se uvodi i princip individualizacije i socijalizacije, koje je jednim dijelom prekršeno, jer lekcije ne nude mogućnost za rad u grupi, nego samo za samostalan rad i rad u paru.

Zaključak

Ovo istraživanje je nastalo kao rezultat predmeta *Analiza grešaka u nastavi njemačkog jezika*. Izvršena je analiza grešaka u udžbeniku za njemački kao drugi strani jezik, koji se koristi u šestom razredu devetogodišnje osnovne škole.

ISTRAŽIVANJA

Udžbenik PRIMA 1 jeste prvi susret sa njemačkim jezikom u obrazovnom sistemu, stoga je jako bitan. Analiza grešaka gledala se iz više uglova. Prvenstveno, da li zadaci induktivno ili deduktivno uvode učenike šestih razreda u nova znanja (vokabular, riječi, gramatiku i sl.). Zaključeno je da se u kreiranju zadataka udžbenika u većem dijelu koristio deduktivni metod (od općeg ka specifičnom). Analiza jezičkih kompetencija i izgovora podrazumijevala je analizu svakog zadatka udžbenika na osnovu toga, da li se kroz zadatak razvijaju jezičke kompetencije ili izgovor. 61% svih zadataka unutar udžbenika razvija jezičke kompetencije, dok preostalih 39% čini izgovor, tj. uvježbavanje izgovora. 61% zadataka razvija samo dvije jezičke kompetencije, te nije pronađen nijedan zadatak, u kojem se razvijaju druge dvije kompetencije. Vježbanje izgovora se najčešće odvija metodom imitacije.

Sumarni prikaz zastupljenosti zadataka razvijanja jezičkih kompetencija i zadataka izgovora unutar zadataka udžbenika:

Jezičke kompetencije		Izgovor i pjesme	
Slušanje i razumijevanje	Pričanje	Izgovor	Pjesme
38 (25%)	54 (36%)	49 (32%)	11 (7%)

Analizirane su lekcije na način, da li nude jednu ili više nepoznatih prilikom usvajanja novih znanja u lekcijama udžbenika, te je zaključeno da se u 19 od 23 lekcije uvijek javlja više nepoznatih, koje se moraju usvojiti. Ekscerpirani su i pojedini primjeri, gdje se javlja više nepoznatih unutar jedne lekcije. Ekscerpirani su primjeri za svaku analizu. Unutar lekcija je pronađena leksika, koja nije u skladu sa podnivoom jezika, koji je predviđen za šesti razred devetogodišnje osnovne škole (poput sematičkog polja *saobraćaj, na farmi* i sl.), te neprimjerena leksika za ovu starosnu dob (poput riječi *Mist*). Pronađen je sadržaj (slikovni i tekstovni), koji nije adekvatan – poput životinja, obojenih u različite boje, koje ne odgovaraju bojama u stvarnosti (npr. krava je ljubičaste boje). Pronađen je također dio u knjizi u kojem učiteljica govori učeniku da ide u kavez s majmunima, dok se ostala djeca smiju ili gdje djevojčica naziva dječaka glupim, jer ne zna računati. Sedam nastavnih principa je prekršeno u zadacima unutar udžbenika, te su neki primjeri kršenja nastavnih principa ekscerpirani.

ANALYSIS OF ERRORS IN THE TEXTBOOK „PRIMA 1 – GERMAN LANGUAGE TEXTBOOK FOR THE SIXTH GRADE OF A NINE-YEAR PRIMARY SCHOOL (SECOND FOREIGN LANGUAGE)“

SUMMARY

The textbook is one of the most important teaching aids, but also the leading teaching aid for class work at school, and they must be precisely created. Foreign language textbooks must meet special rules in order to teach students a certain (sub)level of German as a second foreign language. Textbook errors were analysed in this paper. The textbook is called PRIMA 1 – German language textbook for the sixth grade of a nine-year primary school (second foreign language). It is the students' first encounter with German as a second foreign language within the educational system. This paper has two goals. The first goal is to draw attention to errors in the textbook for German as a second language in the first year of study. The second goal of this paper is to be a guide for the authors of future textbooks, which will direct them towards the best possible production of textbooks with as few errors as possible.

Keywords: textbook, teaching aid, German language, error analysis, second foreign language

Izvor

PRELJEVIĆ V./ MALEŽIĆ M./ DEŽMAN J./ KONSTANJŠEK G. (2009), *PRIMA 1 – Udžbenik njemačkog jezika za šesti razred devetogodišnje osnovne škole (drugi strani jezik)*, Izdavačka kuća „Nam“, Tuzla

Literatura

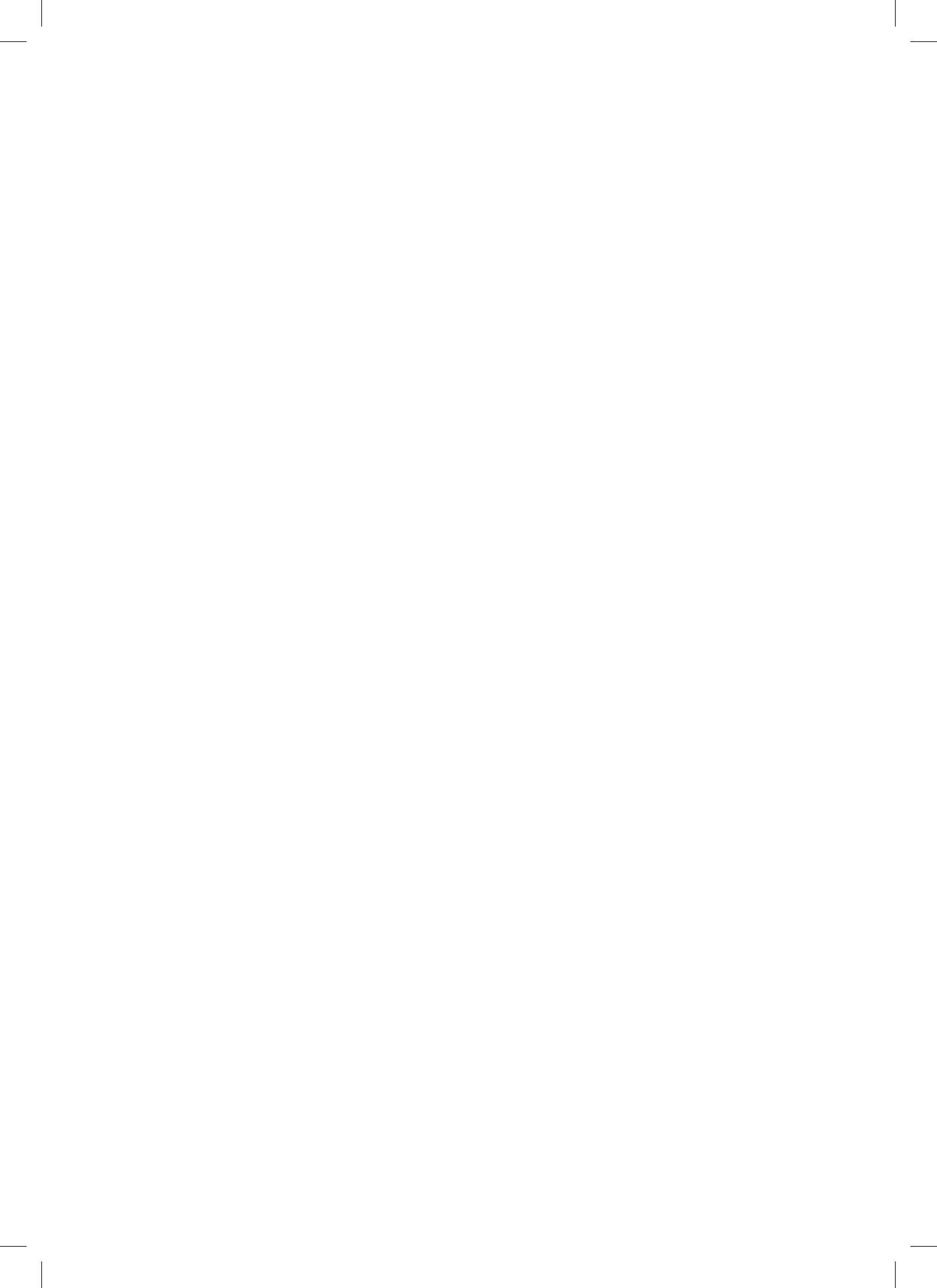
BOGNAR, L./MATIJEVIĆ, M. (1993), *Didaktika*, Školska knjiga, Zagreb
FRAGIADAKI, K. (2002), *Analyse von DAF-Lehrwerken*, GRIN Verlag, Munich
MALIĆ, J. (1986), *Koncepcija suvremenog udžbenika*, Školska knjiga, Zagreb
MARSH, J. C. (1994), *Kurikulum: temeljni pojmovi*, Educa, Zagreb
POLIĆ, B./HASANICA, M. (2021), *Metodika nastave stranih jezika*, Univerzitet u Zenici, Zenica
POLJAK, V. (1980), *Didaktičko oblikovanje udžbenika i priručnika*, Školska knjiga, Zagreb
POLJAK V (1991), *Didaktika*, Školska knjiga, Zagreb

ISTRAŽIVANJA

- POLJAK, V. (1985), *Didaktika, Školska knjiga*, Zagreb
- RICHAUDEAU, F. (1980), *The design and production of textbooks*, Farnborough, Paris
- TRIM J./NORTH B./ COSTE D./ SHEILS J. (2013), *Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen für Sprachen: lernen, lehren, beurteilen*, Klett-Langenscheidt, München
- URKOM, A. (2017), *Jezička kompetencija i savremeno društvo*, Szlav Filologai Tanszek, Budimpešta
- Zakon o udžbenicima Kantona Sarajevo (2019)

SOCIOLOGIJA

Dr. Sabira Gadžo-Šahić
Kemal Čaušević
Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka

UDK 316.334.2:005]-056.24
DOI 10.57136/2744-2500.2022.17.17.157
Pregledni rad

PODUZETNIČKE MOGUĆNOSTI OSOBA S INVALIDITETOM NA PODRUČJU FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE

SAŽETAK

U radu su analizirane mogućnosti i sposobnosti osoba s invaliditetom u oblasti poduzetništva na području Federacije Bosne i Hercegovine, odnosno nastojalo se ukazati na moguće rizike koje nosi sa sobom poduzetništvo, ali i na benefite koji proizlaze iz njega, a to je profit koji je neophodan za unapređenje kvaliteta života bilo koje osobe. Navedeno je posebno bitno za skupine teže zapošljivih članova zajednice među koje spadaju i osobe s invaliditetom, a koje kroz proceduru ulaska u svijet poduzetništva mogu ostvariti sebi, ali i određenom broju drugih članova zajednice adekvatno radno mjesto. S tim u vezi posebno su analizirane ključne osobine ličnosti za bavljenjem poduzetništvom. Kroz realizirano istraživanje, posebno se, nastojalo doći do saznanja koliko su same osobe s invaliditetom osnažene za ulazak u svijet poduzetništva, te koliko su zadovoljne i da li su upoznate sa pogodnostima koje sistem nudi svim onim osobama koje se odluče za pokretanje vlastite poduzetničke ideje.

Ključne riječi: poduzetništvo, poduzetnik, osoba s invaliditetom

Uvod

Nejednake mogućnosti u svim oblastima uključujući i poduzetničke predstavljaju svakodnevnicu osoba s invaliditetom. Stoga ne iznenađuje što se u literaturi (Termiz, 2005:20) ističe da: "U svim društvima, društvenim sistemima postoje subjekti koji su iz raznih razloga nesposobni da ostvaruju društveno tolerantnu egzistenciju - socijalnu poziciju, te imaju izrazitu potrebu za pomoć drugih u prilagođavanju". Za unaprjeđenje kvalitete života ključno je da pojedinac bude uključen u svijet rada i/ili poduzetništva. Stoga ne iznenađuje da se u Općoj

deklaraciji o pravima čovjeka (1948) posebno ističe da “svako ima pravo na rad, na slobodan izbor zaposlenja, na pravične i zadovoljavajuće uslove rada i na zaštitu od nezaposlenosti” (čl. 23). Garantirano pravo na rad osobe s invaliditetom na području Federacije Bosne i Hercegovine, kao i u ostatku države, ostvaruju teže od drugih članova zajednice, a kao razlog navedenom je nepovoljna situacija i visoka stopa nezaposlenosti u ukupnoj populaciji države. Navedeno je posebno evidentno u vremenu kriza iz kojih su proizašle mnoge negativne promjene koje su rezultirale povećanjem broja nezaposlenih u općoj populaciji stanovništva. Stoga se može konstatirati da problem nezaposlenosti, koji je prisutan u svim društvima, pogađa sve građane, ali ipak najviše osobe s invaliditetom kao najvulnerabilnije grupe korisnika socijalne zaštite, ali i najvulnerabilnije grupe u skupu nezaposlenih osoba. Kao posljedica nezaposlenosti osoba s invaliditetom u literaturi (Lakićević, 2012:171) se navode predrasude o mogućnostima i sposobnostima ove skupine građana u oblasti zapošljavanja, ali i poduzetništva kao mogućeg načina prevazilaženja nezaposlenosti. Nemogućnost pronalaska adekvatnog zaposlenja, koje predstavlja pretpostavku osamostaljenja, sasvim sigurno izaziva i niz drugih socijalnih problema što osobu uvodi u još veću socijalnu isključenost. Pitanje koje se samo po sebi nameće je da li nezaposlenost može biti pokretač motivacijskog procesa da se poduzetništvo iskoristi kao instrument dokazivanja/samodokazivanja sposobnosti i vrednovanja vlastitih ideja? Iako je teško dati odgovor na postavljeno pitanje nesumnjivo da je u tom procesu podrška, posebno za osobe s invaliditetom, koja dolazi od različitih izvora i u različitim oblicima od posebne važnosti. Tako neki autori (Leutar, 2008:44) razlikuju formalnu podršku koju pružaju profesionalci ili sistem i neformalnu koju pružaju članovi porodice, susjedi ili članovi uže zajednice. Podrška sistema se može iskazivati kroz usvajanje kvalitetnog zakonskog okvira, te stoga u ovom kontekstu pod formalnom podrškom može se podrazumijevati kvalitetna zakonski uređena oblast razvijanja poslovnih aktivnosti osoba s invaliditetom što umnogome može doprinijeti povećanju broja samo/zaposlenih pripadnika ove marginalne skupine u državi što bi ujedno značio i njihovu veću socijalnu uključenost.

Poduzetništvo i poduzetnik-pojam, oblici, klasifikacije

Poduzetništvo u najširem smislu riječi predstavlja ekonomsku aktivnost pojedinca ili više partnera da uz određeno ulaganje kapitala i preuzimanje rizika uz neizvjesnosti uđe u poslovni poduhvat s ciljem stvaranja profita. To može biti i

oblik djelovanja u kojem poduzetnik odlučuje što, kako i za koga stvoriti, odnosno koju vrstu usluga realizirati i ponuditi na tržištu pri tom ulazeći u poduzetnički poduhvat, najčešće, ličnim troškom i rizikom s ciljem stjecanja dobiti. Prema nekim autorima (Isaković, 2015:3) poduzetništvo predstavlja i proces u okviru kojeg pojedinac ili grupa identifikuje ideju, planira i implementira je u praksi s namjerom ostvarivanja pojedinačnog ili zajedničkog interesa. Iz navedene definicije proizlazi da je u fokusu poduzetništva čovjek, odnosno naglašava se važnost ljudskog resursa u samom poduzetničkom procesu promatrajući tako poduzetništvo kao osnov društvenog napretka i blagostanja svakog pojedinca, ali i kao poseban faktor stvaralaštva koji se uz rad, kapital i tehnologiju smatra ključnim u postizanju novih proizvoda, usluga i drugih ekonomskih i društvenih djelatnosti. Iz navedenog proizlazi da je poduzetništvo pored prirodnih faktora, rada, kapitala i tehnologija, najvažniji faktor uspjeha u biznisu i može se definirati kao skup ljudskih aktivnosti na kombiniranju resursa radi ostvarivanja određenog poslovnog rezultata (Petković; Berberović, 2013:60). Kada se govori o poduzetništvu neophodno je istaknuti i različite kriterije za klasifikaciju, te da tip poduzetništva označava najprije način rada i obavljanja poduzetničke djelatnosti. S tim u vezi najčešća klasifikacija poduzetništva je na tradicionalni, korporacijski i socijalni oblik poduzetništva. Tradicionalni oblik poduzetništva kao što i sam naziv govori, jeste tradicionalan i ima dugu historiju. Tradicionalno poduzetništvo se prakticira u mikro, malim i srednjim poduzećima koja su organizirane u različitim pravno-organizacijskim oblicima, a čiji je temeljni cilj ostvarenje profita koji pripada vlasnicima kapitala i o čijoj upotrebi samostalno odlučuju (Dračić 2012:9). Stoga je ova vrsta preduzeća vlasništvo najčešće jednog lica, odnosno to su tzv. privatna poduzeća koja predstavljaju oblik organiziranja biznisa gdje je vlasnik cjelokupne imovine u biznisu jedno fizičko lice, koje ujedno direktno participira u procesu menadžmenta, vrlo često i kao top-menadžer. Također tradicionalno poduzetništvo, iako rjeđe može biti partnerski odnos dva ili više lica tzv. partnerstvo ili ortačko društvo što predstavlja oblik organiziranja gdje vlasnici imovine svoje međusobne odnose reguliraju na partnerskim osnovama, na način ili da direktno participiraju u menadžmentu ili da direktno nadziru sam proces menadžmenta (Šunje, 2003:23).

Kao oblik organiziranja biznisa u literaturi (Šunje, 2003:23) se spominje i korporacija ili dioničarsko društvo što predstavlja oblik organiziranja biznisa u okviru kojeg postoji puna razdvojenost vlasničke i menadžerske funkcije i gdje se vlasništvo ostvaruje kupovinom dionica na berzi.

Na kraju kao treći oblik poduzetništva javlja se tzv. socijalno poduzetništvo koje je specifično po tome što mu prioritetni cilj nije stjecanje dobiti radi dobiti,

već nezaobilazno doprinosi i realizaciji ciljeva lokalnog razvoja (Spahić; Šerić, 2017:419). Prateći navedeno socijalna preduzeća koja predstavljaju oblik socijalnog poduzetništva se definiraju kao neprofitne privatne organizacije koje se bave proizvodnjom roba i pružanjem usluga, što je direktno povezano sa njihovim jasnim ciljem da zajednica ima koristi od njihovih aktivnosti (Lakićević, 2013:142). Ona se oslanjaju na kolektivnu dinamiku, uključujući različite tipove zainteresiranih strana u svoja upravljačka tijela, ona visoko vrednuju svoju autonomnost i preuzimaju ekonomski rizik koji je povezan sa njihovim aktivnostima.

Iz same klasifikacije poduzetništva proizlazi da je pokretač poduzetničkog poduhvata poduzetnik jer ni jedno poduzeće ne može raditi bez osnovnog organizacijskog resursa – čovjeka, koji treba svoju ideju pretvoriti u nešto konkretno i na taj način ostvariti svoje ciljeve. Ključ uspjeha u samom procesu pokretanja i realizacije poduzetničkih ideja su znanje, sposobnost i vještine potrebne za projektiranje, realizaciju i vođenje određenih poslovnih aktivnosti, a koje treba da krasi dobrog poduzetnika. Sve navedene vještine poduzetnik stiče formalnim i neformalnim obrazovanjem, a one koje ne može razviti kroz obrazovni proces uglavnom ih nadomješta kreativnošću i inovativnošću. Dakle, poduzetnik je i inovator koji provodi promjene na tržištu kroz provedbu novih aktivnosti kao što su uvođenje novih i kvalitetnijih proizvoda, uvođenje novih načina proizvodnje, otvaranje novih tržišta, pronalaženje novih izvora opskrbe novim materijalima ili dijelovima i slično (Levar; Nikolić, 2012:64). Stoga ne iznenađuje da pojedini autori (Levar; Nikolić, 2012:64) ističu da inovacije i razvoj predstavljaju uzrok i posljedicu poduzetništva, a najčešće su usko povezani s tehnologijom i napretkom u tehnološkom smislu.

Zbog neophodnosti praćenja stalnih promjena u društvu koje nameću nužnost prilagođavanja usluga i proizvoda aktuelnom vremenu, kako se ističe u stručnoj literaturi (Tkalec 2011:39) ključno je cjeloživotno obrazovanje u ovoj oblasti. Kada se govori o kompetencijama koje se stiču kroz proces cjeloživotnog učenja ne smije se zanemariti Preporuka tijela EU o ključnim kompetencijama za cjeloživotno učenje (2018/C 189/01) koje obuhvaćaju: kompetenciju pismenosti, kompetenciju višejezičnosti, matematičku kompetenciju te kompetencije u tehnologiji i inženjerstvu, digitalnu kompetenciju, ličnu i socijalnu kompetenciju te kompetenciju učenja kako učiti, kompetenciju građanstva, poduzetničku kompetenciju i kompetenciju kulture svijesti i izražavanja (Europska komisija, 2018). Dakle, koncept cjeloživotnog učenja shvata se mnogo šire od poduzetništva. Po svemu sudeći poduzetnik mora kontinuirano usavršavati spektar ličnih kompetencija, nastojati ih proširivati,

te ih koristiti kao instrument postizanja i poboljšavanja poslovnih rezultata. Stoga ne iznenađuje da se u stručnoj literaturi (Tkalec, 2011:39) navode: inovativnost, sklonost preuzimanju rizika, samouvjerenost, radoholičnost, svrhovitost, odgovornost i samostalnost, kao temeljne poduzetničke osobine. Neke od navedenih osobina su urođene, a neke su stečene. Isti autor (Tkalec 2011) navodi i objašnjava funkcionalne karakteristike poduzetništva, koje predstavljaju detaljnije prethodno navedeno pri tom navodeći i karakteristike kao što su: altruizam, hrabrost, kreativnost i inovativnost, mudrost, samostalnost, odgovornost, poštenje, radoholičnost, samouvjerenost, sklonost razumnom preuzimanju rizika, strpljenje, stvaralaštvo, svrhovitost, upornost i vizionarstvo. Dakle, u stručnoj i naučnoj literaturi mogu se pronaći mnogi načini na koje se mogu promatrati osobine ličnosti onih koji žele da se bave nekom poslovnom aktivnošću. Prema konceptu 8C popis osobina ličnosti ključnih za one koji se želi baviti biznisom se oslikavaju u sljedećim pojmovima:

- C – Conceptual thinking – sposobnost konceptualnog promišljanja poduzetnika,
- C – Capabilities – sposobnost prepoznavanja poslovnih šansi u okruženju,
- C – Concisious – svjesnost obaveza, samopouzdanja i odgovornosti koje zahtijevaju start-up kompanije,
- C – Congruency – sveobuhvatnost u kontekstu poslova koje poduzetnik obavlja,
- C – Charge emotional – emotivni naboj, u smislu poduzetničkog duha i emocionalne inteligencije, koji postoji u glavi poduzetnika,
- C – Charity – etičnost i moralni integritet u obavljanju posla prema dobroj poslovnoj praksi i vjeri,
- C – Customer oriented – potpuna orijentiranost na klijente i njihovo zadovoljstvo,

C – Competitional spirit – takmičarski duh odnosno konkurentnost u smislu stalnog iznalaženja boljih načina obavljanja posla i kvalitativno drugačijih načina zadovoljavanja potreba klijenata” (Šunje; Čizmić, 2005:476). Navedene osobine neophodno je da posjeduju svi oni koji se namjeravaju baviti poduzetništvom, ali i one koji okružuju te osobe, tj. suradnike kao i one koji mogu da se nađu u ulozi motivatora ili osoba koje podržavaju. Sve elaborirano je posebno važno za suradnike ili članove tima osoba s invaliditetom koje se odluče za pokretanje poduzetničke ideje, jer su to članovi zajednice koji se češće, u svim oblastima, pa prema tome i u oblasti poduzetništva, češće od drugih mogu suočiti sa raznim preprekama, a zbog kojih se, vjerojatno teže opredjeljuju da

krenu u “nesiguran put” kakav može da bude poduzetništvo, a ako se i odluče na taj korak, više od drugih trebaju članove tima, odnosno suradnike koje će krasiti navedene osobine što je ključ za dugotrajan uspjeh. Prema nekim autorima (Šunje 2003) poduzetnička znanja i vještine se uglavnom stiču edukacijom, ali da postoje i one vještine koje se ne mogu steći kroz sami edukacijski proces. U svemu navedenom važno je da osoba zna i može odabrati dobar tim koji će raditi na realizaciji poduzetničkih ideja, a čije članove će krasiti osobine koje se spominju u katalogima kompetentnosti kao što su: sposobnost izgradnje tima, sposobnost rada u timovima, pregovaračke sposobnosti, fleksibilnost, improvizacija, itd.

Problemi u razvoju poduzetničkih sposobnosti osoba s invaliditetom

Problemi u najširem smislu riječi predstavljaju teškoće koje negativno utiču na ostvarivanje određenih ciljeva. Ukoliko se promatraju u kontekstu razvoja poduzetničkih sposobnosti osoba s invaliditetom onda se mogu promatrati kao negativne promjene koje se odražavaju destruktivno na donošenje odluke pojedinca/osobe s invaliditetom za pokretanje određene poduzetničke ideje. Bazična pretpostavka za donošenje te odluke, odnosno da bismo mogli govoriti o adekvatnim uslovima, koji neće biti opterećeni problemima, za bavljenjem poduzetništvom bilo koje vrste neophodno je da postoje adekvatni zakonski propisi koji reguliraju tu oblast. Postojeći propisi na području Federacije Bosne i Hercegovine uređuju uslove osnivanja i registriranja privrednog društva za zapošljavanje osoba s invaliditetom. Ovakva preduzeća, odnosno privredna društva čak i u imenovanju svoje osnovne djelatnosti ističu svoje socijalne i humane ciljeve, a zakon koji svojim odredbama uređuje ovu oblast je Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica sa invaliditetom FBiH (Službene novine FBiH, br. 09/10). Prema navedenom Zakonu zapošljavanje osoba s invaliditetom u ustanovama ili privrednim društvima koja su osnovana radi zapošljavanja osoba s invaliditetom vrši se pod posebnim uvjetima pod čim se smatra zapošljavanje u organizacijama osoba s invaliditetom (udruženjima, savezima i dr.) i samozapošljavanje (pokretanje obrta, obavljanje samostalne djelatnosti i obavljanje poljoprivredne djelatnosti kao jedinog i glavnog zanimanja). Tako prema odredbama (čl. 15) Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica sa invaliditetom FBiH pod posebnim uvjetima mogu se zapošljavati osobe

s invaliditetom s najmanje 60% invaliditeta, osobe s najmanje 70% tjelesnog oštećenja, ukoliko to oštećenje ima za posljedicu smanjenje radne sposobnosti i osobe s lakim i umjerenim intelektualnim teškoćama. Privredno društvo za zapošljavanje osoba s invaliditetom mogu osnovati federalne, kantonalne, općinske i gradske jedinice uprave kao i Fond za profesionalnu rehabilitaciju i upošljavanje osoba s invaliditetom, ali i druga fizička i pravna lica što je normirano istim Zakonom. Ono što olakšava rad ovih preduzeća jesu mjere (programi) za čije je provođenje zadužen spomenuti Fond. Pored privrednih društava specijaliziranih za zapošljavanje osoba s invaliditetom, zakonodavni okvir FBiH osobama s invaliditetom, ali i svim drugim fizičkim i pravnim licima ostavlja i niz drugih mogućnosti. Jedna od tih mogućnosti je osnivanje zaštitnih radionica koje, prema odredbama Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica sa invaliditetom FBiH (čl. 29) ima status koji ostvaruje privredno društvo za zapošljavanje lica sa invaliditetom, ako u odnosu na ukupan broj zaposlenih zapošljava 40% lica sa najmanje 70% i više invaliditeta, a najmanje šest lica sa takvim invaliditetom i 20% lica sa 100% invaliditeta, a najmanje tri lica sa takvim invaliditetom, koje u skladu sa Zakonom ostvaruju pravo na pomoć i njegu od drugog lica.

U Zakonu o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica sa invaliditetom FBiH spominje se i mogućnost osnivanja radnog centra (čl. 32-35) koji predstavlja ustanovu koja zapošljava osobe sa invaliditetom koje se ne mogu zaposliti ili održati zaposlenost pod općim uvjetima, privrednim društvima za zapošljavanje osoba sa invaliditetom ili u zaštitnim radionicama (Centar za razvoj i podršku – CRP Tuzla i Fond za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom Federacije BiH, 2011). Ovaj oblik organiziranja poslovnih aktivnosti ima izražajniju socijalnu dimenziju u odnosu na sve ostale.

Iz same analize pojedinih odredbi Federalnih propisa koji uređuju oblast zapošljavanja osoba s invaliditetom evidentno je da postoji zakonski okvir za zapošljavanje i pokretanje poduzetničkih ideja, ali da mnoge osobe s invaliditetom sa istim odredbama nisu upoznate, posebno u vremenu kriza koje su obilježile 21. vijek, a iz kojih su proizašle mnoge negativne promjene, odnosno novi socijalni problemi, a u isto vrijeme produbili su se i već postojeći (Gadžo – Šašić, 2019). Navedeno sve skupa, čak i za informirane osobe s invaliditetom, predstavlja jednu od mnogih prepreka za donošenje odluke za pokretanje privatnog biznisa, odnosno poduzetničke ideje. Ukoliko se navedenom dodaju i mnogobrojni rizici koje nosi sa sobom bilo koji oblik bavljenja poduzetništvom na području cijele BiH gdje nisu zabilježeni bilo kakvi dodatni vidovi podrške

od strane odgovornih aktera u slučaju vanjskih rizika koji su, posebno u postpanedemijskom periodu, izraženi, a poduzetnici manje – više prepušteni samostalnom rješavanju svih problema i rizika za koje nisu odgovorni, onda postaje jasno da osobe s invaliditetom, čak i one koje imaju neke inovativne ideje se ne odlučuju lako na taj rizik. Dakle u vremenu kriza, uključujući i ovu aktuelnu, biti poduzetnik je puno zahtjevnije, te se svi oni bez obzira da li se radi o osobi sa ili bez invaliditeta, koji su ranije pokrenuli poduzetničku ideju suočavaju sa većom neizvjesnošću i svakodnevnim negativnim iznenađenjima. Navedeno je posebno evidentno u društvima u kojima ne postoji organizirana podrška onima koji su direktno pogođeni krizama, a biti poduzetnik, očigledno, nije nimalo lako ni u van kriznim okolnostima jer da bi se održala određena usluga ili proizvod duži vremenski period potrebno je uvoditi inovacije koje uključuju uvođenje izvrsnosti što nije moguće za bilo koju osobu ukoliko ne postoji organizirana podrška važnih društvenih aktera koji moraju biti uvijek, a posebno u vremenu kriza u ulozi motivatora. S tim u vezi, kako neki autori ističu (Rupčić 2018), ostvarivanje ciljeva nije moguće bez određene motivacije koja predstavlja proces kojim osoba na osnovu vanjskih i unutrašnjih poticaja identificira neku potrebu ili želju, a za što je ključna inspiracija, posebno u vanrednim okolnostima. U tom procesu presudna je uloga bitnih društvenih subjekata ili aktera koji mogu podržati ili pridonijeti kroz određene vidove podrške da osoba ustraje u svojoj poduzetničkoj ideji.

Cilj i istraživačka pitanja

Cilj istraživanja bio je da se dođe do saznanja da li postoje pretpostavke za bavljenjem poduzetništvom osoba s invaliditetom, ali i da se dođe do spoznaje da li osobe s invaliditetom raspoložu sa bitnim informacija o mogućnostima i ograničenjima pokretanja poduzetničke ideje na području Federacije Bosne i Hercegovine.

Polazeći od navedenih ciljeva postavljena su sljedeća istraživačka pitanja:

1. Da li ste upoznati sa pogodnostima koje osoba s invaliditetom može ostvariti prilikom pokretanja određene poduzetničke ideje?
2. Smatrate li da raspoložete sposobnostima potrebnim za bavljenjem poduzetništvom?
3. Šta su najveći problemi/ograničenja za bavljenjem poduzetništvom osoba s invaliditetom na području Federacije Bosne i Hercegovine?

Metodologija

Istraživački postupak

Istraživanje kojim su obuhvaćene 33 osobe s invaliditetom realizirano je na način da su prvo kontaktirana određena udruženja osoba s invaliditetom sa područja Federacije Bosne i Hercegovine. Kontaktirani su uglavnom telefonskim putem, te su na taj način predstavljena ideje istraživanja koja na području BiH nisu dovoljno istražena s obzirom na to da je u vremenu kriza pravi izazov odlučiti se za bilo koga, a posebno za osobe s invaliditetom, za realizaciju poduzetničkih ideja. Također je istraživanjem obuhvaćeno nekoliko osoba s invaliditetom koje nisu članovi udruženja, a koje su lično kontaktirane i zamoljene da pristupe popunjavanju anketnog upitnika. Svi učesnici u istraživanju su dobrovoljno pristupili istraživanju i uglavnom su se odazvale one osobe s invaliditetom koje su ako ništa prije pandemije razmišljale o mogućem pokretanju vlastite poduzetničke ideje ili pokretanje iste u suradnji sa osobama koje dijele isto ili slično mišljenje.

Upitnik koji se koristio za realizaciju istraživanja sadržavao je 40 otvorenih i zatvorenih pitanja podijeljenih u sljedećih sedam grupa: opći podaci o ispitanicima, trenutni položaj na tržištu rada (grupa pitanja koja se odnosila na informacije o tome da li je osoba zaposlena ili ne, koliko dugo je na birou ne/zaposlenih, radno iskustvo itd.), dio koji se odnosio na informiranost osoba s invaliditetom o pogodnostima zapošljavanja, zatim dio koji se odnosio na informacije o obrazovnom nivou ispitanika, pitanja vezana za poduzetništvo (obuhvaćena su pitanja o informiranosti ispitanika o saznanjima vezanim za sami termin poduzetništvo, o tome da li su upoznati sa mogućnostima i ograničenjima bavljenja njime, trenutnim uslovima za bavljenje poduzetništvom itd.). Upitnik je sadržavao i pitanja koja su se odnosila na procjenu trenutnog socijalnog položaja, te ona koja su se odnosila na moguće pravce poboljšanja istog.

Obrada podataka

U obradi podataka korištena je statistička metoda koja se koristi u prirodnim naukama u situacijama kada se istraživači susreću sa individualnim i sa neindividualnim pojavama koje su determinirane raznovrsnim nepoznatim faktorima (Milosavljević; Termiz, 1999:177). Dakle, u ovom slučaju statistička metoda je korištena u postupku: prikazivanja numeričkih podataka, u postupku sređivanja i analiziranja činjenica o istraživanoj pojavi, te u postupku analize sudova.

Rezultati istraživanja

Postupkom analize odgovora na otvorena koji su prezentirani i analizirani tabelarno i kroz grafikone nastojalo se doći do saznanja koja su se odnosila uglavnom na dva područja:

1. Ograničenja osoba s invaliditetom u oblasti poduzetništva
2. Izazovi u bavljenju poduzetništvom.

Tabela br. 1: Opći podaci o ispitanicima

Spolna struktura osoba s invaliditetom	M	18
	Ž	15
	Ukupno	33
Starosna struktura osoba s invaliditetom	0-18	0
	19-25	12
	26-35	12
	36-45	8
	46-55	0
	56-65	0
	66+	1
Ukupno	33	
Obrazovna struktura ispitanika	NSS – niža stručna	3
	SSS – srednja stručna sprema	19
	VŠS – viša stručna sprema	4
	VSS – visoka stručna sprema	7
	Ukupno	33

Prema prezentiranim podacima u tabeli br. 1 u istraživanju je paritcipiralo 15 osoba ženskog i 18 osoba muškog spola. Navedeni podaci ukazuju da su oba spola pokazala približno isti interes za učešće u ovom istraživanju što znači da je poduzetništvo oblast za koju slično interesovanje pokazuju oba spola.

Što se tiče starosne strukture kako je evidentno u tabelarnom prikazu najviše je ispitanika, po 12, koji pripadaju starosnim strukturama od 19 do 25 i od 26 do 35 godina što ukazuje na činjenicu da su istraživanjem obuhvaćeni ispitanici u dobi kada mogu biti najefikasniji u nekoj radnoj oblasti ili poduzetništvu.

Što se tiče obrazovne strukture, kako je navedeno u tabeli, najviše je ispitanika (19) koji su završili srednju stručnu sprema. U istraživanju je učestvovalo i 9 osoba s invaliditetom koje su završile visoku stručnu sprema, 7 onih koji su završili višu stručnu sprema, te 3 osoba sa nižom stručnom spremom. Navedeni pokazatelji ukazuju da još uvijek veliki broj osoba s invaliditetom se

ISTRAŽIVANJA

ne opredjeljuje za sticanje znanja u visokoškolskim ustanovama vjerovatno zbog neprilagođenosti ustanova osobama s invaliditetom, ali moguće i zbog slabije socio-ekonomske situacije u kojoj se nalaze s obzirom da osobe s invaliditetom i njihovi članovi porodice najčešće žive u većem siromaštvu ili u riziku od njega u odnosu na ostale članove zajedice.

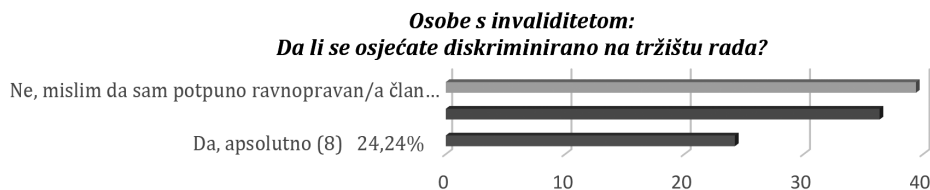
Tabelea br. 2: Osobe s invaliditetom prema nastanku i vrsti invalidnosti

Vrijeme nastanka invalidnosti	Od rođenja	21
	Stečena invalidnost	12
	Nešto drugo	-
	Ukupno	33
Klasifikacija osoba s invaliditetom	Oštećenje čula vida, sluha i/ili govora	10
	Tjelesni invaliditet	18
	Intelektualne teškoće	-
	Kombinirane poteškoće	5
	Ukupno	33

Prema prezentiranim podacima nešto više od jedne trećine ispitanica i ispitanika s invaliditetom izjasnilo se da je u njihovom slučaju riječ o stečenom invaliditetu, dok je ostatak anketiranih približno dvije trećine, tačnije njih 21 osoba sa urođenim oblikom invalidnosti.

Što se tiče vrste invalidnosti evidentno je da od ukupno 33 anketirane osobe s invaliditetom više od polovine, tačnije njih 18, ima neki oblik fizičkog/tjelesnog invaliditeta, približno trećina njih (10) ima senzorna oštećenja (oštećenje vida, sluha ili govora), dok je učešće u istraživanju najmanje uzelo osoba s kombiniranim poteškoćama (5). Ovim istraživanjem nisu obuhvaćene osobe s intelektualnim teškoćama što još jednom potvrđuje tvrdnju (Unicef, 2013) da nivo socijalne uključenosti u sve društvene segmente, uključujući i oblast poduzetništva ovisi od tipa teškoće koju osoba ima, odnosno vrste invaliditeta, ali i od mjesta gdje žive i kulture ili sloja kojem pripada.

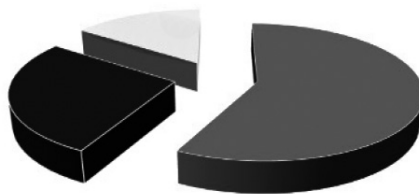
Grafikon br. 1: Osjećaj diskriminacije na tržištu rada;

Za istraživanje mogućnosti i ograničenja osoba s invaliditetom zainteresiranih za bavljenjem poduzetništvom ključno je stvaranje jednakih mogućnosti odnosno kreiranje ambijenta bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi. S tim u vezi ispitanicima je bilo zadato jedno od ključnih pitanja, a to je: „Da li se osjećate diskriminirano na tržištu rada?“. Prema dobivenim rezultatima ukupno 13 ispitanika se osjeća potpuno ravnopravnim i nediskriminiranim članom zajednice, dok se samo jedno manje (12 učesnika u istraživanju) osjeća na neki način diskriminirano, odnosno u nekim situacijama. S obzirom na negativne posljedice koje proizlaze iz diskriminacije, iako je najmanji broj (8) onih koji se smatraju apsolutno diskriminirano pokazatelj je da se u Federaciji Bosne i Hercegovine, ali vjerojatno i u ostatku države, moraju uložiti veći naponi u borbi protiv otvorenog nametanja i isticanja različitosti i nejednakosti što onemogućava pojedince ili skupine prema kojima je takvo djelovanje usmjereno da ostvaruju ljudska prava, u ovom slučaju, jednake mogućnosti bavljenjem poduzetništvom. S obzirom na sve navedeno, može se konstatirati da dobiveni rezultati mogu ukazivati na činjenicu da unatoč tome što je BiH potpisnica svih ključnih međunarodnih dokumenata koji se odnose na prava čovjeka da su osobe s invaliditetom još uvijek u pojedinim oblastima diskriminirane, a najčešće u obrazovanju, poduzetništvu i zapošljavanju.

Grafikon 2: Negativna iskustva osoba s invaliditetom na radnim mjestima

**Osobe s invaliditetom:
Negativna iskustva prilikom zapošljavanja**

- Da, imao/la sam negativnih iskustava (19) 57,58%
- Ne, nisam imao/la takvo iskustvo (9) 27,27%
- Ne, ali očekujem da bi mogao/la imati takvo iskustvo (5) 15,15%

S obzirom na pokazatelje koji su prezentirani u prethodnom grafikonu, a koji su se odnosili na diskriminaciju osoba s invaliditetom na tržištu rada ne iznenađuju pokazatelji koji se odnose na negativna iskustva s kojima se suočavaju osobe s invaliditetom na radnim mjestima. S tim u vezi prema podacima prezentiranim u grafikonu br. 2 evidentno je da su, baš kao i diskriminacija na tržištu rada, prilično rasprostranjena negativna iskustva i

ISTRAŽIVANJA

neugodnosti na radnom mjestu koja se mogu povezati sa snažnim djelovanjem i prisustvom predrasuda koje su prisutne i jednostavno uočljive u našem društvu. Zato ne iznenađuje ni pokazatelj da je čak 19 ispitanika doživjelo neki vid negativnih iskustava na radnom mjestu, dok je samo 9 ispitanika, vjerojatno sa lakšim vidom invaliditeta, kazalo da nije imalo takvih iskustava. Preostalih pet (5) ispitanika koji još nisu imali priliku da se zaposle ili oni koji će se tek naći u poziciji zaposlenika su istakli da očekuju negativna iskustva na radnim mjestima. Iz prezentiranog proizlazi da prilikom obavljanja radnih aktivnosti do izražaja dolazi uglavnom njihov invaliditet, a ne mogućnosti i sposobnosti za određeno radno mjesto. Sve navedeno nameće važnost izbjegavanja negativnih definicija i klasifikacija osoba s invaliditetom koje mogu dovesti do njihove veće segregacije u svim oblastima uključujući i oblast rada i poduzetništva.

Tabela br. 3: Svijest o pogodnostima koje osobe s invaliditetom mogu ostvariti pri zapošljavanju i aktivnostima Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom

Da li ste upoznati sa pogodnostima koje možete ostvariti pri zapošljavanju ili pokretanju vlastitog biznisa?	Da	12
	Djelomično	10
	Ne	11
	Bez odgovora	-
	Ukupno	33
Upoznatost sa aktivnostima Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom	Da	11
	Djelomično	11
	Ne	11
	Bez odgovora	-
	Ukupno	33
Zapošljavanje osoba s invaliditetom kroz programe	Bio/la sam korisnik/ca programa zapošljavanja	10
	Trenutno sam zaposlen/a preko programa zapošljavanja	9
	Nikada nisam bio/la korisnik/ca programa zapošljavanja	14
	Bez odgovora	-
	Ukupno	33
Potreba za boljom promoviranošću aktivnosti ustanova i institucija za zapošljavanje osoba s invaliditetom	Da	28
	Ne	0
	Ne znam	5
	Bez odgovora	-
	Ukupno	33

Od ukupno 33 osobe s invaliditetom koje su obuhvaćene ovim istraživanjem njih 12 je odgovorilo da je apsolutno upoznato sa zakonskim pogodnostima pri zapošljavanju ili pokretanju vlastitog biznisa, 10 ispitanika je navelo da su djelomično upoznati s njima dok tačno 1/3 ispitanika (11) uopće ne raspolaže tom vrstom informacija. Prezentirano ukazuje da je potrebno više napora ulagati u promociju prava koje imaju osobe s invaliditetom, a samim tim i pogodnosti koje imaju pri zapošljavanju ili pokretanja poduzetničke ideje.

S obzirom na navedene rezultate ne iznenađuje podijeljenost ispitanika po pitanju upoznatosti sa aktivnostima koje provodi Federalni fond za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom. Kako je navedeno u tabelarnom prikazu po 1/3 ispitanika je upoznato, djelomično upoznato, te isto toliko nije upoznato sa aktivnostima spomenutog Fonda.

Također iz rezultata istraživanja prezentiranih u tabeli br. 3 evidentno je da 14 ispitanika nikada nije koristilo programe zapošljavanja dok se pet ispitanika manje (njih 9) izjasnilo da trenutno radi preko programa zapošljavanja. Pored navedenog, a prema prikazanim pokazateljima, preostalih 10 ispitanika je ranije koristilo programe zapošljavanja. Navedeni podaci ukazuju na činjenicu da među ispitanicima dominiraju oni koji koriste projekte zapošljavanja osoba s invaliditetom, te na taj način pokušavaju da unaprijede bar određeni vremenski period ličnu kvalitetu života. Među ispitanicima nije bilo onih koji pripadaju skupini samozaposlenih kroz realizaciju/pokretanje vlastite poduzetničke ideje.

Istraživanjem se došlo i do spoznaje da oko 1/3 ispitanika ne koristi programe zapošljavanja, a što se može pripisati nedovoljnoj informiranosti o mogućnostima koje im se pružaju. Dakle, većina ispitanika (28) dijeli mišljenje da je potrebno, kako je ranije istaknuto više uložiti napora u promoviranje aktivnosti ustanova i institucija koje direktno ili indirektno rade na zapošljavanju ili pružanju podrške osoba s invaliditetom koji se žele baviti poduzetništvom. Iz navedenog proizlazi i jedna od najčešćih razloga nedovoljne upoznatosti osoba s invaliditetom sa pravima, pogodnostima i mogućnostima, a to je upravo nedovoljna promocija istih, ali i nedovoljna promocija rada onih nadležnih ustanova koji rade u ovom domenu.

ISTRAŽIVANJA

Grafikon br. 3: Pogodnosti pri zapošljavanju ili pokretanju vlastitog biznisa osoba s invaliditetom

**Osobe s invaliditetom:
Potrebno je još više pogodnosti pri zapošljavanju**

- Apsolutno se ne slažem (9) 27,27%
- Ne slažem se (0) 0%
- Djelimično se slažem (2) 6,07%

Prema mišljenju većine ispitanika (22) neophodno je uložiti više napora u kreiranje većih pogodnosti pri zapošljavanju ili kreiranju i pokretanju vlastite poduzetničke ideje osoba s invaliditetom. Navedeni zaključak proizlazi iz rezultata prema kojima se po 11 ispitanika u potpunosti slaže sa konstatacijom koja glasi: „Potrebno je više pogodnosti pri zapošljavanju ili pokretanju vlastitog biznisa osoba s invaliditetom“. Svakako da nije zanemariv ni pokazatelj prema kojem se sa navedenom konstatacijom apsolutno ne slaže 9 ispitanika. Navedeni rezultati upućuju na zaključak da su navedenu konstataciju (grupa koje je odgovorila negacijski) izabrale osobe koje su u radnom odnosu i koje su sa manjim vidom invalidnosti jer nivo socijalne uključenosti, ali i ostvarivanje određenih prava, kako je ranije navedeno zavisi prvenstveno od vrste/stepena invalidnosti, ali i sredine u kojoj žive i vremena nastanka invalidnosti. Iz prezentiranih pokazatelja proizlazi da je posebno važno ulagati napore u povrat izgubljenih sposobnosti i što veće osposobljavanje za samostalan život i rad jer su to segmenti koji se u literaturi (Gadžo – Šašić, 2018) smatraju važnim pretpostavkama za veću socijalnu uključenosti osoba s invaliditetom u sve sfere uključujući i oblast poduzetništva, odnosno pokretanja vlastitog biznisa kao mogućeg vida/oblika samo/zapošljavanja.

Tabela br. 4: Osobe s invaliditetom o poduzetništvu

Šta je socijalno poduzetništvo	Znam šta je socijalno poduzetništvo	13
	Ne znam šta je socijalno poduzetništvo	10
	Djelomično sam upoznat sa značenjem poduzetništva	10
	Bez odgovora	-
	Ukupno	33

SABIRA GADŽO-ŠAŠIĆ, KEMAL ČAUŠEVIĆ: PODUZETNIČKE MOGUĆNOSTI OSOBA S INVALIDITETOM NA PODRUČJU FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE

Posjedovanje poduzetničkih sposobnosti	Da	13
	Ne	8
	Nisam siguran/na	12
	Bez odgovora	-
	Ukupno	33
Osobe s invaliditetom koje se žele baviti poduzetništvom i koje imaju poslovne ideje	Da, želim se baviti poduzetništvom	25
	Ne, ne želim se baviti poduzetništvom	8
	Bavim se privatnim poduzetništvom	-
	Bez odgovora	-
	Ukupno	33
Najčešći problemi u realizaciji poslovnih ideja	Strah	5
	Nedostatak podrške	4
	Nedefinirani poslovni planovi	2
	Neiskustvo	6
	Financije	12
	Nepostojanje želje	4
	Bez odgovora	-
	Ukupno	33
Ocjena poduzetničkog ambijenta	Odličan-5	6
	Vrlo dobar-4	11
	Dobar-3	10
	Dovoljan-2	2
	Neodovoljan-1	1
	Bez odgovora	-
	Ukupno	33
Zadovoljstvo domaćim zakonodavstvom koje uređuje prava osoba s invaliditetom	Zadovoljan/na sam	1
	Potrebne su određene promjene	14
	Zakoni su diskriminirajući prema određenim kategorijama osoba s invaliditetom	18
	Bez odgovora	-
	Ukupno	33

U tabeli broj 4 prezentirani su rezultati koji se odnose na saznanja/upoznatost osoba s invaliditetom o samom terminu «poduzetništvo». S tim u vezi u prvoj rubrici tabele prezentirani su pokazatelji o samom razumijevanju tog termina. Prema dobivenim rezultatima 13 ispitanika je odgovorilo da zna šta je poduzetništvo, dok njih 10 je odgovorilo da ne zna šta se podrazumijeva pod poduzetništvom. Isti broj ispitanika (10) je odgovorilo da djelomično

razumije značenje tog termina. Iako su različiti stavovi učesnika u istraživanju ipak ne treba zanemariti dominantnost onih koji u potpunosti ili djelomično znaju šta se podrazumijeva pod poduzetništvom tako da u skladu sa tim većina njih i raspolaže određenim znanjima važnim za realizaciju poduzetničkih ideja.

S tim u vezi ukupno 13 anketiranih osoba s invaliditetom smatra da ima određene poduzetničke sposobnosti dok 12 njih nije sigurno, ali bi ipak pokušali ostvariti svoje ideje, dok ostatak anketiranih osoba s invaliditetom ne bi ulazio u poduzetničke vode (8). Ohrabrujući podatak, bar kada je u pitanju zainteresiranost osoba s invaliditetom za ovu oblast je da većina, 25 anketiranih osoba s invaliditetom, bi se željelo baviti privatnim biznisom samostalno ili partnerski i isti taj procent anketiranih ima određene poslovne ideje što je logično i očekivano.

Preostali učesnici u istraživanju, njih 8 se izjasnilo da nije spremno da adekvatno odgovori svim rizicima koje poduzetništvo sa sobom nosi. Svi oni koji nisu spremni preuzeti rizik nemaju definiranu poslovnu ideju. U ovom slučaju približno kod (1/4) anketiranih rizik i strah prevladava njihove ambicije i želju za novim poslovnim izazovima.

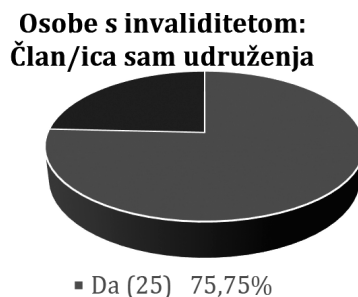
Kada se govori o najčešćim problemima i preprekama s kojima se suočavaju osobe s invaliditetom u pokretanju i ostvarivanju poduzetničkih ideja, prema mišljenju najvećeg broja ispitanika (12) najčešća prepreka je nedovoljnost materijalnog/financijskog resursa. Ostali ispitanici su naveli kao prepreku i neiskustvo (6), strah (5), nedostatak podrške (4), nepostojanje želje (4) te nedefinirani poslovni planovi (2).

Zanimljiv je pokazatelj da je najviše ispitanika (11) poduzetnički ambijent u FBiH ocijenilo kao vrlo dobar, a čak njih 6 ga ocjenjuje sa odličan. Samo jedan ispitanik ga smatra krajnje lošim odnosno dao je najnižu ocjenu. Navedeni rezultati indiciraju na podijeljenost ispitanika po pitanju ambijenta za realizaciju poduzetničkih ideja u FBiH.

U posljednjoj rubrici tabele broj 4 prikazani su pokazatelji koji se odnose na zadovoljstvo domaćim zakonodavstvom koje uređuje prava osoba s invaliditetom. S tim u vezi kako se može vidjeti iz prezentiranih rezultata ukupno 18 ispitanika se izjasnilo da su zakoni diskriminirajući prema određenim kategorijama osoba s invaliditetom. Navedeni podatak ne iznenađuje s obzirom na to da osobe s invaliditetom koje su zadobile invalidnost zbog bolesti ili po rođenju mogu ostvariti određena prava tek sa 90% invalidnosti, dok civilne žrtve rata ostvaruju prava sa 60% invalidnosti, a ratni vojni invalidi sa 20 % invalidnosti. Dakle, zabrinjavajuće je to što većina ispitanika misli da je zakonski okvir prema određenim kategorijama diskriminatoran, dalje preko 40% anketiranih smatra

da su potrebne izmjene, dok samo jedna anketirana osoba se izjašnjava kao zadovoljna trenutnim propisima.

Grafikon br. 4: Značaj nevladinih organizacija za pokretanje poduzetničke ideje

Nevladine organizacije osoba s invaliditetom predstavljaju sva udruženja koja okupljaju osobe s istom vrstom invaliditeta, urođenog ili stečenog van ratnih okolnosti ili unutar njih, kao i ona koja okupljaju osobe sa statusom invalida rada, bez obzira na vrstu invaliditeta i djeluju u interesu svoga članstva i u javnom interesu, na svim područjima od značaja za položaj osoba s invaliditetom (Gadžo – Šašić, 2020: 29). Iz navedenog proizlazi da nevladine organizacije mogu biti od koristi, bar kroz pružanje informacija, svim onim osobama s invaliditetom koje žele da svoju poduzetničku ideju pretoče u realnost. Naravno da bi se dobile određene usluge od strane nevladinog sektora potrebno je da osoba bude učlanjena u neku od tih organizacija. Zbog navedenog, kroz istraživanje se nastojalo doći i do saznanja da li su osobe s invaliditetom koje su obuhvaćene ovim istraživanjem članovih nevladinih organizacija i naravno njihov stav o važnosti tog članstva.

Prezentirani podaci u grafikonu 4 ukazuju da je 25 anketiranih osoba s invaliditetom učlanjeno u jedno ili više udruženja osoba s invaliditetom što na neki način samo po sebi govori o značajnosti nevladinih organizacija u ostvarenju, ako ništa onda veće socijalne uključenosti osoba s invaliditetom u zajednicama u kojima žive.

Dakle, može se konstatirati da, kako se ističe u literaturi (Leutar, 2008; Gadžo – Šašić, 2020) sve osobe s invaliditetom koje su uključene u udruženja uglavnom su više informirane o pravima koja imaju u odnosu na one koji nisu uključeni, a koji najčešće žive u ruralnim sredinama. Takve skupine zbog

udaljenosti nisu u mogućnosti da aktivno participiraju u radu udruženja što ima veliki značaj za socijalni položaj osoba s invaliditetom, ali i na njihove odluke u drugim oblastima uključujući i oblast poduzetništva.

Zaključak

U svakoj državi uključujući i Bosnu i Hercegovinu, odnosno bosanskohercegovačke entitete i Distrikt Brčko visoka stopa nezaposlenosti odražava se na socijalni položaj svih članova i zbog toga je važno isticati sve što može dovesti do minimiziranja negativnih efekata nezaposlenosti koja se može promatrati i kao generator mnoštva drugih socijalnih problema. Jedan od načina prevazilaženja niza problema koji proizlaze iz nezaposlenosti je promocija i popularizacija koncepta poduzetništva posebno među skupinama koje su više pogođene tim problemom kao što su osobe s invaliditetom. Međutim, jedan od bitnih razloga nerazvijenosti i nezastupljenosti navedenog koncepta je upravo nepoznavanje osnovnih prava i pogodnosti, a u vremenu kriza i nesigurnost koja proizlazi iz negativnih promjena koje predstavljaju bazično obilježje kriznog vremena. U cilju promjene stavova o poduzetništvu koji može predstavljati jedan od načina zapošljavanja pripadnika socijalno osjetljivih kategorija što direktno dovodi do minimiziranja posljedica nezaposlenosti neophodno je razvijati ambijent pogodan za njegov razvoj. Pored navedenog bitno je istaći da podrška idejama i planovima osoba s invaliditetom može doprinijeti ukupnom razvoju samo kroz ozbiljan i planski pristup problemu.

Dakle, ukoliko se uzmu u obzir rezultati istraživanja u kojima su odgovori na pitanja i tvrdnje koji se odnose na uslove, mogućnosti i upoznatost s njima uglavnom dominirala negativna iskustva ili podijeljeni stavovi onda je više nego evidentno da se svi važni društveni akteri tabaju uključiti u stvaranje ambijenta koji bi bio pogodniji za osobe s invaliditetom, odnosno za njihovo uključivanje u svijet poduzetništva što bi ujedno i značilo razvijanje socijalnog modela invalidnosti koji polazi od toga da društvo treba preuzeti odgovornost za ograničenja s kojima se suočavaju osobe s invaliditetom u društvu. Također prema dobivenim rezultatima trebalo bi više raditi na dostupnosti informacija za osobe s invaliditetom koje se odnose na mogućnosti i ograničenja pokretanja poduzetničkih ideja na području Federacije Bosne i Hercegovine na čijem području je realizirano istraživanje.

BUSINESS OPPORTUNITIES FOR PERSONS WITH DISABILITIES IN THE TERRITORY OF THE FEDERATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

SUMMARY

The paper analyzed the possibilities and abilities of people with disabilities in the field of entrepreneurship in the Federation of Bosnia and Herzegovina. It tried to point out the possible risk that entrepreneurship carries with it, but also the benefits that arise from it, namely the profit that is necessary for improving the quality of life of any person. The above is especially important for groups that are more difficult to employ, including persons with disabilities, who, through the procedure of entering the world of entrepreneurship, can achieve an adequate job for themselves, as well as for a certain number of other members of the community. Key personality traits for entrepreneurship were analyzed separately. Through the conducted research, we especially tried to find out how empowered people with disabilities are to enter the world of entrepreneurship, and how satisfied they are and whether they are familiar with the benefits that the system offers to all people who decide to start their own entrepreneurial idea.

Keywords: entrepreneurship, entrepreneur, persons with disabilities

Literatura:

- Centar za razvoj i podršku – CRP Tuzla i Fond za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom FBiH (2011): Vodič kroz Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju osoba sa invaliditetom u FBiH, Tuzla
- Dračić, Irma (2012): Poslovanje poduzeća i poduzetničko okruženje, Hrvatski zavod za zapošljavanje, Područna služba Varaždin, Varaždin
- EU/Europska komisija (2018): Prijedlog preporuke Vijeća o ključnim kompetencijama za cjeloživotno učenje, 2018/C 189/01
- Gadžo – Šašić, Sabira (2019): Socijalni rad i socijalni razvoj: izazovi i mogućnosti u prvim decenijama 21. vijeka, časopis Društvene i humanističke studije-DHS 1 (7), Filozofski fakultet, Tuzla, p.p. 387-400
- Gadžo – Šašić, Sabira (2020): Socijalni rad sa osobama s invaliditetom, Fakultet političkih nauka, Sarajevo

ISTRAŽIVANJA

- Halmi, Aleksandar (2005): Strategije kvalitativnih istraživanja u primijenjenim društvenim znanostima. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Lakićević, Mira (2012): Socijalna integracija osoba sa invaliditetom, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa, Beograd
- Lakićević, Mira (2013): Razvoj i zaštita ljudskih resursa u preduzeću, Fakultet političkih nauka, Beograd
- Leutar, Zdravka (2008): Obitelj osoba s invaliditetom i mreže podrške, Pravni fakultet, Zagreb
- Levar, Martina; Nikolić, Marina (2012): 'Inovacije i razvoj kao uzrok i posljedica poduzetništva', Učenje za poduzetništvo, 2(1), str. 64-68
- Mesec, Blaž (1998): Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu". Ljubljana: Visoka šola za socialno delo
- Parlament FBiH (2010): Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica sa invaliditetom Federacije Bosne i Hercegovine, "Službene novine FBiH", br. 09/10
- Petković, Saša, Berberović, Šefkija (2013): Ekonomika i upravljanje malim i srednjim preduzećima- principi i politike, Ekonomski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci, Banja Luka
- Rupčić, Nataša (2018): Suvremeni menadžment Teorija i praksa, Ekonomski fakultet, Sveučilište u Rijeci
- Spahić, Ehlimana, Šerić, Nedreta (2017): Socijalno poduzetništvo u funkciji ostvarivanja socioekonomskog razvoja lokalnih zajednica Federacije Bosne i Hercegovine" DHS 3, 417-440
- Šunje, Aziz, (2003): Top-menadžer: vizionar i strateg, Tirada, Sarajevo
- Šunje, Aziz; Čizmić, Elvir (2005): "Poduzetništvo kao preduvjet ekonomskog razvoja", Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Sarajevu, 475-499
- Tkalec, Zdravko (2011). "Definicija i karakteristike poduzetništva kao ključne kompetencije cjeloživotnog učenja", Učenje za poduzetništvo, 1(1), str. 35-43
- UN (1948): Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka, u: Ljudska prava – Odabrani međunarodni dokumenti, Ministarstvo vanjskih poslova BiH (1996), IBHI, Sarajevo

PSIHOLOGIJA

Dr. Dijana Ivanišević
Nastavnički fakultet, Univerzitet „Džemal Bijedić u Mostaru

Dr. Andrea Vlašić
Fakultet društvenih znanosti, Sveučilište Hercegovina

UDK 159.947.5+159.942:616.895.4]
DOI 10.57136/2744-2500.2022.17.17.181
Izvorni naučni rad

AKADEMSKA MOTIVACIJA, EMOCIONALNA INTELEGENCIJA, STRATEGIJE EMOCIONALNE REGULACIJE I PORODIČNA AFEKTIVNA VEZANOST KAO PREDIKTORI ANKSIOZNOSTI STUDENATA

SAŽETAK

Cilj ovog istraživanja bio je da se ispita uloga akademske motivacije, emocionalne inteligencije, strategija emocionalne regulacije i porodične afektivne vezanosti u objašnjenju anksioznosti kod studenata. U presječnom istraživanju učestvovalo je 897 studenata (51.8% ispitanica), čiji je prosječan uzrast 22.84 (SD= 4.51).

Glavna statistička analiza primijenjena u istraživanju je višestruka regresijska analiza, a dobiveni rezultati pokazuju da intrinzična motivacija za saznanjem, ekstrinzična motivacija – identifikovana, sposobnost razumijevanja i regulacije emocija, te anksioznost kao dimenzija porodične afektivne vezanosti, i okupirani obrazac ($F(18.876)= 12.71, p < .01$) imaju značajnu ulogu u objašnjenju anksioznosti studenata. Veći nivo anksioznosti pokazali su studenti s izraženijom sposobnošću prihvatanja i razumijevanja emocija, dimenzijom anksioznosti i ekstrinzičnom motivacijom – identifikovanom. Također, veći nivo anksioznosti imali su studenti s okupirani obrascem porodične afektivne vezanosti, slabijom regulacijom emocija i nižom intrinzičnom motivacijom za saznanjem.

Prema tome, problematici anksioznih stanja kod studentske populacije potrebno je posvetiti dodatnu pažnju, te istražiti potencijalne rizične i protektivne faktore, kako bi se moglo pristupiti sistematskom planiranju i implementaciji programa prevencije usmjerenih na razvoj i unapređenje odgovarajućih motivacionih i emocionalnih kompetencija, koje bi studentima pomogle u tranziciji kroz prelazna razdoblja, i formiranju zrelijih i rezilijentnijih ličnosti.

Ključne riječi: akademska motivacija, emocionalna inteligencija, emocionalna regulacija, porodična afektivna vezanost, anksioznost

Uvod

Studenti predstavljaju značajan segment svakog društva. Oni su istovremeno potencijal i budućnost, dio društva koji inicira pozitivne društvene promjene, ali i vulnerabilan dio društva, jer se prilikom uključivanja u sistem visokog obrazovanja, koji od njih zahtijeva veliku sposobnost adaptacije, suočavaju sa raznim izazovima. Stoga, prilagođavanje novom načinu života zahtijeva izvjesnu kognitivnu i emocionalnu zrelost, dok identifikacija aspiracija i ciljeva, realizacija sposobnosti i očekivanja, te pronalaženje zadovoljstva i smisla u učenju i samom toku studiranja zahtijeva prisustvo određenih motivacionih i emocionalnih faktora. Upravo iz ovih razloga bilo bi korisno znati koji to faktori daju doprinos objašnjenju različitih segmenata mentalnog zdravlja studenata. U skladu s tim, akademska motivacija, emocionalna inteligencija, strategije emocionalne regulacije i porodična afektivna vezanost u ovom istraživanju posmatrane su kao prediktorske varijable koje bi mogle imati značajnu ulogu u objašnjenju anksioznosti kao vrlo čestog problema kod studentske populacije. Naime, ustanovljeno da se upravo tokom prelaznih, kriznih razdoblja, kakvo je i razdoblje studiranja javlja najveći broj anksioznih simptoma i reakcija (Berk, 2005; Crnokić, 2017; Marić, 2010).

Akademska motivacija

Za pojedince koji se nalaze u sistemu obrazovanja, najveći značaj ima akademska motivacija koja predstavlja težnju da se steknu znanja ili vještine koje se razvijaju kroz osmišljene nastavne aktivnosti (Šarčević, 2017). Akademska motivacija stimuliše pojedinca da uspije u izvršenju određenog zadatka ili cilja u okviru neke profesije, te se smatra jednom od najznačajnijih determinanti akademskog postignuća i jednim od najznačajnijih preduslova za optimalno funkcionisanje, blagostanje i napredovanje (Šarčević, 2015).

U edukacijskom kontekstu intrinzična akademska motivacija ima veliki značaj, te se sve veći naglasak stavlja upravo na njen razvoj i podsticanje (Šarčević i Vasić, 2014). Pored toga, i savremene teorije motivacije uglavnom ukazuju na činjenicu da bi nastavnici i profesori u što većoj mjeri trebalo da podstiču intrinzičnu akademsku motivaciju jer se pokazalo da ovaj tip akademske motivacije generalno doprinosi većoj dobrobiti učenika i boljim ishodbima učenja (Koludrović i Reić Ercegovac, 2015; Vansteenkiste et al., 2006).

Najznačajnije preispitivanje i modifikacija dihotomnog određenja intrinzične i ekstrinzične motivacije data je u okviru Teorije samoodređenja

(Self – determination theory, Deci & Ryan, 1985., prema Šarčević, 2017) prema kojoj je moguće razlikovati više vrsta motivacije, koje su raspoređene duž teorijskog kontinuuma od potpunog izostanka autonomije – amotivacija, preko različitih nivoa spoljašnje kontrole i njene internalizacije, koja formiraju četiri tipa ekstrinzične motivacije (eksterna regulacija, usvojena ili introjektovana regulacija, identifikovana ili poistovjećena regulacija i integrisana regulacija), pa do potpune autonomije, na čijem kraju je smještena intrinzična motivacija (Deci et al., 1991). Međutim, bitno je istaći da se povećanjem internalizacije ekstrinzična motivacija ne može transformisati u intrinzičnu (Velki, 2011).

Emocionalna inteligencija i emocionalna regulacija

Prema najnovijim shvatanjima, konstrukt emocionalne inteligencije leži na spoju kognicije, emocija i socijalne kognicije kao značajnih psiholoških domena (Mijatović, 2018). Ona obuhvata sposobnosti zapažanja, procjene i izražavanja emocija, sposobnost uviđanja i generisanja emocija koje su važne za mišljenje, te sposobnosti razumijevanja i regulacije emocija (Mayer & Salovey, 1997).

Zahvaljujući autorima kao što su Mejer i Salovej (Mayer & Salovey, 1997) pojam emocionalne inteligencije je od same pojave privukao mnogo pažnje stručne i šire opšte javnosti, ali je svjetsku afirmaciju doživio zahvaljujući Golemanu, koji je smatrao da emocionalnu inteligenciju čine nekognitivne vještine koje pojedincu omogućavaju da uspješno savlada izazove svakodnevnice (Bogdanović Čurić, Brkić – Šmigoc i Ivanišević, 2014).

Emocionalna regulacija je jedna od važnih komponenti emocionalne inteligencije, koja obuhvata procese koji se odnose na redukciju, intenziviranje ili održanje pozitivnih i negativnih emocija u zavisnosti od aktuelnih ciljeva, pri čemu do pojave emocionalnog odgovora dolazi usljed koordinisanih promjena na fenomenološkom, tjelesnom i bihevioralnom nivou (Gross & John, 2003).

Postoji više različitih strategija emocionalne regulacije. Ipak, u okviru najpoznatijeg modela regulacije emocija – Grossovog procesnog modela (Gross, 1998), najveći fokus stavljen je na dvije strategije, i to na kognitivnu i bihevioralnu emocionalnu regulaciju. Pri tome, kognitivna regulacija predstavlja reinterpretaciju emocionalno pobuđujuće situacije na način koji mijenja emocionalni odgovor, te navedenu strategiju Gross naziva kognitivnom preformulacijom (Gross & John, 2003), dok bihevioralna regulacija, predstavlja supresiju spolja vidljive ekspresije emocionalnog odgovora, te je nazvana emocionalnom supresijom (Popov, Janičić i Dinić, 2016).

Porodična afektivna vezanost

Afektivna vezanost je izuzetno snažna emocionalna povezanost s objektom afektivne vezanosti, koja ima za cilj održavanje blizine s tim objektom, posebno u stresnim situacijama (Bartholomew & Horowitz, 1991). To je komponenta koja predstavlja temelj za adekvatan emocionalni razvoj pojedinca i skladne odnose s drugima, te predstavlja emocionalnu osnovu za cijeli život (Efendić – Spahić, 2014).

Na formiranje stilova afektivne vezanosti najveći uticaj ima odnos roditelja prema djeci, te i sama porodica može biti najveći potencijalni izvor snaga, dobrobiti i podrške za pojedinca, ali i izvor stresa, konflikata i problema (Lacković – Grgin, 2004). Stoga, vrlo važan i zanimljiv koncept je i koncept porodične afektivne vezanosti, koji se odnosi na afektivnu vezanost jednog člana prema ostalim članovima porodice, i predstavlja interaktivni sistem koji obezbjeđuje povezanost kao izvor brige i zaštite (Minić, 2014). Porodična afektivna vezanost nalazi se u samom središtu porodičnog života, pa ukoliko porodica pruža podršku svojim članovima, ona predstavlja važan izvor osjećaja sigurnosti, a porodično okruženje direktan izvor sigurne afektivne vezanosti. Nasuprot tome, ukoliko ne postoji podrška unutar porodice, njeni članovi se osjećaju nesigurno i dezorijentisano, što negativno utiče na dalji razvoj ličnosti i cjelokupnog ponašanja.

U skladu s tim, Bartholomew je formulisala dvodiimenzionalni model sa četiri obrasca afektivne vezanosti koji se može primijeniti i na porodične odnose (Bartholomew & Horowitz, 1991., prema Minić, 2014), dok su Brennan, Clark i Shaver (1998) identifikovali dvije bipolarne dimenzije, i to: sigurnost – anksioznost i bliskost – izbjegavanje. Pri tome, dimenzija anksioznost predstavlja strah od ostavljanja i potrebu za velikom bliskošću, dok se dimenzija izbjegavanja kreće od lakoće u zbližavanju do neugodnosti kada odnosi postaju bliski. Navedeni autori istakli su i da se rezultati na ovim dimenzijama mogu kombinovati i formirati četiri obrasca porodične afektivne vezanosti. To su: sigurni, izbjegavajući, okupirani (odbijajući) i plašljivi (anksiozni) obrazac afektivne vezanosti (Stefanović – Stanojević, 2005).

Prema dosadašnjim saznanjima, pojedinci koji imaju okupirani obrazac porodične afektivne vezanosti postižu više rezultate na dimenziji izbjegavanja, koja je povezana sa negativnim modelom drugih, dok pojedince s izbjegavajućim obrascem porodične afektivne vezanosti karakteriše viši skor na dimenziji anksioznosti, koja je povezana s negativnim modelom sebe (Feeney, 1990). Za razliku od njih, jedino osobe kod kojih je prisutan sigurni obrazac porodične

afektivne vezanosti imaju pozitivan model sebe i pozitivan model drugih, zbog čega kod njih dominira osjećaj unutrašnje vrijednosti i emocionalne stabilnosti, što ima pozitivan uticaj na sve sfere života (Efendić-Spahić, 2014).

Anksioznost

Anksioznost je kompleksno emocionalno stanje za koje su karakteristični različiti simptomi, koji se manifestuju na fiziološkom, emocionalnom, kognitivnom i bihevioralnom nivou. Naime, na fiziološkom nivou riječ je o kardiovaskularnim, respiratornim, gastrointestinalnim i drugim promjenama podstaknutim djelovanjem centralnog nervnog sistema koji priprema tijelo na suočavanje s predstojećim problemom i reakciju „bori se ili bježi“. U kognitivnom segmentu preovladava kognitivna dezorganizacija, zbunjenost, anticipacija nesreće i zabrinutost, što dalje vodi ka još većoj zabrinutosti i manje adaptivnim oblicima ponašanja. Pored toga, u sferi ponašanja najčešće je prisutno izbjegavanje, uz slabiju koordinaciju i stereotipije (Vulić – Prtorić, 2006).

Anksioznost ima karakter neugodnog očekivanja i predosjećaja, potiče iz spoljašnje sredine ili iz unutrašnjih konflikata osobe, ima hroničan tok i traje znatno duže od straha (Begić, 2016). Ona stigmatizira, izaziva subjektivnu patnju i smanjuje kvalitet života pojedinca i njegove porodice jer jednom kada se pokrene, začarani krug anksioznosti sam sebe održava preko tjelesnih senzacija, misli, emocija i ponašanja koji posljedično još više podstiču anksioznost. Ipak, cjelokupan proces prolaska kroz anksioznost znatno je olakšan ukoliko se anksiozna osoba na vrijeme obrati za stručnu procjenu i pomoć (Štrkalj Ivezić, Folnegović Šmalc i Mimica, 2007).

Cilj, problem i hipoteza istraživanja

U skladu s osnovnim postavkama Torije samoodređenja (Deci & Ryan, 1985), u kojoj su opisane urođene psihološke potrebe, kognicija, motivacija i emocije kao značajni segmenti funkcionisanja svakog pojedinca, te Teorije afektivne vezanosti (Bowlby, 1988), koja akcentuje značaj ranih veza i odnosa, i uticaj tih iskustava na cjelokupan emocionalni razvoj ličnosti, formulisan je *problem istraživanja* koji se odnosi na dobivanje odgovora na pitanje da li bi određeni motivacioni i emocionalni faktori mogli imati značajan doprinos u objašnjenju anksioznosti, kao čestog pojavnog problema kod studentske populacije. Prema tome, *cilj istraživanja* jeste ispitati ulogu motivaciono – emocionalnih

faktora kao što su akademska motivacija, emocionalna inteligencija, strategije emocionalne regulacije i porodična afektivna vezanost u objašnjenju anksioznosti, koju prema Tripartitnom modelu mentalnog zdravlja (Clark & Watson, 1991) karakteriše negativan afekat – opšti distres i povećana fiziološka uzbuđenost. Stoga, na osnovu postojećih teorijskih saznanja i rezultata prethodnih istraživanja pretpostavlja se da je anksioznost studenata moguće predvidjeti na osnovu akademske motivacije, emocionalne inteligencije, strategije emocionalne regulacije i porodične afektivne vezanosti. Dosadašnji nalazi uglavnom su ukazivali na mogućnost predikcije anksioznosti na osnovu akademske motivacije, posebno intrinzične akademske motivacije (Levesque et al., 2004; Maltby & Day, 2001; Rattele et al., 2004; Sheldon & Kasser, 1995; Velki, 2009; Velki, 2011), emocionalne inteligencije (Extremera & Fernandez-Berrocal, 2006; McCallum & Piper, 2001) i strategija emocionalne regulacije, posebno emocionalne supresije (Balzarotti, John, & Gross, 2010; Garnefski, Kraaij, & Spinhoven 2001; Gross & John, 2003; McLaughlin et al., 2011).

Pored toga, rezultati ranijih istraživanja pokazali su da se anksioznost može predvideti i na osnovu porodične afektivne vezanosti (Allen et al., 1998; Lucktong, Salisbury, & Chamrathirong, 2018; Raja, McGee, & Stanton, 1992), posebno nesigurnih obrazaca vezanosti jer su prema nekim nalazima, studenti sa nesigurnim obrascima porodične afektivne vezanosti anksiozniji, kako u vezi s kontrolom u odnosima, tako i u širokom spektru situacija u svakodnevnom životu (Roring, 2012).

Uzorak istraživanja

Istraživanje je provedeno na uzorku koji čini 897 studenata (51.8% ispitanica), čiji je prosječan uzrast 22.84 godine (SD= 4.51). Riječ je o studentima nekoliko univerziteta sa teritorije Bosne i Hercegovine, i to Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru, Univerziteta u Istočnom Sarajevu, Univerziteta u Sarajevu, Univerziteta u Travniku, te studentima Sveučilišta „Hercegovina“ i Sveučilišta u Mostaru. Ispitivanje je bilo anonimno, a ispitanici su uključeni u istraživanje metodom klsterskog slučajnog uzorkovanja. Kriterij za uključivanje ispitanika je redovnost studiranja na navedenim Univerzitetima.

U Tabeli 1 predstavljena je struktura uzorka istraživanja prema nekim sociodemografskim karakteristikama ispitanika.

ISTRAŽIVANJA

Tabela 1. Struktura uzorka prema polu, dobi i godini studija

	Pol		Godina studija				
	M	Ž	2.	3.	4.	5.	6.
<i>f</i>	432	465	245	382	144	109	17
%	48.2	51.8	27.3	42.6	16.1	12.1	1.9
	Dob						
AS	22.6	23.1					
SD	4.48	4.53					
R	19-54	19-47					

Dakle, u uzorku su u približnom omjeru zastupljeni ispitanici muškog i ženskog pola. Pri tome, najveći procenat ispitanika čine studenti druge i treće godine studija, dok su uzorkom nešto manje obuhvaćeni studenti ostalih godina studija.

Instrumenti

Za provođenje istraživanja korišteni su sljedeći mjerni instrumenti:

- *Upitnik sociodemografskih karakteristika*, konstruisan za potrebe istraživanja, kojim su prikupljeni podaci o dobi, polu, odsjeku i godini studija, te socioekonomskom i partnerskom statusu ispitanika.
- *Skala akademske motivacije* (Academic Motivation Scale; AMS-28; Vallerand et al., 1992; adaptacija Koludrović, 2013; Hasanagić i Bosankić, 2018) koja sadrži 28 tvrdnji. Ispitanici su odgovarali na pitanje: „Zašto idete na fakultet“, i davali odgovore koji opisuju različite motivacijske razloge, kao što su „Zato što uživam u istraživanju stvari sa kojima se do sada nisam susreo/la“ (intrinzična motivacija za saznanjem), „Zato što uživam kada uspješno obavim zahtjevne akademske aktivnosti“ (intrinzična motivacija za postignućem), „Zbog uživanja koje doživljavam dok čitam o zanimljivim temama“ (intrinzična motivacija za iskustvom stimulacije), „Zato što vjerujem da će mi fakultet omogućiti da unaprijedim vještine koje će mi biti potrebne u budućem radu“ (identifikovana motivacija), „Da samom/oj sebi dokažem da mogu biti uspješan/na na nastavi“ (introjektovana motivacija), „Da imam bolju platu u budućnosti“ (eksterna regulacija) i „Iskreno, ne znam zašto jer se osjećam kao da gubim vrijeme na

fakultetu“ (amotivacija). Svaka subskala uključuje četiri stavke koje se ocjenjuju na skali Likertovog tipa od 1 do 7 (pri čemu 1 označava „uopšte se ne odnosi na mene“, a 7 „u potpunosti se odnosi na mene“), te sadrži sljedeće faktore: amotivaciju, tri oblika ekstrinzične motivacije (eksternu regulaciju, introjektovanu motivaciju i identifikovanu motivaciju), te tri oblika intrinzične motivacije (motivaciju za saznanjem, motivaciju za postignućem i motivaciju za iskustvom stimulacije). Navedena skala ima zadovoljavajuće karakteristike, kako prema referentnim inostranim nalazima, tako i prema nalazima istraživanja sa naših prostora, i kreće se u rasponu od 0,77 do 0,91 (Hasanagić i Bosankić, 2018). Pouzdanost unutrašnje konzistencije (Kronbahov alfa) Skale AMS-28 provjerena je po subskalama i na našem uzorku, a dobivene su sljedeće vrijednosti: Intrinzična motivacija za saznanjem $\alpha = 0,85$, Intrinzična motivacija za postignućem $\alpha = 0,83$, Intrinzična motivacija za iskustvom stimulacije $\alpha = 0,79$, Ekstrinzična motivacija – identifikovana $\alpha = 0,79$, Ekstrinzična motivacija – introjektovana $\alpha = 0,76$, Ekstrinzična motivacija – eksterna regulacija $\alpha = 0,86$, i Amotivacija $\alpha = 0,87$, te se može reći da sve subskale imaju dobru pouzdanost.

- *Upitnik emocionalne kompetentnosti* (UEK-45; Takšić, 2002) primijenjen je za ispitivanje varijable Emocionalna inteligencija. UEK-45 sadrži tri subskale, s ciljem procjene sposobnosti uočavanja i razumijevanja emocija (15 tvrdnji, npr. „Kada vidim kako se neko osjeća, obično znam šta mu se dogodilo“), sposobnosti izražavanja i imenovanja emocija (14 tvrdnji, npr. „Mogu dobro izraziti svoje emocije“) i sposobnosti regulacije emocija (16 tvrdnji, npr. „Kada sam s osobom koja me cijeni, pazim kako se ponašam“). Za sve tvrdnje ispitanik na skali Likertovog tipa od 1 do 5 procjenjuje u kojoj se mjeri odnose na njega (1 – uopšte ne odnosi na mene“, 5 – „u potpunosti se odnosi na mene“). Psihometrijske karakteristike Upitnika emocionalne kompetentnosti su na zadovoljavajućem nivou, te se koeficijent unutrašnje pouzdanosti u različitim uzorcima kreće od 0,87 do 0,92 (Takšić, 2002; Takšić, Mohorić i Munjas, 2006). Subskale ovog upitnika i na našem uzorku pokazuju visoku pouzdanost, i to: sposobnost uočavanja i razumevanja emocija $\alpha = 0,91$, sposobnost izražavanja i imenovanja emocija $\alpha = 0,85$, a sposobnost regulacije emocija $\alpha = 0,80$. Također, pouzdanost unutrašnje konzistencije za cijeli upitnik iznosi 0,90, što predstavlja veoma dobru pouzdanost.

- *Upitnik emocionalne regulacije* (Emotion Regulation Questionnaire; ERQ; Gross & John, 2003; adaptacija Gračanin, Kardum i Hudek-Knežević, 2017; Popov, Janičić i Dinić, 2016), koji sadrži deset tvrdnji raspoređenih u dvije subskale. Pet tvrdnji se odnosi na sklonost osobe da reguliše emocije pomoću ponovne procjene situacije (npr. „Kada želim osjećati manje negativnih emocija, mijenjam način na koji razmišljam o situaciji), a preostalih pet na sklonost supresiji (npr. „Držim svoje osjećaje za sebe“). Ispitanik procjenjuje slaganje sa svakom tvrdnjom na skali Likertovog tipa od 7 stepeni (1 – „uopšte se ne slažem“, 7 – „u potpunosti se slažem“). Upitnik je u dosadašnjim istraživanjima pokazao zadovoljavajuće psihometrijske karakteristike (subskala emocionalne supresije $\alpha = 0,73$, a subskala kognitivne preformulacije $\alpha = 0,79$, (Popov, Janičić i Dinić, 2016). Na našem uzorku, Kronbahov alfa za emocionalnu supresiju je nešto niži i iznosi 0,71, dok za kognitivnu preformulaciju iznosi 0,83, što ipak predstavlja zadovoljavajuću pouzdanost.
- *Upitnik za procjenu porodične afektivne vezanosti* (PAVb; Brennan, Clark, & Shaver, 1995; adaptacija Kamenov i Jelić, 2003; Hedrih i Pedović, 2009), koji se sastoji od 18 tvrdnji, kojim se na sedmostepenoj skale za odgovore (1 – „uopšte se ne slažem“, 7 – „u potpunosti se slažem“) procjenjuju osjećanja ispitanika u porodičnim odnosima. Pri tome, 9 tvrdnji mjeri Anksioznost (npr. „Jako brinem da mogu izgubiti naklonost svoje porodice“, $\alpha = 0,73$), a 9 tvrdnji mjeri Izbjegavanje (npr. „Ne prija mi kada mi se član porodice previše emocionalno približi“, $\alpha = 0,83$; Kamenov i Jelić, 2003). Zavisno od njihovog odnosa vrši se klasifikacija u jedan od četiri obrasca porodične afektivne vezanosti, i to: sigurni, okupirani, odbacujući i plašljivi obrazac porodične afektivne vezanosti.
- *Skala samoprocjene mentalnog zdravlja* (SSMZ-1, Ivanišević, 2018) konstruisana je za potrebe istraživanja, i razvijena u skladu s teorijskim postavkama Tripartitnog modela (Clark & Watson, 1991) prema kome su stres, anksioznost i depresivnost osnovni faktori koji narušavaju mentalno zdravlje. Sastoji se od 18 tvrdnji, sa četverostepenom skalom Likertovog tipa (1 – „ne, nikad, 2 – da, rijetko, 3 – da, često; 4 – da, uvijek“). Sve tvrdnje su formulisane s ciljem da posluže za procjenu simptoma psihosomatskih stanja (npr. „U posljednjih mjesec dana, da li ste... u nekim stresnim situacijama imali mučnine ili bolove u stomaku“),

simptoma anksioznosti (npr. „osjećali napetost i konstantnu nelagodu, bez određenog razloga“) i simptoma depresivnosti (npr. „U posljednjih mjesec dana, da li ste... imali osjećaj da život nema smisla“). Ipak, u ovom istraživanju korišten je samo dio skale za procjenu simptoma anksioznosti, te koeficijent pouzdanosti Kronbah alfa na dobivenim podacima za subskalu Anksioznost, koja sadrži 6 tvrdnji, iznosi 0,82, što predstavlja dobru pouzdanost.

Rezultati

Podaci prikupljeni u istraživanju obrađeni su primjenom programskog paketa IBM SPSS Statistics 24. A nakon što je preliminarnim analizama ustanovljeno da su zadovoljene sve potrebne pretpostavke, u cilju provjere mogućnosti predikcije anksioznosti studenata na osnovu akademske motivacije, emocionalne inteligencije, strategija emocionalne regulacije i porodične afektivne vezanosti, sprovedena je višestruka regresijska analiza. Dobiveni rezultati predstavljeni su u tabelama koje slijede.

Tabela 2.

Provjera modela kojim se anksioznost predviđa na osnovu akademske motivacije, emocionalne inteligencije, strategija emocionalne regulacije i porodične afektivne vezanosti

	Suma kvadrata	df	Prosječan kvadrat	F	p	R	R ²
Model	5972.20	18	331.78	12.71	.00	.45	.207
Rezidual	22865.71	876	26.10				

Navedeni regresioni model ($F(18.876) = 12.71, p < .01$) pokazuje statističku značajnost i objašnjava 20.7% varijanse anksioznosti, te je u tabeli koja sledi dat pojedinačni prikaz doprinosa posmatranih prediktorskih varijabli objašnjenju kriterijske varijable.

ISTRAŽIVANJA

Tabela 3. Doprinos posmatranih obilježja objašnjenju anksioznosti

Prediktori	β	t	p
Intrinzična motivacija za saznanjem	-.16	-2.71	.01
Intrinzična motivacija za postignućem	-.02	-.45	.65
Intrinzična motivacija za iskustvom stimulacije	.05	.88	.38
Ekstrinzična motivacija – identifikovana	.11	2.00	.04
Ekstrinzična motivacija – introjektovana	.07	1.76	.08
Ekstrinzična motivacija – eksterna regulacija	-.01	-.29	.77
Amotivacija	.02	.53	.59
Sposobnost prihvatanja i razumijevanja emocija	.13	3.32	.00
Sposobnost izražavanja i imenovanja emocija	-.06	-1.59	.11
Sposobnost regulacije emocija	-.17	-3.83	.00
Emocionalna supresija	.02	.71	.47
Kognitivna preformulacija	.01	.37	.71
Izbjegavanje	-.03	-.64	.52
PAV - anksioznost	.43	8.59	.00
Sigurni obrazac	.07	1.13	.26
Okupirani obrazac	.13	2.44	.01
Odbacujući obrazac	-.01	-.33	.74
Plasljivi obrazac	-.05	-.99	.32

Evidentno je da se osim dimenzije anksioznosti i sposobnosti regulacije emocija, kao najsnažnijih prediktora, izdvajaju i intrinzična motivacija za saznanjem, ekstrinzična motivacija – identifikovana, sposobnost prihvatanja i razumijevanja emocija, te okupirani obrazac porodične afektivne vezanosti.

Također, u predikciji anksioznosti i anksioznih reakcija β koeficijent ima pozitivan predznak za ekstrinzičnu motivaciju – identifikovanu, sposobnost prihvatanja i razumijevanja emocija, okupirani obrazac porodične afektivne vezanosti i dimenziju afektivne vezanosti – anksioznost, dok je kod ostalih značajnih prediktora ovaj parametar negativan.

Prema tome, ekstrinzična motivacija – identifikovana, intrinzična motivacija za saznanjem, sposobnost prihvatanja i razumijevanja emocija,

sposobnost regulacije emocija, dimenzija anksioznost i okupirani obrazac porodične afektivne vezanosti, predstavljaju značajne prediktore anksioznosti kod studenata. Stoga je naša istraživačka hipoteza potvrđena.

Diskusija

Provođenjem ovog istraživanje nastojala se razjasniti uloga motivaciono – emocionalnih faktora kao što su akademska motivacija, emocionalna inteligencija, strategije emocionalne regulacije i porodična afektivna vezanost u objašnjenju anksioznosti kao varijable koja ima velik značaj za svakodnevni život i rad studentske populacije. Generalno, pokazalo se da je model statistički značajan, te da ekstrinzična motivacija – identifikovana, intrinzična motivacija za saznanjem, sposobnost prihvatanja i razumijevanja emocija i sposobnost regulacije emocija, kao i dimenzija anksioznosti i okupirani obrazac porodične afektivne vezanosti imaju značajnu prediktivnu vrijednost. Pri tome, studenti kod kojih je prisutnija anksioznost pripadaju okupiranom obrascu porodične afektivne vezanosti, bolje prihvataju i razumiju emocije, te imaju veću ekstrinzičnu motivaciju – identifikovanu i veću anksioznost, kao dimenziju afektivne vezanosti. S druge strane, studenti kod kojih je manje prisutna anksioznost imaju veću intrinzičnu motivaciju za saznanjem i sposobnost regulacije emocija.

Dakle, kod anksioznih studenata ekstrinzična motivacija – identifikovana (kod koje osoba prepoznaje značaj nekog propisanog mišljenja ili ponašanja, ali ga još uvijek ne prihvata kao vlastito mišljenje i ponašanje) prisutna je u većoj mjeri, dok je intrinzična motivacija za saznanjem (koja predstavlja želju da se djeluje zbog ugodnosti, koja proizilazi iz učenja i istraživanja) prisutna u manjoj mjeri. Stoga je vjerovatno da ekstrinzično motivisani studenti učenje smatraju važnim, ali im ono uz povremenu prijatnost i zadovoljstvo, donosi i strepnju i napetost, što je u skladu s rezultatima nekoliko prethodnih istraživanja koja su pokazala da studenti s manjim stepenom autonomne motivacije izvještavaju o većoj anksioznosti i lošijem mentalnom zdravlju (Velki, 2011). Također i nalazi nekih ranijih istraživanja ukazuju na to da su pozitivna iskustva u školi, koja obično prate intrinzičnu akademsku motivaciju povezana s manjim prisustvom anksioznosti i anksioznih reakcija (Huebner & Gilman, 2006; Huebner, Ash, & Laughlin, 2001; Huebner & McCullough, 2000; McGraw et al., 2008; Verkuyten & Thijs, 2002).

Pored toga, studenti koji imaju izraženije skorove na skali anksioznosti imaju i izraženije prihvatanje i razumijevanje emocija jer su tu vještinu

vjerovatno razvili kako bi mogli bolje razumjeti sebe i svoje stanje (Ciarrochi & Scott, 2006; Hertel et al., 2009). Ipak, pokazalo se da iako prepoznaju i razumiju svoje emocije, nisu u stanju adekvatno ih regulisati, jer samo prepoznavanje i razumijevanje emocija nužno ne znači i mogućnost njihove adekvatne regulacije (Mohorić, Takšić i Šekuljica, 2016).

Također, kod ovih studenata preovladava i anksioznost, kao dimenzija afektivne vezanosti, koja ukazuje na strah od napuštanja i potrebu za ekstremnom bliskoću, koji ih čini napetim i nepovjerljivim, kako prema sebi, tako i prema drugima, što nekada kasnije može doprinijeti i razvoju anksioznosti. A kada se pojavi, anksioznost dovodi do toga da sebi zabrinuto postavljaju mnogo pitanja tipa „šta ako“, na koja naravno nemaju odgovor, što počinje oduzimati njihov unutrašnji mir, radost i mogućnost da osvijeste sadašnji trenutak, te da u njemu uživaju na pravi način. Međutim, ukoliko potraje, takvo stanje može učiniti da se osjećaju neadekvatno, nekompetentno i nesigurno, i kada su sami, i kada su sa drugima, te na taj način još više narušiti kvalitet njihovog života (Dallaire & Weinraub, 2007; Ibeljić i Đurić, 2021; Sareen et al., 2013).

Veći nivo anksioznosti ispoljavaju i studenti s okupiranim obrascem porodične afektivne vezanosti, što se može dovesti u vezu s činjenicom da pojedinci kod kojih je prisutan ovaj obrazac polaze iz osjećaja manje vrijednosti, očekujući od drugih da će nadoknaditi njihove nedostatke, zbog čega na neki način uvijek zavise od značajnih drugih. Preokupirane osobe mogu istovremeno biti ljute na okolinu, ali i jednako zavisne od nje, što sve zajedno zbog konfuzije i nesklada koji sa sobom nose može dati potencijal za razvoj anksioznosti. Slični nalazi dobiveni su i u nekim ranijim istraživanjima, koja su pokazala da su studenti s nesigurnim obrascima porodične afektivne vezanosti, među kojima je i okupirani obrazac, anksiozniji kako u vezi sa kontrolom u odnosima, tako i u svakodnevnim životnim situacijama (Dallaire & Weinraub, 2007; Ibeljić i Đurić, 2021; Roring, 2012).

Zaključak

Način funkcionisanja sistema visokog obrazovanja ima značajnu ulogu u životu svakog studenta jer se studenti unutar tog sistema svakodnevno suočavaju sa velikim brojem akademskih i socijalnih zahtjeva, koji mogu postati uzročnici stresa i različitih problema, među kojima su svakako i problemi narušenog mentalnog zdravlja. Naime, zbog postojanja brojnih obaveza na fakultetu, kao i nedostatka vremena za rekreaciju, relaksaciju i okretanje sebi i svojim

potrebama, studenti postaju svjedoci sve većeg prisustva nekog od poremećaja mentalnog zdravlja. Tako studenti češće izveštavaju i o anksioznosti nego sredovječni ljudi koji su ostvarili profesionalni uspjeh i finansijsku sigurnost, jer mnogi zahtjevni zadaci sa kojima se susreću tokom studiranja, taj period čine posebno stresnim periodom života (Berk, 2005). Također i nalazi nekih autora ukazuju na to da su najčešći oblici internaliziranih poteškoća kod mladih simptomi vezani uz anksioznost (Krstanović, 2016).

Stoga, budući da je anksioznost zbog savremenog, ubrzanog načina života postala sve prisutnija i da se često javlja u svim dobnim skupinama, željeli smo u ovom radu, na osnovu određenih motivacionih i emocionalnih faktora, ispitati mogućnost njene predikcije kod mladih, koji su uključeni u sistem visokog obrazovanja. Sagledavanjem iznesenih nalaza, može se zaključiti da su ekstrinzična motivacija – identifikovana, intrinzična motivacija za saznanjem, sposobnost prihvatanja i razumijevanja emocija, sposobnost regulacije emocija, te dimenzija anksioznosti i okupirani obrazac porodične afektivne vezanosti, izdvojeni kao značajni prediktori anksioznosti studenata.

U skladu s tim, može se reći da rezultati ovog istraživanja doprinose sticanju neke realnije slike u pogledu predikcije anksioznosti kod studenata, te ukazuju na to da se problematici anksioznosti i generalno mentalnog zdravlja studentske populacije treba posvetiti veća pažnja. Također, potrebno je dodatno istražiti i potencijalne rizične i protektivne faktore, te planirati i implementirati neke efikasnije preventivne intervencije. Tako npr. programe za sticanje autonomnih oblika akademske motivacije i sposobnosti regulacije emocija, kao važne komponente emocionalne inteligencije, bilo bi dobro uključiti u neke od nastavnih ili vannastavnih aktivnosti, s ciljem očuvanja mentalnog zdravlja studentske populacije. Osim toga, bilo bi korisno nastojati kreirati i realizovati šire programe za sticanje ili unapređenje emocionalne pismenosti gdje bi mladi učili na koji način najlakše prepoznati, razumjeti i izraziti emocije, te njima upravljati na adekvatan način kako bi mogli očuvati i unaprijediti svoje mentalno zdravlje.

Također, nalazi provedenog istraživanja pokazali su da je okupirani obrazac porodične afektivne vezanosti pozitivan prediktor pojave anksioznosti, te je moguće pretpostaviti da bi kvalitetne porodične interakcije mogle predstavljati neku vrstu protektivnog faktora u stresnim periodima kao što je studiranje. I iako je u ovom istraživanju prisutan retrospektivan pristup i pristup indirektnim podacima o porodičnoj afektivnoj vezanosti, što je jedno od njegovih ograničenja. Ipak bi se kao preporuka mogla izdvojiti organizacija seminara i radionica za roditelje o stilovima roditeljstva i značaju razvoja snažne

i kvalitetne povezanosti sa djecom i adekvatnog odgovara na njihove potrebe, uz poštovanje ličnih granica i autonomije.

Pored navedenog, bilo bi korisno raditi i na otvaranju što većeg broja studentskih službi za pružanje psihološke pomoći kako bi se taj zahtjevan period učinio što lakšim i jednostavnijim. Međutim, iako se većina studenata uspijeva adaptirati na novi način života i adekvatno suočiti s brojnim stresovima, postoji veliki broj studenata koji imaju poteškoće s pojedinim aspektima mentalnog zdravlja i trebaju stručnu pomoć. Ipak, taj problem poprima i šire razmjere ukoliko studenti nisu dovoljno upućeni i ne znaju kome, kako i gdje se obratiti za savjetovanje, što je, nažalost, još uvijek česta pojava na našim prostorima. Stoga je iniciranje rada psiholoških savjetovašta za studente, posebno u ovom postpandemijskom vremenu veoma poželjno i potrebno, te se u skladu s tim i ovo istraživanje može posmatrati kao jedan mali, ali značajan korak u pospešivanju mentalnog zdravlja mladih, a samim tim i cjelokupne zajednice.

ACADEMIC MOTIVATION, EMOTIONAL INTELLIGENCE, STRATEGIES OF EMOTIONAL REGULATION AND FAMILY ATTACHMENT AS PREDICTORS OF STUDENT'S ANXIETY

SUMMARY

The aim of this research was to explore the role of academic motivation, emotional intelligence, emotional regulation strategies, and affective family attachment in explaining student anxiety. Participants of this cross-sectional research were 897 university-level students (51.8% female) with an average age of 22.84 (SD= 4.51).

The main statistical analysis applied in the research is multiple regression analysis, and the obtained results proved that intrinsic motivation to learn, the extrinsic motivation – identified type, the ability to accept and understand emotions, the ability to manage and regulate emotions, as well as anxiety as a dimension of family attachment and preoccupied style of family attachment ($F(18.876) = 12.71, p < .01$), have a significant role in explaining 20.7% of the variance of student's anxiety. Higher level of anxiety and anxious reactions were found in students with more ability to accept and understand emotions and more anxiety and extrinsic motivation – identified. Also, a higher level of anxiety and anxious reactions were found in students with a preoccupied style

of family attachment, with lower ability to manage and regulate the emotions and lower intrinsic motivation to learn.

Therefore, the problem of anxiety in the student population needs additional attention, and explore potential risk and protective factors, in order to approach the systematic planning and implementation of prevention programs aimed at developing and improving appropriate motivational and emotional competencies that would help students transition through periods of crisis and the development of more mature and resilient personalities.

Key words: academic motivation, emotional intelligence, emotional regulation, family attachment, anxiety

Literatura

- Allen, J. P., Moore, C., Kuperminc, G., & Bell, K. (1998): Attachment and adolescent psychosocial functioning. *Child development*, 69 (5), 1406-1419.
- Balzarotti, S., John, O. P., & Gross, J. J. (2010); An Italian adaptation of the emotion regulation questionnaire. *European journal of psychological assessment*, 26 (1), 61-67. doi:10.1027/1015-5759/a000009
- Bartholomew, K., & Horowitz, L. M. (1991): Attachment styles among young adults: A test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61 (2), 226-244. doi:10.1037/0022-3514.61.2.226
- Begić, D. (2016): *Psihopatologija*, Medicinska naklada, Zagreb.
- Berk, L. E. (2005): *Infants, children and adolescents*. Boston, Massachusetts: Pearson
- Bogdanović Čurić, J., Brkić Šmigoc, J. i Ivanišević, D. (2014): Relacije između nivoa emocionalne vještine i kompetentnosti i intenziteta naklonosti socijalnom kontaktu kod adolescenata. *Putokazi*, 2 (2), 107-118.
- Brennan, K. A., Clark, C. L., & Shaver, P. R. (1998): Self-report measurement of adult attachment: An integrative overview. In J. A. Simpson i W. S. Rholes (Eds.), *Attachment theory and close relationships* (46-76). New York: Guilford Press.
- Ciarrochi, J., & Scott, G. (2006): The link between emotional competence and well-being: A longitudinal study. *British Journal of Guidance & Counselling*, 34 (2), 231-243. <https://doi.org/10.1080/03069880600583287>
- Clark, L. A., & Watson, D. (1991): Tripartite model of anxiety and depression: Psychometric evidence and taxonomic implications. *Journal of Abnormal Psychology*, 100 (1), 316-336. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.100.3.316>

- Crnokić, D. (2017): Anksioznost i kako ju liječiti. *Medicus*, 26 (2), 185–191.
- Dallaire, D. H., & Weinraub, M. (2007): Infant–mother attachment security and children’s anxiety and aggression at first grade. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 28 (5–6), 477–492. doi: 10.1016/j.appdev.2007.06.005
- Deci, E. L., Vallerand, R. J., Pelletier, L. G., & Ryan, R. M. (1991): Motivation and education: The self-determination perspective. *Educational Psychologist*, 26, 325–346.
- Efendić-Spahić, T. (2014): *Psihologija roditeljstva*, Društvo psihologa u Federaciji Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
- Extremera, N., & Fernández-Berrocal, P. (2006): Emotional intelligence as predictor of mental, social, and physical health in university students. *The Spanish journal of psychology*, 9 (1), 45–51. DOI: 10.1017/s1138741600005965
- Feeney, J. A., & Noller, P. (1990): Attachment style as a predictor of adult romantic relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58 (2), 281–291.
- Garnefski, N., Kraaij, V., & Spinhoven, P. (2001): Negative life events, cognitive emotion regulation and emotional problems. *Personality and Individual Differences*, 30 (8), 1311–1327. doi: 10.1016/S0191-8869(00)00113-6
- Gračanin, A., Kardum, I. i Hudek-Knežević, J. (2017): Parasympathetic concomitants of habitual, spontaneous, and instructed emotional suppression. *Journal of Psychophysiology*, 31 (2), 78–89. doi: 10.1027/0269-8803/a000171
- Gross, J. J., & John, O. P. (2003): Individual differences in two emotion regulation processes: Implications for affect, relationships, and well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85 (2), 348–362. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.85.2.348>
- Gross, J. J. (1998): The emerging field of emotion regulation: an integrative review. *Review of General Psychology*, 2, 271–299.
- Hasanagić, A. i Bosankić, N. (2018): Validacija skale akademske motivacije (AMS) na srednjoškolskim učenicima. *Zbornik radova Pedagoškog fakulteta u Zenici*, 16, 191–215.
- Hedrih, V. i Pedović, I. (2009): Facotor Structure Equivalence of Three Adult Attachment Inventories. 19. *Dani Ramira i Zorana Bujasa*. Knjiga sažetaka (114). Zagreb: Filozofski fakultet.
- Hertel, J., Schütz, A., & Lammers, C. H. (2009): Emotional intelligence and mental disorder. *Journal of clinical psychology*, 65 (9), 942–954. <https://doi.org/10.1002/jclp.20597>

- Huebner, E. S., & Gilman, R. (2006): Students who like and dislike school. *Applied Research in quality of life*, 1 (2), 139-150. doi: 10.1007/s11482-006-9001-3
- Huebner, E. S., & McCullough, G. (2000): Correlates of school satisfaction among adolescents. *The Journal of Educational Research*, 93 (5), 331-335. doi: 10.1080/00220670009598725
- Huebner, E. S., Ash, C., & Laughlin, J. E. (2001): Life experiences, locus of control, and school satisfaction in adolescence. *Social indicators research*, 55 (2), 167-183. doi: 10.1023/A:1010939912548
- Ibeljić, E. i Đurić, M. (2021): Afektivna vezanost u djetinjstvu kao prediktor stresa, anksioznosti, depresivnosti i adverzivnih iskustava kod mladih. *Sted Journal*, 3 (1), 12-20.
- Kamenov, Ž. i Jelić, M. (2003): Validacija instrumenta za mjerenje privrženosti u različitim vrstama bliskih odnosa: Modifikacija Brennanova Inventara iskustava u bliskim vezama. *Suvremena psihologija*, 6 (1).
- Koludrović, M. (2013): *Problemsko učenje u kurikulumu obrazovanja nastavnika* (Doktorska disertacija). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Koludrović, M. i Reić Ercegovac, I. (2015): Akademska motivacija u kontekstu teorije samoodređenja u inicijalnom obrazovanju budućih odgajatelja, učitelja i nastavnika. *Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*, 17, 25–36.
- Krstanović, N. (2016): *Internalizirani poremećaji kod djece i adolescenata* (Doktorska disertacija). Sveučilište Josip Juraj Strossmayer: Osijek.
- Lacković-Grgin, K. (2004): *Psihologija adolescencije*, Naklada Slap, Jastrebarsko.
- Levesque, C., Zuehlke, A. N., Stanek, L. R., & Ryan, R. M. (2004): Autonomy and competence in German and American university students: A comparative study based on Self Determination Theory. *Journal of Educational Psychology*, 96, 68–84. doi: 10.1037/0022-0663.96.1.68
- Lucktong, A., Salisbury, T. T., & Chamrathirong, A. (2018): The impact of parental, peer and school attachment on the psychological well-being of early adolescents in Thailand. *International Journal of Adolescence and Youth*, 23 (2), 235-249. doi: 10.1080/02673843.2017.1330698
- Maltby, J., & Day, L. (2001): The relationship between exercise motives and psychological well-being. *The Journal of Psychology*, 135 (6), 651–660. doi:10.1080/00223980109603726
- Marić, M. (2010): Osobine ličnosti, životni događaji i anksioznost adolescenata. *Primenjena psihologija*, 3 (1), 39–57.
- Mayer J. D., & Salovey P. (1997): What is emotional intelligence? In P. Salovey i D. J. Sluyter (Eds.), *Emotional development and emotional intelligence: Educational implications*. (3–34), New York: Basic Books.

- McCallum, M., & Piper, W. E. (2001): Psychological mindedness and emotional intelligence. In R. Bar-On & J. D. A. Parker (Eds.), *The handbook of emotional intelligence: Theory, development, assessment, and application at home, school, and in the workplace* (118–135). Jossey-Bass.
- McGraw, K., Moore, S., Fuller, A., & Bates, G. (2008): Family, peer and school connectedness in final year secondary school students. *Australian Psychologist*, 43 (1), 27-37. doi: 10.1080/00050060701668637
- McLaughlin, K. A., Hatzenbuehler, M. L., Mennin, D. S., & Nolen-Hoeksema, S. (2011): Emotion dysregulation and adolescent psychopathology: A prospective study. *Behaviour research and therapy*, 49 (9), 544-554. doi: 10.1016/j.brat.2011.06.003
- Mijatović, L. (2018): *Emocionalna inteligencija kao prediktor reaktivnosti i regulacije emocija u situaciji koja provocira uznemirenost*. (Doktorska disertacija). Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu. <http://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/9766>. Preuzeto 22. 9. 2021.
- Minić, J. (2014): *Osećaj porodične koherentnosti kod adolescenata*. (Doktorska disertacija). Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu. <http://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/4002>. Preuzeto 1. 10. 2021.
- Mohorić, T., Takšić, V. i Šekuljica, D. (2016): Uloga razumijevanja emocija u razvoju simptoma depresivnosti i anksioznosti u ranoj adolescenciji. *Soc. psihijat.* 44 (1), 46-58
- Popov, S., Janičić, B. i Dinić, B. (2016): Validacija srpske adaptacije Upitnika emocionalne regulacije (ERQ). *Primenjena psihologija*, 9 (1), 63–81. doi: 10.19090/pp.2016.1.63–81
- Raja, S. N., McGee, R., & Stanton, W. R. (1992): Perceived attachments to parents and peers and psychological well-being in adolescence. *Journal of youth and adolescence*, 21 (4), 471-485. doi: 10.1007/BF01537898
- Ratelle, C. F., Guay, F., Larose, S., & Senécal, C. (2004): Family correlates of trajectories of academic motivation during a school transition: a semiparametric group-based approach. *Journal of educational psychology*, 96 (4), 743-754. doi: 10.1037/0022-0663.96.4.743
- Roring, S. (2012): Attachment, negative self-schemas, and coping with separation-individuation during the transition to college. *Psychology*. doi: 10.1037/e697262011-001
- Sareen, J., Henriksen, C., Bolton, S., Afifi, T., Stein, M., & Asmundson, G. (2013): Adverse childhood experiences in relation to mood and anxiety disorders in a populationbased sample of active military personnel. *Psychological Medicine*, 43 (1), 73-84. <https://doi.org/10.1017/S003329171200102X>

- Sheldon, K. M., & Kasser, T. (1995): Coherence and congruence: Two aspects of personality integration. *Journal of personality and social psychology*, 68 (3), 531-543
- Stefanović-Stanojević, T. (2005): *Emocionalni razvoj ličnosti*, Prosveta, Niš.
- Šarčević, D. (2015): Struktura akademske motivacije u ranoj adolescenciji prema teoriji samoodređenja. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 47 (2), 222–249.
- Šarčević, D. (2017): Činioci akademske motivacije učenika – efekti učeničke percepcije motivacionih stilova nastavnika. (Doktorska disertacija). Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu. <https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/9129>. Preuzeto 25. 9. 2021.
- Šarčević, D. i Vasić, A. (2014): Sociodemografski i psihološki korelati školskog uspeha. *Primenjena psihologija*, 7 (1), 401–427.
- Štrkalj Ivezić, S., Folnegović Šmalc, V. i Mimica N. (2007): Dijagnosticiranje anksioznih poremećaja. *Medix*, XIII (71), 56–58.
- Takšić V., Mohorić T., Munjas R. (2006): Emocionalna inteligencija: teorija, operacionalizacija, primjena i povezanost s pozitivnom psihologijom. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 15 (4-5), 729-752.
- Takšić, V. (2002): The importance of emotional intelligence in positive psychology. *First International Positive Psychology Summit*. (1-9). Washington, D.C.
- Vallerand, R.J., Pelletier, L.G., Blais, M.R., Briere, N.M, Senecal, C., & Vallieres, E.F. (1992): The Academic Motivation Scale: A Measure of Intrinsic, Extrinsic, and Amotivation in Education. *Educational and Psychological Measurement*, 52 (4), 1003-1017.
- Vansteenkiste, M., Duriez, B., Simons, J., & Soenens, B. (2006): Materialistic values and well-being among business students: Further evidence for their detrimental effect. *Journal of Applied Social Psychology*, 36, 2892–2908. doi: 10.1111/j.0021-9029.2006.00134.x
- Velki, T. (2009): Relationship Between Academic Self-Regulation, Academic Achievement And Health. *Bulgarian journal of psychology*, 1 (3-4), 105-118.
- Velki, T. (2011): Povezanost stupnja autonomije motivacije, akademskog uspjeha i psihičkog zdravlja. *Croatian Journal of Education*, 13 (3), 56-87.
- Verkuyten, M., & Thijs, J. (2002): Schoolsatisfaction of elementary school children: The role of performance, peer relations, ethnicity and gender. *Social Indicators Research*, 59 (2), 203–228. <https://doi.org/10.1023/A:1016279602893>
- Vulić-Prtorić, A. (2006): Anksiozna osjetljivost: fenomenologija i teorije. *Suvremena psihologija*, 9 (2), 171–193.

KOMUNIKOLOGIJA

Dr. Semina Ajvaz
Fakultet humanističkih nauka, Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru
Dr. Samira Demirović
Vlade Federacije Bosne i Hercegovine

UDK 316.77 (497.6)
DOI 10.57136/2744-2500.2022.17.17.203
Izvorni naučni rad

IZVJEŠTAVANJE BOSANSKOHERCEGOVAČKIH PORTALA

SAŽETAK

Razvoj tehnologije donio je neke nove oblike komuniciranja i plasiranja informacija. Medijski sadržaji iz štampanih medija prešli su na internet platforme odnosno web portale i društvene mreže. Time je počela era online novinarstva. Uzimajući u obzir ekspanziju online medija postavlja se pitanje kome vjerovati i kako odabrati najkvalitetnije sadržaje kada se treba odlučiti između hiljade sličnih stranica? Vjerodostojnost je najveće pitanje u poslu online novinarstva. U pravilu bi sve informacije morale biti provjerene, no, u mnogo slučajeva to nije tako. Zbog toga novinari često koriste riječ „navodno“. Prednost je dakako velik broj javnosti koji mogu pročitati vijest. Cilj ovog rada je utvrditi na koji način su bosanskohercegovači portali Klix.ba, Avaz.ba, Bljesak.info, Večernji.ba, Glassrpske.com i Srpska info. prezentirali sadržaje o koronavirusu. Sadržaji su analizirani i to prema osnovnim parametrima kojima se utvrđuje vjerodostojnost i objektivnost medijskog izvještavanja.

Ključne riječi: mediji, online mediji, novinarstvo, portali.

Uvod

Svako ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja. To pravo uključuje slobodu zadržavanja mišljenja bez uplitanja i slobodu traženja, primanja i širenja informacija i ideja putem bilo kojeg medija i bez obzira na granice. Tako stoji u članu 19. Opće deklaracije o ljudskim pravima. To pravo ni u jednom mediju nikada nije dolazilo do izražaja koliko na internetu.

Međutim, kome vjerovati i kako odabrati najkvalitetnije sadržaje kada se treba odlučiti između hiljade sličnih stranica? Vjerodostojnost je najveće

pitanje u poslu online novinarstva. U pravilu bi sve informacije morale biti provjerene, no, u mnogo slučajeva to nije tako. Zbog toga novinari često koriste riječ „navodno“. Prednost je, dakako, da velik broj javnosti može pročitati vijest. Upotreba animirane slike ili kratkog videa ponekad može više dočarati od dvije stranice teksta. Interakcija s korisnicima nije moguća u štampanom izdanju novina dok je u digitalnom ona moguća i to u realnom vremenu.

Upotreba interneta u medijskom prostoru donijela je brojne prednosti, ali i značajne nedostatke. Tako su zahvaljujući novim tehnologijama dobili mediji, brži od svih dosadašnjih, aktivan 24 sata dnevno, mediji koji pomjera prostorne i vremenske koordinate, stvara vlastiti virtuelni prostor i vrijeme, te tjera i nas da živimo u njemu.

1. Online mediji i online novinarstvo

Razvoj tehnologije donio je neke nove oblike komuniciranja i plasiranja informacija. Medijski sadržaji iz štampanih medija prešli su na internet platforme odnosno web portale i društvene mreže. Time je počela era online novinarstva. „Prema Brautoviću online mediji su web stranice čija svrha je informiranje korisnika, neovisno o tome o kakvom se sadržaju radi i neovisno o tome radi li se o digitalnom izdanju klasičnih medija ili novog medija“ (Brautović 2011:13). Online mediji i online novinarstvo spadaju u jednu posebnu kategoriju, a predstavljaju spoj znanja i vještina iz navedenog područja sa savremenim tehnologijama. Pojava i razvoj interneta i tehnologija medijima je pružio mogućnosti da sadržaje i poruke plasiraju na potpuno drugačiji način. To znači da su se online mediji, a samim tim i online novinarstvo prilagodili savremenom dobu, pa recipijentima informacije pružaju neposredno nakon što se one dogode i dostupne su širokim masama ljudi. Njihova prednost jeste i upotreba multimedije, odnosno fotografija i video sadržaja, a putem kojih se vrlo često događaji bolje prezentiraju nego isključivo tekstem. „Današnji novi mediji temelje se na audiovizualnim iskustvima radija i televizije (...) te petostoljetnom iskustvu tiska i nakladništva“ (Peruško 2011: 204). Za razliku od tradicionalnih, online medijima može se pristupiti u bilo koje vrijeme, a da recipijenti ne osjećaju bojazan da li će novine biti prodane ili neće biti u mogućnosti pogledati određenu TV emisiju. Načela koja razlikuju online medije od klasičnih su izvor novost i način prezentacija. „Njihova temeljna prednost je u tome što ne postoji ograničenje vremena i prostora. Također imaju i globalni doseg, a tehnologija omogućuje objavu novosti neposredno nakon događanja ili u stvarnom vremenu“ (Brautović 2011:14).

Brautović navodi „četiri prednosti koje tradicionalni mediji ne mogu postići:

- prva prednost je raznovrsnost, u online novinarstvu vrlo je važno da je obrađena priča ponudila velik broj različitih ljudi i mnogo događaja koji su vezani uz temu.
- sledeća prednost je širenje. Drugim riječima, prednost je informacija na internetu što se one mogu čuvati, a kada nam nove informacije postanu dostupne isti tekst možemo kasnije nadopuniti zbog neograničenosti prostora.
- treća je prednost što internet ima mogućnost davanja cijelog konteksta određenoj temi u trenutku događanja.
- Na kraju je riječ i o kvalitetu. Ako se u tekstu dogode greške u smislu krivih informacija ili samo tipfelera, one se vrlo lako mogu ispraviti. Upravo zbog naknadne mogućnosti izmjene kontrola tekstova nije na istoj razini kao u tradicionalnim medijima. Međutim, i dalje je informaciju bolje ispraviti čim shvatimo grešku, nego da moramo čekati novi broj novina kako bi učinili isto“ (Brautović: 2011: 44-45).

Međutim, online mediji imaju i niz negativnosti. Objavljujući informacije neposredno nakon događaja, vrlo često plasiraju netačne i neprovjerene informacije. Također, s obzirom na činjenicu da online mediji djeluju na osnovu reklama i marketinga, njihov rad vrlo često zasniva se na senzacionalističkim i tabloidnim sadržajima bez obzira na to o kakvoj tematici se radi. Tako se čini da je posljednjih godina online novinarstvo preuzelo primat senzacionalizma. Osmančević navodi da je „koncept po kojem je novinarstvo ranije funkcionisalo: ‘provjeri, pa objavi’ zamijenjen konceptom: ‘objavi, pa provjeravaj’ (jer ako mi ne objavimo vijest sad i odmah, učinit će to konkurencija) i to je zapravo suštinska promjena koju je u novinarstvo unijela nova tehnologija“ (Osmančević, 2009).

2. Karakteristike interneta

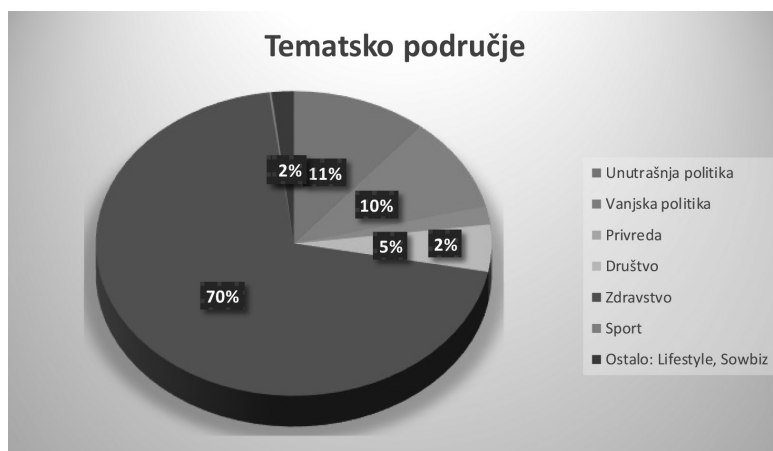
Upravo je internet donio brojne i bitno drugačije mogućnosti u odnosu na tradicionalne medije. Neposrednost je karakteristika interneta koja omogućuje da se događaj ili predmet što više približi korisniku. Ona se manifestira u aktualnosti obnove sadržaja u online medijima jer omogućuje objavljivanje informacija trenutno, bez trošenja vremena na štampu ili na fizičku distribuciju. Prednosti neposrednosti koje klasični mediji ne mogu

postići tiču se raznovrsnosti (najvažnije priče nude veliki broj različitih ljudi i događaja vezanih uz temu), širenje (novim se informacijama dopunjuju prethodne zbog neograničenosti prostora i korisnik je na taj način cjelovito informiran), kvaliteta (lako se ispravljaju pogreške i nanovo objavljuju ispravne informacije), te kontekst (internet omogućuje davanje cijelog konteksta određenoj temi u trenutku događanja). Nedostatak neposrednosti je lagana izmjena sadržaja što vodi u nepostojanje kontrole informacija koju klasični mediji posjeduju.

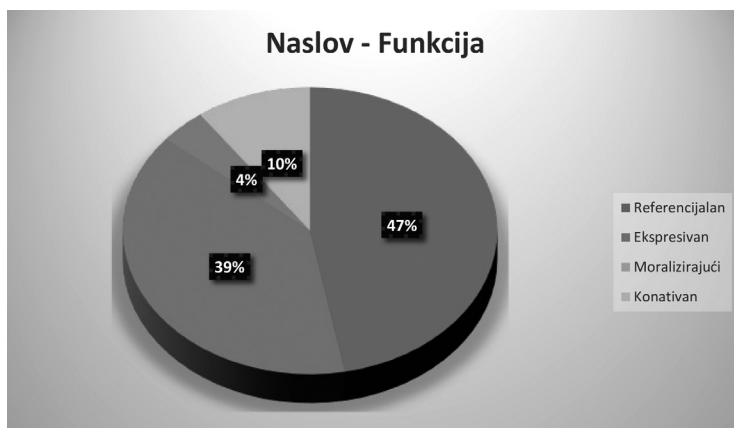
Interaktivnost je temeljna karakteristika interneta i često se ističe kao razlog njegove popularnosti. Međutim, kada se govori o internetskom novinarstvu, većina online medija ima mali stepen interaktivnosti jer profesionalni komunikator (novinar, urednik...) „pakira“ poruku i dostavlja je pasivnim korisnicima. S druge strane, pojedini mediji dopuštaju određeni nivo personalizacije pri čemu korisnici sami odlučuju koje će se novosti prikazati na prvoj stranici online medija ili koje će vijesti primati elektroničkom poštom. Multimedijalnost se definira kao upotreba više različitih medijskih izraza (tekst, audio i video sadržaji, grafika, animacija) za prenošenje informacija. Takav način prezentacije često smanjuje vrijednost sadržaja za korisnike jer im reklame ili videosnimke odvlače pažnju s teksta. Prednost koju nudi multimedijalnost u odnosu na klasične medije je da korisnik lično bira smjer priče. To je osnovna razlika između „novomedijske“ multimedije i one koju nudi, primjerice, televizija (iako i televizija već sada ima tu mogućnost). Nelinearnost omogućuje korisnicima da odmah preuzmu informacije koje žele, bez potrebe da pregledavaju cijeli sadržaj dok ne pronađu ono što traže. Temelj nelinearnosti je povezivanje poveznicama jer one potiču korisnike da čitaju na nelinearan način. Klasični mediji imaju linearno organiziran sadržaj, pa tako primjerice slušatelj radija može samo čekati dok završe vijesti i vremenska prognoza kako bi čuo stanje u prometu. On ima vrlo malo kontrole nad sadržajem koji želi slušati. Arhiviranost je sama po sebi velika prednost online medija nad klasičnima jer označava pohranjivanje i ponovno prikazivanje velikih količina informacija. Osim novih izdanja, arhivirati se mogu i stara, klasična izdanja novina. Primjerice, Washington Post je arhivirao sva svoje izdanja od 1877. godine do danas, te tako stvorio kolekciju svih izdanja na jednome mjestu, a ujedno i sačuvao sve objavljene informacije.

3. Rezultati istraživanja

Istraživanje se odnosilo na izvještavanje portala u Bosni i Hercegovini o koronavirusu u periodu od 16.3.2020. do 31.3.2020. godine. U navedenom periodu na portalima je objavljeno **5.619** vijesti. Portali su iskoristili "zakuhanje" situacije te su iz dana u dan povećavali broj objavljenih vijesti. Istraživanje je obuhvatilo šest portala: **Klix.ba, Avaz.ba, Bljesak.info, Večernji.ba, Glassrpske.com i Srpska info**. Sadržaji su analizirani i to po osnovnim parametrima kojima se utvrđuje vjerodostojnost i objektivnost medijskog izvještavanja.

Brojčano: Unutrašnja politika(618), Vanjska politika (562), Privreda (112), Društvo (281), Zdravstvo (3934), Sport (56), Ostalo (56).

Referencijalan (2641), Ekspresivan (2191), Moralizirajući (225), Konativan (562).

Naslov ima veoma važnu ulogu u novinarstvu, a posebno u online medijima. Od funkcije, veze sa tekстом, dužine i istaknutosti zavisi stepen objektivnosti, tačnosti i pristrasnosti medijskog sadržaja.

Referencijalan naslov – naslov koji se referira, odnosi na tekst,
Ekspresivan naslov – skandalozan, bombastičan,
Moralizirajući naslov.

Zabrinjava podatak da je skoro 40% ekspresivnih naslova što već narušava objektivnost jer emocije ne trebaju biti zastupljene u medijskom sadržaju niti sugerirati javnosti na pozitivno i negativno.

Odražava suštinu teksta (2866), Najavljuje više nego što sadrži tekst (2641), Odnosi se samo na dio teksta (112).

ISTRAŽIVANJA

Posebno je zabrinjavajuće što 48% medijskih sadržaja najavljuje više nego što sadrži tekst, što znači da novinari nisu objektivni i pišu naslove kako bi bili više čitani – clickbait, senzacionalizam.

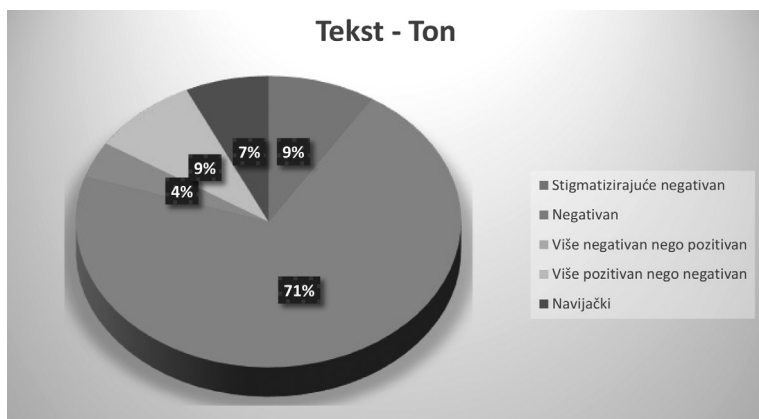
Dominira u odnosu na ostale naslove: 5619

- Pozitivan: 2866, Negativan: 3933, Neutralan: 169
- Tekst – faktografska zasnovanost
- Broj podataka po danu: 1264 prosjek, ukupno 18960.

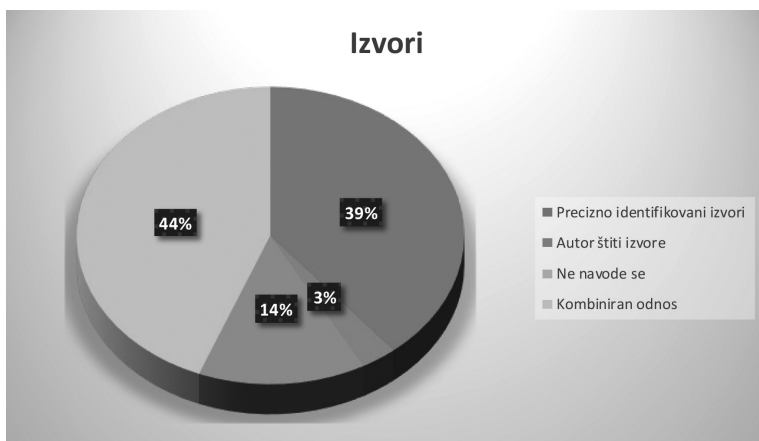
Narušeni su principa objektivnosti, neutralnosti što su osnovna načela medijskog izvještavanja. Svaka polarizacija nastala kao proizvod subjektivnog pristupa narušava profesionalne medijske standarde i dovodi u pitanje tačno izvještavanje javnosti.

SEMINA AJVAZ, SAMIRA DEMIROVIĆ: IZVJEŠTAVANJE
BOSANSKOHERCEGOVAČKIH PORTALA

- Stigmatizirajuće negativan: 506
- Negativan: 3989
- Više negativan nego pozitivan: 225
- Više pozitivan nego negativan: 506
- Navijački: 393

Negativan ton koji novinari koriste u izvještavanju javnosti, također zabrinjava i dovodi u pitanje etičke principe i novinarsku deontologiju.

- Precizno identifikovani izvori: 2191
- Autor štiti izvore: 169
- Ne navode se: 787
- Kombiniran odnos: 2472

Interesantno je da samo 39% jasno identifikovani izvori. Prenošnje podataka u vrijeme pandemije gdje novinari štite ili ne navode izvore se može

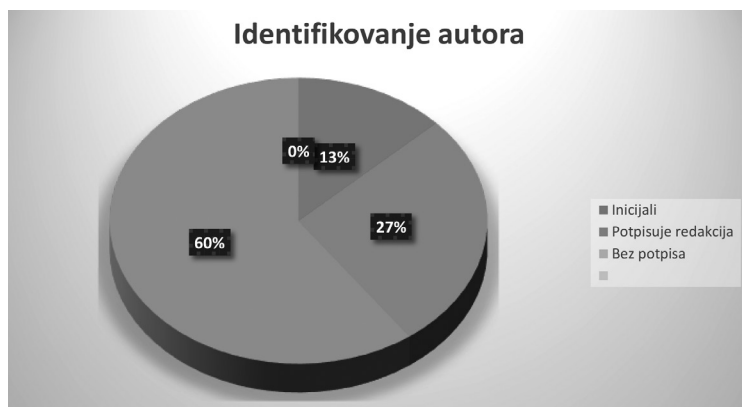
ISTRAŽIVANJA

ozbiljno odraziti na opću situaciju u vrijeme pandemije, proizvesti pometnju i paniku te dezinformirati javnost.

- Jasno razdvajanje činjenica i komentara: 1686
- Činjenice i komentari pomiješani: 3708
- U tekstu nema komentara: 169
- U tekstu nema činjenica: 56

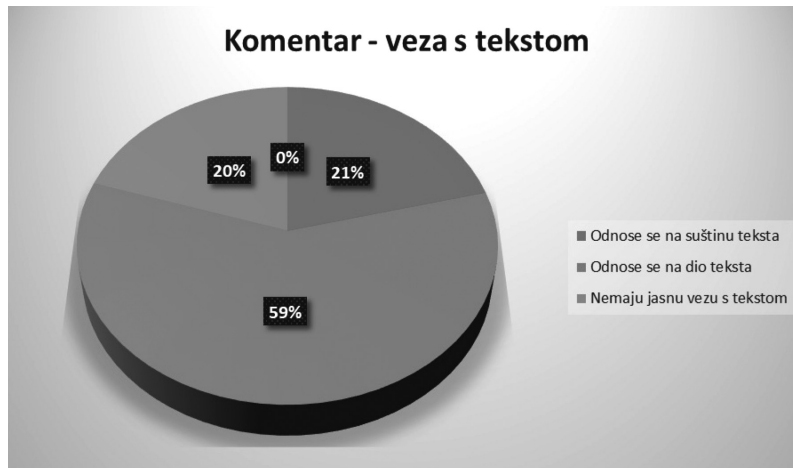
S obzirom na to da novinarska pravila nalažu da se u formama teksta trebaju jasno razdvojiti činjenice i komentari, rezultati analize pokazuju da novinari na analiziranim portalima to ne rade. Tako imamo čak 66% tekstva gdje su činjenice i komentari pomiješani. Ovakva pojava svjesno sugerira čitaocu te ga navodi na željeni zaključak autora teksta.

- Inicijali: 730
- Potpisuje redakcija : 1517
- Bez potpisa: 3372

Analiza je pokazala čak 60% bezimernih autora što upućuje na vjerodostojnost autora. Etika nalaže da iza javno objavljenog teksta mora stajati ime autora.

Broj komentara 161247. Prosjek po danu 10750.

- Odnose se na suštinu teksta: 1180
- Odnose se na dio teksta: 3315
- Nemaju jasnu vezu s tekstem: 1124

Interesantno je koliko su komentari upućeni na objavljeni tekst su u vezi sa sadržajem teksta. Prosječno po danu imali smo 10.750 komentara od kojih se samo oko 20% odnosilo na suštinu teksta. Treba napomenuti da komentari predstavljaju produženi dio vijesti i da upravo ovakva mogućnost dvosmjerne komunikacije predstavlja veliku opasnost profesionalizmu, jer se komentatori pojavljuju pod skrivenim identitetom tzv. nicknamovi, botovi, koje je postalo moderno zanimanje, moderno političko zanimanje, rušenje konkurencije, a poseban problem jeste jezik koji se koristi u tim komentarima sa elementima mržnje, psovanja, netrpeljivosti.

Zaključak

U cilju ostvarivanja što većeg broja klikova, samim tim i većeg profita, kao i ostvarivanja pojedinaca ili grupa pod čijom su vlašću online mediji vrlo često posežu za senzacionalističkim, tabloidnim, neprovjerenim i netačnim informacijama.

U petnaestodnevnom istraživanju, kako smo naveli objavljeno je 5.619 vijesti. S obzirom na to da se radilo o periodu pandemije, kada su mediji bili praćeni iz minute u minutu, možemo kazati da su tu situaciju iskoristili za konstanto objavljivanje sadržaja. Od navedenog broja vijesti najveći procenat otpada naravno na područje zdravstva, pa je šest portala koji su bili predmet analize objavilo čak 3.934 sadržaja o navedenoj oblasti.

Kada je riječ o naslovima na analiziranim portalima najviše je referencijalnih, i to 2.641. Međutim, istraživanje je pokazalo da analizirani portali pribjegavaju i ekspresnim naslovima, odnosno skandaloznim i bombastičnim. U periodu analize portali su objavili 2.191 ekspresivan naslov čime je narušena objektivnost medijskih sadržaja. Također, analiza je pokazala da čak 2.641 naslov najavljuje više nego što sadrži tekst što implicira činjenicu da su takvi sadržaji fokusirani na klikove. Svi objavljeni sadržaji svojim naslovima bili su dominantni u odnosu na naslove iz drugih oblasti. Nažalost, da su na bosanskohercegovačkim portalima u značajnoj mjeri zastupljeni sadržaji negativnog konteksta, pokazalo je i naše istraživanje, u kojem su detektirana čak 3.933 takva sadržaja. To je pokazao i još jedan od parametara ovog istraživanja „Tekst – ton“ gdje su novinari portala u 3.989 sadržaja koristili negativan ton, a u 225 više negativan nego pozitivan.

Kada je riječ o izvorima, istraživanje je pokazalo da samo za 39% sadržaja identifikovan izvor. Takvi sadržaji ostavljaju dozu sumnje u tačnost i objektivnost medijskog izvještavanja, naročito ako se radi o temi iz oblasti zdravstva. U kontekstu objektivnosti analiza je pokazala da je objavljeno čak 66% tekstova gdje su činjenice i komentari pomiješani. Ovakav način izvještavanja recipijentima informacija jasno je sugerirao na željeni zaključak.

Jedan od elemenata objektivnog izvještavanja jeste i navođenje autora medijskog sadržaja. Međutim, u moru netačnih informacija ili neprovjerenih, kojima se želi privući pažnja, javnosti sve više je sadržaja u kojima je naznačen potpis redakcije ili sadržaj nije potpisan. To je pokazalo i naše istraživanje u koje je evidentirano čak 3.372 odnosno 60% bezimernih autora što upućuje na vjerodostojnost autora i samog sadržaja. Posljednji parametar u našem istraživanju odnosio se na komentare. Analiza je pokazala da je ukupno evidentirano 161247, a prosječno po danu 10750. Od prosječnog broja samo se oko 20% odnosilo na suštinu teksta.

Na osnovu prezentiranih rezultata nameće se zaključak da šest analiziranih bosanskohercegovačkih portala svoje izvještavanje u velikoj mjeri temelji na elementima senzacionalizma u cilju ostvarivanja što većeg broja klikova i posjećenosti njihovih sadržaja na web platformama.

REPORTING OF BOSNIA AND HERZEGOVINA PORTALS

SUMMARY

The development of technology has brought some new forms of communication and placement of information. Media content from the print media has moved to internet platforms, ie web portals and social networks. Thus began the era of online journalism. However, who to trust and how to choose the best quality content when deciding between thousands of similar sites? Credibility is the biggest issue in the business of online journalism. As a rule, all information should be verified, but in many cases this is not the case. That is why journalists often use the word “allegedly”. The advantage is of course the large number of the public who can read the news. The aim of this paper was to determine how the portals Klix.ba, Avaz.ba, Bljesak.info, Večernji.ba, Glassrpske.com and Srpska info are Bosnian. Presented content on coronavirus. The contents were analyzed according to the basic parameters that determine the credibility and objectivity of media reporting.

Keywords: media, online media, journalism, portals

LITERATURA

- Bal, F. (1997). *Moć medija*, Beograd: Clio
- Brautović, M. (2011). *Online novinarstvo*. Školska knjiga. Zagreb.
- Kurtić, N. (2006). *Kod novinarstva*, Sarajevo: Media plan Institut.
- Malović, S. (2007). *Mediji i društvo*. Sveučilišna knjižara. ICEJ. Zagreb.
- Osmančević, E. (2009). *Demokratičnost www-komuniciranja*. Friedrich-Ebert-Stiftung. Sarajevo.
- Peruško, Z. (2011). *Uvod u medije*. Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo. Zagreb.
- Sapunar, M. (1995). *Uvod u znanost o novinarstvu*. Zagreb: Epoha.

Ostali izvori:

- <https://www.klix.ba/>
- <https://avaz.ba/>
- <https://bljesak.info/>
- <https://www.vecernji.ba/>
- <https://www.glassrpske.com/>
- <https://srpskainfo.com/>

Dr. Samira Demirović
Vlada Federacije Bosne i Hercegovine

UDK 316.77:32.019.5]
DOI 10.57136/2744-2500.2022.17.17.215
Izvorni naučni rad

UTJECAJ MEDIJSKE MANIPULACIJE NA JAVNO MNIJENJE

SAŽETAK

Masovni mediji po svom načinu djelovanja imaju široko rasprostranjenu publiku koja nije prostorno ograničena na određenu zajednicu. Samim tim, vijesti plasirane putem masovnih medija u suštini su sadržaji iz države, regiona i svijeta. Razvoj online medija donio je novu determinantu, a to je mogućnost interaktivnosti i brže distribucije informacija i sadržaja. Na taj način online mediji postali su najčešće korišten medij za informisanje, ali i za propagiranje ideja, stavova, ciljeva bilo da je riječ o političkim, individualnim, poslovnim ili nekim drugim. Medijska manipulacija je česta pojava u današnjim medijima pomoću koje određeni novinari ili redakcije ili moćnici koji stoje iza njih žele utjecati na javno mnijenje iz različitih razloga. Cilj ovog rada jeste na osnovu analize medijskih sadržaja, na realnim primjerima pokazati na koji način funkcioniraju mediji ukoliko žele ostvariti veliki broj klikova, i utjecati na stavove javnosti. Analizom sadržaja prikazat ćemo medijsku manipulaciju na web portalima i televiziji. Rad se zasniva na hipotezi da mediji objavljuju sadržaje kojima je cilj isključivo izazivanje reakcije odnosno privlačenje klikova, ali i utjecanje na svijest recepijenata.

Ključne riječi: mediji, medijska manipulacija, clickbait, medijski sadržaji

Uvod

Medijska manipulacija je česta pojava u današnjim medijima na osnovu koje određeni novinari, redakcije, pojedinci ili grupe žele utjecati na javno mnijenje iz različitih razloga. Riječ manipulacija ima negativan prizvuk jer je „opterećena negativnim slojevima značenja i njome se obično označavaju odnosi među ljudima, pri čemu jedni vrše utjecaj na druge da bi ostvarili neki osobni ili grupni interes“ (Šušnjić, 1990: 23).

Medijska manipulacija je sve češće prisutna u medijima koji djeluju na području Bosne i Hercegovine, ali i zemljama regiona, a posebno na web portalima i društvenim mrežama. Cilj takvih objava jeste privlačenje pažnje javnosti, utjecaj na njihova ponašanja i stavove, ali i ostvarivanje što većeg broja takozvanih klikova. Medijska manipulacija prisutna je u svim vrstama medija, međutim, posljednjih godina, ekspanzijom tehnologije, online mediji i televizija su najčešće korišteni kanali komunikacije, pa je i medijska manipulacija na njima najvidljivija.

Osnovni cilj manipulacije jeste utjecaj na stavove određene ciljne grupe ili širokog javnog mnijenja. Međutim, razvojem tehnologije i komercijalizacijom medija, do izražaja u fokus dolazi marketing. Tako i televizija i online mediji veliku pažnju pridaju plasiranju reklamnih sadržaja, na osnovu kojih, u suštini i funkcionišu. Kako bi privukli pažnji oglašivača televiziji je neophodna gledanost, a web portalima klikovi. Tako web portali sve više pažnje pridaju objavljivanju senzacionalističkih sadržaja, naročito naslova kako bi osigurali što veći broj klikova. Na taj način privući će pojedince ili organizacije da svoje proizvode i usluge reklamiraju na određenom portalu ili televiziji. Čest razlog mediske manipulacije jeste i utjecaj političkih subjekata na stavove i mišljenja javnosti.

1. Pojam i definicija masovnih medija

Masovni mediji po svom načinu djelovanja imaju široko rasprostranjenu publiku koja nije prostorno ograničena na određenu zajednicu. Samim tim vijesti plasirane putem masovnih medija u suštini su sadržaji iz države, regiona i svijeta. „Masovni mediji su institucije koje zadovoljavaju potrebu društva za javnom komunikacijom u kojoj mogu sudjelovati svi pripadnici društva. Masovni mediji su istovremeno komunikacijski oblici/proizvodi, institucije i kulturne formacije“ (Peruško, 2011:15). Juričić ističe da su mediji „fizičko ili tehničko sredstvo pretvorbe poruke u signal koji se može slati kanalom. Oni su sredstvo kojim se ostvaruje komunikacija, posrednici su između vlasti i javnosti, informiraju javnost o svim relativno važnim temama za društvenu zajednicu, a sve to kako bi ispravno formirali (ili danas, nažalost, sve više, manipulirali) javno mišljenje građana“ (Juričić, 2017:128).

Film, televizija, novine, radio, knjige sve su to masovni mediji. Postoji nekoliko podjela medija. Mogu biti printani, elektronski i online mediji. Dalje se mogu podijeliti na lokalne, nacionalne i međunarodne ili 'pak državne i privatne. Masovni mediji, također, mogu biti komunikacijski proizvodi,

organizacije, institucije ili kulturne formacije. „Institucije masovnih medija se bave proizvodnjom i distribucijom dobara koja su fiksirana na medij i mogu se reproducirati neograničen broj puta. Proizvodi masovnih medija namijenjeni su za prodaju i dostupni su svim članovima društva“ (Krlježa, 2021).

Iako neki autori internet nazivaju medijem, zbog njegovog komunikacijskog i organizacijskog karaktera njega ne ubrajamo u masovne medije, nego on predstavlja mrežu. „Zbog svog komunikacijskog i organizacijskog karaktera internet ne ubrajamo u masovne medije – proizvodnja proizvoda nije institucionalizirana kao kod masovnih medija, proizvodi nisu nužno komodificirani, tj. namijenjeni prodaji, a komunikacija nije samo jednosmjerna nego je i interaktivna“ (Peruško, 2011:15). Žugić masovne medije posmatra kao „sredstva saobraćanja među ljudima koja su i sama podložna razvojnim promjenama, što je uvjetovano karakterom znanstveno-tehnoloških revolucija, te sredstva proizvodnje, selekcije i distribucije medijskih sadržaja (poruke i obavijesti), prije svega sadržaja masovne kulture“ (Žugić, 1988:29).

Masovni mediji osim prenosnika informacija, odavno su postali sredstvo utjecaja na javno mnijenje. „Polazeći od toga da određivanje i strukturiranje tema u javnosti nije samo privilegij masovnih medija te da na ključne teme društvenoga života nastoje utjecati mediji, javnost, politički akteri i korporacije, definirane su četiri vrste dnevnih redova, a to su:

- medijski dnevni redovi (medijska agenda),
- javni prioriteti (javna agenda),
- prioriteti politike (politička agenda) i
- korporativni dnevni red (korporativna agenda)“ (Tomić, 2016: 891-896).

Tomić smatra da „mediji više nisu samo posrednici u prenošenju informacija, već su kao glavni subjekti masovnoga komuniciranja kreatori društvene zbilje, poglavito svijeta politike. Određuju važnost društvenih i političkih fenomena određujući dnevni red (agenda setting), stvaraju društvene i političke događaje te tako bitno utječu na percepciju društva kroz (re)interpretaciju društvene zbilje i konstrukciju političkog spektakla“ (Tomić, 2017: 429).

2. Online mediji i medijska manipulacija

Online mediji podrazumijevaju plasiranje informacija putem web stranica, portala i društvenih mreža, bez obzira na to da li se radi o pisanim, audio, vizuelnim ili audio –vizuelnim formama. „Današnji novi mediji temelje se na

audiovizualnim iskustvima radija i televizije (...) te petostoljetnom iskustvu štampe i izdavaštva“ (Peruško, 2021:15).

Razvoj online medija donio je novu determinantu, a to je mogućnost interaktivnosti i brže distribucije informacija i sadržaja. Na taj način online mediji postali su najčešće korišten medij za informiranje, ali i za propagiranje ideja, stavova, ciljeva bilo da je riječ o političkim, individualnim, poslovnim ili nekim drugim. Na spomen online medija, obično se misli na web portale i društvene mreže, koji omogućavaju ostvarivanje interakcije. „Kao nijedan drugi medij do sada, društvena mreža nudi malo korišćenu šansu da se u prenošenju političkih stavova povećaju interaktivnost i mogućnost odgovora“ (Radojković i Zerfaß, 2011). Razvoj online medija omogućio je svakom korisniku interneta da objavi što želi, kada želi i na način na koji želi, uz vrlo minimalnu ili nikakvu odgovornost u kontekstu zakonske regulative u Bosni i Hercegovini. Tako je „razvoj digitalne tehnologije omogućio distribuciju sadržaja koji su lako dostupni u različitim oblicima: onlinestreaming radijskih i televizijskih programa, online oglašavanje i društveni mediji“ (Matković, 2019:116). U suštini pasivni recipijenti informacija, razvojem masovnih medija postali su aktivni učesnici komunikacijskog procesa. Ekspanzija online medija u suštini je otvorila prostor jakim, silama, pojedincima, političkim subjektima da objavljivanjem različitih sadržaja (tačnih i netačnih) utječu na svijest javnog mnijenja, odnosno manipuliraju njome. Bern Šmit društvene mreže uspoređuje s pozorištem. Tvrdi da se na „društvenim mrežama kao u kazalištu mogu vidjeti glumci koji igraju svoje uloge, a publika ih prati s velikim zanimanjem. Djelovanje se publike ostvaruje onda kada glumci odigraju određenu točku - njihove želje, strahove i očekivanja“ (Schmitt, 2017: 14).

Kada se govori o vrstama online medija, Bruce Garrison je utvrdio četiri modela: „dvadesetčetverosatni model, model oglasni prostor zajednice, nadomjesni model i ekskluzivni model“ (Garrison, 2004). Prvi model koji navodi Garrison je dvadesetčetverosatni model – aktivan 24 sata. Online mediji nisu ograničeni programskom šemom kao druge vrste medija, ali i oni nastoje da sadržaje objavljuju u određenim dijelovima dana kako bi dobili više prometa odnosno klikova na svojim stranicama. Sljedeći po redu model jeste oglasni prostor zajednice koji donosi vijesti vezane za jednu posebnu zajednicu i koja se putem istog informira o događajima u određenoj zajednici. Nadomjesni model je ustvari dodatak štampanim i elektronskim medijima. Veliki broj tih medija svoje vijesti i reportaže objavljuju putem web platformi što u suštini predstavlja nadomjesni model. Posljednji je ekskluzivni model koji je najteži za održavanje jer mora nuditi najnovije, najzanimljivije i ekskluzivne sadržaje.

Svaki od navedenih modela u suštini može otvoriti prostor za medijsku manipulaciju. Masovni mediji po svom načinu djelovanja, već odavno osim što su sredstvo informisanja postali su sredstvo manipulacije, širenja neistiniti sadržaja i neprovjerenih informacija. Medijsko manipuliranje u suštini predstavlja utjecanje na stavove i mišljenja javnosti, a na osnovu plasiranih informacija.

Nagli razvoj elektronskih medija donio je nove metode oblikovanja političkih sadržaja. Tako se pojavio pojam „parkiranja politike“ koji se veže za ideju da stranke i političari preko svojih ‘spin doctora’ sve više upravljaju i kontroliraju javnu sliku politike. Takvim parkiranjem politički se događaji trivijaliziraju, a pojavnost je važnija od stvarnosti, osobnost od politike, površnost od dubokog“ (Tomić, 2012: 90-91). Pored toga, „agenda setting je još jedan važan pojam za objašnjavanje medijske manipulacije, a pretpostavlja da mediji, javnost, politički akteri i institucije pokušavaju utjecati na ključne teme političkog i društvenog života. Dalje, mediji nisu jedini koji obrađuju teme u javnosti. Javnost i političari su oni koji te iste teme stavljaju u centar pozornosti. Ipak, se medijima ne prepisuje sposobnost da utječu na to što će ljudi misliti, ali oni u velikoj mjeri određuju o čemu će ljudi misliti.“ (Tomić, 2012:72).

Postoji još nekoliko tipova medijske manipulacije, i to: spin doktori, lažna vijest, clickbait, pristrasno izvještavanje, neprovjerene informacije, prikriveno oglašavanje, satira. „Lažne vijesti (fake news) su medijske objave koje su namjerno ili nenamjerno lažne ili im je cilj uskraćivanje informacija kako bi se publiku dovelo do lažnog uvjerenja“ (Elliott i Culver, 1992: 69-74). Ovakvi sadržaji najčešće su napisani u formi vijesti i odgovaraju na 5W pitanja: ko, šta, gdje, kada, kako zašto. Najčešće samo medijski pismena populacija može definirati da li vijestima nedostaju osnovni novinarski postupci, kao što su: tačnost, provjernost, autentičnost, uravnoteženost i vjerodostojnost. Najčešći razlozi pisanja i objavljivanja lažnih vijesti jesu devalviranje konkurencije, a isticanje pozitivnih osobina i karakteristika određene ličnosti ili događaja. Takvi sadržaji impliciraju više prometa na internet portalima.

Kada je riječ o takozvanom clickbaitu „svakodnevno je iskustvo recipijentata online medija da, nakon što ‘kliknu’ na poveznicu koja ih je zainteresirala, dožive razočaranje jer je naslov sugerirao jedno, a sadržaj nudio drugo, daleko manje ili čak nimalo zanimljivo. Takav tip naslova prozvan je clickbait, a njegova je temeljna uloga da čitatelja namami da ‘klikne’ na određeni online naslov“ (Beck i Kanižaj, 2021: 89). Najvažniju kariku u tom segmentu ima naslov, jer je to „većinom jedino što korisnik vidi prije nego što otvori cijeli sadržaj“ iz čega možemo zaključiti da će „dobar naslov privući pažnju korisnika i potaknuti ih

da kliknu na poveznicu“ (Bratunović, 2011:70). U suštini clickbait se koristi na gotovo svim portalima, a najviše na njihovim stranicama na društvenim mrežama. Cilj ovog medijskog segmenta jeste da nebitne objave dobiju više klikova i da privuku pažnju javnosti. Takve vijesti najčešće ne korespondiraju sa samim tekstom u vijesti. To znači da osnovna uloga takvih sadržaja privlačenje pažnje odnosno klik. Kako bi se javnost zaštitila od lažnih medijskih utjecaja, kako bi znala detektirati tačne i provjerene infomacije i sadržaje, neophodno je da bude medijski pismena.

U Bosni i Hercegovini postoji neutvrđen broj online portala. „Nužno je uspostaviti detaljan registar online medija, jer im se sada ne zna ni broj, ni vlasnička struktura, ni izvori prihoda, a često nemaju ni impresum“ (Hrnjić Kuduzović, 2021: 6). Također, postoji još dosta značajnih elemenata koji ukazuju na brojne „nepoznanice“ kada je riječ o novoj sedmoj sili današnjice. „Vlasništvo nad online medijima je najnetransparentnije jer nisu obavezni registrovati se u bilo kojem sistemu budući da mnogi od njih nisu ni registrovani kao medijske kompanije. Zato se ne zna ni broj online medija u BiH, a kod mnogih ni vlasnička struktura, niti način finansiranja. Ni podaci o vlasništvu nad medijima koji jesu registrovani u općinskim, odnosno okružnim sudskim registrima nisu lako dostupni. Naime, ne postoji jedan registar objedinjenih podataka nego se oni nalaze u devet općinskih sudova u Federaciji BiH i pet okružnih sudova u RS“ (Hrnjić Kuduzović, 2021: 13). Nažalost, u BiH djeluje veoma oskudan broj relevantnih i stručnih organizacija i pojedinica koji se bave analizom medijskih sadržaja i determiniranjem slučajeva medijske manipulacije. Pri tome posebno treba imati u vidu da je u javnom prostoru potpuno zanemarena rasprava o ovoj ozbiljnoj pojavi koja direktno utječe na formiranje javnog mnijenja. Također, zabrinjava nedostatak glasa stručne javnosti o ovoj sve prisutnijoj pojavi u medijskom prostoru i njenim posljedicama na javnost, ali nedostatak obimnijih i relevantnih istraživanja o ovoj temi. Svakako vrijednim pomena ovdje je jedan od portala koji radi na otkrivanju medijske manipulacije i analize medijskih sadržaja Raskrinkavanje.ba.¹

1 <https://raskrinkavanje.ba/>, preuzeto 26.8.2022.

3. Medijska manipulacija kroz primjere

Medijska manipulacija u bosanskohercegovačkim medijima je sve češće primjetna, ali samo ukoliko medijske sadržaje analiziramo, detektiramo ko ih je objavio, na koji način, zbog čega, kakvu reakciju želi da izazove. Međutim, ukoliko medijske sadržaje ne analiziramo, nego ih prihvatamo onakve kakve jesu, onda će oni zasigurno utjecati na naša mišljenja i stavove. U nastavku rada prikazat ćemo tri primjera medijske manipulacije. Prvi primjer odnosi se na tzv. clickbait.

Fotografija br. 1.²

Na prvi pogled evidentno je da naslov „Vlasti poručile starijim vozačima: Vratite dozvolu i čeka vas besplatan javni prevoz!“ nema informativnu funkciju, ali ima namjeru da njome privuče pažnju. Naslov vijesti ne otkriva u kojoj državi ili gradu je donosena ova odluka, što implicira činjenicu da je cilj objave ovakvog sadržaja „clickbait“. S obzirom na to da je riječ o web portalu koji djeluje na području Mostara i Hercegovacko –neretvanskog kantona, logično bi bilo da se vijest odnosi na tu društvenu zajednicu. Međutim, kada se pročita ostatak vijesti postaje jasno da se radi o pokrajini Republike Njemačke. „U nekim dijelovima njemačke pokrajine Baden –Württemberg stariji će građani uskoro moći dobiti besplatnu godišnju kartu za lokalni javni prijevoz u zamjenu za svoju vozačku dozvolu...“³. Jasno je da su otvaranjem ove vijesti čitaoci uvidjeli da se sadržaj

2 https://pogled.ba/magazin/zanimljivosti/vlasti-porucile-starijim-vozacima-vratite-dozvolu-i-ceka-vas-besplatan-javni-prijevoz/232019?fbclid=IwAR09ubjlc8QXLiZt3XLRB_cknX4_pPzfUFjCjDwKnguemC-vHWifYq9DF5I 21.5.2022. godine

3 Ibid.

ne odnosi na njihov grad, kanton ili državu, ali je istovremeno portal ostvario dodatni klik.

Također, u nastavku je još jedan od primjera medijske manipulacije koji se odnosi se na privlačenje pažnje i ostvarivanje klikova. Radi se o vijesti pod naslovom „Zadobio teške ozljede: Mladić se pokušao ubiti skokom s prozora“. Naslov vijesti napisan je izuzetno velikom fontom, da je nemoguće ne obratiti pažnju na isti. Nije informativnog karaktera jer nam „skriva“ gdje se desio nesretan slučaj. S obzirom na to na kojem području djeluje portal pomislili bi da je riječ o području Hercegovine, međutim, ukoliko pogledamo nadnaslov koji je za razliku od naslova napisan manjim fontom vidjet ćemo da je riječ o Zenici: „Hospitaliziran u Zenici“.

Fotografija 2.⁴

Također, u tekstu vijesti navedeno je „Mladić koji je bio hospitaliziran na psihijatriji skočio s prozora. Mladi muškarac je pokušao izvršiti samoubojstvo skokom s prozora Županijske bolnice Zenica.“⁴⁵ Evidentno je da je cilj novinara ili urednika bio privlačenje pažnje javnosti i ostvarivanje klikova.

Milorad Dodik, član Predsjedništva BiH, gostovao je u emisiji „Usijanje“ na televiziji „Kurir“. U nastavku rada analiziramo primjer medijske manipulacije lažnim vijestima. Nakon emitovanja emisije portali su objavili članke da je Dodik sebe „bosanskim Srbinom“ i da je Srbe u BiH nazvao „bosanskim“.

4 <https://www.hercegovina.info/vijesti/bih/zadobio-teske-ozljede-mladic-se-pokusao-ubiti-skokom-s-prozora/206330/>, 20.9.2022. godine

5 Ibid.

ISTRAŽIVANJA

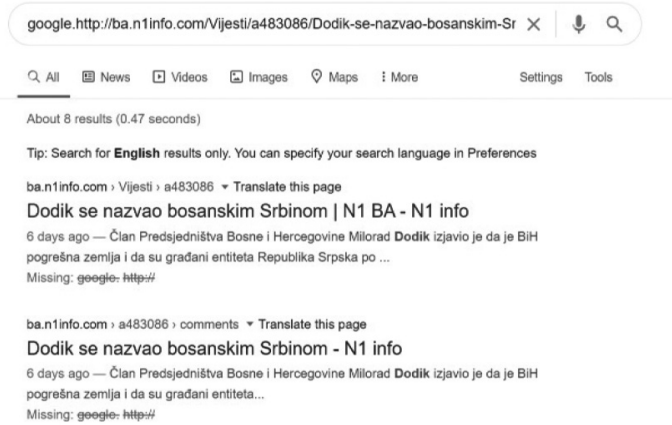

Fotografija 3.⁶

Međutim, na portalu Kurira 31.10.2020. godine objavljen je izvještaj s naslovom „Milorad Dodik za Usijanje: Bosna i Hercegovina je pogrešna zemlja i neuspješni eksperiment“. U objavljenom izvještaju, novina je citirala Dodika koji govori “bosanski Srbi ni po čemu ne identifikuju sa BiH” i „Ovih 25 godina je trošenje naših života na ideje da može da se od BiH napravi zemlja u ovim okvirima. Sve je to uticalo na naše ljude da kažu da im je dosta, bosanski Srbi se ni po čemu ne identifikuju sa BiH. Šta je pogrešno da Srbi hoće svoju državu?“

Međutim, portali Visoko in, Source, Face, 24 sata, Bolja Bosna, pa čak i N1 objavili su članak sa istaknutom tvrdnjom da je „Dodik sebe nazvao bosanskim Srbinom“, „BIH JE POGREŠNA ZEMLJA: Milorad Dodik se nazvao bosanskim Srbinom“. Na portalu N1 nakon određenog vremena naslov je promijenjen u “Dodik: Bosanski Srbi se ni po čemu ne identifikuju sa BiH”. Ali su članak podijelili na Facebook stranici, na kojoj je vidljivo da piše da se Dodik “nazvao bosanskim Srbinom”.

6 <https://raskrinkavanje.ba/analiza/da-li-je-i-kako-dodik-upotrijebio-izraz-bosanski-srbi-u-intervjuu-za-kurir>, preuzeto 26.8.2022. godine

Fotografija 4.⁷

Fotografija 5.⁸

Šta je doista Milorad Dodik rekao jasno je na snimci emisije „Usijanje“. „ (...) tako da ovih 25 godina je trošenje naših života, i političkih i svakih drugih na zaludne ideje o tome da se može da se napravi zemlja u takvim okvirima i mi smo prolazili razne faze, od velikog intervencionizma međunarodnog faktora, prisustva visokog predstavnika... Pa od 9 sudija ustavnog suda imate 3 stranca koji zajedno sa 2 Bošnjaka imaju većinu od 5 i glasaju i mijenjaju Ustav, mijenjaju

7 Ibid.

8 <https://ba.n1info.com/vijesti/a483086-dodik-se-nazvao-bosanskim-srbinom/>, preuzeto 26.8.2022.

ISTRAŽIVANJA

odnose. Dakle, sve je to nekako (...) uticalo na naše ljude da kažu - ovog je dosta, mi ne želimo, naš identitet nije bosanski ni u čemu. Mi nismo ni bosanski Srbi, ni Republika Srpska se identifikuje u bilo čemu sa Bosnom i Hercegovinom, osim ustavne odredbe da činimo, sastavni smo dio Bosne i Hercegovine. (Izjava se može čuti od 3:12 do 3:32).“

Jedan od primjera medijske manipulacije objavljen je na televiziji Pink, susjedne države Republike Srbije.

Fotografija br. 3. Prikaz televizije „Pink“ blokade autoputa u Beogradu⁹

Fotografija br. 4. Kako je zaista izgledala blokada autoputa u Beogradu¹⁰

9 <https://www.youtube.com/watch?v=8spZceu42zs> 07.12.2021.

10 <https://nova.rs/vesti/drustvo/teror-20-ljudi-kako-je-pink-izvestavao-o-blokadama-a-sta-je-istina-video/> 07.12.2021.

Ovaj primjer odnosi se na dešavanje u susjednoj Republici Srbiji, a riječ je o protestima protiv korporacije „Rio Tinto“, a koja je s Vladom Republike Srbije sklopila ugovor o iskopavanju litijuma na području Srbije. Nedugo nakon objave da će „Rio Tinto“ iskopavati litijum u Srbiji ekolozi i aktivisti su krenuli u proteste povodom najavljenih aktivnosti, jer „Rio Tinto“ ima dugu historiju uništavanja prirode na područjima na kojima djeluje. Tada se desila velika blokada autoputa u Beogradu. Na televiziji „Pink“ emitiran je prilog na koje se vidi dvadesetak ljudi koji blokiraju autoput i to su htjeli prikazati kao istinit izgled blokade. Jedan od sagovornika u emisiji u kojoj je prikazan „prilog“ sa blokade je izjavio: „Dvadeset ljudi je blokiralo Beograd i 20 ljudi maltretira hiljade građana koji moraju da idu peške, koji su morali da ostave svoje automobile.“¹¹ Nakon toga jedan od sagovornika je dodao: „Klasičan teror. Ovo je želja da se prikaže da je bezvlašće, da je anarhija, da sve može...“.¹² Dok druga fotografija u suštini je pokazatelj koliko je ljudi doista bilo prisutno na protestima.

Zaključak

Medijska manipulacija u medijima širom Bosne i Hercegovine, ali i zemalja regiona više je nego primjetna. A broj nezavisnih medija doveden je na minimum. Nažalost, još jedan od problema s kojim se suočavamo jeste neodovoljan fokus vlasti i obrazovnih institucija za medijskim opismenjavanjem javnosti. S tim u vezi, skoro da svaki objavljeni manipulativni sadržaj ostavlja utisak na recipijente informacija. Shodno analizi sadržaja, hipoteza na kojoj se zasniva rad je potvrđena, i to hipoteza da mediji objavljuju sadržaje kojima je cilj isključivo izazivanje reakcije javnosti odnosno privlačenje klikova, ali i utjecanje na svijest recipijenata.

Nemjerljiva medijska manipulacija u Bosni i Hercegovini, ali i regionu u značajnoj mjeri treba zabrinjavati društvenu zajednicu, kao i stručnjake iz oblasti medija. Izuzetno veliki broj medija na malom geografskom prostoru kao što je Bosna i Hercegovina, utrkuju se za publiku i čitanje, te time jačaju svoj utjecaj u javnom prostoru, a sve to u nedostatku medijske regulative i transparentnosti vlasništva. Vrlo često posežu za manipulacijom i senzacionalističkim sadržajima, a sve u cilju povećanja broja klikova i čitanosti objavljenih sadržaja. Uzimajući u obzir nedostatak zakonske regulative, takvi sadržaji ostaju u javnom prostoru i utječu na javno mnijenje. S druge strane, još jedan od problema sa kojima

11 Ibid.

12 Ibid.

se susrećemo jeste i nedostatak medijske pismenosti bez koje javnost nije u mogućnosti razlučiti tačne od manipulativnih sadržaja, što dodatno jača mogućnost utjecaja takvih sadržaja na formiranje javnog mnijenja.

Bez educiranja javnosti u kontekstu medijskog opismenjavanja, reguliranja i provođenja zakonske regulative jasno je da ćemo se ako ne mnogo više, onda u istoj mjeri susretati s medijskom manipulacijom, koja ni u kojem slučaju nije zanemariva.

INFLUENCE OF MEDIA MANIPULATION ON PUBLIC OPINION

ABSTRACT

Mass media, by their way of operation, have a widespread audience that is not spatially limited to a certain community. Therefore, the news distributed through the mass media is essentially content from the country, the region and the world. The development of online media has brought a new determinant, which is the possibility of interactivity and faster distribution of information and content. In this way, online media became the most frequently used media for information, but also for propagating ideas, attitudes, goals, whether it is political, individual, business or some other. Media manipulation is a common phenomena in today's media, by which certain journalists or newsrooms or the powerful people behind them want to influence public opinion for various reasons. The goal of this paper is to show, based on the analysis of media content, how the media works if they want to achieve a large number of clicks and influence public attitudes, using real examples. Through content analysis, we will show media manipulation on web portals and television. The paper is based on the hypothesis that the media publish content whose sole aim is to provoke a reaction, i.e. to attract clicks, but also to influence the awareness of the recipients.

Keywords: media, media manipulation, clickbait, media content

Literatura

Beck, B., Kanižaj, I., Lechpammer, S. (2021). Clickbait/mamilica: deset načina manipulacije kontekstom, *Medijska agenda 2020. – 2030.* Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu i Hanns-Seidel-Stiftung.

- Bratunović, M. (2011). Online Novinarstvo. Zagreb: Školska knjiga.
- Elliott, D. i Culver, C. (1992). Defining and analyzing journalistic deception. *Journal of Mass Media Ethics*. 7, Routledge, St. Petersburg.
- Hrnjić Kuduzović, Z. Zajedno ka boljim medijskim zakonima. Udruženje bh. novinari. Sarajevo. 2021.
- Jurić, D. (2017). Teorijske postavke o medijima – definicije, funkcije i utjecaj. *Mostariensia: časopis za društvene i humanističke znanosti*. Vol. 21 No. 1.
- Krleža, M. (2021). Masovni mediji. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod.
- Matković, D. (2019). Televizijski program – proizvodnja, dobavljači, žanrovi. Zagreb: Školska knjiga.
- Peruško, Z. (2011). Uvod u medije. Naklada Jesenski i Turk Hrvatsko sociološko društvo. Zagreb.
- Radojković, M. i Ansgar, Z. (2011). Menadžment političke komunikacije: Osnove i koncepti, Konrad Adenauer Stiftung.
- Schmitt, B. (2017). *Freunde, Fans und Followers*, Haar bei München: Franzis Verlag GmbH.
- Tomić, Z. (2012). Osnove političkog komuniciranja. Mostar: Synopsis.
- Tomić, Z. (2016). Odnosi s javnošću – Teorija i praksa. Zagreb – Sarajevo: Synopsis.
- Tomić, Z. (2017). Politički odnosi s javnošću. Zagreb – Sarajevo: Synopsis.
- Šušnjić, Đ. (1990). Ribari ljudskih duša. Beograd: Mladost.
- Žugić, Z. (1988). Informacijsko društvo. Beograd: CIDID.

Internet izvori:

- https://pogled.ba/magazin/zanimljivosti/vlasti-porucile-starijim-vozacima-vratite-dozvolu-i-ceka-vas-besplatan-javni-prijevoz/232019?fbclid=IwAR09ubjLC8QXLiZt3XLRB_cknX4_pPzfUFjCjDwKnguemC-vHWifYq9DF5I
- <https://www.youtube.com/watch?v=8spZceu42zs>
- <https://nova.rs/vesti/drustvo/teror-20-ljudi-kako-je-pink-izvestavao-o-blokadama-a-sta-je-istina-video/>
- <https://raskrinkavanje.ba/analiza/da-li-je-i-kako-dodik-upotrijebio-izraz-bosanski-srbi-u-intervjuu-za-kurir>
- <https://ba.n1info.com/vijesti/a483086-dodik-se-nazvao-bosanskim-srbinom/>
- <https://raskrinkavanje.ba/>

Dr. Semina Ajvaz

Fakultet humanističkih nauka, Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru

UDK 316.77:32]:004.738.5

DOI 10.57136/2744-2500.2022.17.17.229

Pregledni rad

ZNAČAJ DRUŠTVENIH MREŽA U POLITIČKOJ KOMUNIKACIJI

SAŽETAK

Mediji su sredstva informisanja, ali i sredstva utjecaja na percepciju javnog mnijenja. U kontekstu političke komunikacije, oni predstavljaju sredstvo putem kojeg se kreiraju stavovi i mišljenja potencijalnih birača, simpatizera i javnosti uopće. Iako tradicionalni mediji nose određene prednosti, štampa, televizija i radio posljednjih decenija izgubili su primat u kontekstu informisanja javnosti. Tako su i politički subjekti, koji uključuju i političke stranke i političke pojedince, svoje aktivnosti počeli prezentirati putem društvenih mreža. Zahvaljujući savremenim trendovima i razvoju savremenih tehnologija, online mediji u kontekstu komunikacije, prezentiranja propagande i ubjeđivanja konstantno donose određene novine. S tim u vezi, cilj ovog rada jeste ukazati na značaj društvenih mreža u političkoj komunikaciji.

Ključne riječi: online mediji, društvene mreže, politička komunikacija

Uvod

Komunikacijski kanali su sredstva pomoću kojih se poruke prenose do ciljnih grupa. Za realizaciju strateških ciljeva političkih subjekata i ostvarivanja odnosa s ciljnim javnostima, neophodno je maksimalno iskoristiti njihove prednosti. Komunikacijski kanali mogu biti aktivni, pasivni i interaktivni. Različite javnosti traže različite komunikacijske kanale. Bez obzira na uloženi trud, organiziranje različitih aktivnosti i događaja, kreiranje poruka i sl. ukoliko nisu na adekvatan način prezentirani javnosti i putem odgovarajućih medija, politički subjekti ne mogu očekivati pozitivne rezultate. Stoga je osim pravilnog detektiranja ciljnih poruka neophodan i adekvatan odabir komunikacijskih kanala.

Iako nose određene prednosti, tradicionalni mediji – štampa, televizija i radio posljednjih decenija izgubili su primat u kontekstu informisanja javnosti.

Tako su i politički subjekti koji uključuju i političke stranke i političke pojedince svoje aktivnosti počeli prezentirati putem društvenih mreža. Međutim, konstantno se postavlja pitanje da li to rade na pravilan način, odnosno da li su prepoznali na koji način funkcionise predstavljane aktivnosti putem društvenih mreža i da li koriste prednosti koje one nose. S tim u vezi, u nastavku rada bit će predstavljene prednosti koje društvene mreže nose u kontekstu političke komunikacije, ali i negativnosti ukoliko se ne koriste na pravilan način.

1. Politička komunikacija

Politička komunikacija već odavno je postala nezaobilazan faktor politike čiji je cilj utjecanje na birače, ciljne grupe, građane, ali i prezentiranje aktivnosti političkih subjekata. „Početke historije političkog komuniciranja moguće je, u izvjesnom smislu, tražiti u historiji antičke retorike, odnosno kroz djela Platona, Demetrija, Cicerona, Horacija, Kvintilijana, Tacita i drugih. Kada se govori o antičkoj retorici kao početku političkog komuniciranja, treba imati na umu pristupe komuniciranju i tehnike toga vremena koje su uticale na samo komuniciranje“ (Miroslavljević, 2010: 69). Kalinić ističe da „komunikacija u kontekstu politike ima strategijske ambicije, jer predstavlja modus za formulisanje, agregaciju, stvaranje i zalaganje za kolektivno obavezujuće odluke. Iz toga ona izlazi iz javno – medijskog okvira, pokreće se izvan javnih debata i javnih djela, odnosno, kreće se izvan javnosti. Takva politička komunikacija zapostavlja ne samo preduslove, sadržaje i posljedice u principu slobodno dostupne komunikacije o svim stvarima od javnog značaja, već je, prije svega, modus internog komuniciranja donosilaca političkih odluka, ali i eksternog komuniciranja sa širom javnošću, prije svega biračima i članovima partija“ (Kalinić, 2012: 10).

Politička komunikacija podrazumijeva nekoliko učesnika, a to su politički subjekti, komunikacijski kanali i građani/birači/ciljne grupe i kao takva ne podrazumijeva samo prijenos političkih poruka i informacija nego i utjecaj na javnost, njihova mišljenja i stavove. U knjizi *Politički marketing*, Zoran Slavujević ističe da „političko komuniciranje čine procesi razmene različitih političkih sadržaja u trouglu: vlast – mediji - javno mnjenje, odnosno između tri grupe aktera: političara, novinara i građana. Ono predstavlja najopštiji pojam, jer obuhvata sve vidove komuniciranja bez obzira na oblik vlasti i društvene i političke uslove u kojima se odvija proces razmene političkih sadržaja, bez obzira na oblike u kojima se pojavljuju sadržaji i sredstva koja se tom prigodom

koriste“ (Slavujević, 2007: 9). Također, Slavujević ističe da su navedena tri nivoa političke komunikacije zavisna, ali da je „razlikovanje informativne, edukativne i persuazivne funkcije političkog komuniciranja na osnovu preovlađujućeg elementa, moguće i korisno“ (Slavujević: 2007: 10).

Pri definiranju političke komunikacije važno je naglasiti da ona isključivo ne podrazumijeva širenje političkih poruka, nego i interaktivnu komponentu. To se odnosi na političku komunikaciju koja se odvija putem online medija, odnosno društvenih mreža. Bez obzira na to koliko jake poruke i aktivnosti politički subjekti prezentiraju putem društvenih mreža, ukoliko ne ostvare kontakt s ciljnim grupama, teško će ostaviti dobar dojam.

Vrlo značajan faktor, koji je potrebno naglasiti kada govorimo o političkoj komunikaciji, jeste da se ona ne smije odvijati isključivo za vrijeme predizborne kampanje. S tim u vezi, Mirosavljević navodi da je „politička komunikacija u osnovi interaktivni proces razmene političkih sadržaja između političkih aktera u vreme političkog mandata ili izbora, putem medija radi postizanja ciljeva:

- međusobni/interaktivni (dvosmerna komunikacija, „feedback“),
- proces razmene političkih sadržaja (programa, odluka, zakona, ideja, stavova, interesa itd.)
- između različitih političkih aktera (građana, vlada, političkih partija, javnih i međunarodnih organizacija, verskih organizacija, grupa za pritisak, terorističkih organizacija, sindikalnih organizacija, nevladinih organizacija, društvenih pokreta i sl.)
- vreme političkog (izbornog) mandata, (izbora, stabilnosti, kriza, rata, faze konstituiranja posleratne države itd. kada se intenzivira političko komuniciranje)
- putem komunikacijskih kanala (radija, televizije, štampe, kontakata, plakata, Interneta, društvenih medija i društvenih mreža i dr.),
- postizanja željenih efekata (poverenja, naklonosti, ponašanja, podrške i izbora itd.)“ (Mirosavljević, 2010: 71).

U suštini, politička komunikacija predstavlja uspostavljanje i održavanje komunikacije s ciljnim grupama, biračima, potencijalnim biračima posredstvom medija, kao i utjecaj na njih u cilju osvajanja vlasti tokom predizborne kampanje, ali i van nje.

2. Komunikacijski kanali

Bez obzira na to da li govorimo o poslovnoj ili političkoj komunikaciji, kao najznačajniji faktor u tom procesu ističu se mediji, odnosno komunikacijski kanali. Oni su sredstva informisanja, ali i sredstva utjecaja na percepciju javnog mnijenja. U kontekstu političke komunikacije, oni predstavljaju sredstvo putem kojeg se kreiraju stavovi i mišljenja potencijalnih birača, simpatizera i javnosti uopće. „Masovni mediji jesu i akteri političkog komuniciranja koji otvaraju različite teme i pokreću javnu raspravu o značajnim društvenim pitanjima (agenda setting), ali i posmatrači, ispitivači i procenjivači zbivanja (watch dog), kao i kanali predstavljanja različitih političkih subjekata i arena političkog nadmetanja” (Slavujević, 2007: 36). „Politička komunikacija u savremenom svijetu nezamisliva je bez masovnih medija. U demokratskim sistemima masovni mediji djeluju kao prenosioci političkih poruka čiji kreatori potječu van medijskih sistema, ali i poruka koje kreiraju sami novinari“ (Ansgar i Radojković, 2011). Kada govorimo o političkoj komunikaciji treba naglasiti da razlikujemo dinamične komunikacijske kanale u koje ubrajamo web, štampu, radio i televiziju i pasivne u koje spadaju leci, poster i plakati. Aktivni komunikacijski kanali uključuju povratnu informaciju, dok pasivni ne podrazumijevaju nikakvu aktivnost primaoca poruke.

Bez obzira na to da li je riječ o predizbornim kampanjama ili redovnoj političkoj komunikaciji, za političke subjekte izuzetno je bitan odnos s medijima. Veričić ih definiše kao sredstva za „praćenje i analizu medijskih priloga i njihovog uticaja na za nas važne grupe ljudi i javno mnjenje uopšte; kreiranje, planiranje, realizovanje i vrednovanje raznih aktivnosti kojima obaveštavamo i ubeđujemo javnost, raspravljamo i pregovaramo s novinarima i njihovom publikom; reagovanje na novinarska i druga javno postavljena pitanja i inicijative; pripreme i vežbanje za delovanje u kriznim situacijama i napokon, vođenje računa o onim okolnostima koje, zahvaljujući radu novinara, urednika, medija, bitno utiču na to šta će ljudi u vezi s nama i predmetom naše brige, da prepoznaju kao važno i/ili problematično” (Verčić, 2004: 9).

Posljednjih decenija posebna pažnja posvećuje se definiranju i istraživanju društvenih mreža kao najčešće korištenih komunikacijskih kanala. U radu *Pojava društvenih mreža kao globalnog komunikacijskog fenomena*, Jacinta i Grbavac definiraju društvene mreže kao „najpopularniji globalni komunikacijski fenomen“ (Jacinta i Grbavac: 2014: 207). Navode kako na društvene mreže ljudi dolaze kako bi se povezali, sprijateljili i zblížili s novim ljudima, za primanje i razmjenu raznih informacija ili za komunikaciju na razne načine - chat,

slika, video i sl. Također navode da su „glavna obilježja svih društvenih mreža univerzalna komunikacijska sredstva i tehnike, kao i zajednički interes koji drži grupe ljudi zajedno i samim time daju popularnost svim društvenim mrežama današnjice“ (Jacinta i Grbavac: 2014: 207). Sapunar u radu *Novi mediji i novi sustav komuniciranja* napominje da je „internet postao vizualan, likovno i grafički bogat svijet informacija dostupan svima, a bogatstvo živih slika, zvuka i videa postalo je dostupno samo za klik miša“ (Tomić, 2012: 176). Iako su vijekovima tradicionalni mediji imali glavnu ulogu, posljednjih godina primat su počeli preuzimati online mediji, kako web-platforme tako i društvene mreže.

Bez obzira o kojem komunikacijskom kanalu da govorimo, štampi, radiju, televiziji ili online medijima, jasno je da oni nose određene prednosti i nedostatke. S tim u vezi, kako bismo bili u korak s vremenom, a kako bismo dospjeli do populacije, odnosno ciljnih grupa u kontekstu političke komunikacije, neophodno je koristiti društvene mreže. Svaki od komunikacijskih kanala u smislu političke komunikacije neophodno je koristiti, ali je smisao prepoznati koji komunikacijski kanal odgovara poruci koju želimo poslati i naravno ciljnoj grupi kojoj se obraćamo.

2.1. Značaj društvenih mreža u političkoj komunikaciji

„Iako su političke stranke vrlo brzo prihvatile internet kao sredstvo komunikacije, one još nisu dovoljno razvile njegov potencijal za dijalog i političku participaciju, pokazuju i američka i europska istraživanja“ (Ward i Lusoli, 2003: 653). Zahvaljujući savremenim trendovima i razvoju savremenih tehnologija, online mediji u kontekstu komunikacije, prezentiranja propagande i ubjeđivanja konstantno donose određene novine. Svojim prednostima preuzele su primat u informiranju i prezentiranju sadržaja u odnosu na tradicionalne medije. S tim u vezi, ogleda se i njihov značaj u političkoj komunikaciji. Značaj ovog komunikacijskog kanala odavno su prepoznali svjetski politički subjekti, koji ih koriste ne samo za vrijeme predizbornih kampanja, nego i za vrijeme redovne političke komunikacije. „Kao nijedan drugi medij do sada, društvena mreža nudi malo korišćenu šansu da se u prenošenju političkih stavova povećaju interaktivnost i mogućnost odgovora“ (Ansgar i Radojković, 2011).

Vrlo često se postavlja pitanje da li politički subjekti doista prepoznaju značaj društvenih mreža i da li znaju koristiti njihove prednosti. „Kako bi onda trebalo koristiti internet u izbornoj kampanji a da to bude učinkovito? Odgovor na to pitanje neki autori pronalaze u samome karakteru odnosno svojstvima interneta. Navode da je internet idealno sredstvo kojim stranke mogu

mobilizirati svoje članove i simpatizere kako bi sudjelovali i aktivno provodili izborne kampanje u stvarnome svijetu. Ukazuju na važnost unutarstranačke komunikacije i ako stranke u tome uspiju, i kampanje i izborni rezultati bit će im bolji“ (Haramija, 2013: 345). Falck i dr. navode da su „birači sa čvrstom stranačkom opredijeljenošću ti koji traže informacije na internetu“ (Flack i sar, 2012). Za razliku od tradicionalnih medija, društvene mreže predstavljaju interaktivni komunikacijski kanal, koji pruža povratnu informaciju i pomoću kojeg politički subjekti ukoliko to znaju mogu oslušivati „puls“ javnosti, i u skladu s tim kreirati poruke i fokusirati se na elemente kojima bi doprli do ciljnih grupa. U suštini, društvene mreže su pasivne posmatračke političkih procesa učinile aktivnim i na taj način političkim subjektima pružile šansu da na svakodnevnoj bazi oslušuju mišljenja javnosti. „Feedback je informacija data u sadašnjosti, o ponašanju u prošlosti, s ciljem unapređenja tog ponašanja u budućnosti.”¹ To znači da se praćenjem stavova, mišljenja i ideja javnosti trebaju kreirati dijelovi političkih strategija, dalje implementirati i čime se u konačnici ostvaruju politički poeni. Društvene mreže su povećale u stepen transparentnosti u komunikacijskim procesima i znatno je manje prostora za manipulacije i obmanjivanje javnosti. „Nekorištenje interneta kao sredstva dijaloga (dvosmjerne komunikacije) u politici teško da je plod neznanja tj. nepoznavanja njegovih svojstava. Vjerojatnije je da se radi o želji za kontrolom sadržaja, strahom od negativnih komentara. Rezultat te želje za kontrolom, odnosno straha, slabija je participacija građana u politici i manjkavosti u kreiranju stranačkih politika“ (Vaccari, 2008: 72). Naime, „svojstvo interaktivnosti interneta slabo se koristi, tj. internet se slabo koristi kao sredstvo rasprave s građanima (dvosmjerne komunikacije) u političkim kampanjama“ (Stromer-Galley, 2000: 115).

U pogledu korištenja društvenih mreža, razlika između svjetskih političkih subjekata i bosanskohercegovačkih jeste u tome što ih bosanskohercegovački političari i političke stranke u punom kapacitetu najčešće koriste samo za vrijeme predizbornih kampanja. Ta praksa se posljednjih godina promijenila, pa je vidljivo da određeni politički subjekti s javnosti komuniciraju i u vrijeme redovne političke komunikacije, odnosno, između dvije kampanje. Još jedan od elemenata koji politički subjekti obično ne prepoznaju jeste odgovaranje na komentare javnosti i upućene poruke, a čime bi im se dodatno približili. Odnosno, možemo kazati da su bosanskohercegovački politički subjekti društvene mreže prepoznali kao kanal prezentacije, a ne interakcije.

1 Majstorović, Petar; *Korektivna povratna informacija*, www.bestpractice.hr, preuzeto 17.5.2022.

Kako bi ostvarili kontakt s javnostima, približili im se i kako bi dospjeli do potencijalnog biračkog tijela, politički subjekti trebaju znati da komunikacija putem ovih kanala treba biti proaktivna. Svaki politički subjekt treba imati adekvatno kreiran tim za komunikaciju putem društvenih mreža, koji će osim prezentiranja sadržaja i aktivnosti, blagovremeno odgovarati javnosti na upite i komentare. Na taj način svoje stavove približit će ciljnim grupama. U kontekstu uspješne političke komunikacije putem društvenih mreža neophodno je istaknuti redovno ažuriranje sadržaja. Kako smo već kazali, politički poeni ne ostvaraju se komunikacijom koja se odvija isključivo za vrijeme predizbornih kampanja. Redovna komunikacija putem društvenih mreža koja podrazumijeva prezentiranje aktivnosti i ostvarivanje interakcije s ciljnim grupama jedan je od najvažnijih elemenata za ostvarivanje vlasti i političkih poena. Na taj način politički subjekti, njihov rad i djelovanje konstatno su pred očima javnosti čime se u javnosti percipiraju kao subjekti koji zaslužuju glas na izborima. Kako bi se rad političkih subjekata dodatno prezentirao, politička komunikacija se za vrijeme predizborne kampanje dodatno pojačava, što podrazumijeva češće objavljivanje sadržaja, slanje jakih poruka kojima se ostavlja pozitivan utjecaj na ciljnu javnost.

Iz svega navedenog, možemo uvidjeti da je neophodna dvosmjerna komunikacija, koja će javnosti pokazati emotivnu privrženost. Umjesto rukovanja sa biračima, suočit ćemo se sa korisničim računima koji igraju ključnu ulogu u postizanju efikasnih izbornih rezultata.

Zaključak

Bez obzira da li je riječ o politici ili nekoj drugoj djelatnosti, njihov uspjeh i djelovanje podjednako zavisi od aktivnosti koje provode, ali i od komunikacije s ciljnom javnošću posredstvom medija, odnosno komunikacijskih kanala. U vremenu savremenih tehnologija, ukoliko se radi o poslu koji je konstantno pred očima javnosti kao što je politika, u cilju ostvarivanja političkih poena, neophodno je koristiti se online medijima odnosno društvenim mrežama. Bez obzira na ciljne grupe i njihovu demografsku strukturu, prezentiranje svojih aktivnosti politički subjekti, osim tradicionalnih medija, neophodno trebaju fokusirati na društvene mreže. Uzimajući u obzir gore navedene prednosti ovih komunikacijskih kanala, neupitan je njihov utjecaj u političkoj komunikaciji. S obzirom na to da su za razliku od ostalih medija društvene mreže interaktivni komunikacijski kanal koji se zasniva na ostvarivanju i održavanju dvosmjerne

komunikacije i osluškivanju stavova i mišljenja javnosti, aktivnosti stranka i pojedinaca potrebno je bazirati i na povratnim informacijama. One su u suštini putokaz na koji način usmjeriti političko djelovanje kako bi se privukla pažnja javnosti, simpatizera i potencijalnog biračkog tijela. Također, osim samog kreiranja stranica na društvenim mrežama, politički subjekti trebaju angažirati timove za vođenje društvenih mreža, a što podrazumijeva redovno objavljivanje sadržaja i uspostavljanje i održavanje komunikacije s javnosti. To znači da profile na društvenim mrežama političkih subjekata trebaju voditi timovi stručnih osoba koji prepoznaju njihove prednosti, ali i koji su direktno involvirani u politička dešavanja i shodno tome da adekvatno i pravovremeno djeluju na komentare i upite.

Ne umanjujući značaj ostalih medija, društvene mreže odavno su postale komunikacijski kanal na kojem se vode borbe za osvajanje političkih poena, a u konačnici i vlasti.

THE IMPORTANCE OF SOCIAL NETWORKS IN POLITICAL COMMUNICATION

SUMMARY

The media are a means of information, but also a means of influencing the perception of public opinion. In the context of political communication, they represent a means by which the views and opinions of potential voters, sympathizers and the general public are created. Although traditional media have some advantages, the press, television and radio have lost their primacy in the context of informing the public in recent decades. Thus, political entities that include both political parties and political individuals began to present their activities through social networks. Thanks to modern trends and the development of modern technologies, online media in the context of communication, presentation of propaganda and persuasion constantly bring certain novelties. In this regard, the aim of this paper is to point out the importance of social networks in political communication.

Key words: online media, social networks, political communication

Literatura

- Ansgar, Z. i Radojković, M. (2011). *Menadžment političke komunikacije: Osnove i koncepti*. Konrad Adenauer Stiftung.
- Falck, O. Gold, R. Helich, S. (2012). *Voting Behavior and the Internet*, Institute for the Study of Labor. <http://ftp.iza.org/dp6545.pdf>
- Grbavac, J. i Grbavac, V. (2014). *Pojava društvenih mreža kao globalnog komunikacijskog fenomena*. Media, culture and relations.
- Haramija, P. (2014). *Internet i izborna kampanja — svojstva izbora za gradonačelnika grada Zagreba 2013*. Nova prisutnost.
- Kalinić, Z. (2012). *Savremene komunikativne strategije političkih partija*. Nezavisni univerzitet Banja Luka, Banja Luka.
- Mirosavljević, M. (2010). *Političko komuniciranje*. Friedrich-Ebert-Stiftung. Sarajevo.
- Stromer-Galley, J. (2000). *On-line Interaction and Why Candidates Avoid It*. Journal of Communication.
- Slavujević, Z. (2007). *Politički marketing*. Čigoja. Beograd.
- Tomić, Z. (2012). *Osnove političkog komuniciranja*. Mostar: Synopsis.
- Vaccari, C. (2008). *Research Note: Italian Parties' Websites in the 2006 Elections*. European Journal of Communication.
- Verčić, D. (2004). *Odnosi s medijima*. Pristop. Beograd, 2004.
- Ward S. Gibson R. Lusoli W. (2003). *Online Participation and Mobilisation in Britain: Hype, Hope and Reality*, Hansard Society for Parliamentary Government 2003, Parliamentary Affairs.

MA Sanjin Handžar
Fakultet humanističkih nauka, Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru
MA Amna Mehmedović
Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta HNK

UDK 316.77
DOI 10.57136/2744-2500.2022.17.17.239
Pregledni rad

OD SPIRALE DO TIŠINE: ANALIZA TEORIJE MASOVNE KOMUNIKACIJE

SAŽETAK

Prije četrdesetak godina njemačka znanstvenica Elisabeth Noelle - Neumann razvila je teoriju spirale šutnje za opisivanje procesa formiranja javnog mišljenja, odnosno zašto neke društvene grupe ne iskazuju mišljenje o kontroverznim i etičkim pitanjima, dok druge grupe se ne ustručavaju iskazati mišljenje o istim temama. Noelle - Neumann je u okviru teorije postavila pet hipoteza na kojima bi testirala teoriju spirale šutnje. Hipoteze su formulisane na osnovu istaknutih teorija i temeljnih pojmova iz domene javnog mišljenja. Proučavajući literaturu i teorijsko polazište na kojem je utemeljeno empirijsko istraživanje usmjereno na validaciju pretpostavki teorije, možemo konstatovati da je originalni teorijski opseg teorije spirale šutnje bio dostatan za determinisanje pojmova koji čine okosnicu teorijske osnove i čitavog istraživanja. Kroz desetljeća podvrgavanja teorije mnogobrojnim istraživanjima teorijski opseg spirale šutnje je optimiziran dodatnim naučno - teorijskim postavkama. Spirala šutnje i dalje pokreće rasprave među znanstvenicima i danas se primjenjuje u istraživanjima koja spiralu šutnje i njene pretpostavke najčešće testiraju u novomedijskom okruženju online medija i društvenih mreža. Iz dosadašnjih istraživanja evidentno je da teorija očito ima nekih slabosti i nedosljednosti koje je neophodno podvrgnuti ispitivanjima.

Ključne riječi: spirala šutnje, teorija masovne komunikacije, mediji

Uvodna razmatranja

Teorija spirale šutnje opisuje postupak u kojem ljudi mogu koristiti „kvazi-statistički smisao“¹ da bi procijenili jesu li njihova mišljenja popularna, odnosno da li su njihovi stavovi u manjini i prijeti li im potencijalna društvena izolacija. Upravo taj strah od izolacije spriječit će ljude u manjini da se suzdrže od javnog izražavanja mišljenja. S druge strane, kod ljudi čija mišljenja čine većinu neće imati prepreke za ispoljavanjem mišljenja i spremni su ga podijeliti javno. Kao rezultat toga javlja se „tendencija jednih da govore, a drugih da šute, te pokreće postupak spirale koji uspostavlja jedno mišljenje kao prevladavajuće“ (Noelle-Neumann 1974: 44).

U okviru teorije Noelle – Neumann postavila je pet hipoteza na kojima bi testirala teoriju spirale šutnje. Hipoteze su formulisane na osnovu istaknutih teorija i temeljnih pojmova iz domene javnog mišljenja. Prema prvoj hipotezi, pojedinci formiraju sliku o raspodjeli mišljenja u njihovom društvenom okruženju, kao i o trendu mišljenja. Ovdje autorica navodi da pojedinac posvećuje veliku pažnju na ono šta se događa u njegovom društvenom okruženju jer mu to pomaže odrediti u kojoj mjeri se želi javno izložiti po nekom pitanju. Druga hipoteza govori o spremnosti pojedinca da javno iznese svoje stavove varira i od procjene pojedinca po pitanju učestalosti raspodjele, kao i o tekućem trendu mišljenja u njegovom društvenom okruženju. Ako pojedinac vidi da se njegovo mišljenje u javnosti favorizira, i on sam će biti spremniji izraziti isto. Treća hipoteza kaže da ako pojedinac procijeni da trenutna i stvarna raspodjela nisu u skladu, to je iz razloga što je mišljenje čija je snaga precijenjena više prisutno u javnosti. Četvrta hipoteza kaže da u pogledu procjene javnog mišljenja, postoji pozitivna povezanost između sadašnjosti i budućnosti. Ako se neko mišljenje (trenutno) smatra prevladavajućim, vjerojatno će se smatrati i ubuduće. Što je slabija korelacija, to više javno mišljenje prolazi kroz proces promjene. Posljednja hipoteza glasi da ako pojedinac misli da se postojeći trend u načinu razmišljanja ide njemu na ruku, samim tim je i rizik od izolacije od malog značaja (Noelle-Neumann 1974: 45).

- 1 Važan pojam u konceptualizaciji spirale šutnje Noelle-Neumann (1986) predstavlja i „kvazistatističko čulo“ koje, u pretpostavlja se, ima moć otprilike razlučiti odnose snaga u klimi mišljenja. Ono ima dvojnju funkciju. S jedne strane, služi pojedincu kako bi pozicionirao svoje mišljenje u klimi mišljenja, prema tome koliko jako njegovo mišljenje odstupa ili ne odstupa od dominantnoga mišljenja. S druge strane, služi kao vodič pojedincima da procijene koliki je rizik od društvene izolacije ako svoje mišljenje iznesu javno. Individualna percepcija klime mišljenja je uvijek više ili manje distorzirana verzija stvarne klime mišljenja.

Noelle – Neumannova teorija pretpostavlja i da masovni mediji doista utječu na formiranje javnog mnijenja. Autorica smatra da su masovni mediji dio sistema koji pojedinac koristi za dobijanje informacija o svojoj okolini (Noelle – Neumann 1974). Za sva pitanja izvan njegove neposredne liče sfere, pojedinac traži činjenice iz onoga što serviraju masovni mediji, te mu to služi i za procjenu opće klime mišljenja. Spremnost izražavanja mišljenja najvažniji je koncept i ključna zavisna varijabla teorije. U svojoj studiji, Noelle – Neumann (1974) mjerila je spremnost izražavanje mišljenja takozvanim “testom voza” - postupkom koji od ispitanika traži da zamisle da putuju vozom u kojem drugi putnik izražava svoje mišljenje. U ovom testu, ispitanici se pitaju žele li izraziti svoje stavove pred saputnikom. Međutim, hipotetička priroda ovog testa često je bila predmet kritika (Glynn i sur. 1997; Hayes, Uldall i Glynn, 2010; Scheufele i sur. 2001), baš kao i sama teorija koja je izazvala mnogobrojne znanstvene diskusije i česte kritike istraživača.

Analiza teorije „spirala šutnje“

Teorija spirale šutnje doprinosi shvatanju pojma javnog mnijenja otkrivanjem recipročnog odnosa između pojedinaca i masovnih medija. Međutim, postoji mnogo rasprava i kritika o osnovama teorije i dosljednosti rezultata empirijskih studija (Donsbach i Traugott 2007; Glynn, Hayes i Shanahan 1997; Scheufle i Moy 2000). Kada su naučnici spiralu šutnje podvrgli testiranju, obično su se oslanjali na njene dvije ključne varijable - klimu mišljenja i strah od izolacije. Klima mišljenja je često osnov za mjerenje općeg raspoloženja javnog mnijenja, dok je strah od izolacije mjeren količinom anksioznosti koju pojedinci sebi stvaraju već pri samoj pomisli da bi zbog svojih stavova mogli biti izolovani. Iako ova dva konstruktora kao dvije glavne nezavisne varijable teoriju čine parsimoničnom, njihova prediktivna snaga spremnosti za izražavanjem stavova manjine je vrlo slaba. Naučna razmatranja teorije kritikovala su i nedostatanu moć njenog objašnjenja i izostanak ključnih varijabli koje utječu na spremnost za izražavanje stavova.

Autorica, Noelle – Neumann strah od izolacije shvata kao konstantu u kojoj svaki čovjek ima strah od izolacije intrinzično i vječno. Ona ne podliježe promjeni vanjskog okruženja bilo da je kulturološka ili situacijska. Međutim, neki su istraživači tvrdili da strah od izolacije treba promatrati kao varijablu, a ne kao konstantu. Ti su istraživači tražili uspostavljanje pouzdanog i valjanog indeksa straha od izolacije prilikom ispitivanja prediktora izražavanja mišljenja

(npr. Glynn i McLeod 1985). Oni ne osporavaju ideju da većina ima strah od izolacije, ali se ne slažu s Noelle – Neumann u uvjerenju da je za većinu ljudi taj strah primarna odrednica ponašanja. Konkretno, Salmon i Oshagan (1990) sugerišu da bi strah od sukoba mogao biti vodeći prediktor izražavanja mišljenja nego strah od izolacije.

Neuwirth i Frederick (2000) također su otkrili da su izbjegavanje sukoba, a ne strah od izolacije, snažnije povezani s ponašanjem osobe u otvorenom razgovoru. Salmon i Neuwirth (1990) tvrdili su da bi šutanje u javnoj raspravi moglo biti rezultat straha pojedinca da ne bude okarakterisan kao neznalica. U komparativnoj studiji među Amerikancima, izraelskim Židovima i izraelskim Arapima, Wyatt, Katz, Levinsohn i Al – Haj (1994) otkrili su da je glavni razlog inhibicije mišljenja u raspravi bio strah od povređivanja drugih. Glynn i Park (1997) kritički su primijetili da dosadašnje studije, uključujući Noelle – Neumannovu, nisu razlikovale strah od izolacije od prijetnje izolacijom. Dok strah od izolacije ukazuje na stanje uma, prijetnja izolacijom odnosi se na situacijske faktore koji mogu izazvati strah od izolacije.

Kad bi strah bio dovoljno jak, niko se više ne bi usuđivao govoriti. Ipak, strah od izolacije ne može ni poticati ni objasniti ljudsku volju i želju za komunikacijom (tj. za komunikativnim djelovanjem). Kako znamo, ljudi govore i djeluju uprkos svim mogućim strahovima i oklijevanjima – zato što imaju poticaj, podršku i pomoć da to čine, te prije svega zato što je komunikacija generička ljudska sposobnost i potreba. Toennies je smatrao da intenzitet nekog mišljenja određuje želju da ga se izrazi, ali izražavanje mišljenja može također biti „odvojeno od njegova prirodnog konteksta, sa specifičnom namjerom, specifičnom svrhom na umu”, npr. radi “ličnog napredovanja”, i čak iznuđeno “uvjeravanjem, laskanjem, obećanjem budućih koristi, zahtjevima, prijetnjama i naredbama” (Toennies 1922: 32-33 u Splichal 2003: 13). Posljedično, spirala šutnje može samo ponuditi moguće objašnjenje zašto neki pojedinci ne sudjeluju aktivno u tvorbi javnoga mišljenja, ali ne može objasniti zašto neki ljudi žele izražavati i izražavaju javno svoja mišljenja ili, drugačije rečeno, zašto se aktivno uključuju u komunikativna djelovanja na različitim razinama od razgovora do masovne komunikacije (Splichal 2003: 13).

Ova teorija podstakla je mnogobrojne kritike koje se većinom odnose na nedostatak logičke dosljednosti teorije. Charles Salmon i F. Gerald Kline (1985) navode da spirala šutnje ne priznaje komponentu ljudskog ega koji može značajno utjecati na formiranje stavova. Carroll Glynn, Andrew Hayes i James Shanahan (1997) pokreću pitanje različitih procesa selektivnosti, poput

kognitivne disonance. Pojedinci će izbjegavati temu koja je u sukobu s njihovim pogledima. Glynn i drugi također primjećuju da postoji malo empirijske podrške tvrdnji da ljudi iznose stavove samo na osnovu procjene postojanja podrške njihovim stavovima. David Kennamer podupire ovu kritiku ističući da je „teško zamisliti da će se borci protiv pobačaja ili oni koji se zalažu za abortus odreći svojih stavova samo zato što su procijenili da su njihovi stavovi u manjini“ (Kennamer 1990: 396). Glynn i McLeod (1985) primjećuju dodatni nedostatak koji se odnosi na logičku konzistentnost teorije. Autori vjeruju da strah od izolacije možda neće motivisati ljude da izraze svoje mišljenje. Oni tvrde da Noelle – Neumann ne priznaje utjecaj koji zajednice i reference ljudi imaju na njihovo mišljenje. Vjeruju da se Noelle-Neumann previše usredotočila na utjecaj medija. Autori smatraju da to potvrđuje i činjenica da je razvoj spirale šutnje baziran na utjecaju medija Zapadne Njemačke. Glynn i McLeod sumnjaju da se tadašnja obilježja medija (sveprisutna, kumulativna i konsonantna) mogu primjenjiti na medije u Sjedinjenim Državama, te konstatuju da je teorija zanemarila utjecaj kulturoloških različitosti. Scheufele i Moy (2000, 19) ističu da bi se „karakteristike koje su svojstvene građanima određene kulture mogle pokazati kao važan dugoročni prediktor ljudske spremnosti za izražavanje stavova“.

Autorica ove teorije reagovala je na kritike, posebno u odbrani postulata teorije koji se odnosi na utjecaj medija na spremnost pojedinca da izrazi mišljenje. Ona ostaje uvjerenjena da su mediji neisključivi faktor u formiranju javnog mnijenja i spremnosti pojedinca da izrazi mišljenje. Piše kako „pomoću riječi i argumenata uzetih iz medija za raspravu o nekoj temi ljudi uzrokuju da se stajalište čuje u javnosti i pruži mu vidljivost, stvarajući tako situaciju u kojoj se smanjuje opasnost od izolacije“ (Noelle – Neumann, 1985: 80).

U posljednjih 40 godina, teorija je podvrgnuta ispitivanjima uz upotrebu različitih metodoloških pristupa, varijabli i populacije. Općenito, metaanaliza objavljenih istraživanja ukazuje na skromnu podršku teoriji jer je utvrđena pozitivna povezanost između uočenog mišljenja i spremnosti da se izjasni (Glynn, Hayes i Shanahan 1997). U posljednje vrijeme došlo je do solidnih pomaka u konceptualizaciji i mjerenju fenomena, poput spremnosti za samocenzuru (Hayes, Glynn i Shanahan 2005) i mjere straha od socijalne izolacije (Hayes, Matthes i Eveland 2013). Empirijska podrška identificirana je testovima teorije u chat sobama (Wanta i Dimitrova 2000), internetskim pločama za poruke (Yun i Park 2011) i stranicama na društvenim mrežama (SNS) poput Facebooka (Gearhart i Zhang 2014).

Budući da je Noelle – Neumann (1974) radila u kontekstu predizborne kampanje, testiranje spirale teorije šutnje primijenjeno je na razna politička pitanja, poput procjene kandidata za izbornu kampanju (Glynn i McLeod 1984), promjena u funkciji (Neuwirth 2000), rasprave (Wanta i Dimitrova 2000), članstvo u Evropskoj uniji (Matthes, Morrison i Schemer 2010), ili u izjavi službenog jezika (Lin i Salwen 1997). U empirijskim testovima korištena su i mnoga druga pitanja, poput afirmativnog djelovanja (Hayes 2007; Moy, Domke i Stamm 2001), pobačaja (McDevitt, Kiousis i Wahl – Jorgensen 2003; Salmon i Neuwirth 1990; Yun i Park 2011), smrtna kazna (Hayes 2007; Oshagan 1996), ekološki aktivizam (Hayes 2007), homoseksualni brak (Ho i McLeod 2008), genetski modificirana hrana (Kim 2012; Scheufele, Shanahan i Lee 2001) i međurasni brak (Lee, Detenber, Willnat, Aday i Graf 2004). Teorija je privukla mnogobrojne naučnike i istraživače koji su raspravljali o njenim pretpostavkama na različite načine. Dok su jedni pokušali da diskreditiraju teoriju zbog nedostatka primjene izvan jedne kulture (Simpson 1996), drugi su znanstvenici 'pak podržali multikulturalnu primjenu teorije (Moy, Domke i Stamm, 2001). Mnogobrojne naučne diskusije doprinose heurističnoj vrijednosti teorije. Istraživači su u svojim studijama koristili teoriju i mnoge njezine središnje koncepte, uključujući sljedeće teme: proglašavanje engleskog jezika službenim jezikom Sjedinjenih Država (Lin i Salwen 1997), religija u učionici (Eckstein i Turman 2002), perzijski rat u Zalivu devedesetih godina (Signorielli, Eveland i McLeod 1995.), zabrinutost zbog komunikacije (Neuwirth, Frederick, i Mayo 2007) i kompjuterski posredovana komunikacija (Ernst, Fan, Sheets i Elmasry 2007).

Javnost manje govori, a više šuti, sve dok ne nastane tišina, muk i u konačnici intelektualni vakuum. Heney navodi da „na osnovu elemenata spirale šutnje, pojedinci zasnivaju svoje „čitanje“ javnoga mišljenja na mnoštvu znakova iz okoline, i to u rasponu od novina i medija koje konzumiraju do mišljenja i nastupa istaknutih vođa mnijenja ili opinion leadera kojima su izloženi“ (Heney, 2011: 7). Prezentirajući različite sadržaje mediji direktno utječu na javno mnijenje. „Javno mišljenje u tom se kontekstu definira kao mišljenje i ponašanje posebice prožeti moralnim vrijednostima koji se u slučaju čvrstog suglasja mišljenja kakvo primjerice obilježava običaj ili dogmu - moraju iskazati javno ako se želi izbjeći izolacija; ili, koji se, kad je riječ o mišljenju koje je u 'tekućem', tj. stanju mijene, mogu iskazati javno, a da to ne dovede do izolacije“ (Noelle – Neumann 1983: 141, prema Kunczik i Zipfel, 2006: 208). U tom kontekstu individue posmatraju i svoje društvo i okolinu kako bi znali na koji način da procjene njihova mišljenja, odnosno tzv. klimu mišljenja. Elementi teorije

oslikavaju se i na današnje društvo, odnosno internet generacije i savremene medije kao što su blogovi, društvene mreže, web portali i sl. Čak ni navedeni mediji društvu nisu omogućili slobodno izražavanje vlastitih stavova. Danas je pristup medijima i onome što nam pružaju lakši nego ikad. Njihov razvoj odvija se uporedo s razvojem tehnologije, a njihova moć se odražava u čovjekovoj promjeni svakodnevnih navika. Tako se javlja jedna ovisnost o informacijama koje nam pružaju i bez kojih ne bismo mogli naprijed, kako u društvenom, tako i u ekonomskom smislu. Denis McQuail tvrdi kako mediji „pomažu društvenom razvitku tako što: šire tehnološki know – how, ohrabruju individualnu promjenu i mobilnost, šire demokraciju – izborima, promoviraju zahtjeve potrošača, pomažu obrazovnu, zdravstvenu, populacijsku i svaku drugu kontrolu u društvu“ (McQuail, 2005: 491).

Masovni mediji, iako najčešće definirani kao sredstvo informiranja javnosti predstavljaju i sredstvo utjecaja i manipulacije javnim mnijenjem. Bez obzira o kojoj vrsti medija se radi, oni imaju svoje funkcije, a to su najčešće informiranje, zabava i edukacija. Rus – Mol i Zagorac –Keršer izdvajaju sljedeće najvažnije funkcije medija:

- Informacija (povećanje opće informiranosti građana i davanje kvalitetnijih informacija u cilju boljeg odlučivanja o najvažnijim pitanjima zajednice);
- Artikulacija (oblikovanje i postavljanje problema u realne i vidljive okvire u kojima ih javnost može opažati);
- Agenda Setting (uspostavljanje prioriteta u tretmanu društvenih tema te stavljanje istih na mjesta gdje se oni trebaju riješiti; stavljanje problema i tema pred javnost, ali i onih koji ih moraju rješavati bez odgađanja);
- Kritika i kontrola (omogućiti da se ništa ne skriva od javnosti, nadzirati vlast, politiku, biznis i sve javne nositelje ovlasti);
- Zabava;
- Obrazovanje (mediji su sve više u službi educiranja jer upotrebom medija formiramo mnoga opća znanja; oni mogu imati poseban obrazovni karakter preko specijaliziranih edukativnih programa koji se bave znanošću, istraživanjem i popularizacijom – National Geographic, History Channel, Discovery);
- Socijalizacija i vodstvo;
- Integracija (mediji na mnoge načine spajaju ljude, kulture, ideje, vjere i sl.)“ (Rus – Mol i Zagorac – Keršer, 2005).

Tomić ističe da „polazeći od toga da određivanje i strukturiranje tema u

javnosti nije samo privilegij masovnih medija te da na ključne teme društvenoga života nastoje utjecati mediji, javnost, politički akteri i korporacije, definirane su četiri vrste dnevnih redova, a to su:

- medijski dnevni redovi (medijska agenda),
- javni prioriteti (javna agenda),
- prioriteti politike (politička agenda) i
- korporativni dnevni red (korporativna agenda)“ (Tomić, 2016: 891-896).

Ni masovni mediji nisu samo sprave kojima se možemo diviti kao jednom od vrhunaca ljudskih izuma, oni su dio nas, dio naše svakodnevice. Čovjek se toliko prilagodio novonastalim medijima da se stvorila *neraskidiva spona međuzavisnosti*. Sve je počelo sa štampom, zasada završava na internetu. No, pojavom svakog novog medija, oni prethodni ne gube na značaju. *Svaki je poseban zbog načina na koji funkcionira i svaki obiluje svojim posebnostima*. Shodno njihovom utjecaju razvijale su se i razne teorije koje objašnjavaju pojave i procese koje mediji uzrokuju. Čomski ističe da mediji imaju „presudnu ulogu u sistemu indoktrinacije, zajedno sa obrazovnim ustanovama. Kako je sistem indoktrinacije taj koji nas uči kako se treba ponašati i šta treba misliti, takve stvari se mogu uvidjeti ako pratimo medije i pokušamo shvatiti njihovu strukturu. Struktura medija je vrlo slična ostalim strukturama, čiji je cilj proizvodnja intelektualne i poslovne elite koja će podržavati interese moćnih grupa i pojedinaca“ (Chomksy, 2002: 9). Iako izgleda da novi mediji pružaju mogućnost slobode izražavanja, javnost je zbog velike vidljivosti objavljenih sadržaja, poruka ili stavova u stezi da istakne svoje mišljenje upravo zbog bojazni na koji način će isto biti shvaćeno i da li je drugačije od ostalih. Pojavom novih medija evidentno je da bez obzira na njenu dugotrajnost, čak od prošlog vijeka, teorija spirale šutnje uporište je našla i u istraživanjima utjecaja i dominacije novih medija, ali i podstakla nova istraživanja i rasprave, što potvrđuje validnost i tačnost teorije. Kunczik i Zipfel navode da se „ljudi ne žele izolirati, oni neprekidno promatraju svoju okolinu i mogu registrirati najsuptilnije promjene i osjetiti koje mišljenje prihvaća sve više ljudi, a koje postaje sve rjeđe. Tko vidi da njegovo mišljenje prevladava, postaje jači, javno se izjašnjava i odbacuje oprez, dok onaj tko uoči da njegovo mišljenje gubi tlo, postaje šutljiviji“ (Kunczik i Zipfel, 2006:208).

Model spirale šutnje koristi se i za vizuelni opis teorije. Kraj spirale se odnosi na osobe koje nisu spremne da izraze vlastito mišljenje zbog straha od izolacije. Odnosno, pojedinac polazi od vrha spirale prema dnu ukoliko se njegovo mišljenje ne slaže s mišljenjem većine. Govoreći o logičkoj dosljednosti,

s posebnim akcentom na epistemološke pretpostavke, istinu, vjerovanje i opravdanje pojmovi su koji se odnose na teoriju spirale šutnje. Ukoliko za primjer uzmemo određeni medijski sadržaj, javnost/masa isti prihvata kao istinu, kao provjerene informacije, a samim tim budi se i osjećaj vjerovanja, na osnovu kojih se stvara i osjećaj opravdanja da je šutnja i priklanjanje većini sasvim normalan korak i pojava.

Zaključak

Možemo zaključiti da je izražavanje mišljenja pojedinaca uslovljeno sljedećim faktorima: situacije u kojoj pojedinac treba iskazati mišljenje; prirode pitanja o kojoj treba izraziti mišljenje; demografske i psihološke karakteristike pojedinca; percepcije većinskog mišljenja amorfnosti javnosti/društva; i upečatljivost mišljenja drugih grupa, npr. društva kao cjeline nasuprot njegove zajednice. U modelu spirale šutnje javno mišljenje je definisano kao „stavovi koje čovjek može izraziti bez opasnosti od izolacije“. Prema Noelle – Neumann, većina ljudi ima sposobnost da detektuje koja su mišljenja popularna u datom trenutku i na osnovu te procjene odlučuje da li će javno izraziti lična, kada ih smatraju podudarnim s većinskim mišljenjem, ili u autocenzuri kada uoče nepodudarnost s većinskim mišljenjem, a promjene individualnih mišljenja proizlaze prvenstveno iz utjecaja medija kao glavnog izvora individualne percepcije većinskog/manjinskog mišljenja.

Međutim, ne može a da se ne zapitamo: da li strah od izolacije koji vrši pritisak na pojedince da se prilagode i koji potiče spiralni proces mora uvijek označavati negativnu pojavu? Spirala šutnje i strah od izolacije ne mora nužno uvijek implicirati negativne konotacije, jer npr. model spirale šutnje može služiti za održavanje tolerancije i liberalnosti zajednice ili društva. Ukoliko ljudi koji su skloni predrasudama, stereotipima, nacionalizmu, stigmatizaciji, rasizmu itd. čine manjinu onda spirala šutnje može biti način za sprječavanje govora mržnje u javnom diskursu.

Proučavajući literaturu i teorijsko polazište na kojem je utemeljeno empirijsko istraživanje usmjereno na validaciju pretpostavki teorije, možemo konstatovati da je originalni teorijski opseg teorije spirale šutnje bio dostatan za determinisanje pojmova koji čine okosnicu teorijske osnove i čitavog istraživanja. Kroz desetljeća podvrgavanja teorije mnogobrojnim istraživanjima teorijski opseg spirale šutnje je optimiziran dodatnim naučno – teorijskim postavkama. Ova teorija i dalje pokreće rasprave među naučnicima i danas se primjenjuje

u istraživanjima koja spiralu šutnje i njene pretpostavke najčešće testiraju u novomedijskom okruženju online medija i društvenih mreža. Iz dosadašnjih istraživanja evidentno je da teorija očito ima nekih slabosti i nedosljednosti koje neophodno podvrgnuti daljnim ispitivanjima. S obzirom na činjenicu da bosanskohercegovačko društvo na neki način predstavlja „trusno tlo“ pogodno za diseminiranje različitih informacija neprovjerenih, manipulativnih netačnih, ali i tlo na kojem javnost još uvijek ima barijeru da iskaže svoje stavove, mišljenja i ideje, analizu spirale šutanje neophodno je testirati.

FROM SPIRAL TO THE SILENCE: AN ANALYSIS OF THE THEORY OF MASS COMMUNICATION

SUMMARY

Forty years ago, German scientist Elisabeth Noelle – Neumann developed a spiral of silence theory to describe the process of forming public opinion, that is, to explain why some social groups do not express opinions on controversial and moral issues, while other groups do not hesitate to express opinions on the same topics. As part of the theory, Noelle – Neumann set out five hypotheses on which to test the theory of the spiral of silence. The hypotheses are formulated based on prominent theories and basic concepts from the domain of public opinion.

Studying the literature and the theoretical starting point on which the empirical research is based on the validation of the assumptions of the theory, we can conclude that the original theoretical scope of the spiral of silence theory was sufficient to determine the concepts that form the backbone of the theoretical basis and the whole research. Through decades of subjecting the theory to numerous studies, the theoretical scope of the spiral of silence has been optimized by additional scientific-theoretical settings. The spiral of silence continues to spark debates among scientists and is applied today in research that most often tests the spiral of silence and its assumptions in the new media environment of online media and social networks. From previous research, it is evident that the theory obviously has some weaknesses and inconsistencies that need to be subjected to further testing.

Keywords: Spiral of silence, theory of mass communication, media

Literatura

- Donsbach, Wolfgang i Traugott Michale W. 2007. *The SAGE handbook of public opinion research*. CA: Sage Publications Ltd.
- Chomsky, N. (2002). Mediji, propaganda i sistem, Što čitaš?, Zagreb
- Glynn, Carroll J. i McLeod Jack M. 1985. Implications of the Spiral of Silence Theory for Communication and Public Opinion Research u Sanders, Keith R., Kaid, Lynda Lee. i Nimmo Dan D. (eds.) *Political Communication Yearbook 1984*. (43-65). Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Glynn, C. J., Hayes, A. F., i Shanahan, J. (1997). Perceived support for one's opinions and willingness to speak out: A meta-analysis of survey studies on the "spiral of silence." *Public Opinion Quarterly*, 61(3), 452–463. Preuzeto sa: <https://academic.oup.com/poq/article-abstract/61/3/452/1834714?redirectedFrom=fulltext>
- Glynn, C. J., i Park, E. (1997). Reference groups, opinion intensity, and public opinion expression. *International Journal of Public Opinion Research*, 9, 233-247. Preuzeto sa: <https://academic.oup.com/ijpor/article-abstract/9/3/213/743438?redirectedFrom=fulltext>
- Hayes, A. F., Glynn, C. J. i Shanahan, J. (2005). Willingness to self-censor: A construct and measurement tool for public opinion research. *International Journal of Public Opinion Research*, 17. Dostupno na: www.ijpor.oupjournals.org.
- Hayes, A. F., Uldall, B. i Glynn, C. J. (2010). Validating the willingness to self-censor scale II: Inhibition of opinion expression in a real conversational setting. *Communication Methods and Measures*, 4, 256-272. Dostupno na: www.ijpor.oupjournals.org.
- Hayes, A. F., Matthes, J., Eveland, W. P. (2013). Stimulating the quasi-statistical organ: Fear of social isolation motivates the quest for knowledge of the opinion climate. *Communication Research*, 40, 439-462. Preuzeto sa: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0093650211428608>
- Kennamer, J.D. (1990). Self-serving biases in perceiving the opinions of others: Implications for the spiral of silence. *Communication Research*, 17(3), 393-404. doi.org/10.1177/009365090017003006
- McQuail, D. (2005). *Mass Communication Theory*, fifth edition, Sage Publications, London-Thousand Oaks-New Delhi.
- Moy, P., Domke, D., & Stamm, K. (2001). The spiral of silence and public opinion on affirmative action. *Journalism and Mass Communication Quarterly*, 78(1), 7-25. doi.org/10.1177/107769900107800102

- Neuwirth, K., Frederick, E. (2004). Peer and social influence on opinion expression: Combining the theories of planned behavior and the spiral of silence. *Communication Research*, 31, 669-703.
- Noelle-Neumann, E. (1974) The Spiral of Silence. *Journal of Communication*, 24, 43- 51. doi.org/10.1111/j.1460-2466.1974.tb00367.x
- Noelle-Neumann, E. (1985). The spiral of silence. In K. R. Sanders , L. L. Kaid , & D. Nimmo (Eds.), *Political communication yearbook*, 1984 (pp. 66 -94). Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Noelle-Neumann, E. (1986.) *The Spiral of Silence, Public Opinion – Our Social Skin*, The University of Chicago Press, Ltd, London
- Rus-Mol, Š., Zagorac-Keršer Jugoslava, Ana. (2005). *Novinarstvo. Klio. Edicija. Multimedija. Beograd.*
- Salmon, C. T., Kline, F. G. (1985). The spiral of silence ten years later: An examination and evaluation. In Sanders, K., Kaid, L. L., Nimmo, D. (Eds.), *Political communication yearbook*, 1984 (pp. 3-30). Carbondale: Southern Illinois University Pres
- Scheufle, D. A., & Moy, P. (2000). Twenty-five years of the spiral of silence: A conceptual review and empirical outlook. *International Journal of Public Opinion Research*, 12(1).
- Scheufele, D. A., Shanahan, J., Lee, E. (2001). Manipulating the dependent variable in the spiral of silence research. *Communication Research*, 28, 304-324.
- Simpson, C. (1996). Elisabeth Noelle-Neumann's "spiral of silence" and the historical context of communication theory. *Journal of Communication*, 46(3), 149–171.
- Splichal, S. (2003). Racionalnost diskursa nasuprot diskurzivnom nadzoru : proturječnosti između dviju konceptualizacija javnoga mišljenja u teoriji i empirijskom istraživanju. *Medijska istraživanja*, God. 9 (2003), 1 , str. 5-38. Preuzeto sa: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=36746
- Tomić, Z. (2016). *Odnosi s javnošću – Teorija i praksa. Synopsis. Zagreb – Sarajevo.*

PRIKAZI I OSVRTI

Dr. Lejla Žujo – Marić

Fakultet humanističkih nauka, Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru

SKICE ZA PORTRET JEDNE KULTURE

(Alija Pirić, *Snovi i oblaci*, IC Štamparija, Mostar, 2022. godine)

Knjiga poetskog naslova „Snovi i oblaci“ objavljena 2022.godine u izdanju IC Štamparije Mostar potvrđuje prisustvo njenog autora Alije Pirića na književnohistorijskoj i kulturnoj sceni Bosne i Hercegovine. Tekst je utkan u 353 stranice, a kompozicija knjige izgrađena je od šest cjelina s naslovima: *Eseji o književnicima*, *Ogledi o slikarima*, *Ogledi o revolucionarima*, *Prikazi i Zapisi*, a nastala je kao zbir tekstova, kolumni i prikaza koje je autor ranije objavljivao.

Međutim, trenutak u kojem je autor odlučio da u korice knjige objedini sve tekstove i više je nego znakovit s asocijacijom na lotmanovsku relaciju između kulture i eksplozije u okviru koje se može čitati i razumijevati motivacija za dijalogom, pisanjem i sjećanjem, a koju autor objašnjava u uvodnim crticama. U vrijeme opće izolacije uzrokovane pandemijskim širenjem virusa Covid 19, u trenucima kada je dijalog i susret sa drugim nemoguć jer je izvor opasnosti, bolesti i smrti, Alija Pirić posredstvom znanja i pisanja otvara široki dijalog sa piscima, intelektualcima, revolucionarima, savremenicima, književnim pojavama i historijskim događajima, pa i sopstvenim sjećanjima i događajima iz mladosti i djetinjstva tražeći zajedničku nit kojom su protkani svi protagonisti ove knjige. Ono što ih nesumnjivo stavlja u jednu cjelinu, i to u bitnoj mjeri određuje ukupnost njihovih identiteta i djelovanja, jeste činjenica da pripadaju jednom kulturnom prostoru, ili, kako autor definira, mediteranskom arealu ili, još preciznije, dinarskom sindromu. O dinarskom sindromu donosi sljedeće razmišljanje

Šta podrazumijeva taj dinarski sindrom u književnosti i umjetnosti? Ukratko, to je književnoestetski odjek/eho evropeizacije naših književnosti kroz prve susrete sa modernim stremljenjima u umjetnosti i antitetički, suprotstavljeni i subverzivni odnos prema tradiciji, a koja je romantičarska, epska i naročito orijentalna, pri čemu je to karakteristično za srpsku i bošnjačku književnost. Dvije

su poetičke odrednice koje bi mogle biti poveznica za ova imena što pripadaju ovom fenomenu, a dolaze iz dinarskog toposa; prvo, evropeizacija naših književnosti i drugo pobuna i prevratnički odnos prema tradiciji i orijentalizmu.

(Pirić, 2022:201)

Uokvireni tim fenomenom u kulturi 20. vijeka protagonisti Pirićeve knjige po svojoj prirodi su intelektualci iz različitih sfera ljudske duhovnosti, pobunjenici i subjekti novih ideja čiji se utjecaj osjeća i dalje i mnogo šire od prostora na kojem su se pojavili i mnogo duže od vremena u kojem su živjeli.

Uvodni dijelovi knjige autoreferencijalnog su karaktera, pa Alija Pirić objašnjava arheologiju sopstvenog teksta primjećujući da svijet, kao i kultura općenito, počivaju na paralelama i opetovanim događajima koji imaju svoju unutrašnju logiku i dinamiku javljanja. Za prostor mediteranskog areala, ilustruje nam autor izborom građe u ovoj knjizi i jasnom argumentacijom, specifičan je duh pobune, pomjeranje granica kako u različitim vidovima umjetničkog stvaranja, tako i u doživljaju historije, političkog poretka i svijeta općenito.

U prvoj cjelini knjige naslovljenoj *Eseji o književnicima* autor kroz prizmu nauke o književnosti propituje književna djela pisaca kao što su Mak Dizdar, Hamza Humo, Zuko Džumhur, Alija Isaković, Alija Hasagić Dubočanin fokusirajući se na strukturalistička pitanja pozicije pisca u modernoj kulturi i forme pripovijedanja do koncepata svojstvenih poststrukturalističkoj filozofiji i postmodernoj književnosti. Alija Pirić u dijalog poziva i pisce koji su dio kanona, ali i one manje poznate i valorizirane u naučnoj javnosti, propitujući podjednako i pojave iz književne prošlosti i one otvorene i danas.

Uvijek aktuelna poezija Maka Dizdara nudi obilje motiva, tema i književnih postupaka koje Pirić interpretira u svjetlu dijalozizma i intertekstualnosti, a ona se u slučaju ove poezije odvija u širokom vremenskom luku od priča, legendi i mitova utkanih u narodnu tradiciju do bosansko – humskog srednjevjekovlja, porukā na stećcima i kamenim pločama, administrativno – pravnih spisa i književnih zapisa čije se naslijeđe preko osmanskog i austrougarskog doba utkalo u iskustvo modernog subjekta 20. vijeka. Alija Pirić nas upućuje i argumentirano kazuje da se književno djelo Maka Dizdara mora čitati u dijaloškoj orijentaciji kako prema iskustvu ukupne bosanskohercegovačke kulture tako i u suodnosu sa drugim diskursima kakav je naučnoistraživački. Zbog toga se Makova poezija i njegov doprinos bosnistici moraju sagledavati i čitati paralelno u integralnoj formi.

Pitanje identiteta, njegove pluralnosti i sinkretizma tema je kojom se autor pozabavio u analizi književnog djela Hamze Hume sa primjerima iz poezije i proze, te „polazeći od pretpostavke da nijedan identitet nije izdvojen sam po sebi te da je čist od raznih uticaja, Humo dosljedno razvija tezu o našem duhovnom sinkretizmu, odnosno miješanju elemenata koji tek u takvom miksu oblikuju ukupnost našeg identitarnog mozaika“ (Pirić, 2022: 26)

Slijedom koncepta identiteta i njegove nedovršenosti, a tragom književne tradicije u kojoj su ukorijenjeni literarni uzori, Alija Pirić osvjetljava poziciju Hamida Dizdara kako u kanonu južnoslavenskih književnosti u periodu između dva svjetska rata, tako i u kontekstu bosanskohercegovačke književnosti. Dužnu pažnju usmjerava na prozni opus ovoga književnika konstatujući da je veliki broj njegovih radova još uvijek neistražen, nesistematiziran. Uzrok tome leži u činjenici da su tekstovi ovoga pisca rasuti po časopisima. Hamid Dizdar odlikuje se istančanim senzibilitetom za Druge, a pozicija iz koje pripovijeda uvjerljivo pokazuje da se kroz prizmu Stoca i Bosne i Hercegovine može govoriti o problemima Evrope i cijelog svijeta suočenog sa ekonomskom, socijalnom krizom i obespravljenosti uoči Drugog svjetskog rata. Obespravljeni i izloženi nasilju moćnijih društvenih krugova, protagonisti u pripovijetkama Hamida Dizdara nepokolebljivi su u svojoj stamenosti i moralnoj čistoti.

Ovo poglavlje se dalje zaokružuje analizom književnog djela Zuke Džumhura i Alije Isakovića, koji u bosanskohercegovačkom književnom i kulturnom kontekstu, kako primjećuje autor, simboliziraju *renesansne ljude* i mogućnost izražavanja kroz različite književne forme, ali i širinu djelovanja u mnogim poljima. Za sve pisce kojima Pirić dodjeljuje centralni status u okviru ovoga poglavlja svojstven je iskorak u viđenju umjetnosti – od revolucije u avangardnom duhu do oslobađanja od okoštalih žanrova i tema, te uvođenja novog izvornog pogleda na svijet, a koji se materijalizuje u riječ.

Uz navedeno, *Prikazi* su jedna od cjelina u knjizi *Snovi i oblaci*. Riječ je o poglavlju koje obuhvata najveći broj tekstova nastalih kao dijalog s drugim knjigama i tekstovima. Žanrovski uređeni kao prikazi, tekstovi u ovom poglavlju pokazuju tematsku šarolikost i vremenski su uglavnom usmjereni ka autorovim savremenici – od prikaza uz književna djela Mile Stojića, Zlatka Topčića, Amira Brke, Alije Dubočanina, prikaza naučnih studija iz oblasti nauke o književnosti do tekstova povodom publikacija iz oblasti kulture, kulturnog pamćenja do dokumentiranih svjedočenja o stradanju i protjerivanju Bošnjaka sa prostora Hercegovine u periodu rata 1992 – 1995. godina.

Iz prostora umjetnosti koja počiva na riječi, Alija Pirić priziva druge vidove umjetničkog stvaranja. U poglavlju *Ogledi o slikarima* autor otvara

dijalog sa ukupnim kulturnim mozaikom koji, uvjetno rečeno, možemo čitati na umjetničkim radovima Halila Tikveše, Branka Šotre, Milene Šotra Gaćinović i Vlade Puljića, a kojima je također svojstven iskorak u viđenju stvarnosti i njenog umjetničkog oblikovanja kroz vizuelne forme. Tako sinkretizam nije samo pojava koja prati umjetnost riječi, nego je ona uočljiva i kao vrijednost u slikarstvu ovih prostora prirodno orijentisanom na takvu pojavu. To se posebno jasno može ilustrovati kroz ukupan umjetnički rad i slikara i pjesnika Vlade Puljića. Da umjetnost ima svoj široki duh koji ne poznaje granice, pokazuje tematsko – motivska preokupacija radova Halila Tikveše i Branka Šotre uronjenih u hercegovačko podneblje u kojoj se Šotrinom krševitom pejzažu kao kontrapunkt javljaju tijela u obilju i plodnosti na platnima Halila Tikveše. Umjetnički rad Halila Tikveše donosi i pitanja estetizacije zla, njegovog spoznanja plemenitom stranom ljudskog duha, pa je umjetnost i forma otpora i snage nad ambisima stradanja i kolektivne traume.

Patrijarhalni obrazac kulture, marginalnost ženskog subjekta činjenica je od koje autor polazi kada želi osvijetliti lik i djelo Milene Šotra Gaćinović, slikarice koja je snagom svoga duha i kreativnosti bila daleko ispred svoga vremena i prostora, a njen ukupni doprinos i mjesto na kulturnoumjetničkoj sceni Bosne i Hercegovine važna je tačka u mozaiku tzv. ženskog stvaralaštva i ženske kulture, subverzivne i marginalizirane u kodovima patrijarhata i naslijeđenih obrazaca tijesnih da izraze žensku osjećajnost i umjetnički poriv. Bez obzira na sve, svim navedenim slikarima svojstven je iskorak i težnja ka novim vidovima stvaranja, ali i izvornost u doživljaju zavičaja.

Dio knjige naslovljen *Ogledi o revolucionarima* pokazuje da interesovanje autora nije vezano samo uz umjetnost, nego slijedom struja kulture odlazi i do polja historije koju je također moguće „čitati“ kroz motiv progresivnosti i određenosti kulturnim krugom. Zato je ova cjelina knjige posvećena nosiocima revolucionarnih ideja u specifičnim historijskim okolnostima 20. vijeka, a simboli tih promjena su iz mediteranskog, tačnije hercegovačkog kruga – Mustafa Golubić, Dimitrije Mitrinović i Avdo Humo. Riječ je o intelektualcima svjetskog ranga, vrsnim poznavacima historijskih kulturnih i društvenih prilika kako na južnoslavenskim prostorima, tako i u Evropi i šire, poliglotama, smjelim pojedincima s vizijom i stavom, pripadnicima mediteranskog kulturnog areala u kojem Pirić prepoznaje kontinuitet progresivnosti. Toj progresivnosti suprotstavlja se sadašnjica bez velikih ideja i lidera. S obzirom na procese brisanja ovih revolucionara iz kolektivnog pamćenja, autor upozorava na puteve kojima se historija čita na ispravan način – umjesto ideološki obojenog selektivnog pristupa historiji, potrebno ju je tumačiti u ukupnosti i u

razumijevanju događaja u datom vremenu i prostoru, a revolucionari i njihove životne sudbine upravo simboliziraju taj princip kontinuiteta i pamćenja. Ovo poglavlje knjige završava se tekstom o memoarskoj prozi pod naslovom *Moja generacija* revolucionara *Avde Hume. Autobiografski tekst* jednog revolucionara portret je historijskog razdoblja i njegovih protagonista, ali i sjećanje na porodične korijene i predanja bez kojih dah snova ne bi imao smisla. Unatoč svemu, velike ideje i nemogućnost njihove primjene progresivnim pojedincima donose usamljenost i neizbježni tragizam, a to se, nažalost, pokazalo i kroz odnos društva prema njihovom liku i djelu.

U konstrukciji jednog vremena i prostora te kulturnih i društvenih prilika nezaobilazna je biografija revolucionara bilo da je ona satkana od konkretnih činjenica kao u slučaju Dimitrija Mitrinovića ili ispovijesti ispisane sopstvenim glasom i fokalizacijskom tačkom kao što čini Avdo Humo. Položena u prostor legendi i mitova, nedorečenosti i špekulacija biografija Mustafe Golubića odiše pravim literarnim potencijalom, ali i svjedoči i o odnosu vladajućih krugova i društva spram velikih ličnosti. Sudbina revolucionara u polju historije paralelna je sudbini junaka u književnosti 20. i 21. vijeka – negativno iskustvo s osjećanjem tragizma je konstanta u mijenama historije, a iza njih se nalaze pojedinci ispred svoga vremena koje društvo nije u stanju razumjeti niti pravilno vrednovati. Ipak, ni mutna voda historije niti aveti zaborava ne mogu pomutiti blistavi sjaj njihovog intelektualizma, slobodarske vizije i progresivnog djelovanja.

Posljednji dio *Zapisi* donosi četiri teksta s naslovima *Vitlačili u Stocu*, *Uskrs u mojoj mahali*, *Šta je nama Aliđun/Ilindan*, *Uz Dubravski leksikon*, *Nad jednom stolačkom pjesmom* čime se zaokružuje kompozicija knjige. Ovdje je skiciran autorov zavičaj kao dio mediteranskog kulturnog areala s glasom ličnog iskustva i sjećanja na korijene. U ljepotama *hercegovačkih pejzaža* moguće je pronaći susret tradicionalnog i modernog, univerzalnog i pojedinačnog, a svi zajedno izraz su Pirićeve topofilijske ukorijenjenosti i duga koji odužuje sjećanjem i dijalogom sa inspirativnim protagonistima dinarskog areala koji su, koliko prostorom, toliko određeni i dvadesetim vijekom kao vremenom novih horizonata.

Osim pripadnosti istoj prostorno – vremenskoj dimenziji, portretu jedne kulture koncentrisane na mediteranski prostor i dinarski fenomen, protagonisti ove knjige sjedinjeni su i izborom forme koju dosljedno slijedi Alija Pirić. Riječ je o akademskom eseju koji na trenutke prelazi i te granice dobivajući na literarnosti kojom se ne poništava naučni metod. Na tom tragu eseji svjedoče da se ne može proglasiti poststrukturalistički najavljena *smrt autora*, naprotiv, iz teksta u tekst se osjeća živo autorovo prisustvo, argumentacija i stav koji su jasni i dosljedno izvedeni kroz tkivo cjelokupne knjige.

Pažljivi čitalac će sigurno primijetiti i unutrašnje krugove koji se tvore cjelinu knjige: u dijelu *Ogledi o književnicima* prvi i posljednji (o Dizdaru i Isakoviću) tekst pokazuju da se književni krug koncentriše oko Stoca, ali i oko pisaca koji su svojim ukupnim radom doprinijeli afirmaciji bosanskog jezika i bosanskog duha u književnosti; u cjelini *Prikazi* prvi i posljednji tekst (o Muselimovićeoju i o Serdarevićevoj knjizi) pokazuju mostarske prostore pamćenja i sjećanja zabilježene u studijama dvojice Mostaraca, a posljednji dio knjige naslova *Zapisi* (sa tekstovima o stolačkoj porodici Vitlačil i *Nad jednom stolačkom sevdalinkom*) vješto zatvara i cjelinu knjige, ali i prvi, nazvat ćemo ga, stolački kulturni krug otvoren u *Ogledima o književnicima*. Istina, cjelina knjige organski je satkana i prostorima i duhom hercegovačke plodne oaze Dubrava, što je nemoguće ne primijetiti u dijelu *Zapisi* kao i u tekstovima u kojima su protagonisti slikari i revolucionari 20. vijeka.

Na koncu, ovim posljednjim krugom valja se još jednom prisjetiti lotmanovskih koncepata u kontrapunktu – kulture i eksplozije spomenutih na početku ovoga teksta. U trenutku kada virusna pošast simbolizira upravo lotmanovski shvaćenu eksploziju i diskontinuitet u kulturi signalizirajući da je *vrijeme blizu*, Alija Pirić knjigom *Snovi i oblaci* upravo pokazuje da je kontinuitet kulture moguće sačuvati i pretvoriti u trajnu vrijednost – *Riječ pred velikim sudom vremena*.

Dr. Amela Ćurković
Amra Imamović
Filozofski fakultet, Univerzitet u Zenici

**DOROTHEE MEER / INA PICK. 2019. EINFÜHRUNG IN
DIE ANGEWANDTE LINGUISTIK.
*Gespräche, Texte, Medienformate analysieren***

Stuttgart: J. B. Metzler Verlag, 190 Seiten. ISBN 978-3-476-04855-4.

Die im Titel genannte jüngste Erscheinung des Lehrbuchs über die Angewandte Linguistik bietet eine umfassende und aktuelle Einführung in die wichtigsten Arbeitsfelder dieses wissenschaftlichen Teilbereichs der Linguistik. Bekannterweise umfasst die Angewandte Linguistik eine Reihe von Teildisziplinen, wie z.B. Computerlinguistik, Fachkommunikation, Forensische Linguistik, (Fremd-)Sprachenerwerb-/didaktik, Genderlinguistik, Gesprächsforschung, Gesundheitskommunikation, Hypertextlinguistik, Intertextuelle Linguistik, Jugendspracheforschung, Klinische Linguistik/Logopädie, Lexikographie, Linguistische Diskursanalyse, Linguistische Werbeforschung, Medienlinguistik, Mehrsprachigkeitslinguistik, Migrationslinguistik, Politolinguistik, Psycholinguistik, Schreib (prozess) forschung, Soziolinguistik, Sprachkritik, Testlinguistik und Stilistik, Übersetzen und Dolmetschen, usw. Schon die Menge der hier angeführten Teildisziplinen, die als offene Liste zu begreifen ist, weist auf die Schwierigkeit hin, welche Gegenstandsbereiche zur Angewandten Linguistik gezählt werden können. Dieses Problem wird in der Einleitung gleich angesprochen und deshalb bieten die Autorinnen am Anfang des Lehrwerks eine sehr breite Arbeitsdefinition der Angewandten Linguistik als Orientierung zur Bestimmung eines eigenen Selbstverständnisses an: „Unter Angewandter Linguistik sind diejenigen linguistischen Gegenstandsbereiche und (Teil-) Disziplinen zu verstehen, die sich unter Nutzung wissenschaftlich reflektierter Verfahren mit Formen und Funktionen empirisch erhobener (multimodaler) Sprach-/Kommunikationsdaten (Korpora) im Hinblick auf ihre semiotische Relevanz in konkreten gesellschaftlichen Kontexten analytisch und interpretativ

auseinandersetzen. Dabei sind die Ergebnisse der empirischen Analysen potenziell dazu geeignet, in den jeweiligen Praxisfeldern für kommunikative oder strukturelle Veränderungen genutzt zu werden“ (S. 8).

Im Weiteren werden die einzelnen Komponenten dieser Definition detailliert diskutiert, wobei sich die Autorinnen für diejenigen wissenschaftlichen Gegenstandsbereiche der Angewandten Linguistik entscheiden, die sich selbst als angewandt-linguistisch bezeichnen. Nach ihrer Auffassung sind das die Gesprächsforschung, die multimodale Textanalyse, die Medienlinguistik und die Diskursanalyse. Als Begründung wird erläutert, dass sich die Gesprächs- bzw. Konversationsanalyse ganz explizit als Disziplin konstituiert hat, die ausgehend von authentischen Daten wissenschaftlich reflektierte empirisch gestützte Aussagen über handlungsleitenden Kategorien menschlicher Interaktion macht. Bei der Entwicklung der semiotischen Multimodalitätsforschung wird erklärt, dass sie sich aus der theoretischen Semiotik entwickelt hat und ihre traditionell sprachlich orientierten Gegenstände erst langsam um Aspekte anderer (semiotischer und) multimodaler Ressourcen wie Bilder, Musik und Geräusche erweitert hat. Und die Textlinguistik wird als eine in Teilen angewandte Disziplin beschrieben: Einige Teile der Textlinguistik arbeiten bis heute vorrangig theoretisch, während andere auf der Grundlage empirischer Analysen Verbindungen mit anderen Disziplinen wie der Multimodalitätsforschung, der Stilistik oder der Diskursanalyse eingehen und an diesen Stellen über ein anwendungsorientiertes Potenzial im hier definierten Sinn verfügen.

Bei einer so breit gelegten Definition der Angewandten Linguistik, im Rahmen dessen die oben erwähnten Teildisziplinen, die wechselseitig miteinander verflochten sind, gewählt werden, haben die Autorinnen ein doppeltes Ziel: Aus theoretischer Perspektive wird erwartet, dass Vertreter/innen unterschiedlicher Teildisziplinen der Angewandten Linguistik die von Autorinnen angebotene Arbeitsdefinition zur Angewandten Linguistik überprüfen und damit zur Diskussion beizutragen, was in Zukunft als Angewandte Linguistik verstanden werden muss und ob sie evtl. verändert bzw. erweitert werden muss. Darüber hinaus geht es den Autorinnen im Hinblick auf studentische Leser/innen dieses Buches darum, ihnen ausgehend von der vorgestellten Definition eine exemplarische Vorstellung davon zu vermitteln, wie Angewandte Linguistik aussehen und welche Ziele sie verfolgen kann. Zu diesem Zweck haben die Autorinnen die vier erwähnten Gegenstandsbereiche, auf die sie sich festgelegt haben, mit fünf empirischen Feldern kombiniert, die bei Studierenden besonders beliebt sind:

- die Analyse von institutionellen Gesprächen
- die Analyse von Produktverpackungen und Printanzeigen aus der Werbung
- die Analyse von Werbespots
- die Analyse von Videos auf YouTube
- die Analyse von Daten aus dem Bereich politischer Kommunikation

Unserer Meinung nach liegt die Besonderheit dieses Lehrwerks gerade in der Mischung aus theoretischen und thematischen Aspekten der Angewandten Linguistik und den Beispielen konkreter Analysegegenstände, was, methodisch gesehen, für die Studierenden besonders geeignet ist.

Neben der Einleitung im ersten, den definierten Gegenstandsbereichen im zweiten Kapitel und dem Anhang¹ besteht das Buch aus sechs weiteren Kapiteln, die hier mir der originalen Nummerierung genannt werden:

3. Gesprächsforschung: Methoden und Verfahren der Analyse authentischer Gespräche (S. 15-50)
4. Sprachliche und bildliche Zeichen: Semiotische Multimodalitätsforschung und die Analyse von Sehflächen (S. 51-78)
5. Von der Sehfläche zum Text: Multimodale Texte – visuell und audiovisuell (S. 79-114)
6. Hypermedien und die Ausdifferenzierung neuer Textsorten (S. 115-140)
7. Linguistische Diskursanalyse und die Analyse politischer Kommunikation (S. 141-170)
8. Perspektiven der Angewandten Linguistik (S. 171-176)

Das dritte Kapitel widmet sich der Gesprächsforschung, indem ihr Gegenstand, methodische Zugänge, Multimodalität und Anwendungsperspektiven beschrieben werden. Es wird betont, dass die linguistische Gesprächsforschung eine entscheidende Teildisziplin der Angewandten Sprachwissenschaft darstellt. Sie beschäftigt sich anhand von authentischen Gesprächen mit Fragen des Sprachgebrauchs. Als Ausgangspunkt wird ein „authentisches Gespräch verstanden, das unter natürlichen, d.h. nicht künstlich erzeugten Bedingungen geführt und mit Audio- oder Videoaufnahme dokumentiert wird. Auf keinen Fall wird ein solches Gespräch nur zum Zweck der Analyse inszeniert“ (S. 16). Besonders hervorzuheben ist die detaillierte Darstellung des Verfahrens der

1 Im Anhang wird die Gesamttranskription des Coca-Cola Zero-Werbespots aus Kapitel 5 bildlich dargestellt.

Verschriftlichung (Transkription) der Gespräche, was entscheidend für die Gesprächsforschung ist. Dabei wird auf die Basisversion des Transkriptionssystems GAT 2 Bezug genommen, da diese in der deutschsprachigen Gesprächsanalyse verbreitet ist und für Studierende besonders leicht ohne zusätzliche Software genutzt werden kann. Im Verlauf des Kapitels wird zur Erläuterung immer wieder auf das Beispiel des transkribierten Gesprächsausschnitts eines anwaltlichen Mandant/innengesprächs zwischen einem Anwalt und einer Gruppe von Klient/innen Bezug genommen. Mit Hilfe dieses Beispiels werden Grundlegende konversationsanalytische Analysekategorien nach den Regeln des Sprecherwechsels (*turn taking*) erläutert. Im Rahmen der Multimodalität und Gesprächsforschung wird anhand des gleichen Beispiels, des Anwalt-Mandant/innengesprächs, eine weitere Analyse über die gesprochen-sprachlichen Aspekte hinaus auf die nicht-verbale, körperlich-visuelle Ressourcen direkter Interaktionssituationen vorgenommen. Mit den Videodaten und deren Bearbeitung sind zunehmend Untersuchungen entstanden, mit denen Aspekte wie Gestik, Mimik, Blickverhalten, Körperorientierung oder die Bewegung im Raum als Ressourcen für die Gesprächsforschung analytisch nutzbar gemacht werden konnten. Somit ergeben sich weitere Perspektiven für die Analyse und Interpretation der Gesprächsforschung.

Von Multimodalitätsforschung wird auch im nächsten Kapitel die Rede sein, aber aus einer anderen Perspektive: Man geht davon aus, dass neben der gesprochenen Sprache auch andere Zeichenkomplexe in der Schriftlinguistik des 20. Jahrhunderts die kommunikative Bedeutung von bildlichen, aber auch schrift-bildlichen Aspekten haben, und dass diese Zeichenkomplexe nur multimodal erfasst werden können. „Als Modalität werden in der semiotisch (= zeichentheoretisch) orientierten Forschung die Zeichenressourcen (= Modalitäten) Sprache, Bild und Ton unterschieden“ (S. 62). Im Weiteren zeigen die Autorinnen anschließend an die theoretischen Überlegungen aus dem Bereich der semiotischen Multimodalitätsforschung, wie anhand von empirischen Gegenständen (z. B. T-Shirt-Aufdrucken, Produktverpackungen oder Wahlwerbung), aber auch anhand von Videos oder Werbespots, neue Erkenntnisse gewonnen werden. Diese Ressourcen werden zu großen oder kleineren Korpora zusammengefasst und bezogen auf die Frage analysiert, wie sprachliche, bildliche und tonale Zeichen(komplexe) gemeinsam Bedeutung erzeugen. Mit bildlichen Darstellungen werden hier folgende Zeichenkomplexe analysiert: Fotografie eines T-Shirt-Aufdrucks, die Verpackung für laktosefreie Milch, Uhrenwerbung der Firma MIDO, Werbung der Firma STIHL und Englische Printanzeige von Nivea.

In den nächsten zwei Kapiteln beschäftigen sich die Autorinnen mit der Textlinguistik im Rahmen von multimodalen Texten und audiovisuellen Textsorten wie auch im Bereich von Intertextualität und Hypertextualität durch den Computer und das Internet. Der Begriff des multimodalen Textes wird seitens der Autorinnen eingeführt, da mit den semiotischen Modalitäten aus den vorherigen Kapiteln – gesprochene Sprache, bewegtes Bild, Musik und Geräusch – die Grenzen erreicht sind. Durch den multimodalen Text wird in den letzten Jahren ermöglicht, „semiotisch-linguistische und film- und medienwissenschaftliche Überlegungen zu verknüpfen“ (S. 79). Die aus der einschlägigen Literatur bekannten Textualitätskriterien – Kohäsion, Kohärenz, Intentionalität, Akzeptabilität, Informativität, Situationalität und Intertextualität – werden anhand der Analyse der Englischen Printanzeige von Nivea erläutert, um danach auf die komplexere audiovisuelle Textsorte mit bewegten Bildern, gesprochener Sprache, Musik und Geräuschen zu kommen. Als Beispiel dient ein YouTube Werbespot von „Coca-Cola“. Bei dieser spezifischen Textanalyse bekommen die Leser/innen eine Möglichkeit, sich mit dem Transkriptionsverfahren eines Werbespots bekanntzumachen, das in einer ergänzten Form mit multimodalen Informationen im Unterschied zu dem in Kapitel 3. eingeführten Transkriptionssystem GAT 2 bildlich dargestellt und erklärt wird. Neben den visuellen und audiovisuellen Texten verstehen die Autorinnen die hypermedialen Textsorten als eine Ausweitung der Perspektive auf den Bereich des Internets. Es wird darauf hingewiesen, dass „Hypertexte nichtlinear organisiert sind“ (S. 116), woraus die Tatsache folgt, dass es sich bei Hypertexten um Texte handelt, in denen Text(element)e mit anderen Text(element)en verknüpft sind. Solche verlinkte Textelemente werden exemplarisch anhand eines Screenshots eines Rezepts auf der Plattform „chefkoch.de“ wie auch eines Auszugs aus einer Kommentarliste auf Instagram zu dem Rap von Dagi Bee geschildert.

In den letzten zwei Kapiteln geht es um die linguistische Diskursanalyse im Anschluss an den französischen Philosophen und Diskurstheoretiker Michel Foucault. Den Autorinnen geht es darum, die Überlegungen Foucaults zum Begriff des Diskurses vorzustellen, die es ermöglichen, Gegenstände aus dem Bereich der politischen Kommunikation zu analysieren. Um linguistische Diskursanalyse als transtextuelle Analyse zu verstehen, werden mit Hilfe einer exemplarischen Analyse des Worts ‚Brexit‘ in einem Textauszug aus der WAZ² von 2018 sehr geschickt die folgenden Ebenen zur Verdeutlichung dargestellt:

2 WAZ = Westdeutsche Allgemeine Zeitung

Ebene des Worts, Ebene des Satzes, Textuelle Ebene, Diskursive Ebene. „Im Hinblick auf die Ebene des Diskurses könnte nun gestützt auf die Analyse größerer Textkorpora, die sich mit dem Bexit beschäftigen, gezeigt werden, dass der vorliegende Beitrag Teil einer transtextuellen Gesamtheit von weiteren Texten mit ähnlichen oder auch abweichenden Einschätzungen und Äußerungen zum Austritt der Briten aus der EU ist“ (S. 147). Im Weiteren werden noch drei kurze Fallstudien aus dem Bereich der politischen Kommunikation verdeutlicht und theoretisch weiter ausdifferenziert: Brexit und seine Verarbeitung über Kollektivsymbole, große Flüchtlingswelle in 2015 und Klimastreik von Schüler/innen in 2018, dessen Ausgangspunkt die schwedische Schülerin Greta Thunberg bildete. Gerade dieses letzte Beispiel verdeutlicht somit abschließend, die hohe Aktualität und Praxisrelevanz der Angewandten Linguistik.

Schlussfolgernd kann man sagen, dass in diesem Buch unterschiedliche Formen der Kommunikation und des Kommunizierens aufgegriffen werden (alltägliche und institutionelle Gespräche, mündliche und schriftliche Kommunikation in unterschiedlichen Medien). Dabei spielt die Nutzung von empirischen Daten eine zentrale Rolle, aber auch die Möglichkeit der Rückführung der Analyseergebnisse in die gesellschaftliche Praxis. Und dieses Buch bietet durch zahlreiche Beispielanalysen unterschiedliche berufsrelevante Perspektiven, die sich sowohl die Studierenden als auch die Lehrenden gerade von der Angewandten Linguistik erhoffen.

UPUTA AUTORIMA

Radovi trebaju biti pisani u standardnom formatu A4 (prored 1.5, font *Times New Roman*, veličina slova 12). Napomene i fusnote stoje na dnu stranice, a ne na kraju teksta i pišu se proredom 1.

Rukopis mora sadržavati sljedeće dijelove:

Naslovna stranica: *ime i prezime autora, ustanova u kojoj autor radi, adresa, e-mail adresa, naslov rada, podnaslov rada.*

Prva stranica i dalje: *naslov; (podnaslov); sažetak; ključne riječi* na jeziku na kojem je rad napisan; *integralni dio teksta; zaključak* koji se piše na kraju integralnog dijela teksta, i to na jeziku na kojem je rad napisan i na stranom jeziku (ako je djelo pisano, npr, n a bosanskom, zaključak ili sažetak pišu se i na bosanskom i na engleskom ili njemačkom ili kojem drugom stranom jeziku, a ako je pisano, npr, na engleskom, zaključak ili sažetak pišu se i na engleskom i na bosanskom, odnosno, ako je rad pisan na njemačkom, zaključak ili sažetak pišu se i na njemačkom i na bosanskom, odnosno engleskom i sl); *spisak citiranih izvora i literature*. Autori su, također, dužni poslati obavezan prijevod naslova i ključnih riječi na engleskom jeziku.

Poželjno je da rad, ako ima potrebe, bude razvrstan po pojedinim poglavljima i odjeljcima, radi cjelovitosti i preglednosti. Naslov se piše velikim slovom, a poglavlja i odjeljci pišu se malim masnim slovima, s tim da se naslov piše veličinom 14, a ostala poglavlja i odjeljci veličinom 12.

Navodi i citati u radu sastoje se od prezimena autora i godine objavljivanja te broja stranice, iako se nekad broj stranice može izostaviti, ako je to irelevantno, i to sve u zagradama, npr. (Bourdieu 1992) ili (Bourdieu 1992: 158), odnosno, ako je prezime autora integrirani dio teksta, onda se piše npr. ...Bourdieu (1992: 158). Kraći citati (do 4 reda) navode se otvorenim i zatvorenim navodnim znacima, a ako je u pitanju citat duži od 4 reda, onda se citat oblikuje kao poseban odlomak, odvojen praznim redom od ostatka teksta, uvučeno i kurzivom, bez navodnih znakova, radi uočljivosti. Fusnote se ostavljaju za naknadne i dodatne informacije, a ne za bibliografske potrebe.

Spisak izvora i literature piše se na novoj stranici, abecednim redom prema prezimenima, svaka jedinica u novom redu. Ime autora može se pisati punim oblikom ili dati inicijal – bitno je biti konzistentan u navođenju. Ako je u jednoj godini objavljeno više radova istog autora, onda se uz godinu izdavanja piše i malo slovo, npr. (2001, 2001a); ako je u pitanju citat iz nekog časopisa ili ako je u pitanju citat u kojem je više autora, onda postoji specifičniji princip navođenja

bibliografskih podataka. Naslovi knjiga i časopisa pišu se kurzivom, a citirani članci iz časopisa pišu se pod znacima navoda, npr.:

Bourdieu, Pierre (1992): *Što znači govoriti*, Biblioteka "Psiha", Zagreb.

Beaugrande, R. de, Dressler, W (1981): *Introduction to Text Linguistics*, "Longman", London

Šator, Muhamed (2004): "Transmutacija srednjovjekovnog jezika u *Kamenom spavaču*", *Književni jezik*, 22/1-2, 110-122.